

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE’NİN İRAK POLİTİKASINDA
ULUSLARARASI SİSTEM VE İÇ SİYASET ETKİLEŞİMİ (1955-2003):
MORFOGENETİK BİR ANALİZ**

DOKTORA TEZİ

Zana BAYKAL

Enstitü Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ

AĞUSTOS – 2025

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE’NİN IRAK POLİTİKASINDA
ULUSLARARASI SİSTEM VE İÇ SİYASET ETKİLEŞİMİ (1955-2003):
MORFOGENETİK BİR ANALİZ**

DOKTORA TEZİ

Zana BAYKAL

Enstitü Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ

AĞUSTOS – 2025

TEZ ONAYI

Zana BAYKAL tarafından hazırlanan **Türkiye'nin Irak Politikasında Uluslararası Sistem ve İç Siyaset Etkileşimi (1955–2003): Morfogenetik Bir Analiz** adlı bu çalışma jürimizce Doktora Tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Kabul (sınav) Tarihi: 21/08/2025

(Jüri Üyesinin Unvanı, Adı-Soyadı)

Kanaati

Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ

Başarılı

Prof. Dr. Othman ALİ

Başarılı

Prof. Dr. Ramazan ERDAĞ

Başarılı

Doç. Dr. Yıldırım TURAN

Başarılı

Doç. Dr. Tuğçe ERSOY CEYLAN

Başarılı

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../....

Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ
Enstitü Müdürü

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Zana BAYKAL

21/08/2025

TEŞEKKÜR

Tez süresi boyunca çalışmanın olgunlaşması için katkıda bulunan birçok kişi bulunmaktadır. Öncelikle araştırmanın olgunlaşması için verdiği fikirlerden dolayı danışmanım Prof. Dr. Tuncay Kardaş'a teşekkür ederim. Araştırmanın çeşitli yönleriyle geliştirilmesinin yanı sıra ve metodolojik olarak yeni bir bakış açısı kazandırması benim için paha biçilmez olmuştur. Süreç boyunca gösterdiği sabır ve anlayıştan dolayı da kendisine minnettarım. Aynı zamanda kendisiyle birlikte bilimsel araştırma projelerinde yer alarak çok şey öğrendiğimi belirtmeden geçemem. Bu sürecin danışmanımla birlikte tam bir öğrenme süreci olarak tamamlanmasından dolayı mutluyum. Kazandırdığı vizyonun bütün akademik hayatım boyunca yol gösterici olacağından eminim.

Tez izleme jürimde bulunan Doç. Dr. Yıldırım Turan'a da ayrıca teşekkür ederim. Bütün süreç boyunca yönlendirici ve anlayışlı davranmış; tıkanma yaşadığım dönemlerde beni motive etmiştir. Tez izleme jürimde bulunan Prof. Dr. Othman Ali'ye de çok teşekkür ederim. Hem ondan aldığım dersler hem de tez izleme sınavlarında ortaya koyduğu görüşler konunun derinlemesine incelenmesi için ufuk açıcı olmuştur. Ayrıca konferanslar ve saha araştırması için beni Irak'a davet edip ülkeyi daha yakından tanımama vesile olduğu için de kendisine minnettarım. Tez savunma jürimde bulunmayı kabul eden Prof. Dr. Ramazan Erdağ ve Doç. Dr. Tuğçe Ersoy Ceylan'a da katkıları için teşekkür ederim.

Granada Üniversitesi Barış ve Çatışma Enstitüsü'nde misafir araştırmacı olarak bulunduğum bir yıl boyunca bana danışmanlık yapan ve beni evimde hissettiren Diego Checa Hidalgo'ya da teşekkür etmeden geçemem. İspanya'da bulunduğum zaman birçok şekilde yardımda bulunan arkadaşım Lucia Garcia Del Moral de büyük bir teşekkürü hak ediyor. Çalışma süresince faydalandığım Ortadoğu Enstitüsü İbn-i Haldun Kütüphanesi, Granada Üniversitesi Kütüphanesi, Jena Üniversitesi Kütüphanesi Ortadoğu Bölümü ile Çekya Bilimler Akademisi Kütüphanesine de kapılarını açtığı ve çeşitli kaynaklara ulaşmamı kolaylaştırdıkları için minnettarım.

Ortadoğu Enstitüsü'nden meslektaşlarım Serra Can ve Ayşe Hazar da süreç boyunca fikir alışverişleriyle konuya katkıda bulunmaları ve zor zamanlarda beni motive etmeleri

benim için çok değerli olmuştur. Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü'nün sunduğu imkanların da akademik gelişimimde önemli bir yer kapladığını vurgulamak da boynumun borcudur. Ortadoğu Enstitüsü'nün Arapça ve Farsça dersleri bölge dillerini öğrenmeye olanak vermiş; Ortadoğu Kongreleri araştırma sonuçlarımızı sunmak için bir platform olmuştur. Hocalarımızın yardımlaşma ve dayanışma göstermesi, birlikte ortak çalışma imkânı yaratması akademik gelişimize önemli katkılarda bulunmuştur.

Aile bireylerinin de süreç içinde verdikleri her türlü maddi ve manevi destek en büyük teşekkürü hak etmektedir. Kariyerimin en büyük destekçileri olarak her zaman yanımda durmuşlardır. Süreç boyunca yaptıkları fedakarlıklar hiçbir zaman unutulamaz. Her ne kadar onlara ayırmam gereken zamandan çalmış olsam da gösterdikleri sabır için ve bugüne kadar gelmemde verdikleri emek için çok teşekkür ederim.

Zana BAYKAL

21/08/2025

ÖZET

Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü

Doktora Tez Özeti

Tezin Başlığı: Türkiye'nin Irak Politikasında Uluslararası Sistem ve İç Siyaset Etkileşimi (1955–2003): Morfogenetik Bir Analiz

Tezin Yazarı: Zana Baykal **Danışman:** Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ

Kabul Tarihi: 21/08/2025 **Sayfa Sayısı:** 23 (ön kısım) + 299 (tez)

Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Bu çalışma Türkiye'nin Irak politikasında uluslararası sistem ve iç siyaset etkileşimini morfogenetik analiz yöntemiyle incelemektedir. Araştırma, neoklasik realizmin kavramsal çerçevesini Margaret Archer'ın morfogenetik yaklaşımının analitik araçlarıyla birleştirmektedir. Çalışmanın iki temel iddiası bulunmaktadır. İlk olarak uluslararası sistemdeki yapısal dönüşümler Türkiye'nin Irak politikasında önemli derecede belirleyicidir. İkinci olarak uluslararası sistemik uyarılar Türkiye'yi Irak'a yönelik bir karar vermeye zorlasa da dış politika çıktısı liderlerin tehdit ve fırsat algıları, devlet kapasitesi, güvenlik tehditleri, stratejik kültür ve ekonomik koşullar gibi içsel faktörlerle etkileşim içinde oluşmaktadır. Çalışma, bu iddialarını test etmek için Bağdat Paketi (1955), Birinci Körfez Savaşı (1990-1991) ve ABD'nin Irak'ı İşgali (2003) olmak üzere üç tarihsel vakayı inceleme alanı olarak ele almaktadır. Her vaka, farklı sistemik yapılar (çift kutuplu, tek kutuplu, yeni dünya düzeni) ve farklı liderlik (Menderes, Özal, Erdoğan) modeline denk gelmektedir. Morfogenetik döngü (T1-T2/T3-T4) kullanılarak analiz edilen bu vakalar yapısal koşullanmanın, sosyal etkileşimin ve yapısal dönüşümün Türkiye'nin Irak politikasını nasıl belirlediğini göstermektedir. Araştırmanın özgün katkısı, metodolojik olarak morfogenetik yaklaşımı uluslararası ilişkiler ve Ortadoğu çalışmaları alanına uyarlamasıdır. Böylelikle çalışma, literatüre hem metodolojik düzeyde yeni bir açılım hem de Türkiye'nin Irak politikası üzerine tarihsel-ampirik bir katkı sağlamaktadır. Sonuçlar, uluslararası sistemin yapısal etkilerinin belirleyici olduğunu ancak bu etkinin devlet içi mekanizmalar aracılığıyla filtrelendiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Sistem, Türkiye'nin Irak Politikası, Neoklasik Realizm, Morfogenetik Yaklaşım, Ortadoğu Çalışmaları.

ABSTRACT

Sakarya University, Middle East Institute

Abstract of PhD Thesis

Title of the Thesis: The Interaction of International System and Domestic Politics in Türkiye's Iraq Policy (1955–2003): A Morphogenetic Analysis

Author: Zana Baykal

Supervisor: Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ

Acceptance Date: 21/08/2025

Nu. of pages: 23 (pre text) + 299 (thesis)

Department: Middle East Studies

This study examines the interaction between the international system and domestic politics in Türkiye's Iraq policy employing the morphogenetic analysis method. The research combines the conceptual framework of neoclassical realism with the analytical tools of Margaret Archer's morphogenetic approach. The study has two main claims. First, structural transformations in the international system are significantly determinative of Türkiye's Iraq policy. Second, although international systemic stimuli compel Turkey to make decisions regarding Iraq, the outcome of foreign policy is shaped through interaction with internal factors such as leaders' perceptions of threats and opportunities, state capacity, security threats, strategic culture, and economic conditions. The study tests these claims through three historical cases: the Baghdad Pact (1955), the First Gulf War (1990-1991), and the US invasion of Iraq (2003). Each case corresponds to different systemic structures (bipolar, unipolar, new world order) and different leadership models (Menderes, Özal, Erdoğan). Analyzed using the morphogenetic cycle (T1-T2/T3-T4), these cases demonstrate how structural conditioning, social interaction, and structural elaboration determined Türkiye's policy toward Iraq. The original contribution of the research is its methodological adaptation of the morphogenetic approach to the discipline of international relations and to the field of Middle East Studies. In doing so, the study contributes to the literature both methodologically—by introducing a novel analytical perspective—and empirically, by providing a historical analysis of Türkiye's policy toward Iraq. The results reveal that the structural effects of the international system are decisive, but that this effect is filtered through domestic mechanisms.

Keywords: International System, Türkiye's Iraq Policy, Neoclassical Realism, Morphogenetic Approach, Middle East Studies.

ÖNSÖZ

Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü'nde yüksek lisans ile başlayan akademik serüvenim Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmamla olgunlaştı. Akademik canlılığın en üst seviyede yaşandığı bu enstitüde doktora yapmak her zaman büyük bir ayrıcalık olmuştur. İlgi duyduğum bir alanda sevdiğin bir işi yapmak herkesin ulaşabildiği bir mutluluk değildir. Elinizdeki tez çalışması da bu mutluluğun bir ürünüdür.

Ortadoğu bölgesine ve Irak'a dair ilgi ve merakım 2011 yılında başlayan Arap Devrimleri ile uyandı ve akademik bir yolculuğun kilit taşı oldu. Bu dönemde yaşanan halk hareketleri ve çatırdayan yerleşik düzen beni daha fazla okumaya teşvik etti. Ortadoğu'nun bir minyatürü olan Irak bu okumalar sırasında daha çok ön plana çıktı. Yüksek lisans tezimde olduğu gibi doktora tezimde de Irak üzerine çalıştım. Bütün bu zaman boyunca Irak üzerine dersler aldım, yayınlar yaptım, konferanslara katıldım ve böylece uzmanlık alanımı pekiştirdim. İngilizcenin yanı sıra Arapça ve Farsça öğrendim ve Irak'a defalarca seyahat etme fırsat yakaladım.

Türkiye-Irak ilişkileri tarihî ve kültürel bağların yanı sıra güvenlik ve komşuluk dinamikleri nedeniyle her zaman hareketli bir yapıya sahip olmuş ve bu sebeple çeşitli çalışmalara konu edilmiştir. Irak Türkiye'de de her zaman öncelikli konular arasında yer almıştır. Fakat Türkiye kaynaklı araştırmaların çoğu Türkiye-Irak ilişkilerini kısa dönemli incelemelere konu ederek tek bir perspektife odaklanmış ve ilişkinin karmaşık yapısını göz ardı etmiştir. Örneğin; petrol sorunu, Musul-Kerkük sorunu, su sorunu gibi konuları ayrı ayrı inceleyen çalışmalar mevcuttur. Fakat bir bütün olarak ilişkinin karmaşık doğasını uzun dönemli, bağlantılı ve kesintisiz olarak inceleyen çalışma sayısı oldukça azdır. Elinizdeki çalışmanın farkı tam da buradan hareketle birbirinden farklı uluslararası sistemsel yapılarda ve farklı iktidarlarda Türkiye-Irak ilişkilerinin nasıl etkilendiğini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.

Bu çalışmanın bir diğer önemli katkısı, izlediği metodolojik yaklaşımdır. Danışmanım Prof. Dr. Tuncay Kardaş'ın yönlendirmesiyle Margaret Archer'ın morfogenetik yaklaşımıyla tanıştım. Bu yaklaşım yapı ve aktör tartışmalarına getirdiği yenilikçi bakış açısıyla öne çıkmaktadır. Yapılan literatür taramasında, bu metodun Türkiye'de herhangi bir tez çalışmasında kullanılmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma morfogenetik

yaklaşımı uluslararası ilişkiler alanında bir doktora tezine uygulayan ilk örnek olma niteliğine sahiptir. Tez bu yönüyle özgün ve ayırt edici bir niteliğe kavuşarak inovatif ve öncü bir yaklaşım sunmaktadır. Türkiye’de bir tez çalışmasında ilk kez kullanılan bu metodoloji analitik bir kaldıraç işlevi görerek çalışmanın sağlam bilimsel temellere dayandırılmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Her ne kadar bu tez morfojenetik yaklaşımı uluslararası ilişkiler alanına ilk kez uygulayarak orijinal bir katkı sunmayı amaçlasa da bu tür yenilikçi bir metodolojinin ilk kez kullanılması kaçınılmaz olarak bazı eksiklikleri de beraberinde getirebilir. Bu durum çalışmanın hem yöntem hem de analiz boyutunda daha fazla geliştirilmeye açık olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu tez gelecekteki çalışmalara yol gösterici olmayı hedeflemekle birlikte eleştirilere açık bir çerçeve sunmaktadır. Yapıcı eleştiriler ve farklı perspektiflerle yapılacak yeni araştırmalar bu metodolojinin uluslararası ilişkiler disiplinindeki kullanımını daha da zenginleştirecek ve derinleştirecektir. Bu bağlamda tezdeki bulgular ve metodolojik yaklaşım hem teorik hem de pratik açıdan bir başlangıç noktası olarak değerlendirilmelidir.

Zana BAYKAL

21/08/2025

İÇİNDEKİLER

BEYAN	i
TEŞEKKÜR	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
TABLO LİSTESİ	xv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xvi
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: NEOKLASİK REALİZM VE MORFOGENETİK YAKLAŞIM..	13
1.1. Realizm ve Realist Teorilerin Gelişimi	13
1.2. Neoklasik Realizmin Gelişimi	16
1.3. Neoklasik Realizmin Tipolojisi: Tip I, Tip II ve Tip III.....	21
1.3.1. Tip I: Dış Politika Davranışlarını Açıklama	21
1.3.2. Tip II: Orta Vadeli Dış Politika Davranışlarını Açıklama	22
1.3.3. Tip III: Uluslararası Sonuçları Açıklama.....	22
1.4. Neoklasik Realizmde Politika Yanıtı Ayrımı: Sistemik Baskılara Farklı Yanıtlar	23
1.4.1. Politika Yanıtı 1 (PR1): Zamanında ve Uygun Yanıt.....	23
1.4.2. Politika Yanıtı 2 (PR2): Gecikmeli veya Yetersiz Yanıt	24
1.4.3. Politika Yanıtı 3 (PR3): Yanlış veya Aşırı Yanıt	24
1.5. Neoklasik Realizmde Değişkenler	26
1.5.1. Bağımsız Değişken: Uluslararası Sistem ve Güç Dağılımı	26
1.5.2. Bağımlı Değişken: Devletlerin Dış Politika Çıktıları	27

1.5.3. Ara Değişkenler: Filtreleme Mekanizmaları	27
1.5.3.1. Karar Alıcıların Algıları, Bilişsel Haritaları ve Yanılgıları	28
1.5.3.2. Stratejik Kültür ve Tarihsel Kodlar	29
1.5.3.3. Devletin Kurumsal Kapasitesi ve İdari Yapısı	30
1.5.3.4. Devlet-Toplum İlişkisi.....	32
1.5.4. Neoklasik Realizmde Dış Politika Analizi	35
1.5.5. Neoklasik Realizmin Teorik Sınırları ve Eleştirileri	36
1.6. Morfogenetik Yaklaşım Metodolojisi.....	39
1.6.1. Morfogenetik Yaklaşımın Teorik Temelleri: Eleştirel Realist Ontoloji ve Katmanlı Gerçeklik.....	39
1.6.2. Morfogenetik Döngü: T1-T2/T3-T4.....	43
1.6.3. Analitik Dualizm: Yapı ve Failin Ayırıştırılması	46
1.6.4. Morfogenetik Yaklaşımın Uluslararası İlişkilere Uygulanması	47
1.6.5. Morfogenetik Yaklaşımın Yöneltilen Eleştiriler.....	49
1.6.6. Morfogenetik Metodoloji ve Neoklasik Realizmin Sentezi	49
1.6.7. Morfogenetik Yaklaşımında Karşılaştırmalı Analiz: Özgün Vakaların Karşılaştırılabilirliği.....	50
1.7. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi: Neoklasik Realizm ve Morfogenetik Yaklaşımın Sentezi	53
BÖLÜM 2: SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ: BAĞDAT PAKTI VAKASI	58
2.1. Giriş: Vakanın Genel Çerçevesi	58
2.2. T1: Yapısal Koşullanma (1945-1954).....	63
2.2.1. Uluslararası Sistemin Yapısı: Çift Kutuplu Dünya Düzeni	63
2.2.2. Bölgesel Güvenlik Dinamikleri: Ortadoğu'da Soğuk Savaş ve Irak ile İlişkiler	70
2.2.3. Türkiye'nin NATO'ya Katılımı ve Batı'ya Entegrasyonu (1950-1952)	73
2.3. T2-T3: Sosyal Etkileşim ve Ara Değişkenler (1954-1955).....	76

2.3.1. Karar Alıcıların Algıları: Menderes, Ekonomik Kriz ve Batı Yönelimi	78
2.3.2. Stratejik Kültür: Kemalist Dış Politika Mirası ve DP Dönemi Kopuşu	81
2.3.3. Devlet Kapasitesi: Bürokratik, Ekonomik ve Askeri Boyutlar.....	84
2.3.4. Devlet-Toplum İlişkisi: Kamuoyu, Basın ve Siyasal Baskılar	87
2.4. T4: Yapısal Dönüşüm (1955 ve Sonrası).....	90
2.4.1. Bağdat Paketi'na Katılım Kararı ve İmzalanma Süreci	90
2.4.2. Morfogenetik Sonuç: Dış Politika Yapısında Morfogenesis	91
2.4.3. Bağdat Paketi'nin Uzun Vadeli Etkileri ve Dönüşüm (1955-1979)	93
2.5. Tip ve Politika Yanıtları Değerlendirmesi.....	97
2.5.1. Tip I Kategorileştirme: Uyumlu Spesifik Dış Politika Kararı	97
2.5.2. Politika Yanıtı Analizi: PR1 (Zamanında Yanıt).....	98
2.6. Bölüm Değerlendirmesi ve Sonraki Vakalara Geçiş	99
BÖLÜM 3: SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ:	
KÖRFEZ SAVAŞI VAKASI	102
3.1. Giriş: Vakanın Genel Çerçevesi	102
3.2. T1: Yapısal Koşullanma (1980-1990).....	105
3.2.1. Sovyet Sisteminin Çöküşü ve Soğuk Savaş Düzeninin Sonu (1989-1991)...	106
3.2.2. ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgelerinde Yeni Dönemin Kavramsal Çerçevesi (NSS 1990-1991)	110
3.2.3. Çevreleme Stratejisinden Küresel Müdahalecilik Doktrinlerine Geçiş.....	112
3.2.4. Bölgesel Güvenlik Dinamikleri: Ortadoğu'da Soğuk Savaş Mirasının Çöküşü	114
3.2.5. Türkiye'nin Stratejik Konumunun Sorgulanması: NATO'da Değer Kaybı Endişesi ve Yeni Roller Arayışı.....	116
3.3. T2-T3: Sosyal Etkileşim ve Ara Değişkenler (2 Ağustos 1990 - 28 Şubat 1991)	118
3.3.1. Karar Alıcıların Algıları: Turgut Özal'ın Vizyonu	119

3.3.2. Stratejik Kültür: Kemalist Statükoculuk vs. Özalıcı Aktivizm.....	122
3.3.3. Devlet Kapasitesi: Askeri Bürokrasinin Direnci ve ve Ekonomik Kaygılar .	125
3.3.4. Devlet-Toplum İlişkisi: TBMM Kapalı Oturumu, Muhalefet ve Kamuoyu Tepkisi	132
3.4. T4: Yapısal Dönüşüm (1991-1995)	136
3.4.1. Körfez Savaşı'nın Sonuçları ve Kuzey Irak'ta Otorite Boşluğu.....	137
3.4.2. 36. Paralel ve Uçuşa Yasak Bölge: Huzuru Temin Harekâtı ve Çekiç Güç Operasyonu	139
3.4.3. PKK'nın Güçlenmesi ve Türkiye'nin Sınır Ötesi Operasyonları (1991-1995)	141
3.4.4. Morfogenetik Sonuç: Türkiye-Irak İlişkilerinde Kalıcı Dönüşüm ve Yeni Bölgesel Düzen.....	142
3.5. Tip ve Politika Yanıtları Kategorilendirmesi.....	144
3.5.1. Tip I / Tip II Kategorilendirmesi: Zayıf Uyum.....	144
3.5.2. Politika Yanıtı Analizi: PR1-PR2 (Gecikmeli Uyum).....	145
3.6. Bölüm Değerlendirmesi ve Sonraki Vakaya Geçiş	145
BÖLÜM 4: 11 EYLÜL SONRASI TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ: ABD'NİN IRAK'I İŞGALİ VAKASI.....	148
4.1. Giriş: Vakanın Genel Çerçevesi	148
4.2. T1: Yapısal Koşullanma (1991-2001).....	151
4.2.1. Uluslararası Sistemin Yapısı: Tek Kutuplu Düzen ve Küresel Terörizmle Mücadele Doktrini	151
4.2.2. Sistemik Bir Uyarın Olarak 2002 ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi.....	156
4.2.3. Bölgesel Güvenlik Dinamikleri: Körfez Savaşı Sonrası Ortadoğu'da Yeni Yapı ve Irak ile İlişkiler (1991-2001).....	163
4.2.4. Türkiye'nin Özal Sonrası Dönem Dönüşümü: Siyasi İstikrarsızlık, Ekonomik Krizler ve AB Arayışları.....	167
4.2.5. Türkiye-Irak İlişkileri: Kuzey Irak Sorunu ve Ticari Bağlar	172

4.3. T2-T3: Sosyal Etkileşim ve Ara Değişkenler (Eylül 2002- Mart 2003).....	175
4.3.1. Karar Alıcıların Algıları: AKP Yönetimi, Erdoğan-Gül Liderliği ve Irak Stratejisi	176
4.3.2. Stratejik Kültür: AKP'nin "Muhafazakâr Demokrasi" Söylemi	179
4.3.3. Devlet Kapasitesi: Sivil-Asker İlişkileri ve Ekonomik Kriz	182
4.3.4. Devlet-Toplum İlişkisi: Kamuoyu Muhalefeti, TBMM'nin Veto Gücü	189
4.4. T4: Yapısal Dönüşüm (2003 Sonrası).....	196
4.4.1. Irak İşgalinin Sonuçları: Devlet Yapısının Çöküşü ve Mezhepsel Bölünmeler	196
4.4.2. Kuzey Irak'ta Yapısal Değişim: Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Güçlenmesi ve Türkiye'nin Güvenlik İkilemi.....	197
4.4.3. PKK'nın Güçlenmesi ve Türk Askerinin Sınır Ötesi Operasyonları	197
4.4.4. Morfogenetik Sonuç: Türkiye-Irak İlişkilerinin Yeniden Yapılandırılması:.	198
4.5. Tip ve Politika Yanıtı Kategorilendirmesi.....	199
4.5.1. Tip III Kategorilendirmesi: Uyumsuz Muhalif Karar.....	200
4.5.2. Politika Yanıtı Analizi: PR3 (Başarısız Yanıt)	200
4.6. Bölüm Değerlendirmesi ve Karşılaştırmalı Analize Geçiş	201
BÖLÜM 5: VAKALARIN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: SİSTEMİK BASKI VE İÇSEL DİNAMİKLERİN ETKİLEŞİMİ.....	203
5.1. Sistemik Faktörlerin Karşılaştırılması	203
5.2. Ara Değişkenlerin Karşılaştırılması: Sistemik Baskıyı Filtreleme Mekanizmaları	206
5.3. Morfogenetik Döngü Karşılaştırması	211
5.4. Tipoloji ve Politika Yanıtlarının Karşılaştırılması	214
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	218
KAYNAKÇA.....	233
EKLER	247

EK 1: Bağdat Paktı Metni.....	253
EK 2: Körfez Savaşı Tezkeresi Meclis Tutanakları	266
EK 3: 1 Mart Tezkeresi Meclis Tutanakları	274
ÖZGEÇMİŞ	293

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Neoklasik Realist Teoride Dış Politika Analizi	36
Şekil 2: Morfogenetik Döngü.....	46
Şekil 3: Tezin Analitik Çerçevesi	53
Şekil 5: Bağdat Paktı Vakası Neoklasik Realist Analizi	77
Şekil 6: Bağdat Paktı Vakası Morfogenetik Analizi.....	93
Şekil 7: Körfez Savaşı Vakası Neoklasik Realist Analizi	119
Şekil 8: Körfez Savaşı Vakası Morfogenetik Analizi	137
Şekil 9: Irak İşgali Vakası Neoklasik Realist Analizi.....	176
Şekil 10: Irak İşgali Vakası Morfogenetik Analizi	199

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Vakaların Karşılaştırmalı Gösterimi	8
Tablo 2: ABD Politikalarının Temel Unsurları	69
Tablo 3: Vakalarda Sistemik Baskının Karşılaştırması	205
Tablo 4: Vakalarda Ara Değişkenlerin Karşılaştırılması.....	210
Tablo 5: Vakaların Morfogenetik Döngü Karşılaştırması	214
Tablo 6: Vakaların Tip ve Politika Yanıtı Karşılaştırması	216

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
AT	: Avrupa Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CENTCOM	: Amerika Birleşik Devletleri Merkez Komutanlığı- United States Central Command
CENTO	: Central Treaty Organization- Merkezi Antlaşma Teşkilatı
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
IKBY	: Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KDP	: Kürdistan Demokratik Partisi
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi

NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü- Organization of Petroleum Exporting Countries
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SSCB	: Sovyet sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

Devletlerin dış politika davranışlarını anlamak, uluslararası ilişkiler disiplininin temel tartışma alanlarından biridir. Özellikle, uluslararası sistemin yapısal dönüşümlerinin devletlerin dış politikalarını ne ölçüde belirlediği; buna karşılık iç siyasal dinamiklerin, toplumsal gelişmelerin ve liderlik tercihlerinin bu süreçte nasıl rol oynadığı sorusu, teorik ve ampirik açıdan uzun yıllardır canlılığını korumaktadır. Türkiye'nin Irak politikası, bu soruların incelenmesi için verimli bir zemin sunmaktadır. Zira Türkiye-Irak ilişkileri hem uluslararası sistemdeki değişimlerin yansımalarını gözlemlemek hem de iç siyasal faktörlerin dış politikaya etkilerini analiz etmek için uygun bir kaldıraç işlevi görmektedir.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye'nin Ortadoğu'ya bakışı çoğunlukla mesafeli ve ihtiyatlı olmuştur. Ancak uluslararası sistemde meydana gelen kırılmalar, Irak'ta ortaya çıkan güvenlik tehditleri, etnik ve mezhepsel sorunlar ile enerji ve ticaret bağları Türkiye'yi Irak karşısında daha aktif bir pozisyon almaya zorlamıştır. Bu durum, dış politikanın yalnızca uluslararası sistemin kısıtları tarafından değil, aynı zamanda liderlik tercihleri, iç siyasal dengeler, toplumsal dinamikler ve ekonomik koşullar tarafından da şekillendiğini göstermektedir.

Türkiye'nin Irak politikası, iki devlet arasındaki ikili ilişkilerin ötesinde, bölgesel güvenlik ve uluslararası sistemin işleyişi açısından da stratejik bir öneme sahiptir. Öncelikle Irak, Türkiye ile uzun bir kara sınırına sahip olup jeopolitik konumu itibarıyla Türkiye'nin güvenlik algılarında merkezi bir yere oturmaktadır. Irak'taki etnik ve mezhepsel dinamikler, özellikle Kürt sorunu ve Şii-Sünni gerilimleri, Türkmen nüfusu, Türkiye'nin iç güvenlik politikalarıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu nedenle Irak'taki gelişmeler, Türkiye'nin iç istikrarını ve toplumsal barışını etkileyebilecek niteliktedir.

İkinci olarak, Irak, Türkiye için ekonomik ve enerji boyutlarıyla da kritik bir ortak konumundadır. Irak petrol ve doğal gaz kaynakları, Türkiye'nin enerji arz güvenliği açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, ticaret yolları ve sınır ticareti Türkiye-Irak ilişkilerini ekonomik açıdan karşılıklı bağımlılığa dayalı hale getirmektedir. Üçüncü olarak, Irak, küresel güçlerin rekabet alanlarından biridir. Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) – Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)

rekabetinin sahnesi olan Irak, 1990'lerden itibaren ABD'nin tek taraflı müdahaleleri ve 2003 işgali ile yeniden dünya gündemine oturmuştur. Bu süreçte Türkiye'nin Irak'a yönelik politikaları, yalnızca ikili ilişkiler bağlamında değil, aynı zamanda Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki konumunu, bölgesel güç rolünü ve uluslararası sistemdeki stratejik önemini de etkilemiştir.

Son olarak, Türkiye'nin Irak politikası, liderlik faktörünün dış politika analizinde ne kadar kritik olduğunu da göstermektedir. Adnan Menderes'in Batı yanlısı tutumu, Turgut Özal'ın revizyonist dış politika vizyonu ve Recep Tayyip Erdoğan'ın Ortadoğu'ya açılım bağlamında şekillenen dış politika çizgileri, uluslararası sistemdeki değişimlerle birlikte Türkiye'nin Irak politikasının yönünü belirlemiştir. Dolayısıyla, Türkiye'nin Irak politikası hem sistemik dönüşümler hem de iç politik dinamikler üzerinden analiz edilmesi gereken bir alan olarak öne çıkmaktadır.

Bu bağlamda bu tez iki iddia ortaya koymaktadır:

- (1) Uluslararası sistemin yapısal özellikleri Türkiye'nin Irak politikasında yönlendirici bir rol oynamaktadır.
- (2) Liderlerin tehdit ve fırsat algıları, toplumsal gelişmeler, ekonomik koşullar ve iç siyasal faktörler Türkiye'nin Irak politikasının şekillenmesinde kritik derecede belirleyicidir.

Tezin temel araştırma soruları ise şunlardır:

- (1) Türkiye'nin Irak politikası uluslararası sistemin yapısından nasıl etkilenmektedir?
- (2) Liderler ve algıları Türkiye'nin Irak politikasını nasıl etkilemiştir?
- (3) Türkiye'nin Irak politikasını etkileyen iç siyasal faktörler nasıl etkileşim içindedir ve hangi koşullarda daha belirleyicidir?
- (4) Üç farklı dönem arasında hangi mekanizmalar benzerdir, hangileri farklıdır ve bu farklılıklar yapısal değişimlerle nasıl ilişkilidir?

Çalışma, bu iddiaları test etmek için bir dış politika teorisi olan neoklasik realizmin kavramsal çerçevesinden faydalanmaktadır. Neoklasik realizmin kavram seti tezin ortaya attığı iki iddianın analitik boyutunu şekillendirmektedir. Çünkü neoklasik realistlere göre uluslararası sistemin yapısından kaynağını alan sistemik uyarılar, devletleri dış politika kararları almaya zorlamaktadır. Fakat devletler kararlarını alırken sistemden gelen baskı ve fırsatları olduğu gibi kabul eden pasif oyuncular değildir; sistemden gelen baskı dışında karar almada başka faktörler de etkilidir. Başka bir deyişle sistemik değişkenlerin dış politika çıktılarına doğrudan ve mekanik bir şekilde yansımadağını savunurlar. Onlara göre, sistemik baskılar ve fırsatlar, devlet ile uluslararası sistem arasında konumlanmış bir dizi içsel faktör tarafından filtre edilir ve yorumlanır. Bu nedenle, bir ülkenin dış politikası analiz edilirken sadece neorealist güç parametrelerine bakmakla yetinilemez; aynı zamanda bu sistemik uyarıların devlet içi mekanizmalar aracılığıyla nasıl işlendiği de anlaşılacak zorundadır.

Bu analitik çerçevede, uluslararası sistemin yapısı bağımsız değişken işlevi görürken, devlet ile sistem arasındaki nedensel ilişkiyi düzenleyen ara değişkenler (intervening variables) tezinin asıl açıklayıcı gücünü oluşturur. Bu ara değişkenlerin en kritiği, karar alıcıların algı ve yanılgılarıdır. Neoklasik realistler, devletlerin sistemi nesnel bir şekilde okuyan rasyonel aktörler olduğu fikrini sorgular. Liderler, uluslararası ortamdaki güç dağılımını ve tehditleri, kendi bilişsel şemaları, tarihsel analogiler, kişisel deneyimler ve ideolojik önyargılar ışığında algırlar. Dolayısıyla, bir dış politika kararını şekillendiren, mutlak güç dengesinden ziyade, karar alıcıların zihninde inşa edilmiş olan algılanan güç dengesi ve algılanan tehdittir. Bu durum, aynı sistemik koşullar altındaki farklı devletlerin neden farklı stratejiler benimseyebildiğini açıklamada kilit rol oynar.

Neoklasik realist yaklaşım, toplumsal çıkar gruplarının, elit görüş ayrılıklarının ve rejimin meşruiyet kaygılarının dış politika üzerindeki etkisini de analize dahil eder. Liderler, dış politika kararlarını sadece dış tehditlere cevap vermek için değil, aynı zamanda iç siyasette iktidarlarını konsolide etmek, muhalefeti bastırmak veya toplumsal birliği sağlamak amacıyla da araçsallaştırabilirler. Bu süreç, “dış politikanın içselleştirilmesi” olarak anlaşılabilir. Sistemik bir tehdit, iç siyasette seferberlik yaratmak ve rejim meşruiyetini güçlendirmek için kullanılabilir. Tersine, iç siyasetteki derin kırılğanlıklar,

bir devletin uluslararası sistemin sunduğu fırsatlardan yararlanma kabiliyetini ciddi şekilde kısıtlayabilir.

Özetle, neoklasik realizm, dış politika analizine getirdiği çok katmanlı ve dinamik çerçeve sayesinde, uluslararası sistemin yapısal kısıtlamaları ile devletin içsel dinamikleri arasındaki karmaşık etkileşimi anlamak için güçlü bir teorik araç sunar. Teori, bir ülkenin dış politikasını incelerken öncelikle sistemik güç dağılımını değerlendirmeye, ardından da bu yapısal parametrelerin, söz konusu devletin karar alıcılarının algıları, devlet kapasitesi ve iç siyasi bağlam gibi ara değişkenlerden nasıl geçerek somut bir politika çıktısına dönüştüğünü analiz eder. Bu, salt yapısalcı veya salt indirgemeci olmayan, aksine, her iki düzeyi birbirine bağlayan daha sofistike ve açıklayıcı bir modeldir. Bu model; Türkiye'nin Irak politikasının hem uluslararası sistem hem de liderlerin algıları ve diğer ara değişkenler üzerinden analiz edilmesi için bir kaldıraç görevi görmektedir. Ayrıca; neoklasik realizm, dış politika kararlarını farklı düzeylerde analiz etmekte ve devletlerin sistemik baskılara verdikleri yanıtları kategorize etmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'nin üç farklı dönemdeki Irak politikası kararları ele alınacak ve her vakanın hangi tür bir dış politika yanıtı verdiği değerlendirilecektir. Bu kategorilendirme, vakaların hem teorik konumunu belirleyecek hem de karşılaştırmalı analizini kolaylaştıracaktır.

Bu çalışma neoklasik realist teorinin analitik çerçevesi ışığında Türkiye'nin Irak politikasının seyrini tarihsel üç vaka üzerinden inceleyecektir. Bu vakalar, hem uluslararası sistemdeki farklı dönemleri temsil etmeleri hem de Türkiye'de güçlü liderlerin iktidarda oldukları zamanlara denk gelmeleri nedeniyle seçilmiştir. Vakaların seçimi, neoklasik realizmin temel önermelerini test etmeye uygun bir şekilde tasarlanmıştır: Her vaka, sistemik değişim ile içsel faktörlerin dış politika üzerindeki etkisini gözlemlenebilir fırsatı vermektedir. Böylelikle hem sistemik uyarılar hem de iç siyasal dinamikler bu vakalar üzerinden farklılaştırılarak incelenebilmektedir. Bu vakalardan birincisi “çift kutuplu dünya düzeni”nin hakim olduğu ve Soğuk Savaş'ın etkilerinin en çok hissedildiği II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye ve Irak'ın öncülüğünü yaptığı Bağdat Paktı'dır. Asıl amacı bölge devletlerini ortak bir teşkilât içinde bir araya getirmek, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya inmesini engellemek, bölgenin savunmasını Batı savunma ittifakına bağlamak ve Batı Bloku'nun bölgedeki çıkarlarını korumak olan Bağdat Paktı; 1955 yılında İngiltere, Pakistan, Türkiye ve İran'ın bir araya

gelmesiyle kurulmuş bir örgüttür. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren geleneksel olarak Ortadoğu'ya uzak kalma politikası izleyen Türkiye uluslararası sistemin oluşturduğu güvenlik kaygılarından dolayı ilk önce Irak ile yakınlaşmış ve güvenlik ittifakı anlaşması imzalamış; ardından Bağdat Paketi'nin oluşumu için büyük çaba göstermiştir. Bu dönemde Türkiye'de güçlü bir lider olarak Başbakan Adnan Menderes bulunmakta ve paktın öncülüğünü yapmaktadır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nden gelen toprak talepleri ve boğazları tartışmaya açan gündem Türkiye'yi güvenlik arayışında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)'ne daha fazla itmiştir. Diğer yandan ekonomik ve askeri zayıflıklar da karar vericiler için geliştirilmesi gereken acil bir durum olarak düşünülmüştür.

İngiliz etkisinin devam ettiği, krallık rejiminin sürdüğü ve Türkiye yanlısı Nuri Said Paşa hükümetinin iktidarda olduğu Irak da Türkiye ile güvenlik ittifakına girmeye istekli olmuştur. Bu güvenlik ittifakını ortaya çıkaran iç faktörler incelendiğinde ise iki devletin de sahip olduğu Kürt Sorunu göze çarpmaktadır. İki devletin de büyük oranda bir Kürt nüfusu barındırdığı, bu nüfusun giderek siyasallaştığı ve otonomi talep ettiği görülmektedir. Özellikle 1946 yılında SSCB desteğiyle İran topraklarında kurulan Mahabad Kürt Cumhuriyeti iki devletin bölünme korkularını alevlendirmiştir. Dolayısıyla iki devletin de içinden kaynaklanan Kürt Sorunu gibi yapısal bir faktör de iki devletin ilişkilerini etkilemiş ve Bağdat Paketi'nin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Ancak bu pakt, Arap milliyetçiliğinin yükselişi ve Mısır'ın muhalefeti nedeniyle bölgede güçlü bir karşı tepkiyle karşılaşmıştır. 1958'de Irak'ta gerçekleşen Abdülkerim Kasım darbesi ile Irak'ın paktan çekilmesi, bu ittifakın çöküşüne yol açmıştır.

Çalışmanın ikinci vakası olan 1990 yılındaki Körfez Savaşı süreci, iki kutuplu uluslararası sistemin temel paradigmalarının dramatik dönüşüme uğradığı ve tek kutuplu dünya düzeni sisteminin belirdiği bir tarihsel bağlamda vuku bulmuştur. Sovyetler Birliği'nin çöküşü, uluslararası sistemde dramatik bir dönüşüm yaratmış ve ABD'nin küresel hegemon güç olarak yükselişini hızlandırmıştır. Bu dönemde Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgali, bu yeni dünya düzeninin ilk büyük krizini oluşturmuştur. Uluslararası sistemdeki bu kırılma Türkiye'nin geleneksel dış politika yaklaşımını pratik olarak olanaksızlaştırmıştır. Türkiye yeni küresel sisteme adapte olabilmek için tehdit ve fırsatları dikkatle irdelemek durumunda kalmıştır. Bu dönemde Soğuk Savaş'ın sona

ermesi, Türkiye'nin NATO'nun güney kanadındaki stratejik önemini ve bu konumdan sağladığı askeri ve ekonomik avantajları azaltmıştır. Yine Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusunun 1989'da reddedilmesi Türkiye'nin Batı ittifakında önemsizleştiği şeklinde algılanmıştır. Dolayısıyla uluslararası sistemde yaşanan köklü değişimler ile birlikte 1990 yılında Türkiye temel siyasi yönelim, güvenlik ve kimlik açmazlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye karşı karşıya kaldığı bu meydan okumaya Körfez Savaşı'nı bir fırsat olarak değerlendirmek istemiştir.

Söz konusu kriz döneminde Türkiye'nin dış politikası, Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından belirlenmektedir. Her ne kadar başbakan, dışişleri bakanı, milli savunma bakanı ve diğer siyasi elitleri ile karar vericilerin dış politika yapımında etkili olması beklense de Turgut Özal; Körfez Savaşı krizinde kendine özgü politika yapım tarzı ile ön plana çıkmıştır. Özal, geleneksel Türk dış politikasının mesafeli duruşundan farklı olarak, revizyonist bir politika izleyerek Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak yükselişini hedeflemiştir. Özal'ın Körfez Savaşı'na güçlü destek vermesi, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini derinleştirme ve yeni dünya düzeninde merkezi bir rol oynama stratejisinin bir parçasıdır. Medyayı çok etkili bir biçimde kullanan Özal siyaset sahnesinde oldukça görünür bir pozisyon almıştır. ABD Başkanı Bush ile kurduğu kişisel ilişkiler ile gerçekleştirdiği telefon temasları kamuoyunda özellikle etkili olmuştur. Turgut Özal'ın sistemik uyarıları bir fırsat olarak değerlendirmesi, Türkiye'nin uluslararası jeopolitiğini yeniden tanımlamaya yönelik revizyonist tutum olarak belirmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin içsel dinamikleri, PKK'nın artan tehdidi, Körfez Savaşı sonrası Kuzey Irak'ta ortaya çıkan otorite boşluğu ve ekonomik kriz ile şekillenmektedir. Özal, ABD ile yakın iş birliği yaparak hem PKK tehdidini azaltmayı hem de Türkiye'nin stratejik değerini artırmayı hedeflemiştir. Ancak bu politika, Türk ordusunun ve muhalefet partilerinin direnciyle karşılaşmıştır.

Çalışmanın üçüncü vakası ise 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgalidir. 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD tarafından “yeni dünya düzeni” ilan edilmiştir. Bu düzende Irak küresel terörizme destek veren şer ekseni devletleri arasında sayılmıştır. ABD, Irak'a uluslararası terörizme destek verdiği ve kitlesel imha silahları ürettiği gerekçesiyle önleyici müdahale yapacağını ilan etmiştir. Sonuç olarak ABD'nin bir müttefiki olan Türkiye bu savaş ilanı karşısında ikileme düşmüştür. Çünkü ABD bir NATO üyesi olan Türkiye'den

topraklarını kullanmayı ve siyasal olarak savaşta yanında durmasını talep etmiştir. Bu süreçte Türkiye’de karar vericiler arasında uyumsuzluk yaşanmış ve sonuç olarak 1 Mart Tezkeresi olarak tarihe geçen Türkiye'nin ABD yanında savaşa girmesini öngören yasa tasarısı Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'den geçmemiştir. Türkiye, bu dönemde Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin tek başına iktidarı ve Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliği altındadır. Ancak Erdoğan henüz başbakan değildir ve Abdullah Gül hükümeti, ABD'den gelen yoğun baskılara rağmen meclisten tezkere geçirme konusunda başarısız olmuştur. 1 Mart Tezkeresi'nin reddedilmesi, Türkiye'nin dış politika tarihinde dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde Türkiye'nin içsel dinamikleri, AB üyelik süreci, iç siyasette artan demokratikleşme baskısı, Türk ordusunun siyasetteki etkisinin azalması ve kamuoyunun savaşa karşı güçlü muhalefeti ile şekillenmektedir. Ayrıca, ABD'nin Kuzey Irak'taki Kürt gruplarına verdiği destek, Türkiye'nin güvenlik kaygılarını artırmıştır. Tezkerenin reddedilmesi hem iç siyasal dinamiklerin hem de liderlik tercihlerinin dış politikayı ne ölçüde şekillendirebildiğini gösteren çarpıcı bir örnektir. Sonuç olarak Türkiye’nin ABD’nin yanında savaşa katılmasını öngören 1 Mart Tezkeresi Türkiye-ABD ilişkilerinde bir milat olarak nitelendirilmekte ve günümüzde etkileri hala tartışılmaya devam edilmektedir.

Bu üç vaka, sistemik faktörler ve içsel dinamikler açısından zengin bir karşılaştırma olanağı sunmaktadır. Aşağıdaki tablo, vakaların temel özelliklerini özetlemektedir:

Tablo 1: Vakaların Karşılaştırmalı Gösterimi

Özellik	Bağdat Paktı (1955)	Körfez Savaşı (1990-1991)	ABD'nin Irak'ı İşgali (2003)
Sistemik Yapı	Çift Kutuplu (Soğuk Savaş)	Tek Kutupluluğa Geçiş	Yeni Dünya Düzeni
Lider	Adnan Menderes	Turgut Özal	AKP Liderliği ve Recep Tayyip Erdoğan
İktidar Yapısı	Demokrat Parti (Tek Parti)	Anavatan Partisi (Koalisyon Dönemi Sonrası)	AKP (Tek Parti)
Ana Tehdit Algısı	Sovyet Yayılmacılığı	PKK Tehdidi Bölgesel İstikrarsızlık	Irak'ın Parçalanması İhtimali ABD Baskısı
Karar Alma Mekanizması	Kurumsallaşmış	Kişiselleşmiş	Çok Aktörlü (Meclis, Kamuoyu, Ordu)
Türkiye'nin Tavrı	İttifaka Dahil Olma	ABD'ye Güçlü Destek	Tezkere'nin Reddi
Sonuç	Paktın Çöküşü ve Dağılışı	Kuzey Irak de facto Yönetimi	Irak'ta Federatif Yönetimin Kurulması

Bu karşılaştırma, sistemik faktörlerin her üç vakada da önemli bir rol oynadığını, ancak içsel dinamiklerin ve liderlik tercihlerinin dış politika çıktılarını önemli ölçüde farklılaştırdığını göstermektedir. Bağdat Paktı ve Körfez Savaşı vakalarında, güçlü liderler (Menderes ve Özal) sistemik baskılara uyumlu politikalar izlerken; 2003 vakasında, iç siyasal dinamikler ve kamuoyu baskısı, ABD'nin sistematik baskılarına rağmen farklı bir sonuç üretmiştir. Bu üç vaka; çalışma kapsamında uluslararası sistemik değişimin gözle görülür şekilde değiştiği dönemlere tekabül etmesinin yanında devletlerin iç faktörlerine, liderlerin algılarına ve karar vericiler arasındaki uyuma bakılmasına imkân verdiği için seçilmiştir. Her vaka, kendine özgü tarihsel koşullarda gerçekleşmiş olsa da bu vakaları karşılaştırmak mümkündür. Karşılaştırmanın amacı, "Türkiye her zaman aynı şekilde davranır" gibi bir genelleme yapmak değil, farklı yapısal koşullarda benzer mekanizmaların nasıl farklı sonuçlar ürettiğini anlamaktır. Bu çalışmada, üç dönemdeki yapı-fail etkileşiminde hangi mekanizmaların ortak, hangilerinin farklı olduğu analiz edilecek ve bu farklılıkların yapısal koşulların

değişimiyle ilişkisi gösterilecektir. Bu karşılaştırmalı yaklaşım, Türkiye dış politikasının tarihsel dinamiklerini anlamaya katkı sunacaktır.

Tabloda görülen faktörlerin bir arada olduğu bu üç vaka Türkiye-Irak ilişkilerine morfogenetik yaklaşımı da uyarlayarak ilişkileri yenilikçi bir şekilde yeniden analiz edecektir. Tez çalışması bu vakaları incelerken morfogenetik yaklaşımı metot olarak benimsemektedir. Sosyal bilimlerde fail-yapı sorununa yeni bir bakış açısı kazandıran morfogenetik yaklaşım her ne kadar sosyal bilimlerin diğer dallarına uygulanmış olsa da uluslararası ilişkiler disiplinine çok az uyarlanmıştır. Uyarlama yapan sayıdaki az sayıdaki çalışmalar ise daha çok meta-teorik tartışmalara odaklanmış, ampirik uygulamalar sınırlı kalmıştır. Türkiye’de ise bu yaklaşım ile uluslararası ilişkiler disiplinini bir araya getiren çok sınırlı sayıda makale vardır. Bu çalışma ile birlikte morfogenetik yaklaşım; Türkiye’de ilk kez bir uluslararası ilişkiler ve Ortadoğu çalışmaları doktora tezinde metot olarak kullanılacaktır. Morfogenetik yaklaşımın kapsamlı bir çalışmada ilk kez kullanılması çalışmanın yenilikçi ve güçlü yönü olarak ön plana çıkmaktadır. Bir tez kapsamında ilk kez kullanılan bu metodoloji, analitik bir kaldıraç işlevi görerek araştırmanın sağlam bilimsel temellere dayandırılmasına anlamlı ölçüde katkıda bulunacaktır.

Bununla birlikte, morfogenetik yaklaşımın uluslararası ilişkiler alanına ilk uygulamasını hedefleyen bu tez, yenilikçi bir metodolojinin ilk kullanımından kaynaklı bazı sınırlılıkları kaçınılmaz olarak içerebilir. Bu durum, çalışmanın hem yönetsel hem de analitik boyutlarda daha ileri geliştirmelere açık olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla tez, gelecekteki araştırmalara yol gösterme amacını taşıırken, eleştiriye açık bir çerçeve sunmaktadır. Yapıcı değerlendirmeler ve farklı perspektiflerle yürütülecek yeni çalışmalar, bu metodolojinin uluslararası ilişkiler disiplinindeki kullanımını daha da zenginleştirip derinleştirecektir. Bu bağlamda, tezde sunulan bulgular ile benimsenen metodolojik yaklaşım hem kuramsal hem de pratik düzlemde bir başlangıç noktası olarak değerlendirilmelidir.

Tez çalışmasının metodolojik katkısının dışında bir diğer yenilikçi yönü ise Türkiye’nin Irak politikasını 70 yıllık bir perspektifle ele alan ilk bütüncül çalışma olmasıdır. Bağdat Paketi’nden 1 Mart Tezkeresi’ne uzanan süreçte, Türkiye’nin Irak politikasının süreklilik ve değişim dinamikleri sistematik olarak incelenmektedir. Türkiye’nin dış politikasını

inceleyen çalışmalar, temelde iki ana yaklaşım etrafında şekillenmiştir. Birinci yaklaşım, Türkiye dış politikasını realist paradigma çerçevesinde ele alan ve uluslararası sistemin yapısal kısıtlamalarını ön plana çıkaran çalışmalardır. Bu perspektif, özellikle Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin NATO yeliği, Batı ittifakı ve jeostratejik konumu gibi faktörleri vurgular. Bu yaklaşım, Türkiye'nin dış politika seçeneklerinin büyük ölçüde uluslararası sistemin yapısal baskıları tarafından belirlendiğini savunur. Ancak bu çalışmalar, i siyasal dinamiklerin, liderlik faktörünün ve toplumsal değişimlerin dış politikaya etkisini yeterince ele almamaktadır.

İkinci yaklaşım ise, Soğuk Savaş sonrası dönemde ağırlık kazanan ve Türkiye'nin dış politikasını kimlik, kültür ve ideolojik faktörler üzerinden açıklamaya çalışan yapılandırmacı ve post-yapısalcı çalışmalardır. Bu literatür, özellikle 2000'li yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarında gözlemlenen değişimi “Yeni Osmanlıcılık”, “neo-Osmanlıcılık” veya “stratejik derinlik” gibi kavramlarla açıklamaya çalışmıştır. Ancak bu yaklaşım, sistemik faktörlerin etkisini göz ardı etme ve ideolojik okumalar yapma riski taşımaktadır. Her iki yaklaşım da değerli katkılar sunmakla birlikte, sistemik faktörler ile içsel faktörlerin etkileşimini sistematik bir şekilde ele alan bütüncül çalışmalar sınırlıdır. Neoklasik realizm, tam da bu boşluğu doldurmak için geliştirilmiş bir teorik ereve sunar; ancak Türkiye dış politikasına bu perspektiften yaklaşan çalışmalar henüz emekleme aşamasındadır.

Diğer taraftan Türkiye-Irak ilişkilerini konu alan literatür ise belirli dönemler ve olaylar etrafında yoğunlaşmıştır. Tarihsel alışmalar, özellikle Musul Sorunu, sınır güvenliği, su kaynakları ve ticari ilişkiler gibi konulara odaklanmıştır. Bu alışmalar, Türkiye-Irak ilişkilerinin tarihsel arka planını anlamak için önemli olsa da genellikle teorik bir çerçeveden yoksundur ve betimleyici analizlerle sınırlıdır. Dnemsal alışmalar, belirli kırılma noktalarını incelemektedir. Örneğin, Bağdat Paktı dönemi, 1990 Körfez Savaşı ve 2003 ABD'nin Irak işgali üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların büyük çoğunluğu tek bir vakaya odaklanmış, dolayısıyla karşılaştırmalı ve uzun vadeli bir perspektif sunamamıştır. 2007 sonrasında, Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) ile Türkiye ilişkileri, literatürde artan bir ilgi grmştir. Bu alışmalar, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasındaki dönüşümü ele almakta, ancak daha geniş bir Türkiye-Irak ilişkileri çerçevesine entegre edilmemektedir.

Literatürdeki en önemli boşluk, Türkiye-İrak ilişkilerini bütüncül, karşılaştırmalı ve teorik olarak sağlam bir çerçevede ele alan çalışmaların eksikliğidir. Mevcut çalışmalar ya tarihsel betimlemelere odaklanmakta ya da belirli dönemlerle sınırlı kalmaktadır. Ayrıca, bu ilişkilerin sistemik faktörler ile içsel dinamikler arasındaki etkileşim açısından nasıl şekillendiğini sistematik bir şekilde inceleyen çalışmalar yok denecek kadar azdır.

Bu çalışma Türkiye ve Irak arasında yaşanmış ve sonuçları ortaya çıkmış tarihi olayları incelemekte ve analiz etmektedir. Bu yönüyle bu tez çalışması analitik olduğu kadar bir siyasi tarih çalışması olduğunu da kabul etmektedir. Bundan dolayı bu çalışma resmi belgelerin arşiv taramasını da içerecektir. Yasal metinler, yazışmalar ve TBMM tutanakları karar vericiler arasındaki tartışmaları izleyebilmek için zengin bir kaynak sunmaktadır. Bundan dolayı Bağdat Paketi'nin onaylanması (1955), Körfez Savaşı tezkeresi (1991) ve 1 Mart Tezkeresi (2003) süreçlerinde yapılan meclis görüşmeleri detaylı şekilde analiz edilmiştir. Bu tutanaklar, karar alma süreçlerinde hangi argümanların kullanıldığını ve siyasi elitlerin algılarını anlamak için kritik öneme sahiptir. Ayrıca Adnan Menderes, Turgut Özal ve AKP liderlerinin konuşmaları, basın açıklamaları ve resmi ziyaret tutanakları, liderlik algılarını ve tehdit/fırsat değerlendirmelerini anlamak için incelenmiştir. Gazete arşivleri oldukça önemli birer kaynağıdır. Milliyet, Cumhuriyet, Hürriyet ve Zafer gibi dönemin önde gelen gazetelerinin arşivleri taranmıştır. Gazeteler, kamuoyunun tepkilerini, siyasi elitlerin söylemlerini ve dış politika tartışmalarını yansıtmaları açısından önemlidir. Yazılı ve görsel medyadaki haber ve demeçler, köşe yazıları ve yorumlar analizin sağlıklı yapılmasında oldukça yararlı olmuşlardır. Medya kaynakları dışında o dönemki araştırma kurumlarının raporları da incelenmiştir. Yine o dönemi yaşayan önemli siyasetçiler ve bürokratlarla yapılan röportajlar da önemli bir veri kaynağı sunmuştur. Bu tarihsel ve belgesel süreç takibi yaklaşımının benimsenmesi çok yönlü ve zengin iç görüler sağlamıştır. Bu yaklaşım, kaynakların birbirleriyle kıyaslanmasını; tutarsızlıkların, sürekliliklerin ve kopuşların sistematik biçimde ortaya konmasını mümkün kılmıştır. Sonuç olarak ortaya çıkacak tez, Türkiye-İrak ilişkilerinin tarihsel köklerini, dönemsel kırılmaları ve siyasi aktörlerin rollerini bir arada ele alan bütüncül bir analiz sunmayı amaçlamaktadır.

Bu tez çalışması dört ana bölüm halinde kurgulanmıştır. İlk bölüm, neoklasik realizmin ortaya çıkış sürecini, bu kurama yöneltilen eleştirileri ve tezin araştırma soruları bağlamında birer analiz aracı işlevi görecek olan ara değişkenleri inceleyecektir. Ardından, morfogenetik metodolojinin temel prensipleri ve bu yaklaşım etrafında şekillenen akademik tartışmalar ele alınacaktır. Bu bölüm, her iki yaklaşımın ortaklaştığı ve birbirini tamamladığı teorik zeminin ortaya konmasıyla sonuçlandırılacaktır. Böylece bu bölümde tezin analitik çerçevesinin teorik altyapısı oluşturulacaktır. İkinci, üçüncü ve dördüncü bölümler, sırasıyla Bağdat Paktı (1955), Körfez Savaşı (1990-91) ve ABD'nin Irak İşgali vakalarını inceleyecektir. Tezin temel argümanları ve araştırma soruları morfogenetik yaklaşım çerçevesinde; sistemik faktörlerin, liderlik algılarının ve iç dinamiklerin etkileşimini analiz edilecektir. Bu vakalar tartışılırken her biri için uluslararası sisteminin o zaman diliminde nasıl olduğu ve nasıl bir uyarın sağladığı tartışılacaktır. Bunun yanı sıra Türkiye'de o dönem iktidarda olan liderin özellikleri ve iç dinamiklerle etkileşim sonucu Irak'a yönelik ortaya koyduğu dış politika kararları da incelenecektir. Çalışma, sonuç bölümünde tüm vaka incelemelerinden elde edilen bulguların değerlendirilmesi ve neoklasik realizm ile morfogenetik yaklaşımın ampirik olgularla nasıl bir uyum sergilediğinin analiz edecektir. Ayrıca üç vakanın karşılaştırmalı analizi yapılacaktır. Bu karşılaştırma, her dönemdeki mekanizmaların nasıl işlediğini ve farklı yapısal koşullarda nasıl farklı sonuçlar ürettiğini gösterecektir. Son olarak, bu tezin Türkiye dış politikası literatürüne ve morfogenetik yaklaşımın uygulanabilirliğine katkıları değerlendirilecektir.

BÖLÜM 1: NEOKLASİK REALİZM VE MORFOGENETİK YAKLAŞIM

1.1. Realizm ve Realist Teorilerin Gelişimi

Realizm, uluslararası ilişkiler teorileri arasında en çok tartışılan, geliştirilen ve aynı zamanda en çok eleştirilen güçlü bir teori olarak alandaki birçok bilim insanının zihin dünyasını meşgul etmiştir. Antik çağdan beri gruplar arasındaki güç mücadelesi ilgi çekmiş ve incelemelere tabi tutulmuştur. Tarihsel kökleri Thucydides, Niccolo Machiavelli ve Thomas Hobbes'un çalışmalarına kadar uzanan realizmin sistematik olarak gelişmesi özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası politikada yaşanan gelişmelerden etkilenmiştir. Teori; Edward H. Carr, Hans Morgenthau ve Reinhold Niebuhr'un bilimsel çalışmaları çerçevesinde literatürde önemli bir yer kaplamaya başlamıştır. II. Dünya Savaşından sonra ise en güçlü ve hâkim açıklayıcı teori olarak görülmeye başlanmıştır (Dunne & Schmidt, 2017).

1948'de Morgenthau, 'Politics Among Nations' adlı kitabında realizmin temel ilkelerini ortaya koymuştur. Bu ilkeler şunlardır: (1) İnsan doğası gereği kötüdür ve güç peşindedir; (2) Devletler güç elde etme ve koruma peşindedir; (3) Güç, politikanın temel aracıdır; (4) Uluslararası ilişkilerde evrensel ahlak ilkeleri yoktur; (5) Güvenlik, devletin birincil çıkarıdır; (6) Realizm, idealizmi reddeder (Morgenthau, 1948). Bu ilkeler, realist teorinin temelini oluşturmuş ve sonraki realist düşünürlerin çalışmalarına zemin hazırlamıştır.

Realizm, devletlerin dış politika davranışlarını anlamak için güçlü bir çerçeve sunsa da tarihsel gelişimi boyunca farklı alt akımlara ve revizyonlara uğramıştır. Bu gelişim sürecinde üç ana realist teori öne çıkmaktadır: klasik realizm, neorealizm (yapısal realizm) ve neoklasik realizm. Her biri, kendinden önceki teorinin eksikliklerine yanıt verme çabasıyla ortaya çıkmıştır.

Klasik realizm, insan doğasına ve devlet adamlarının güç arayışına odaklanır (Morgenthau, 1948; Carr, 1939). Bu yaklaşımda, dış politika davranışlarının temel belirleyicisi devlet liderlerinin güç peşinde koşma içgüdüdür. Ancak bu yaklaşım, psikolojik ve antropolojik varsayımlara dayanması nedeniyle sistematik bir dış politika teorisi geliştirmekte yetersiz kalmıştır (Waltz, 1979).

Neorealizm, Kenneth Waltz'un (1979) 'Theory of International Politics' adlı çalışmasıyla ortaya çıkmış ve realizme bilimsel bir temel kazandırma iddiasıyla sahneye çıkmıştır. Waltz, klasik realizmin odaklandığı insan doğası veya devlet yapısı gibi "birinci imaj" ve "ikinci imaj" açıklamalarını reddederek, uluslararası sistemin anarşik yapısını dış politikanın belirleyici faktörü olarak öne sürmüştür. Neorealizme göre, devletlerin dış politika davranışları büyük ölçüde uluslararası sistemdeki güç dağılımı tarafından şekillendirilir. Sistemin anarşik doğası, devletleri güvenlik arayışına iter ve devletlerin birbirlerine benzer davranışlar sergilemesine yol açar (Waltz, 1979, s. 79-101).

Waltz'un neorealist teorisi, realizme yapısal ve sistematik bir boyut kazandırmış, ancak zaman içinde önemli eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle, teorinin iç siyasal dinamikleri, liderlik faktörünü ve devlet-birim düzeyindeki değişkenleri göz ardı etmesi, onun açıklayıcı gücünü sınırlamıştır. Bu eksiklikler, 1990'larda neoklasik realizmin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Neoklasik realizm, sistemik faktörlerin önemine vurgu yaparken, aynı zamanda iç siyasal dinamiklerin, liderlik algılarının ve devlet kapasitesinin dış politika üzerindeki etkisini de teoriye dahil ederek, realizme yeni bir boyut kazandırmıştır (Rose, 1998, s. 144-172; Schweller, 2006; Ripsman vd., 2016, s. 30-58).

Bu bölümde, realizmin tarihsel gelişimi ve farklı alt akımları incelenerek, neoklasik realizmin ortaya çıkış bağlamı ve teorik temelleri ele alınacaktır. Öncelikle, neorealizmin temel varsayımları ve sınırlılıkları detaylıca tartışılacak; ardından, neoklasik realizmin neorealizmin eksikliklerini nasıl gidermeye çalıştığı ve bu teorinin Türkiye'nin Irak politikasını anlamak için nasıl bir analitik çerçeve sunduğu açıklanacaktır.

Kenneth Waltz ve Neorealizmin Ortaya Çıkışı

Neorealizm (yapısal realizm), Kenneth Waltz'un 1979 yılında yayınlanan 'Theory of International Politics' adlı eseriyle uluslararası ilişkiler teorisinde devrim niteliğinde bir dönüşüm yaratmıştır. Waltz (1979), klasik realizmin odaklandığı insan doğası, devlet adamlarının psikolojisi veya devlet rejimleri gibi "birinci imaj" ve "ikinci imaj" açıklamalarını yetersiz bularak, uluslararası sistemin yapısını dış politikanın temel belirleyicisi olarak öne sürmüştür. Bu yapısal yaklaşım, realizme bilimsel bir temel

kazandırma iddiasıyla sahneye çıkmış ve sonraki yıllarda uluslararası ilişkiler teorisinde hâkim paradigmalardan biri haline gelmiştir.

Waltz'a (1979, s. 79-101) göre, uluslararası sistem iki temel özelliklerle tanımlanır: anarşi ve güç dağılımı. Anarşi, sistemde merkezî bir otoritenin bulunmaması anlamına gelir ve bu durum devletleri kendi güvenliklerini sağlamaya zorlar. Güç dağılımı ise sistemdeki büyük güçlerin sayısına göre belirlenir: tek kutuplu, çift kutuplu veya çok kutuplu sistemler. Bu yapısal özellikler, devletlerin dış politika davranışlarını büyük ölçüde şekillendirir.

Neorealizmin en temel varsayımı, devletlerin birbirine benzer davranışlar sergilemesidir (like units). Sistemin anarşik doğası, devletleri güvenlik arayışına iter ve bu da devletlerin birbirlerine benzer stratejiler geliştirmesine yol açar. Waltz (1979, s. 79-101) bu durumu "sosyalizasyon" (socialization) ve "rekabet" (competition) mekanizmalarıyla açıklar: Devletler, sistemde başarılı olanları taklit eder (sosyalizasyon) ve başarısız politikaları terk eder (rekabet). Bu süreç, devletlerin dış politika davranışlarını homojenleştirir.

Waltz'un (1979, s. 79-101) neorealizmi, klasik realizme göre üç önemli yenilik getirmiştir. Birincisi, realizme bilimsel ve sistematik bir temel kazandırmıştır. Klasik realizmin normatif ve psikolojik varsayımlarından uzaklaşarak, gözlemlenebilir ve test edilebilir bir teori oluşturmuştur. İkincisi, dış politika analizini bireysel liderlerden ve devlet yapılarından sistem düzeyine taşımıştır. Bu sayede, farklı devletlerin benzer koşullarda neden benzer davranışlar sergilediğini açıklama kapasitesi kazanmıştır. Üçüncüsü, uluslararası sistemin yapısal kısıtlamalarını (structural constraints) ön plana çıkararak, devletlerin hareket alanının sınırlı olduğunu vurgulamıştır (Mearsheimer, 2001).

Ancak neorealizmin bu güçlü yapısal vurgusu, zamanla önemli eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle 1990'ların başında Soğuk Savaş'ın sona ermesi, neorealizmin açıklayıcı gücü konusunda ciddi sorular doğurmuştur. Neorealizm, SSCB'nin çöküşünü ve çift kutuplu sistemin tek kutupluluğa dönüşmesini öngörememiş; sistemik yapıdaki bu dramatik değişimi açıklamakta yetersiz kalmıştır (Schweller, 2006; Rose, 1998, s. 144-172). Ayrıca, aynı sistemik baskılar altında olan devletlerin neden farklı dış politika

stratejileri izlediği sorusu, neorealizmin zayıf noktası olarak öne çıkmıştır (Ripsman vd., 2016, s. 30-58).

Waltz'un neorealizmi, dış politikayı değil, uluslararası sonuçları (international outcomes) açıklamayı amaçladığını belirtmiş olsa da bu ayrım pratik düzeyde sorunlu olmuştur. Çünkü devletlerin dış politika davranışlarını anlamak, uluslararası ilişkiler disiplininin temel meselesidir ve neorealizmin bu konuda sessiz kalması, teorinin eksikliği olarak görülmüştür (Lobell vd., 2009: 170-193).

Bu eleştiriler, 1990'larda neoklasik realizmin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Neoklasik realizm, neorealizmin sistemik vurgusunu korurken, iç siyasal dinamikleri, liderlik algılarını ve devlet kapasitesini teoriye dahil ederek, dış politika analizini zenginleştirmeyi amaçlamıştır. Bir sonraki bölümde, neoklasik realizmin ortaya çıkışı ve teorik temelleri detaylı şekilde ele alınacaktır.

1.2. Neoklasik Realizmin Gelişimi

Neoklasik realizm, 1990'ların sonunda neorealizmin açıklayıcı gücündeki boşlukları giderme çabasıyla ortaya çıkmış bir teoridir. Gideon Rose'un (1998) "World Politics" dergisinde yayınlanan 'Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy' başlıklı makalesi, bu yeni yaklaşımı sistematik bir şekilde tanımlayan ilk çalışma olarak kabul edilir. Rose (1998, s. 144-172), neoklasik realizmi "klasik realizmin aktör odaklı vurgusu ile neorealizmin sistemik vurgusunun sentezi" olarak tanımlamış ve bu sentezin dış politika analizine önemli katkılar sunabileceğini savunmuştur.

Neoklasik realizmin ortaya çıkışı, 1989-1991 yılları arasında yaşanan büyük dönüşümlerle doğrudan ilişkilidir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, SSCB'nin çöküşü ve çift kutuplu dünya düzeninin tek kutupluluğa dönüşmesi, neorealizmin temel önermelerini sorgular hale getirmiştir. Waltz (1979) neorealizmi, sistemik yapıdaki bu dramatik değişimi öngörememiş; anarşik sistemin devam etmesine rağmen büyük güçlerin davranışlarında ortaya çıkan farklılıkları açıklayamamıştır (Schweller, 2006; Wohlforth, 1999). Örneğin, ABD'nin 1990'larda sergilediği yayılmacı politikalar ile Çin'in izlediği temkinli yükseliş stratejisi, aynı sistemik baskılar altında farklı dış politika tercihlerinin mümkün olduğunu göstermiştir (Christensen, 1996).

Bu açıklayıcı boşluk, realist teorisyenleri sistem düzeyi ile birim düzeyi arasında bir köprü kurmaya yöneltmiştir. Neoklasik realizm, neorealizmin temel varsayımını koruyarak uluslararası sistemin anarşik yapısını ve güç dağılımını birincil bağımsız değişken olarak kabul etmiş, ancak bu sistemik baskıların devletlerin iç dinamikleri, liderlik algıları ve kurumsal kapasiteleri gibi ara değişkenlerden geçerek dış politikaya yansıdığını öne sürmüştür (Lobell vd., 2009; Ripsman vd., 2016, s. 30-58).

Neoklasik realizmin temel argümanı şu şekilde özetlenebilir: Uluslararası sistemin yapısı ve güç dağılımı, devletlerin dış politika davranışlarını şekillendiren en önemli faktördür, ancak bu etki dolaysızdır. Sistemik baskılar, devlet içi değişkenler tarafından filtreleni ve bu filtreleme süreci, benzer sistemik koşullar altında bile devletlerin farklı dış politika tercihleri sergilemesini açıklar (Rose, 1998, s. 144-172; Schweller, 2006). Bu yaklaşım, neorealizmin yapısal determinizmini yumuşatarak, dış politika analizine fail eylemliliğini (agency) yeniden dahil etmiştir.

Neoklasik realizmin öncü çalışmaları arasında Randall Schweller'in (2006) 'Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power' ve Fareed Zakaria'nın (1998) 'From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role' adlı eserleri öne çıkmaktadır. Schweller, devletlerin sistemik tehditlere neden her zaman dengeleme (balancing) yapmadığını açıklamaya çalışmış ve iç siyasal dinamiklerin, özellikle seçkinler arası çıkar çatışmasının, dış politika tercihlerini nasıl şekillendirdiğini göstermiştir. Zakaria (1998) ise, ABD'nin 19. yüzyılda artan göreceli gücünü hemen dış politikaya yansıtmadığını ve bu gecikmede devletin kurumsal kapasitesinin belirleyici rol oynadığını ortaya koymuştur.

Neoklasik realizmi diğer realist yaklaşımlardan ayıran temel özellik, ara değişkenlere sistematik bir vurgu yapmasıdır. Bu ara değişkenler şunlardır:

1. Karar alıcıların algıları ve bilişsel haritaları: Liderler, sistemik uyarınları kendi bilişsel çerçeveleri içinde yorumlarlar. Tehdit ve fırsat algıları, tarihsel deneyimler ve ideolojik eğilimler, dış politika tercihlerini şekillendirir (Jervis, 1976; Schweller, 2006).
2. Devletin kurumsal kapasitesi: Bir devletin askeri, ekonomik ve bürokratik kapasitesi, sistemik baskılara nasıl yanıt vereceğini belirler. Zayıf kurumsal

yapıya sahip devletler, güçlü sistemik fırsatları bile değerlendiremeyebilir (Zakaria, 1998; Taliaferro, 2006).

3. İç siyasal dinamikler: Seçkinler arası rekabet, koalisyon yapıları ve rejim tipi, dış politika kararlarını etkiler. Demokratik devletlerde kamuoyu baskısı, otoriter rejimlerde ise lider tercihleri daha belirleyici olabilir (Schweller, 2006; Ripsman vd., 2016, s. 30-58).
4. Stratejik kültür ve tarihsel kodlar: Bir toplumun tarihsel deneyimleri ve stratejik kültürü, sistemik uyarılara verilen yanıtları şekillendirir (Johnston, 1995, s. 61-90; Dueck, 2006, s. 45-68).

Neoklasik realizm, bu ara değişkenleri teoriye dahil ederek, neorealizmin deterministik yapısını gevşetmiş ve dış politika analizine daha esnek bir çerçeve sunmuştur. Ancak bu esneklik, teoriye yönelik eleştirilerin de kaynağı olmuştur. Eleştirmenler, neoklasik realizmin eklektik bir yaklaşım olduğunu ve ara değişkenlerin belirsiz sınırlarının teorinin tahmin gücünü azalttığını savunmuşlardır (Rathbun, 2008; Sterling-Folker, 2009). Bu eleştiriler, neoklasik realist teorisyenlerin ara değişkenleri daha sistematik bir şekilde operasyonelleştirme çabasına yol açmıştır (Ripsman vd., 2016, s. 30-58).

Neoklasik realizmin bir diğer önemli katkısı, dış politika analizi ile uluslararası sonuçlar arasındaki ayrımı netleştirmesidir. Waltz (1979, s. 79-101), neorealizmin uluslararası sonuçları (international outcomes) açıklamayı hedeflediğini, dış politika analizinin (foreign policy analysis) ise farklı bir alan olduğunu belirtmiştir. Ancak bu ayrım pratikte sorunlu olmuştur, çünkü devletlerin dış politika davranışlarını anlamadan uluslararası sonuçları açıklamak mümkün değildir. Neoklasik realizm, bu iki alanı birleştirerek hem sistemik düzeyde hem de birim düzeyinde tutarlı açıklamalar sunmayı hedeflemektedir (Lobell vd., 2009).

Fareed Zakaria ve Devlet Kapasitesi: "From Wealth to Power" Analizi

Neoklasik realizmin en etkili öncü çalışmalarından biri, Fareed Zakaria'nın (1998) 'From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role' adlı eseridir. Zakaria, bu çalışmada, ABD'nin 19. yüzyılda ekonomik gücünün hızla artmasına rağmen, neden uzun süre yayılmacı bir dış politika izlemediğini sorgulamış ve bu soruya devlet kapasitesi (state power) kavramıyla yanıt vermiştir. Zakaria'ya göre, neorealizm,

devletlerin göreceli gücünün (relative power) artmasının otomatik olarak yayılmacı bir dış politikaya yol açacağını varsayar, ancak bu varsayım ampirik olarak doğru değildir. Zakaria, göreceli güç ile devlet gücü arasında önemli bir ayrım yapmış ve devlet gücünün, merkezi hükümetin toplumsal kaynakları mobilize edebilme kapasitesine işaret ettiğini savunmuştur (Zakaria, 1998, s. 9). ABD örneğinde, 1865-1908 yılları arasında ABD'nin ekonomik gücü (GSYİH, sanayi üretimi) büyük ölçüde artmış ve bu dönemde ABD, İngiltere'yi geçerek dünyanın en büyük ekonomisi haline gelmiştir. Ancak aynı dönemde, ABD'nin dış politikası temkinli ve izolasyonist kalmıştır; ABD, Latin Amerika dışında koloniler edinmemiş ve Avrupa siyasetine müdahil olmamıştır. Zakaria, bu paradoksu, ABD'nin zayıf merkezi devlet kapasitesi ile açıklamıştır: 19. yüzyılın sonlarında ABD hükümeti, toplumsal kaynakları dış politika amaçları için mobilize edebilecek güçlü bir bürokrasiye, büyük bir orduya ve merkezi bir vergi sistemine sahip değildi (Zakaria, 1998, s. 38-44). Ancak 20. yüzyılın başında, ABD'nin devlet kapasitesi güçlenmiş ve bu değişim, ABD'nin İspanya-Amerika Savaşı (1898) ve Panama Kanalı'nın inşası (1904-1914) gibi yayılmacı politikalara yönelmesine yol açmıştır. Zakaria'nın bu analizi, neoklasik realizmin temel argümanını güçlü bir şekilde desteklemektedir: sistemik faktörler (güç dağılımı) önemlidir, ancak bu faktörlerin etkisi, devletin kurumsal kapasitesi gibi birim düzeyindeki ara değişkenler tarafından aracılık edilir ve bu nedenle, aynı sistemik baskılar altında farklı devletler farklı dış politika tercihleri sergileyebilir (Zakaria, 1998, s. 181-192). Bu çalışma, neoklasik realizmin ara değişkenlerinden biri olan devlet kapasitesinin nasıl operasyonelleştirilebileceğini göstermesi açısından da önemlidir ve sonraki çalışmalara metodolojik bir rehber sunmuştur.

Randall Schweller ve Dengeleme Yapmama: "Unanswered Threats" Teorisi

Neoklasik realizmin bir diğer öncü çalışması, Randall Schweller'in (2006) 'Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power' adlı eseridir. Schweller, bu çalışmada, neorealizmin temel önermelerinden biri olan dengeleme teorisinin (balance of power) neden her zaman işlemediğini sorgulamış ve bu soruya *iç siyasal dinamikler* ve *elit çatışması* kavramlarıyla yanıt vermiştir. Neorealizme göre, devletler, sistemik tehditlere karşı dengeleme (balancing) yaparak güvenliklerini sağlarlar ve bu dengeleme davranışı, rasyonel ve kaçınılmazdır. Ancak Schweller, tarihsel örneklerle bakarak, birçok devletin sistemik tehditlere karşı dengeleme yapmadığını ve bu durumun dengeleme

yapmama (underbalancing) olarak adlandırılması gerektiğini savunmuştur (Schweller, 2006, s. 9-12). Schweller, dengeleme yapmama davranışını açıklamak için, devletlerin iç siyasal yapılarına ve seçkinler arası çıkar çatışmasına odaklanmıştır. Schweller'e göre, bir devletin dengeleme yapıp yapmaması, sadece sistemik tehditlerin büyüklüğüne değil, aynı zamanda iç siyasal koalisyonların gücüne ve elit çıkarlarının uyumuna bağlıdır. Örneğin, 1930'larda İngiltere ve Fransa, Nazi Almanyası'nın yükselişine karşı etkili bir dengeleme yapamamış ve bu durum, yatıştırma politikası (appeasement) olarak bilinmektedir. Schweller, yatıştırma politikasının, İngiltere ve Fransa'nın iç siyasal dinamiklerinden kaynaklandığını savunmuştur: her iki ülkede de sol ve sağ siyasal gruplar arasında dış politika konusunda derin bir uyumsuzluk vardı ve bu uyumsuzluk, etkili bir dengeleme stratejisinin oluşmasını engellemiştir (Schweller, 2006, s. 71-95). Ayrıca, Schweller, devletlerin risk alma eğilimlerinin de dengeleme davranışını etkilediğini göstermiştir: bazı devletler, dengeleme yapmak yerine güçlüye yaslanma (bandwagoning) stratejisini tercih edebilir veya hiçbir şey yapmayarak pasif kalabilir. Bu, devletlerin her zaman rasyonel ve güvenlik maksimize edici davranmadığını ve iç siyasal dinamiklerin, dış politika tercihlerini nasıl kısıtladığını göstermektedir (Schweller, 2006, s. 15-18). Schweller'in bu çalışması, neoklasik realizmin iç siyasal dinamikler ara değişkeninin önemini vurgulamış ve neorealizmin yapısal determinizmini ciddi bir şekilde sorgulamıştır.

Neoklasik Realizmin Teorik Evrimi: Birinci Nesil ve İkinci Nesil

Neoklasik realizm literatürü, zaman içinde iki nesle ayrılmıştır. Birinci nesil neoklasik realistler (Gideon Rose, William Wohlforth, Randall Schweller, Fareed Zakaria), 1990'larda teorinin temellerini atmış ve dış politika analizine odaklanmışlardır. Bu dönemde neoklasik realizm, neorealizmin eksikliklerini gidermek ve spesifik vaka çalışmalarında dış politika kararlarını açıklamak için kullanılmıştır. İkinci nesil neoklasik realistler (Norrin Ripsman, Jeffrey Taliaferro, Steven Lobell), 2000'lerde teorinin sistematik bir şekilde formüle edilmesi ve geniş ölçekli karşılaştırmalı analizlere uygulanması için çaba sarf etmişlerdir. Ripsman, Taliaferro ve Lobell (2016), 'Neoclassical Realist Theory of International Politics' adlı eserinde, neoklasik realizmin teorik çerçevesini dört ara değişken (lider algıları, stratejik kültür, devlet kapasitesi, devlet-toplum ilişkisi) etrafında yeniden yapılandırmış ve teorinin büyük strateji analizine

nasıl uygulanabileceğini göstermişlerdir (Ripsman vd., 2016, s. 30-58). Bu eser, neoklasik realizmin olgunlaşmasında bir dönüm noktası olmuş ve teorinin genel bir dış politika teorisi olarak kabul görmesini sağlamıştır. İkinci nesil çalışmalar, neoklasik realizmi sadece vaka çalışmalarında değil, aynı zamanda nicel analizlerde ve büyük ölçekli karşılaştırmalarda da kullanmaya başlamış ve teorinin ampirik test edilebilirliğini artırmıştır. Bu tez çalışması uzun bir dönemi incelediği ve büyük ölçekli karşılaştırma yapacağı için ikinci nesil neoklasik realizmi kullanacaktır.

1.3. Neoklasik Realizmin Tipolojisi: Tip I, Tip II ve Tip III

Neoklasik realizm literatürü, Ripsman, Taliaferro ve Lobell (2016) tarafından üç farklı tipe ayrılmıştır ve bu tipoloji, neoklasik realizmin hangi araştırma sorularına cevap verdiğini netleştirmiştir. Bu ayrım, neoklasik realizmin sadece dış politika analizinde değil, aynı zamanda uluslararası sonuçların (international outcomes) açıklanmasında da kullanılabileceğini göstermiştir ve teorinin kapsamını genişletmiştir. Üç tip arasındaki fark, bağımlı değişkenin ne olduğu ve ara değişkenlerin nedensel zincirdeki rolüne göre belirlenir (Ripsman vd., 2016, s. 58-84).

1.3.1. Tip I: Dış Politika Davranışlarını Açıklama

Tip I neoklasik realizm, devletlerin spesifik dış politika kararlarını açıklamaya odaklanır ve bu tip, neoklasik realizmin en klasik ve yaygın kullanılan formudur. Tip I'de, bağımlı değişken, bir devletin belirli bir dış politika kararıdır (örneğin, bir savaşa girme, ittifak kurma, ekonomik yaptırım uygulama). Bağımsız değişken, uluslararası sistemin yapısı ve güç dağılımıdır. Ara değişkenler ise, sistemik baskıların dış politikaya nasıl yansıdığını belirler: karar alıcıların algıları, stratejik kültür, devlet kapasitesi ve devlet-toplum ilişkileri (Ripsman vd., 2016, s. 59-61). Tip I neoklasik realizm, Waltz'un (1979) "dış politika analizi uluslararası ilişkiler teorisinin konusu değildir" argümanına karşı çıkar ve dış politika kararlarının, sistemik faktörler ile birim düzeyindeki faktörlerin etkileşimiyle açıklanabileceğini savunur. Örneğin, Randall Schweller'in (1998, s. 60-95) 'Deadly Imbalances' çalışması, Tip I neoklasik realizmdir: Schweller, 1930'larda Fransa ve İngiltere'nin Nazi Almanyası'na karşı neden etkili dengeleme yapmadığını (yatıştırma politikası), iç siyasal dinamikler ve elit çatışmasıyla açıklamıştır. Benzer şekilde, Fareed Zakaria'nın (1998) ABD dış politikası analizi de Tip I'dir: ABD'nin 19. yüzyılda

yayılmacı politika izlememesi, devlet kapasitesinin zayıflığıyla açıklanmıştır. Tip I neoklasik realizm, "Neden X devleti, Y durumunda Z kararını aldı?" sorusuna yanıt verir ve bu soruyu, sistemik baskılar ile ara değişkenlerin etkileşimiyle açıklar.

1.3.2. Tip II: Orta Vadeli Dış Politika Davranışlarını Açıklama

Tip II neoklasik realizm, Tip I'den daha geniş bir zaman dilimini kapsar ve devletlerin büyük stratejilerini (grand strategies) açıklamaya odaklanır. Büyük strateji, bir devletin uzun vadeli dış politika yönelimini ifade eder ve spesifik kararlardan ziyade, genel bir politika çizgisini tanımlar. Örneğin, dengeleme (balancing), güçlüye yaslanma (bandwagoning), izolasyonizm, yayılmacılık gibi stratejiler, büyük strateji kategorisine girer (Ripsman vd., 2016, s. 61-64). Tip II'de, bağımlı değişken, bir devletin belli bir dönemde izlediği büyük stratejidir. Bağımsız değişken yine uluslararası sistemin yapısıdır, ancak Tip I'den farklı olarak, Tip II, ara değişkenlerin zamanla nasıl değiştiğini ve bu değişimin büyük stratejiyi nasıl etkilediğini inceler. Tip II neoklasik realizm, "Neden X devleti, Y döneminde Z büyük stratejisini izledi?" sorusuna yanıt verir. Örneğin, William Wohlforth'un (1993, s. 40-75) 'The Elusive Balance' çalışması, Tip II neoklasik realizmdir: Wohlforth, Soğuk Savaş'ın sonunda SSCB'nin neden çöktüğünü, Sovyet liderlerin sistemik baskıları yanlış değerlendirmesi ve iç ekonomik krizlerle açıklamıştır. Başka bir örnek, Jennifer Sterling-Folker'ın (2009) çalışmasıdır: ABD'nin 2000'lerde "tek taraflı" (unilateralism) dış politika izlemesi, hem sistemik faktörlerden (tek kutupluluk) hem de Bush yönetiminin neokonservatif ideolojisinden kaynaklanmıştır. Tip II, Tip I'den daha uzun zaman dilimlerini kapsadığı için, ara değişkenlerin zamana bağlı değişimini ve kurumsal yapıların evrimini daha detaylı inceler.

1.3.3. Tip III: Uluslararası Sonuçları Açıklama

Tip III neoklasik realizm, en geniş kapsamlı tip olup, uluslararası sistemin sonuçlarını açıklamaya odaklanır. Uluslararası sonuçlar, tek bir devletin dış politikasından ziyade, birden fazla devletin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan sistem düzeyindeki değişimleri ifade eder. Örneğin, savaşların başlaması ve sona ermesi, ittifakların kurulması ve çökmesi, güç dengelerinin değişmesi gibi olgular, uluslararası sonuçlardır (Ripsman vd., 2016, s. 64-67). Tip III'te, bağımlı değişken, sistem düzeyinde bir sonuçtur (örneğin,

Soğuk Savaş'ın sona ermesi). Bağımsız değişken, yine sistemin yapısıdır, ancak Tip III, birden fazla devletin ara değişkenlerinin nasıl etkileşime girdiğini ve bu etkileşimin sistem düzeyinde nasıl sonuçlar ürettiğini inceler. Tip III neoklasik realizm, "Neden uluslararası sistem X döneminde Y sonucunu üretti?" sorusuna yanıt verir. Örneğin, Ripsman ve diğerleri (2016, s. 30-58), Soğuk Savaş'ın sona ermesini Tip III çerçevesinde analiz etmiş ve bu olayın, sadece SSCB'nin zayıflaması (sistemik faktör) değil, aynı zamanda Gorbaçov'un reformist politikaları (fail düzeyi) ve ABD'nin Reagan yönetiminin sert politikaları (başka bir fail düzeyi) arasındaki etkileşimle açıklanabileceğini savunmuşlardır. Tip III, neoklasik realizmin en iddialı formudur, çünkü Waltz'un neorealizmi tam da bu tür sistem düzeyindeki sonuçları açıklamak için tasarlanmıştır. Tip III, neorealizmin alanına girerek, ara değişkenlerin sistemik sonuçları nasıl etkilediğini göstermeye çalışır ve bu, neoklasik realizmin neorealizme en radikal meydan okumasıdır.

1.4. Neoklasik Realizmde Politika Yanıtı Ayrımı: Sistemik Baskılara Farklı Yanıtlar

Tip I, Tip II ve Tip III ayrımı, neoklasik realizmin hangi düzeydeki sonuçları açıkladığını gösterirken, politika yanıtı (policy response) ayrımı, devletlerin sistemik baskılara nasıl yanıt verdiğini kategorize eder. Ripsman, Taliaferro ve Lobell (2016), devletlerin sistemik baskılara üç farklı şekilde yanıt verebileceğini göstermiş ve bu yanıtları Politika Yanıtı 1 (PR1), Politika Yanıtı 2 (PR2) ve Politika Yanıtı 3 (PR3) olarak adlandırmışlardır (Ripsman vd., 2016, s. 32-37). Bu ayrım, ara değişkenlerin nasıl işlediğini ve devletlerin hangi koşullarda hangi politikaları izlediğini anlamak için kritik öneme sahiptir.

1.4.1. Politika Yanıtı 1 (PR1): Zamanında ve Uygun Yanıt

Politika Yanıtı 1, devletin sistemik baskılara zamanında ve uygun bir şekilde yanıt verdiği durumdur. Bu durumda, ara değişkenler (lider algıları, stratejik kültür, devlet kapasitesi, devlet-toplum ilişkisi) sistemik sinyalleri doğru bir şekilde filtreler ve devlet, rasyonel bir dış politika kararı alır. PR1, neorealizmin beklediği ideal durumdur: Devletler, sistemik tehditlere karşı dengeleme yapar veya sistemik fırsatları değerlendirir. Örneğin, NATO'nun kurulması (1949), Batı Avrupa devletlerinin Sovyet tehdidine karşı zamanında ve uygun bir yanıt vermesidir. Soğuk Savaş'ın başlangıcında, Batı Avrupa devletleri, Sovyet tehdidini doğru bir şekilde algılamış ve kolektif savunma ittifakı

kurarak etkili bir dengeleme stratejisi uygulamışlardır (Ripsman vd., 2016, s. 33). Benzer şekilde, 1950'lerde Batı Almanya'nın NATO'ya katılması ve yeniden silahlanması, Avrupa güvenlik mimarisinin güçlendirilmesi için zamanında ve uygun bir yanıttır. PR1'de, ara değişkenler kolaylaştırıcı rol oynar: Liderler, sistemik baskıları doğru algılar, devlet kapasitesi yeterlidir ve kamuoyu, gerekli politikayı destekler. Bu tezde, vakaların hangilerinin PR1 kategorisine girdiği, vaka bölümlerinde detaylı şekilde analiz edilecektir.

1.4.2. Politika Yanıtı 2 (PR2): Gecikmeli veya Yetersiz Yanıt

Politika Yanıtı 2, devletin sistemik baskılara yanıt vermesinin geciktiği veya yetersiz kaldığı durumdur. Bu durumda, ara değişkenler sistemik sinyalleri filtrelerken sorunlar yaşar ve devlet, rasyonel bir dış politika kararı alamaz veya geç alır. PR2, dengeleme yapmama (underbalancing) veya geç dengeleme (delayed balancing) olarak ortaya çıkabilir. Örneğin, 1930'larda İngiltere ve Fransa'nın Nazi Almanya'sına karşı yatıştırma politikası, PR2 kategorisine girer: sistemik tehdit açıktı, ancak iç siyasi bölünmeler, ekonomik kriz ve kamuoyunun savaş karşıtı tutumu, etkili bir dengeleme yapılmasını engellemiştir (Schweller, 2006, s. 71-95). İngiltere'de Neville Chamberlain hükümeti, Nazi Almanya'sının yayılcı niyetlerini hafife almış ve Hitler'i yatıştırarak savaşı önleyebileceğini düşünmüştür. Ancak bu yanıt hem gecikmeli hem de yetersiz olmuş ve sonuçta II. Dünya Savaşı kaçınılmaz hale gelmiştir. Benzer şekilde, ABD'nin 1990'larda Ruanda soykırımına müdahale etmemesi, PR2'dir: insani kriz açıktır, ancak kamuoyunun Somali fiyaskosundan sonra askeri müdahaleye karşı olması ve Clinton yönetiminin siyasi maliyetlerden çekinmesi, ABD'nin yanıt vermemesine yol açmıştır (Ripsman vd., 2016, s. 34-35). PR2'de, ara değişkenler engelleyici (constraining) rol oynar: liderler, tehdidi hafife alır veya iç siyasi çıkar çatışmaları, etkili politika oluşturulmasını engeller.

1.4.3. Politika Yanıtı 3 (PR3): Yanlış veya Aşırı Yanıt

Politika Yanıtı 3, devletin sistemik baskılara yanlış veya aşırı bir şekilde yanıt verdiği durumdur. Bu durumda, ara değişkenler sistemik sinyalleri yanlış yorumlar ve devlet, rasyonaliteden uzaklaşan bir dış politika kararı alır. PR3, aşırı dengeleme (overbalancing), saldırgan yayılma (aggressive expansion) veya yanlış hesaplama (miscalculation) olarak ortaya çıkabilir. Örneğin, ABD'nin Vietnam Savaşı'na

müdahalesi, PR3 kategorisine girer: ABD, komünizmin yayılmasını durdurma amacıyla Vietnam'a müdahale etmiş, ancak bu müdahale hem stratejik hesaplamada hatalar içermiş hem de aşırı bir askeri tepki olmuştur. Johnson ve Nixon yönetimleri, Vietnam'ın jeostratejik önemini abartmış ve yerel bir milliyetçi hareketi, küresel komünist yayılmacılığın bir parçası olarak yanlış yorumlamıştır (Khong, 1992). Sonuç olarak, ABD, uzun ve maliyetli bir savaşa girmiş ve hedeflerini gerçekleştirememiştir. Benzer şekilde, Japonya'nın II. Dünya Savaşı'nda Pearl Harbor'a saldırması (1941), PR3'tür: Japonya, ABD tehdidini abartarak ve kendi askeri gücünü abartarak, felaketle sonuçlanan bir karar almıştır. Japon liderler, ABD'nin savaş kapasitesini hafife almış ve Pearl Harbor saldırısının ABD'yi yıldıracığını düşünmüşlerdir, ancak bu hesaplama tamamen yanlış çıkmıştır (Ripsman vd., 2016, s. 36). PR3'te, ara değişkenler çarpıtıcı (distorting) rol oynar: liderler, tehdit abartması yapar, ideolojik inançlar rasyonaliteyi bozar veya aşırı güven, yanlış kararlara yol açar.

Politika Yanıtı ve Tip Ayrımının İlişkisi

Politika Yanıtı ve Tip ayrımları, birbirini tamamlayıcı kavramlardır. Tip I/II/III, hangi düzeydeki sonuçları açıkladığını gösterirken, PR1/2/3, devletin sistemik baskılara nasıl yanıt verdiğini gösterir. Bir araştırmacı, hem "Bu Tip I mi, Tip II mi, Tip III mü?" sorusunu hem de "Bu PR1 mi, PR2 mi, PR3 mü?" sorusunu sormalıdır. Örneğin, NATO'nun kurulması, Tip III (uluslararası sonuç) ve PR1 (zamanında ve uygun yanıt) olarak kategorize edilebilir. İngiltere'nin 1930'larda yatıştırma politikası, Tip I (spesifik dış politika kararı) ve PR2 (gecikmeli/yetersiz yanıt) olarak kategorize edilebilir. ABD'nin Vietnam müdahalesi, Tip I ve PR3 (yanlış/aşırı yanıt) olarak kategorize edilebilir.

Bu tez çalışması, Tip I, Tip II ve Tip III neoklasik realizmi birleştirerek, Türkiye'nin Irak politikasını analiz edecektir. Tip I olarak, her bir vakanın spesifik dış politika kararları (Bağdat Paketi'ne katılma, Körfez Savaşı'nda ABD'yi destekleme, 1 Mart Tezkeresi'ni reddetme) açıklanacaktır. Tip II olarak, her dönemde Türkiye'nin genel Irak stratejisi (güvenlik odaklı, fırsatçı, kamuoyu odaklı) incelenecektir. Tip III olarak Türkiye'nin gelişen dış politikasında sivil-askeri dinamikler, milliyetçilik ve değişen siyasi koalisyonların uzun vadeli stratejik yönelimi nasıl etkilediği analiz edilecektir. Ayrıca her vaka için hangi tip ve hangi politika yanıtının gerçekleştiğini belirlemek ara değişkenlerin

nasıl işlediğini anlamak için kritik olacaktır ve bu analiz vaka bölümlerinde detaylı şekilde ele alınacaktır. Sonraki başlıkta neoklasik realizmin en özgün katkısı olan ara değişkenler ve filtreleme mekanizması detaylı şekilde ele alınacak ve bu değişkenlerin Türkiye'nin dış politikasında nasıl işlediği örneklerle açıklanacaktır.

1.5. Neoklasik Realizmde Değişkenler

Neoklasik realizmin analitik gücü, üç temel değişkenin sistematik bir şekilde ilişkilendirilmesinden kaynaklanmaktadır: Bağımsız değişken (uluslararası sistem), ara değişkenler (filtreleme mekanizması) ve bağımlı değişken (dış politika çıktısı). Bu bölümde, her bir değişkenin tanımı, işlevi ve dış politika analizine katkısı detaylı şekilde ele alınacaktır.

1.5.1. Bağımsız Değişken: Uluslararası Sistem ve Güç Dağılımı

Neoklasik realizm, neorealizmin temel önermesini koruyarak uluslararası sistemin yapısını ve güç dağılımını birincil bağımsız değişken olarak kabul eder. Sistemin anarşik doğası ve devletler arasındaki göreceli güç dağılımı, dış politika davranışlarını şekillendiren en önemli dış faktördür (Rose, 1998, s. 144-172; Waltz, 1979, s. 79-101).

Uluslararası sistemin yapısı, üç temel özelliklerle tanımlanır:

1. Anarşi: Sistemde merkezi bir otorite bulunmaz ve devletler kendi güvenliklerini sağlamak zorundadır (Waltz, 1979, s. 79-101).
2. Güç dağılımı: Sistemdeki büyük güçlerin sayısı ve göreceli kapasiteleri, devletlerin dış politika seçeneklerini sınırlandırır. Tek kutuplu, çift kutuplu ve çok kutuplu sistemlerin her biri, farklı dış politika dinamikleri yaratır (Wohlforth, 1999).
3. Tehdit ve fırsat yapısı: Sistemik baskılar, devletlere hem tehditler hem de fırsatlar sunar. Devletler, bu sistemik uyarılara yanıt vermek zorundadır (Schweller, 2006).

Neoklasik realizm, sistemik faktörlerin önemine vurgu yaparken, bu faktörlerin dış politikayı doğrudan belirlemediğini, aksine ara değişkenler tarafından filtrelendiğini savunur. Bu yaklaşım, neorealizmin yapısal determinizmini gevşeterek, benzer sistemik

baskılar altında farklı dış politika tercihlerinin mümkün olduğunu kabul eder (Ripsman vd., 2016, s. 30-58).

1.5.2. Bağımlı Değişken: Devletlerin Dış Politika Çıktıları

Neoklasik realizmin açıklamaya çalıştığı bağımlı değişken, devletlerin spesifik dış politika davranışlarıdır. Bu, neorealizmin odaklandığı geniş "uluslararası sonuçlar" (international outcomes) değil, bireysel devletlerin dış politika kararları ve stratejileridir (Rose, 1998, s. 144-172; Lobell vd., 2009).

Dış politika çıktıları şu şekilde kategorize edilebilir:

1. Büyük stratejiler: İttifak seçimleri, dengeleme (balancing) veya güçlüye yaslanma (bandwagoning), genişlemeci veya statükocu politikalar (Schweller, 2006; Taliaferro, 2006).
2. Belirli politika kararları: Savaşa girme veya girmeme, tezkere kararları, diplomatik inisiyatifler (Christensen, 1996).
3. Politika uygulamaları: Dış politika kararlarının nasıl uygulandığı, kaynak mobilizasyonu, zamanlaması (Zakaria, 1998).

Neoklasik realizm, bu dış politika çıktılarını açıklarken, tek bir nedensel yolun olmadığını, sistemik faktörler ile ara değişkenlerin etkileşiminin karmaşık sonuçlar ürettiğini kabul eder. Bu esneklik, teorinin açıklayıcı gücünü artırırken, aynı zamanda eleştirilere de maruz kalmasına yol açmıştır (Rathbun, 2008).

1.5.3. Ara Değişkenler: Filtreleme Mekanizmaları

Neoklasik realizmin en özgün katkısı, ara değişkenlerin sistematik bir şekilde teoriye dahil edilmesidir. Ara değişkenler, sistemik uyarıların dış politikaya nasıl yansıdığını belirleyen "filtreleme mekanizmaları" olarak işlev görür (Rose, 1998, s. 144-172; Schweller, 2006). Bu değişkenler, devletlerin aynı sistemik baskılar altında neden farklı davranışlar sergilediğini açıklar.

Neoklasik realizmin tanımladığı dört temel ara değişken şunlardır:

1.5.3.1. Karar Alıcıların Algıları, Bilişsel Haritaları ve Yanılgıları

Devlet liderlerinin ve karar alıcıların sistemik uyarıları nasıl algıladıkları, dış politika tercihlerini şekillendirir. Algılar, bilişsel haritalar ve tarihsel deneyimler, aynı tehdit veya fırsatın farklı şekillerde yorumlanmasına yol açabilir (Jervis, 1976; Schweller, 2006). Liderlik özellikleri de kritik bir rol oynar. Karizmatik ve merkezileşmiş karar alma yapısına sahip liderler, sistemik fırsatları hızlı bir şekilde değerlendirip risk alabilirler, ancak bu tarz liderlik bazen hatalı kararlara da yol açabilir. Buna karşılık, kurumsallaşmış ve çok aktörlü karar alma mekanizmaları, daha temkinli ama daha tutarlı politikalar üretebilir (Schweller, 2006; Ripsman vd., 2016, s. 30-58)

Karar alıcıların algıları, dış politika analizinde kritik bir rol oynar ve bu algılar, sadece objektif gerçeklikle değil, aynı zamanda bilişsel önyargılar, psikolojik faktörler ve ideolojik inançlarla şekillenir. Robert Jervis'in (1976) öncü çalışması, karar alıcıların sistematik hatalara düştüklerini ve bu hataların dış politika başarısızlıklarına yol açabileceğini göstermiştir. Jervis, üç temel bilişsel yanılgı türü tanımlamıştır: doğrulama yanlılığı (confirmation bias), aşırı güven (overconfidence) ve yanlış nedensellik atfı (false causation). Doğrulama yanlılığı, karar alıcıların önceden var olan inançlarını destekleyen bilgilere odaklanıp, çelişen bilgileri göz ardı etmeleridir. Örneğin, bir lider, düşman devletin saldırgan niyetlere sahip olduğuna inanıyorsa, o devletin savunma amaçlı askeri hareketlerini bile saldırgan olarak yorumlayabilir (Jervis, 1976, s. 145-172). Aşırı güven, liderlerin kendi yeteneklerini ve bilgilerini abartarak, riskli kararlar almalarına yol açar. Örneğin, ABD Başkanı Lyndon B. Johnson, Vietnam Savaşı sırasında ABD'nin askeri üstünlüğüne aşırı güvenerek, savaşın hızla kazanılabileceğini düşünmüş, ancak bu aşırı güven, savaşın uzamasına ve ABD'nin başarısız olmasına yol açmıştır (Khong, 1992, s. 95-123). Yanlış nedensellik atfı ise, karar alıcıların olaylar arasındaki nedensellik ilişkisini yanlış kurmasıdır. Örneğin, Hitler'in Münih Konferansı'nda (1938) yatıştırılması, Batılı liderlerin "diktatörleri yatıştırmak onları cesaretlendirir" sonucunu çıkarmalarına yol açmış ve bu ders, Soğuk Savaş boyunca ABD dış politikasını şekillendirmiştir (Khong, 1992).

Karar alıcıların algılarını şekillendiren bir diğer önemli faktör, tarihsel analogilerdir. Yuen Foong Khong (1992), ABD'nin Vietnam Savaşı'na giriş kararında, Münih Analogisinin belirleyici olduğunu göstermiştir. Münih Analogisi, 1938'de İngiltere ve Fransa'nın

Hitler'i yatıştırma politikasının başarısız olması ve ardından II. Dünya Savaşı'nın çıkmasından çıkarılan derstir: Diktatörleri yatıştırmak, onları daha da cesaretlendirir. Bu analoji, ABD liderlerinin Vietnam'da komünizmin yayılmasını durdurmak için askeri müdahalede bulunma kararını aldıklarında rehber olmuştur. Khong, ancak bu analojinin yanlış uygulandığını ve Vietnam'ın Münih'ten farklı bir bağlamda olduğunu göstermiştir (Khong, 1992, s. 50-75). Benzer şekilde, Richard E. Neustadt ve Ernest R. May (1986), liderlerin tarihsel analogileri kullanırken yanlış tarihsel derslere başvurdıklarını ve bu durumun hatalı kararlara yol açtığını savunmuşlardır (Neustadt & May, 1986, s. 15-40).

Beklenti Teorisi (Prospect Theory), karar alıcıların risk algılarının, kazanç çerçevesinde mi yoksa kayıp çerçevesinde mi düşündüklerine göre değiştiğini göstermektedir. Daniel Kahneman ve Amos Tversky (1979), insanların kazanç elde etme durumunda riskten kaçındıklarını, ancak kayıpları önleme durumunda risk aldıklarını göstermiştir. Bu teori, dış politikada da geçerlidir: Bir devlet, mevcut statükoyu korumaya çalıştığında (kazanç çerçevesi) daha temkinli davranır, ancak statüko tehdit altındaysa (kayıp çerçevesi) daha riskli politikalar izler (McDermott, 1998, s. 25-42). Bu çerçeve, dengeleme yapmama (underbalancing) ve aşırı dengeleme (overbalancing) gibi davranışları açıklamada etkilidir.

Bu tezde, Türkiye'nin Irak politikasında karar alıcıların algılarının ve bilişsel haritalarının rolü, vaka bölümlerinde detaylı şekilde analiz edilecektir.

1.5.3.2. Stratejik Kültür ve Tarihsel Kodlar

Stratejik kültür kavramı, bir toplumun güç kullanımı, askeri stratejiler ve güvenlik tehditlerine yanıt verme biçimleri konusunda tarihsel olarak gelişmiş norm, inanç ve pratiklerini ifade eder. Jack Snyder (1977), stratejik kültür kavramını ilk kez sistematik bir şekilde tanımlamış ve Sovyetler Birliği'nin nükleer stratejisinin, Sovyet stratejik kültüründen kaynaklandığını göstermiştir. Snyder'a göre, Sovyet stratejik kültürü, saldırgan, hiyerarşik ve merkezi kontrol odaklıdır ve bu kültür, Sovyetlerin nükleer savaşta "ilk vuruş" stratejisine öncelik vermesini açıklar (Snyder, 1977, s. 8-20; Snyder, 1991). Ancak Snyder'ın çalışması, stratejik kültürün nasıl ölçüleceği ve değişip değişmediği konularında belirsizlikler içermektedir.

Alastair Iain Johnston (1995), stratejik kültür literatürüne önemli bir katkı sunmuş ve Çin'in stratejik kültürünün savaşa hazırlık (parabellum) geleneğine dayandığını göstermiştir. Johnston'a göre, Çin'in Ming ve Qing hanedanlıkları dönemindeki askeri stratejileri, realpolitik ve güç kullanımına dayalı bir stratejik kültür ortaya koymaktadır. Bu, "Çin savunmacıdır" mitosuna meydan okumaktadır (Johnston, 1995, s. 61-90). Johnston, stratejik kültürün üç katmanda analiz edilmesi gerektiğini savunmuştur: (1) temel varsayımlar (doğanın ve insanlığın savaşçı mı barışçı mı olduğu), (2) stratejik tercihler (çatışmada hangi stratejilerin etkili olduğu), (3) askeri doktrin (güç kullanımının nasıl organize edileceği). Bu çok katmanlı analiz, stratejik kültürün sadece retorik değil, aynı zamanda davranışları da şekillendirdiğini göstermektedir.

Stratejik kültür, aynı zamanda değişime dirençlidir. Thomas U. Berger (1998), Almanya ve Japonya'nın II. Dünya Savaşı sonrası antimilitarist stratejik kültürlerinin, bu ülkelerin askeri güç kullanımını nasıl sınırladığını göstermiştir. Berger'e göre, her iki ülke de ekonomik güç olarak yükselmiş, ancak askeri güç kullanımında son derece temkinli davranmışlardır. Çünkü II. Dünya Savaşı'nın travması, toplumsal bellekte derin izler bırakmıştır (Berger, 1998, s. 115-145). Ancak stratejik kültür, tamamen statik değildir: Jeffrey S. Lantis (2002), stratejik kültürlerin zaman içinde evrim geçirebildiğini ve jenerasyonlara bağlı değişimlerin stratejik kültürü dönüştürebileceğini göstermiştir (Lantis, 2002, s. 87-113). Bu tezde, Türkiye'nin stratejik kültürünün tarihsel kökenleri ve zaman içindeki evrimi, vaka bölümlerinde detaylı şekilde ele alınacaktır.

1.5.3.3. Devletin Kurumsal Kapasitesi ve İdari Yapısı

Devlet kapasitesi, bir devletin sistemik fırsatları değerlendirme ve tehditlere yanıt verme yeteneğini belirler ve bu kapasite, sadece askeri güç ile ölçülemez; aynı zamanda ekonomik güç, bürokratik etkinlik ve toplumsal mobilizasyon kapasitesini de içerir. Zakaria (1998), devlet kapasitesinin iki boyutunu ayırt etmiştir: göreceli güç (relative power) ve devlet gücü (state power). Göreceli güç, bir devletin uluslararası sistemdeki toplam ekonomik ve askeri kapasitesini ifade eder; devlet gücü ise, merkezi hükümetin bu kaynakları mobilize edebilme yeteneğidir. Zakaria'ya göre, bir devlet, yüksek göreceli güce sahip olabilir, ancak zayıf devlet gücü nedeniyle bu kaynakları dış politikaya yansıtamayabilir (Zakaria, 1998, s. 39-42).

Devlet kapasitesi şu boyutları içerir:

1. Askeri kapasite: Ordu büyüklüğü, teknoloji düzeyi, lojistik yetenek (Biddle, 2004).
2. Ekonomik kapasite: Savunma harcamalarını finanse etme, ekonomik yaptırımlara dayanma (Barnett & Duvall, 2005, s. 39-75).
3. Bürokratik etkinlik: Dış politika kararlarını uygulayabilme, kurumlar arası koordinasyon (Zakaria, 1998).

Askeri kapasite, devlet kapasitesinin en görünür boyutudur ve bir devletin askeri teknolojisi, ordu büyüklüğü ve lojistik yeteneği ile ölçülür. Stephen Biddle (2004), askeri gücün sadece sayısal üstünlükle değil, aynı zamanda doktrin, eğitim ve teknolojik üstünlük ile belirlendiğini göstermiştir (Biddle, 2004, s. 28-52). Örneğin, 1991 Körfez Savaşında ABD, Irak'a karşı teknolojik üstünlüğünü kullanarak hızlı bir zafer kazanmış, ancak Irak ordusunun sayısal büyüklüğü bu avantajı dengeleyememiştir.

Ekonomik kapasite, devlet kapasitesinin ikinci boyutudur ve bir devletin savunma harcamalarını finanse etme, ekonomik yaptırımlara dayanma ve savaş ekonomisi oluşturma yeteneğini ifade eder. Paul Kennedy (2002), büyük güçlerin yükselişinde ve düşüşünde ekonomik faktörlerin belirleyici olduğunu göstermiştir (Kennedy, 2002, s. S. 515-535). Kennedy'ye göre, bir devletin askeri gücü, ekonomik temeline dayanır ve ekonomik g zayıfladığında, askeri güç de zayıflar (imperial overstretch).

Bürokratik etkinlik, devlet kapasitesinin üçüncü boyutudur ve bir devletin dış politika kararlarını uygulayabilme, kurumlar arası koordinasyon ve bilgi toplama kapasitesini ifade eder. Peter J. Katzenstein (1978, s. 15-45), devletlerin kurumsal yapılarının dış politika tercihlerini nasıl şekillendirdiğini göstermiştir. Bu tezde, Türkiye'nin devlet kapasitesinin farklı dönemlerdeki evrimi ve Irak politikasına etkisi, vaka bölümlerinde detaylı şekilde analiz edilecektir.

ABD rneğinde, 1865-1908 yılları arasında ABD'nin ekonomik gücü büyük ölçüde artmış, ancak merkezi hükümetin zayıf olması nedeniyle dış politikada yayılmacı bir strateji izlenememiştir. Ancak 20. yüzyılın başında devlet kapasitesinin güçlenmesiyle birlikte, ABD emperyalist bir dış politika izlemeye başlamıştır (Zakaria, 1998). Benzer

şekilde, Jeffrey Taliaferro (2006, s. 464-495), İngiltere'nin 1930'larda Nazi Almanyası tehdidine karşı yetersiz dengeleme yapmasının (underbalancing), İngiltere'nin ekonomik krizler ve sömürge sorunları nedeniyle devlet kapasitesinin zayıflamasından kaynaklandığını göstermiştir (Taliaferro, 2006). Bu örnekler, devlet kapasitesinin sistemik tehditlere yanıt vermede ne kadar kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tezde, Türkiye'nin devlet kapasitesinin Irak politikasını nasıl etkilediği, özellikle ekonomik krizler ve askeri kapasiteye bağlı olarak, vaka bölümlerinde incelenecektir.

1.5.3.4. Devlet-Toplum İlişkisi

Devlet ile toplum arasındaki ilişki, özellikle demokratik rejimlerde, dış politika kararlarını önemli ölçüde etkiler. Thomas Risse-Kappen (1991), demokratik devletlerde kamuoyunun, sivil toplumun ve medyanın dış politika üzerindeki etkisinin otoriter rejimlerden çok daha güçlü olduğunu göstermiştir (Risse-Kappen, 1991, s. 479-512). Ancak bu etki, her zaman doğrudan ve belirleyici değildir; kamuoyunun etkisi, kurumsal yapı, siyasal sistem ve seçkinler arası ilişkiler tarafından aracılık edilir (Ripsman vd., 2016, s. 30-58)

Randall Schweller (2006), iç siyasal dinamiklerin devletlerin dengeleme politikalarını nasıl etkilediğini göstermiştir. Schweller'e göre, demokratik rejimlerde çıkar grupları, seçkinler arası rekabet ve kamuoyu baskısı, devletlerin sistemik tehditlere rasyonel dengeleme yapmasını engelleyebilir. Bu durum, dengeleme yapmama (underbalancing) olarak adlandırılır ve iç siyasal dinamiklerin dış politikayı nasıl kısıtladığını gösterir (Schweller, 2006).

Benzer şekilde, Bruce Jentleson (1992), ABD dış politikasında kamuoyunun etkisini incelemiş ve Amerikan kamuoyunun askeri müdahalelere destek verme koşullarını analiz etmiştir. Jentleson, kamuoyunun "agresif müdahaleye karşı savunma" (restraining aggression) amacıyla yapılan müdahalelere destek verdiğini, ancak "rejim değiştirme" (regime change) amacıyla yapılan müdahalelere karşı çıktığını göstermiştir (Jentleson, 1992). Bu bulgu, demokratik rejimlerde kamuoyunun dış politikaya etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Devlet ile toplum arasındaki ilişki, dış politika analizinde uzun süre ihmal edilmiş bir faktör olmasına rağmen, özellikle demokratikleşme süreçleri, kamuoyunun siyasallaşması ve medyanın etkisinin artması ile birlikte, dış politika kararlarını şekillendiren kritik bir ara değişken haline gelmiştir. Thomas Risse-Kappen (1991), demokratik devletlerde kamuoyunun, sivil toplumun ve medyanın dış politika üzerindeki etkisinin otoriter rejimlerden çok daha güçlü olduğunu göstermiş ve bu etkinin, kurumsal yapılar ve siyasal kültür tarafından aracılık edildiğini savunmuştur (Risse-Kappen, 1991, s. 479-512). Risse-Kappen'a göre, kamuoyunun dış politikaya etkisi, devletlerin rejim türüne, siyasal partilerin yapısına ve medyanın bağımsızlığına bağlı olarak değişir. Örneğin, ABD'de güçlü bir Kongre ve özgür medya, kamuoyunun dış politikaya etkisini artırırken, Fransa'da merkezîyetçi bir başkanlık sistemi ve zayıf bir parlamento, kamuoyunun etkisini sınırlar. Risse-Kappen'ın bu analizi, devlet-toplum ilişkisinin tek tip olmadığını ve her ülkenin özgül kurumsal yapısına göre farklılaştığını göstermektedir. Bu perspektif, neoklasik realizmin devlet-toplum ilişkisi ara değişkenini bağlamsal bir faktör olarak ele almasını gerektirmekte ve bu ara değişkenin operasyonelleştirilmesinde, her vakanın kendi özgül koşullarının dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Devlet-toplum ilişkisinin dış politikaya etkisini anlamak için, kamuoyunun dış politika tercihlerinin nasıl şekillendiğini incelemek gerekir. Bruce W. Jentleson (1992), Amerikan kamuoyunun askeri müdahalelere destek verme koşullarını analiz etmiş ve kamuoyunun oldukça ihtiyatlı (pretty prudent) olduğunu göstermiştir. Jentleson'a göre, Amerikan kamuoyu, "agresif müdahaleye karşı savunma" (restraining aggression) amacıyla yapılan müdahalelere destek verirken, "rejim değiştirme" (internal political change) amacıyla yapılan müdahalelere karşı çıkmaktadır (Jentleson, 1992, s. 49-74). Bu bulgu, kamuoyunun her türlü askeri müdahaleye körü körüne karşı çıkmadığını, aksine müdahalenin amacına göre tutum sergilediğini göstermektedir. Örneğin, 1990 Körfez Savaşı'nda ABD kamuoyu, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesine karşı müdahaleyi desteklemiş, ancak 2003 Irak işgalinde kamuoyu daha bölünmüştür. Çünkü bu müdahalenin amacı Saddam Hüseyin'i devirmek ve rejim değiştirmektir. Jentleson'ın çalışması, kamuoyunun dış politika tercihlerinin rasyonel ve amaç odaklı olduğunu göstermekte ve kamuoyunun basit bir şekilde "barışçı" veya "savaşçı" olarak kategorize edilemeyeceğini ortaya koymaktadır.

Devlet-toplum ilişkisinin dış politikaya etkisinde, medyanın rolü de kritik öneme sahiptir. Matthew A. Baum ve Philip B. K. Potter (2008), medyanın kamuoyunun dış politika algılarını nasıl şekillendirdiğini incelemiş ve medyanın kapı bekçisi (gatekeeper) rolü oynadığını göstermiştir. Medya, hangi haberlerin kamuoyuna sunulacağını ve nasıl çerçeveleneceğini belirler ve bu süreç, kamuoyunun dış politika konularında bilgilenme şeklini etkiler. Örneğin, Vietnam Savaşı sırasında Amerikan medyasının savaşın vahşetini göstermesi, kamuoyunun savaşa karşı muhalefetini artırmıştır. Benzer şekilde, 2003 Irak işgali öncesinde Amerikan medyasının Saddam Hüseyin'in "kitle imha silahlarına sahip olduğu" iddiasını yoğun bir şekilde işlemesi, kamuoyunun işgale desteğini artırmıştır. Ancak sonradan bu iddianın yanlış olduğu ortaya çıktığında, medya ve kamuoyu arasındaki güven ilişkisi sarsılmıştır. Piers Robinson (2002), medyanın hükümet politikalarını desteklemek için "propaganda modeli" kullanabileceğini, ancak bazı durumlarda medyanın bağımsız hareket ederek hükümet politikalarını eleştirebildiğini göstermiştir (Robinson, 2002, s. 25-50). Medyanın bu ikili rolü, devlet-toplum ilişkisinin karmaşıklığını yansıtmakta ve medyanın dış politikadaki etkisinin bağlama bağlı olduğunu göstermektedir.

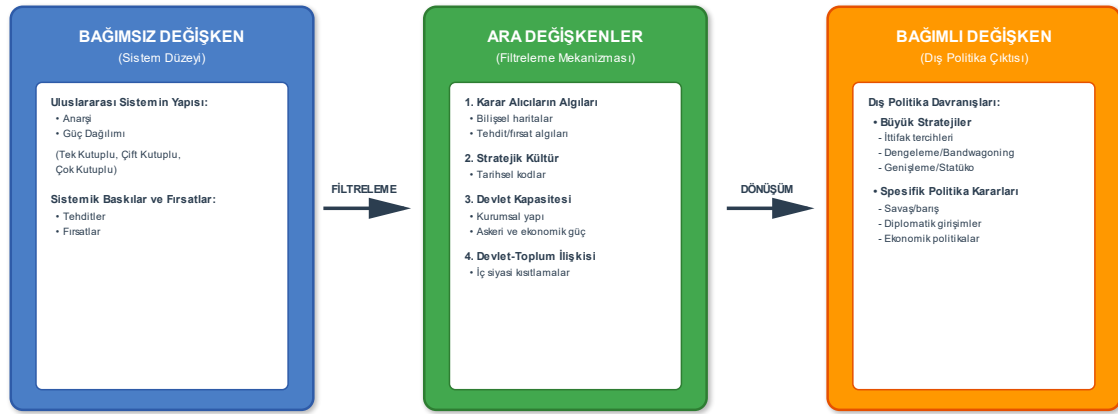
Devlet-toplum ilişkisinin dış politikaya etkisinde bir diğer önemli faktör, çıkar gruplarının ve lobi faaliyetlerinin rolüdür. John J. Mearsheimer ve Stephen M. Walt (2007), ABD'nin Ortadoğu politikasında İsrail lobisinin belirleyici etkisini incelemiş ve bu lobinin, ABD'nin İsrail'e koşulsuz destek vermesini sağladığını savunmuşlardır (Mearsheimer & Walt, 2007, s. 112-150). Mearsheimer ve Walt'a göre, İsrail lobisi, Kongre üyelerini, medyayı ve akademik dünyayı etkileyerek, ABD'nin ulusal çıkarlarına ters düşen politikaların uygulanmasına yol açmıştır. Bu argüman, büyük tartışmalara yol açmış ve bazı eleştirmenler, Mearsheimer ve Walt'ın çıkar gruplarının etkisini abarttığını savunmuştur. Ancak bu tartışma, çıkar gruplarının dış politikada oynadığı rolün ciddiye alınması gerektiğini göstermektedir. Helen V. Milner (1997), çıkar gruplarının ticaret politikasında nasıl etkili olduğunu incelemiş ve iç siyasal ekonominin (domestic political economy) dış politika kararlarını şekillendirdiğini göstermiştir (Milner, 1997, s. 13-42). Milner'a göre, serbest ticaret politikaları, sadece ekonomik verimlilik argümanlarıyla değil, aynı zamanda hangi sektörlerin kazanıp kaybettiği ile şekillenir ve bu nedenle, serbest ticaret politikalarını destekleyen veya karşı çıkan çıkar gruplarının gücü, politika sonuçlarını belirler.

Randall L. Schweller (2006), devlet-toplum ilişkisinin dış politikaya etkisini elit çatışması (elite conflict) perspektifinden ele almış ve iç siyasal koalisyonların dengeleme politikalarını nasıl etkilediğini göstermiştir. Schweller'e göre, bir devletin dengeleme yapıp yapmaması, sadece sistemik tehditlerin büyüklüğüne değil, aynı zamanda iç siyasal koalisyonların gücüne ve elit çıkarlarının uyumuna bağlıdır (Schweller, 2006, s. 40-68). Örneğin, 1930'larda Fransa'da sol ve sağ siyasal gruplar arasında Nazi Almanyası tehdidi konusunda derin bir uyumsuzluk vardı: sol gruplar, Almanya'nın kapitalist bir tehdit olduğunu düşünürken, sağ gruplar Almanya'nın komünizme karşı bir müttefik olabileceğini düşünüyordu. Bu iç siyasal çatışma, Fransa'nın etkili bir dengeleme stratejisi oluşturmamasını engellemiştir. Schweller'in bu analizi, devlet-toplum ilişkisinin sadece kamuoyu değil, aynı zamanda elit düzeyindeki çatışmaları da içerdiğini ve bu çatışmaların dış politikayı nasıl kısıtladığını göstermektedir. Bu tezde, Türkiye'de devlet-toplum ilişkisinin farklı dönemlerdeki yapısı ve Irak politikasına etkisi, özellikle kamuoyu baskısı, medya rolü ve siyasal elit çatışması bağlamında, vaka bölümlerinde detaylı şekilde analiz edilecektir.

1.5.4. Neoklasik Realizmde Dış Politika Analizi

Neoklasik realist teoride dış politika analizi, aşamalı bir nedensel mekanizmayı takip eder. İlk aşamada, uluslararası sistemin anarşik yapısı içindeki göreceli güç dağılımından kaynaklanan yapısal baskılar ve fırsatlar, bağımsız değişken olarak işlev görerek devletlere dış politika yönelimleri için genel bir çerçeve sunar. İkinci ve teorinin ayırt edici aşamasında, bu sistemik uyaranlar, doğrudan bir tepkiye dönüşmez; aksine, devletin kurumsal kapasitesi, liderlerin algıları, stratejik kültür ve devlet-toplum ilişkileri gibi birim düzeyindeki ara değişkenler tarafından filtrelenir, çarpıtılır ve yorumlanır. Nihai aşamada ise, bu içsel süzgeçlerden geçerek şekillenen çıktı, somut bir dış politika davranışı olarak tezahür eder ki bu da bağımlı değişkendir (Rose, 1998, s. 144-172; Ripsman vd., 2016, s. 30-58).

Şekil 1'deki şema, neoklasik realizmin, sistemik determinizmi reddetmeksizin, aynı yapısal koşullar altındaki farklı devletlerin neden farklı dış politikalar izlediğini açıklamak için iç ve dış dinamikleri nasıl birleştirdiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu model, uluslararası ilişkiler teorisinde uzun süredir tartışılan yapı-fail sorununa pratik bir çözüm sunmaktadır.

Şekil 1: Neoklasik Realist Teoride Dış Politika Analizi

1.5.5. Neoklasik Realizmin Teorik Sınırları ve Eleştirileri

Neoklasik realizm, uluslararası ilişkiler teorisinde güçlü bir açıklayıcı potansiyele sahip olmasına rağmen, çeşitli teorik ve metodolojik eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştiriler, temel olarak üç ana ekseninde toplanmaktadır: Eklektiklik sorunu, ara değişkenlerin operasyonelleştirilmesinin zorluğu ve tahmin gücünün zayıflığı. Bu bölümde, neoklasik realizme yöneltilen başlıca eleştirileri ve neoklasik realistlerin bu eleştirilere verdikleri yanıtları inceleyeceğiz.

Eklektiklik Eleştirisi: "Neoklasik Realizm Çok Fazla Değişken Kullanıyor mu?"

Neoklasik realizme yöneltilen en yaygın eleştiri, teorinin eklektik bir yapıya sahip olduğu ve çok fazla değişken kullanarak açıklayıcı gücünü zayıflattığı iddiasıdır. Jeffrey W. Legro ve Andrew Moravcsik (1999), neoklasik realizmi "post-hoc rasyonalizasyon" (olaydan sonra açıklama) yapmakla eleştirmiş ve teorinin, her olayı açıklamak için farklı ara değişkenler ekleyerek duruma özel (ad-hoc) açıklamalar ürettiğini savunmuşlardır. Legro ve Moravcsik'e göre, neoklasik realizm teorik tutarlılıktan ziyade ampirik geçerliliğe odaklanmış ve bu nedenle genel bir teori olmaktan uzaklaşmıştır (Legro & Moravcsik, 1999, s. 53-54). Benzer şekilde, William C. Wohlforth (2008), neoklasik realizmin çok fazla değişken kullanmasının, teorinin sadelik (parsimony) ilkesini ihlal ettiğini ve bu durumun bilimsel açıklama açısından sorunlu olduğunu belirtmiştir.

Ancak Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro ve Steven E. Lobell (2016), 'Neoclassical Realist Theory of International Politics' adlı eserlerinde bu eleştirilere

kapsamlı bir yanıt sunmuşlardır. Ripsman ve arkadaşlarına göre, neoklasik realizmin çok değişkenli yapısı, bir zayıflık değil, aksine bir güçtür. Uluslararası politika, doğası gereği karmaşık bir fenomendir ve basit, tek değişkenli teoriler bu karmaşıklığı yeterince açıklayamaz. Neoklasik realizm, sistemik baskılar ile birim düzeyindeki faktörler arasındaki etkileşimi sistematik bir şekilde entegre ederek, hem sade (parsimonious) hem de ampirik olarak zengin (empirically rich) bir teori sunmaktadır (Ripsman vd., 2016, s. 30-32). Ayrıca, neoklasik realistler, her vakanın farklı ara değişkenler gerektirmesinin, teorik bir zayıflık değil, kontekstin önemini vurgulayan bir yaklaşım olduğunu savunmaktadırlar.

Ara Değişkenlerin Operasyonelleştirilmesi Sorunu

İkinci önemli eleştiri, neoklasik realizmin ara değişkenlerinin nasıl ölçüleceği ve hangi ara değişkenin ne zaman daha önemli olduğu konusunda belirsizlikler içermesidir. Brian Rathbun (2008, s. 294-321), neoklasik realizmin ara değişkenlerinin (lider algıları, stratejik kültür, devlet kapasitesi) kavramsal olarak belirsiz olduğunu ve bu değişkenlerin ampirik araştırmalarda nasıl operasyonelleştirileceğinin net olmadığını savunmuştur. Örneğin, "lider algıları" kavramı, subjektif bir değişken olup, nasıl ölçüleceği ve hangi kaynakların kullanılacağı konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Benzer şekilde, "stratejik kültür" gibi kavramlar, tarihsel ve kültürel faktörleri içerdiği için, farklı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanabilmektedir (Rathbun, 2008, s. 299-301).

Neoklasik realistler, bu eleştiriye karşı, ara değişkenlerin bağlamsal olarak tanımlanması gerektiğini ve her vakanın kendi özgül koşullarına göre analiz edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Gideon Rose (1998, s. 144-172), neoklasik realizmin amacının genel yasalar üretmek değil, nedensel mekanizmaları açıklamak olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle, ara değişkenlerin kesin bir şekilde tanımlanması ve ölçülmesi gerekmemekte, önemli olan bu değişkenlerin nedensellik zincirindeki rollerini anlamaktır (Rose, 1998, s. 147). Ripsman ve diğerleri ara değişkenlerin operasyonelleştirilmesinde süreç izleme (process tracing) gibi nitel yöntemlerin kullanılabileceğini ve bu yöntemlerin, değişkenler arasındaki nedensel bağlantıları açığa çıkarmada etkili olduğunu göstermişlerdir (Ripsman vd., 2016, s. 58-62).

Tahmin Gücü Sorunu

Üçüncü eleştiri, neoklasik realizmin gelecekteki olayları tahmin etme kapasitesinin zayıf olduğu iddiasıdır. Colin Elman (1996), neoklasik realizmin geriye dönük (retroduktif) bir analiz yöntemi kullandığını ve bu nedenle ileriye dönük (prospektif) tahminler yapmakta başarısız olduğunu savunmuştur. Elman'a göre, neoklasik realizm, geçmiş olayları açıklamada başarılıdır, ancak gelecekteki dış politika kararlarını öngörmekte yetersiz kalmaktadır (Elman, 1996, s. 28). Bu eleştiri, özellikle politika odaklı (policy-oriented) araştırmalar için önemlidir, çünkü politika yapıcılar, teorilerin sadece geçmişi açıklamasını değil, aynı zamanda gelecek hakkında öngörüler sunmasını beklemektedir.

Neoklasik realistler, bu eleştiriye karşı, sosyal bilimlerde kesin tahminlerin zaten mümkün olmadığını ve teorilerin amacının olasılıkları değerlendirmek olduğunu savunmuşlardır. Randall Schweller (1998), uluslararası politikanın karmaşık ve belirsiz bir alan olduğunu ve hiçbir teorinin gelecekteki olayları tam olarak tahmin edemeyeceğini belirtmiştir. Ancak neoklasik realizm, belirli koşullar altında devletlerin hangi dış politika tercihlerini yapma olasılığının daha yüksek olduğunu göstererek, şartlı tahminler (conditional forecasts) sunabilmektedir (Schweller, 1998, s. 128-130). Ripsman ve diğerleri (2016, s. 30-58), neoklasik realizmin, gelecekteki olaylar hakkında senaryolar üretebileceğini ve bu senaryoların, politika yapıcılar için değerli içgörüler sağlayabileceğini savunmuşlardır.

Neoklasik Realizmin Değeri ve Sınırları

Neoklasik realizm, eleştirilere rağmen, uluslararası ilişkiler teorisinde güçlü bir açıklayıcı araç olmaya devam etmektedir. Teorinin eklektik yapısı, bir zayıflık değil, karmaşık sosyal fenomenleri anlamak için gerekli bir esneklik sağlamaktadır. Ara değişkenlerin operasyonelleştirilmesi zorluğu, bağlamsal analizin önemini vurgulamakta ve her vakanın özgül koşullarına göre incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Tahmin gücü konusundaki sınırlılıklar ise, sosyal bilimlerin doğasından kaynaklanmakta ve neoklasik realizm, şartlı tahminler sunarak politika yapıcılara yol gösterebilmektedir. Bu tezde, neoklasik realizmin güçlü yönleri kullanılarak, Türkiye'nin Irak politikası analiz edilecek ve teorinin açıklayıcı kapasitesi ampirik olarak ortaya konulacaktır.

1.6. Morfogenetik Yaklaşım Metodolojisi

Ripsman'ın (2016) da vurguladığı üzere, neoklasik realizmin realizme en büyük katkısı, uluslararası sistem ile dış politika çıktıları arasındaki nedensel zincire ara değişkenleri dahil etmesidir. Bu katkı yalnızca bir değişken listesi eklemekten çok daha derindir: Epistemolojik düzeyde, uluslararası ilişkilerde yapı-aktör problemini ele alırken Margaret S. Archer'ın Morfogenetik Yaklaşımı ile bir teorik uyum ve metodolojik tutarlılık sergiler. Bu iddia her iki yaklaşımın da merkezinde yer alan analitik dualizm kavramları üzerinden genişletilebilir.

Neoklasik realizmin ara değişkenleri, morfogenetik yaklaşımdaki T2-T3 sosyal etkileşim aşamasına karşılık gelir. Her iki yaklaşım da yapının failliği belirlemediğini, ancak kısıtladığını ve şekillendirdiğini kabul eder. Neoklasik realizmde uluslararası sistem (T1), ara değişkenler aracılığıyla (T2-T3) dış politikayı (T4) şekillendirirken; morfogenetik yaklaşımda yapısal koşullanma (T1), sosyal etkileşim (T2-T3) yoluyla yapısal dönüşüm veya yeniden üretime (T4) yol açar. Bu başlığın devamında, morfogenetik yaklaşım detaylı şekilde ele alınacak ve neoklasik realizm ile olan uyumu tartışılacaktır.

1.6.1. Morfogenetik Yaklaşımın Teorik Temelleri: Eleştirel Realist Ontoloji ve Katmanlı Gerçeklik

Morfogenetik yaklaşım, İngiliz sosyolog Margaret S. Archer tarafından geliştirilmiş olup sosyal bilimlerde yapı-fail tartışmasına özgün ve güçlü bir çözüm önermektedir. Archer'ın 1995 yılında yayınlanan 'Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach' adlı eseri, bu yaklaşımın teorik temellerini sistematik bir şekilde ortaya koymuş ve eleştirel realist ontoloji çerçevesinde toplumsal değişimi anlamak için yeni bir metodoloji sunmuştur. Morfogenetik yaklaşım, özellikle analitik dualizm ve zamansal ayrıştırma kavramlarıyla sosyal bilimlerde yankı uyandırmış ve uluslararası ilişkiler disiplinine de uygulanmaya başlanmıştır.

Morfogenetik yaklaşım, eleştirel realist ontoloji (critical realist ontology) üzerine inşa edilmiştir ve bu ontolojik duruş, Margaret S. Archer'ın sosyal teori anlayışının temelini oluşturur. Eleştirel realizm, Roy Bhaskar (1975, 1979) tarafından geliştirilmiş bir bilim felsefesi akımıdır ve pozitivist yaklaşımların basit nedensellik anlayışına karşı çıkarak,

gerçekliğin katmanlı (stratified) bir yapıya sahip olduğunu savunur. Bhaskar'a göre, sosyal bilimler sadece gözlemlenebilir olaylara odaklanmamalı, aynı zamanda bu olayların altında yatan yapısal mekanizmaları ve nedensel güçleri de açığa çıkarmalıdır (Bhaskar, 1979, s. 13-15). Archer, bu ontolojik çerçeveyi sosyolojiye uygulayarak, morfogenetik yaklaşımın temelini atmış ve sosyal yapılar ile fail eylemliliği arasındaki ilişkiyi yeniden kavramsallaştırmıştır. Eleştirel realist ontoloji, uluslararası ilişkiler disiplininde de önemli bir etki yaratmış ve özellikle yapı-fail sorununu ele almada güçlü bir teorik araç olarak kabul görmüştür (Wight, 2006; Kurki, 2008). Bu bölümde, eleştirel realist ontolojinin temel ilkelerini ve morfogenetik yaklaşımın bu ontoloji üzerinde nasıl yükseldiğini detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

Katmanlı Ontoloji: Gerçek, Fiili ve Ampirik

Eleştirel realizmin en ayırt edici özelliği, gerçekliğin üç katmandan oluştuğu anlayışıdır. Bhaskar (1975), gerçekliği gerçek (real), fiili (actual) ve ampirik (empirical) olmak üzere üç düzeyde ele almıştır. Gerçek düzey (the real), yapıların, mekanizmaların ve nedensel güçlerin var olduğu düzeydir ve bu düzeydeki yapılar, gözlemlenebilir olmasa bile, gerçek nedensel etkiler üretir. Örneğin, uluslararası sistemin anarşik yapısı, doğrudan gözlemlenemez, ancak devletlerin güvenlik kaygılarını artırarak davranışlarını şekillendirir. Fiili düzey (the actual), olayların gerçekten gerçekleştiği düzeydir ve bu düzeyde, yapıların nedensel güçleri somut olaylara dönüşür. Örneğin, bir devletin başka bir devlete karşı dengeleme politikası izlemesi, fiili düzeyde gerçekleşen bir olaydır. Ampirik düzey (the empirical) ise, araştırmacılar tarafından gözlemlenebilen ve deneyimlenebilen olayların düzeyidir. Ancak, ampirik düzeyde gözlemlenen olaylar, gerçek düzeydeki yapısal mekanizmaların sadece bir kısmını yansıtır ve bu nedenle, sadece ampirik verilere dayanarak nedensellik çıkarımı yapmak yanıltıcı olabilir (Bhaskar, 1975, s. 56-58). Archer (1995, s. 174), bu katmanlı ontolojik çerçeveyi sosyal bilimlere uygulayarak, sosyal yapıların ortaya çıkan özellikler (emergent properties) taşıdığını ve bu özelliklerin fail eylemlerinden bağımsız olarak var olduğunu savunmuştur.

Ortaya Çıkan Özellikler (Emergent Properties) ve İndirgenemezlik

Eleştirel realist ontolojinin ikinci temel ilkesi, ortaya çıkan özellikler (emergent properties) kavramıdır. Ortaya çıkan özellikler, bir bütünün parçalarına indirgenemez özellikleridir ve bu özellikler, parçaların etkileşimi sonucunda oluşur, ancak hiçbir parça tek başına bu özelliklere sahip değildir. Archer (1995), sosyal yapıların ortaya çıkan özellikler taşıdığını ve bu özelliklerin bireysel faillerin niyetlerine veya eylemlerine indirgenemeyeceğini savunmuştur. Örneğin, dil, bireysel konuşmacıların eylemlerinden bağımsız olarak var olan bir sosyal yapıdır ve dilin kuralları, bireyler tarafından değiştirilemez. Ancak dil, aynı zamanda bireylerin iletişim kurmasını sağlayan bir araçtır ve bireyler, dili kullanarak yeni anlamlar üretebilirler. Bu, sosyal yapıların hem öncül (pre-existing) hem de dönüşebilir (transformable) olduğunu gösterir (Archer, 1995, s. 175-176). Uluslararası ilişkilerde, uluslararası sistemin anarşik yapısı, devletlerin eylemlerinden bağımsız olarak var olan bir 'ortaya çıkan özellik'tir. Anarşi, hiçbir devletin tek başına yaratmadığı, ancak tüm devletlerin etkileşimi sonucunda oluşan bir yapıdır ve bu yapı, devletlerin güvenlik kaygılarını artırarak davranışlarını şekillendirir. Ancak devletler, bu anarşik yapıyı dönüştürme kapasitesine de sahiptir. Örneğin, uluslararası kurumlar kurarak veya ittifaklar oluşturarak, anarşinin etkilerini azaltabilirler. Bu, morfogenetik yaklaşımın temel argümanıdır: Yapılar, failleri kısıtlar, ancak failler, yapıları dönüştürme kapasitesine sahiptir (Wight, 2006, s. 94-96).

Geriye Dönük (Retroduktif) Yöntem ve Nedensel Mekanizmaların Açığa Çıkarılması

Eleştirel realizmin üçüncü temel ilkesi, geriye dönük (retroduktif) yöntemdir (retroduction). Retroduktif yöntem, gözlemlenen olayların altında yatan nedensel mekanizmaları açığa çıkarmayı amaçlayan bir araştırma stratejisidir ve tümevarım (induction) ile tümdengelim (deduction) yöntemlerinden farklıdır. Tümevarım, gözlemlerden genellemelere ulaşmayı amaçlarken, tümdengelim, genel teorilerden spesifik öngörülere ulaşmayı amaçlar. Retroduktif yöntem ise, gözlemlenen bir olayı açıklamak için, "Bu olayın gerçekleşmesi için hangi mekanizmaların var olması gerekir?" sorusunu sorar ve bu mekanizmaları belirleyerek, olayın nedensel açıklamasını yapar (Bhaskar, 1975, s. 14-15). Archer (1995, s. 195-201) morfogenetik yaklaşımda retroduktif yöntemi kullanarak, sosyal yapıların nasıl oluştuğunu, faillerin bu yapılar içinde nasıl eylemde bulunduğunu ve bu eylemlerin yapıları nasıl dönüştürdüğünü analiz etmiştir.

Örneğin, bir devletin dengeleme politikası izlemesi (gözlemlenen olay), hem uluslararası sistemin anarşik yapısından (yapısal mekanizma) hem de devlet liderlerinin tehdit algılarından (fail mekanizması) kaynaklanır. Retroduktif yöntem, bu iki mekanizmayı birbirine bağlayarak, olayın tam nedensel açıklamasını yapar (Kurki, 2008, s. 156-158). Uluslararası ilişkilerde, retroduktif yöntem, süreç izleme (process tracing) gibi nitel araştırma yöntemleriyle uyumludur ve vakaların derinlemesine analizinde güçlü bir araç sunmaktadır (Beach & Pedersen, 2013, s. 50-75).

Analitik Dualizm ve Zamansal Ayırıştırma

Eleştirel realist ontolojinin morfogenetik yaklaşıma en önemli katkısı, analitik dualizm ilkesidir. Archer (1995), Anthony Giddens'in yapılaşma teorisinin (structuration theory) "merkezi konflasyon" (central conflation) hatasına düştüğünü ve yapı ile faili aynı zaman diliminde birbirine karıştırdığını eleştirmiştir. Giddens'a göre, yapı ve fail ayrı ayrı var olamaz; yapılar, sadece failerin eylemlerinde tezahür eder ve failer, yapılar olmadan eylemde bulunamaz. Bu anlayış, Archer'a göre, yapı ve failin nedensel güçlerini analiz etmeyi imkansız hale getirir, çünkü hangisinin önce geldiği ve nedensel zinciri başlattığı belirsiz kalır (Archer, 1995, s. 93-95). Analitik dualizm ise, yapı ve faili ontolojik olarak ayrı kabul eder ve her ikisinin de özgül nedensel güçlere sahip olduğunu savunur. Ancak bu ayrım, analitik bir ayrımdır; gerçek dünyada yapı ve fail etkileşim halindedir, ancak nedensel analiz yapmak için bu ikisini zamansal olarak ayırmak gerekir. Archer, bu zamansal ayırıştırmayı T1-T2/T3-T4 döngüsü ile formüle etmiştir: T1'de yapısal koşullar mevcut, T2-T3'te failer bu yapılar içinde eylemde bulunur, T4'te ise fail eylemleri yapıları dönüştürür veya yeniden üretir. Bu döngüsel yapı, yapı ve failin karşılıklı bağımlı ancak indirgenemez olduğunu gösterir ve morfogenetik yaklaşımın metodolojik temelini oluşturur (Archer, 1995, s. 157-166).

Eleştirel Realist Ontolojinin Uluslararası İlişkilere Katkısı

Eleştirel realist ontoloji, uluslararası ilişkiler disiplininde yapı-fail sorununu çözmede önemli bir katkı sunmuştur. Geleneksel realist ve liberal teoriler, ya yapıları (neorealizm) ya da faileri (liberalizm) ön plana çıkararak, yapı-fail etkileşimini yeterince ele alamamışlardır. Eleştirel realist ontoloji, her ikisinin de gerçek nedensel güçlere sahip olduğunu kabul ederek, daha dengeli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Colin Wight (2006),

eleştirel realist ontolojinin uluslararası ilişkiler teorisine üç temel katkı yaptığını belirtmiştir. Birincisi, uluslararası sistemin yapısal özelliklerinin ortaya çıkan özellikler olduğunu ve bu özelliklerin devletlerin eylemlerinden bağımsız olarak var olduğunu göstermiştir. İkincisi, devletlerin ve liderlerin fail eylemliliğinin, yapısal kısıtlamalara rağmen, stratejik seçimler yapma kapasitesine sahip olduğunu vurgulamıştır. Üçüncüsü, zamansal ayrıştırma ile yapı-fail etkileşiminin dinamik bir süreç olduğunu ve bu sürecin morfogenetik döngü ile analiz edilebileceğini göstermiştir (Wight, 2006, s. 210-215). Bu katkılar, neoklasik realizm ile morfogenetik yaklaşımın sentezinin teorik temelini oluşturmaktadır. Bu tezde, eleştirel realist ontoloji, Türkiye'nin Irak politikasını analiz etmek için metodolojik bir rehber olarak kullanılacaktır.

1.6.2. Morfogenetik Döngü: T1-T2/T3-T4

Morfogenetik yaklaşımın en özgün katkısı, morfogenetik döngüdür. Bu döngü, toplumsal değişimi üç zaman diliminde (T1, T2-T3, T4) inceleyen analitik bir araçtır ve yapı-fail etkileşiminin nedensel mekanizmasını netleştirir (Archer, 1995, s. 157-193).

T1: Yapısal Koşullanma (Structural Conditioning)

Morfogenetik döngünün ilk aşaması, T1'de mevcut yapısal koşulların belirlenmesidir. Yapısal koşullanma, geçmiş dönemlerde fail etkileşimlerinin yarattığı yapıların, şimdiki fail davranışlarını kısıtladığı ve şekillendirdiği durumu ifade eder (Archer, 1995, s. 195). Bu yapılar, bireylerin ve grupların tercihlerini ve eylemlerini doğrudan belirlemez, ancak fırsat ve maliyet yapısını değiştirerek dolaylı bir etki yaratır.

Uluslararası ilişkilerde, T1 aşaması uluslararası sistemin yapısını temsil eder. Sistemin anarşik doğası, güç dağılımı ve tehdit/fırsat yapısı, devletlerin dış politika seçeneklerini sınırlar. Örneğin, Wight (2006) İsveç'in Soğuk Savaş dönemindeki tarafsızlık politikasını analiz ederken, çift kutuplu dünya düzeninin (T1) İsveç'in dış politika seçeneklerini nasıl kısıtladığını göstermiştir. Soğuk Savaş'ın anarşik yapısı, İsveç'in hem NATO'ya hem de Varşova Paktı'na katılmaması seçeneğini cazip hale getirirken, her iki bloğa da yakın durmamayı riskli kılmıştır (Wight, 2006).

Yapısal koşullanmanın iki temel özelliği vardır:

1. Öncül olan: Yapılar, faillerin eylemlerinden önce gelir ve onların eylem alanını sınırlar.
2. Ortaya çıkan özellikler taşıyıcı: Yapılar, bireysel faillerin tercihlerine indirgenemez özelliklere sahiptir (Archer, 1995, s. 177).

T2-T3: Sosyal Etkileşim (Social Interaction)

Morfogenetik döngünün ikinci aşaması, T2-T3 arasında gerçekleşen sosyal etkileşimdir. Bu aşamada, failler yapısal koşullar içinde eylemde bulunurlar, ancak bu yapıları pasif olarak kabul etmezler. Failler, yapısal kısıtlamalara rağmen stratejik seçimler yapar, çıkarlarını tanımlar ve diğer faillerle etkileşime girer (Archer, 1995, s. 254).

Sosyal etkileşim aşamasında iki dinamik öne çıkar:

1. Yapısal kısıtlamalar ve fail eylemliliği: Yapılar, faillerin ne yapabileceğini sınırlar, ancak ne yapacaklarını belirlemez. Failler, mevcut yapısal koşullar içinde yaratıcılık ve strateji kullanarak hareket ederler (Archer, 2003, s. 34-65).
2. Fail düşünümüllüğü: Failler, kendi eylemlerinin sonuçlarını değerlendirir, hedeflerini yeniden tanımlar ve stratejilerini ayarlarlar. Bu düşünümüllü süreç, faillerin yapılar pasif bir şekilde uyum sağlamadıklarını, aksine onları dönüştürme kapasitesine sahip olduklarını gösterir (Archer, 2003, s. 130).

Carlsnaes (1992), İsveç'in dış politikasında T2-T3 aşamasını incelemiş ve İsveç elitlerinin tarafsızlık kültürünün, Avrupa'nın çift kutuplu yapısıyla nasıl etkileşime girdiğini göstermiştir. İsveç'in tarafsızlık politikası, sadece sistemik baskıların bir sonucu değil, aynı zamanda İsveç siyasi elitlerinin tarihsel kimlik inşasının ve stratejik kültürünün bir yansımasıdır (Carlsnaes, 1992, s. 245-270).

T4: Yapısal Dönüşüm veya Yeniden Üretim (Structural Elaboration/Reproduction)

Morfogenetik döngünün son aşaması, T4'te fail etkileşimlerinin yapılar üzerindeki etkisinin ortaya çıkmasıdır. T2-T3 arasındaki sosyal etkileşimler, ya yapısal dönüşüme (morfogenesis) ya da yapısal yeniden üretime (morfostasis) yol açar (Archer, 1995, s. 304).

Yapısal dönüşüm (morfogenesis), mevcut yapıların değiştiği, yeni kurumların ve normların ortaya çıktığı durumdur. Patomäki (2002, s. 90-120), Avrupa entegrasyonu sürecini morfogenetik yaklaşımla analiz etmiş ve Avrupa Birliği'nin kurulmasının, Avrupa devletlerinin dış politika yapılarını nasıl dönüştürdüğünü göstermiştir.

Yapısal yeniden üretim (morfostasis) ise, mevcut yapıların korunduğu, fail eylemliliğinin yapısal değişime yol açmadığı durumdur. Örneğin, Soğuk Savaş boyunca Türkiye'nin NATO ittifakına sadık kalması, çift kutuplu dünya düzeninin Türkiye açısından yeniden üretilmesine katkıda bulunmuştur.

Morfogenetik döngü, tekrarlayan bir süreçtir (Şekil 2). T4'teki yeni yapısal durum, bir sonraki döngünün T1'i haline gelir ve süreç devam eder (Archer, 1995, s. 166). Bu döngüsel yapı, tarihsel değişimi anlamak için güçlü bir analitik araçtır.

Bu tezde incelenecek vakalar, morfogenetik döngünün her aşamasının Türkiye'nin Irak politikasında nasıl işlediğini gösterecektir. Üç farklı sistemik dönem (çift kutuplu, tek kutuplu, yeni dünya düzeni) altında Türkiye'nin Irak politikasının morfogenetik döngü ile nasıl analiz edilebileceği, vaka bölümlerinde detaylı şekilde ele alınacaktır.

Şekil 2: Morfogenetik Döngü

1.6.3. Analitik Dualizm: Yapı ve Failin Ayrıştırılması

Morfogenetik yaklaşımın en temel metodolojik ilkesi, analitik dualizmdir. Bu ilke, yapı ve failin ontolojik olarak ayrı varlıklar olduğunu ve her ikisinin de kendine özgü nedensel güçlere sahip olduğunu savunur (Archer, 1995, s. 65-92). Analitik dualizm, yapı-fail tartışmasında iki aşırı uçtan kaçınır:

- Yapısal determinizm:** Yapıların failleri tamamen belirlediği ve fail eylemliliğinin yok sayıldığı görüş (örneğin, Waltz'un neorealizmi).
- Gönüllülük:** Faillerin yapılardan bağımsız olarak serbestçe hareket edebildiği ve yapıların önemsiz olduğu görüş (örneğin, bazı liberal yaklaşımlar).

Analitik dualizm, yapı ve failin karşılıklı bağımlı ancak indirgenemez olduğunu kabul eder. Yapılar, faillerin geçmiş eylemlerinin ürünüdür, ancak bir kez oluştuktan sonra faillerin eylemlerini kısıtlar. Failler ise yapıları dönüştürme kapasitesine sahiptir, ancak

bu dönüşüm anında gerçekleşmez; zaman içinde ve diğer failerle etkileşim halinde ortaya çıkar (Archer, 1995, s. 89).

Neoklasik realizm ile morfogenetik yaklaşım arasındaki en güçlü bağ, bu noktadadır. Neoklasik realizmin ara değişkenleri, analitik dualizmde fail eylemliliğinin tezahürüdür. Sistemik yapı (T1) ve ara değişkenler (T2-T3) arasındaki etkileşim, morfogenetik döngünün tam karşılığıdır.

1.6.4. Morfogenetik Yaklaşımın Uluslararası İlişkilere Uygulanması

Morfogenetik yaklaşım, sosyoloji alanında güçlü bir teorik çerçeve olmasına rağmen, uluslararası ilişkiler disiplinine uygulanması nispeten yenidir. Colin Wight (2006), Milja Kurki (2008) ve Heikki Patomäki (2002) gibi eleştirel realist kuramcılar, morfogenetik yaklaşımın uluslararası ilişkilerdeki yapı-fail sorununu çözmede güçlü bir potansiyele sahip olduğunu göstermişlerdir.

Colin Wight'ın (2006) 'Agents, Structures and International Relations: Politics as Ontology' adlı çalışması, morfogenetik yaklaşımı uluslararası ilişkiler teorisine sistematik bir şekilde uygulayan öncü eserlerden biridir. Wight, uluslararası ilişkilerde yapı-fail tartışmasının ontolojik bir sorun olduğunu ve bu sorunun ancak analitik dualizm ile çözülebileceğini savunmuştur. Wight'a göre, uluslararası sistemin yapısal özellikleri (anarşi, güç dağılımı) devletlerin eylemlerini kısıtlar, ancak devletler bu yapıları dönüştürme kapasitesine sahiptir. Bu dönüşüm, morfogenetik döngü aracılığıyla anlaşılabilir (Wight, 2006).

Milja Kurki (2008) ise, 'Causation in International Relations: Reclaiming Causal Analysis' adlı eserinde, morfogenetik yaklaşımın nedensellik analizine katkısını vurgulamıştır. Kurki, uluslararası ilişkilerde nedenselliğin sadece "X, Y'ye neden olur" şeklinde basit bir ilişki olarak anlaşılamayacağını, aksine karmaşık, zamansal ve çok düzeyli bir süreç olduğunu savunmuştur. Morfogenetik yaklaşım, bu karmaşık nedensel zinciri T1-T2/T3-T4 döngüsü aracılığıyla açığa çıkarır (Kurki, 2008, s. 145-170).

Morfogenetik yaklaşımın dış politika analizine uygulanmasına dair somut örnekler de bulunmaktadır. Walter Carlsnaes (1992), İsveç'in dış politikasında yapı-fail etkileşimini morfogenetik perspektifle incelemiş ve İsveç'in tarafsızlık politikasının hem tarihsel

yapısal koşullardan (T1) hem de ulusal kimlik inşasından (T2-T3) kaynaklandığını göstermiştir (Carlsnaes, 1992). Benzer şekilde, Joseph Knio (2013) Hizbullah'ın Lübnan siyasetindeki rolünü morfogenetik yaklaşımla analiz etmiş ve Hizbullah'ın eylemlerinin hem bölgesel yapısal faktörlerden hem de organizasyonun iç dinamiklerinden etkilendiğini ortaya koymuştur (Knio, 2013).

Türkiye dış politikası literatüründe ise, morfogenetik yaklaşımın uygulanması henüz emekleme aşamasındadır. Morfogenetik yaklaşımı tarihsel bir vaka üzerinden dış politika yapımına uygulayan az sayıdaki çalışmalardan biri War in History dergisinde yayımlanan “War decision and neoclassical realism: The entry of the Ottoman Empire into the First World War” adlı araştırmadır. Balci, Kardaş, Ediz ve Turan (2020) bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na (Ağustos-Ekim 1914) giriş kararını neoklasik realizm çerçevesinde analiz eder. Çalışma fail ve yapı etkileşimini incelerken morfogenetik döngüye atıfta bulunmuş, ancak sistematik bir uygulama yapmamıştır. Bu eksiklik, bu tezin özgün katkısını daha da öne çıkarmaktadır. Neoklasik realizm ile morfogenetik yaklaşımı bir arada kullanan bu makale tez çalışması için ilham kaynağı olmuş ve daha farklı vakalara uygulama imkânını ortaya çıkarmıştır.

Archer'ın morfogenetik yaklaşımını dış politika uyarlayan bir başka çalışma ise Rıdvan Kalaycı (2019)'nın Arap Baharı sürecinde Türkiye-Suriye ilişkilerindeki dönüşümünü inceleyen makalesidir. Çalışma, Türkiye-Suriye ilişkilerindeki dönüşümün ne salt aktör tercihleri ne de yapısal determinizmle açıklanamayacağını ortaya koyar. Archer'ın morfogenetik vurgusuyla, zaman içinde gelişen nedensel ardışıklık (T1-T2/T3-T4) kritik önem taşır: Örneğin Hama Kuşatması (Eylem I), Türkiye'nin Esad karşıtı tutumunu pekiştirerek yeni bir düşmanlık yapısı (Yapı II) yaratmış; bu yapı ise RF-4E krizini tetikleyerek askeri gerilimi tırmandırmıştır. Benzer şekilde, Fırat Kalkanı (Eylem III), önceki eylemlerin ürettiği yapısal koşullar (sınır güvenliği tehdidi, Rusya ile gerilim) altında şekillenirken, Astana süreci gibi yeni bir yapısal düzenin (Yapı IV) temelini atmıştır.

1.6.5. Morfogenetik Yaklaşımın Yöneltilen Eleştiriler

Morfogenetik yaklaşım, güçlü bir teorik ve metodolojik çerçeve sunmasına rağmen, bazı eleştirilere de maruz kalmıştır. Bu eleştiriler, yaklaşımın hem teorik varsayımlarına hem de pratik uygulanabilirliğine yöneliktir.

Birinci eleştiri, analitik dualizmin ontolojik olarak sorunlu olduğu iddiasıdır. Rob Stones (2005), Archer'ın yapı ve faili ontolojik olarak ayırmasının yapay olduğunu ve gerçekliği yeterince yansıtmadığını savunmuştur. Stones'a göre, yapı ve fail birbirinden ayrılamaz şekilde iç içe geçmiştir ve analitik olarak ayırmak, gerçek sosyal ilişkileri anlamayı zorlaştırır (Stones, 2005). Bu eleştiri, Giddens'in yapılaşma teorisinin temel argümanını yansıtmaktadır.

İkinci eleştiri, morfogenetik döngünün kavramsal karmaşıklığına yöneliktir. Anthony King (1999), T1-T2/T3-T4 ayrımının teorik olarak kullanışlı olabileceğini, ancak ampirik araştırmalarda hangi zaman diliminin T1, hangisinin T2-T3 olduğunu belirlemenin zorluklarını vurgulamıştır (King, 1999). Özellikle, hızla değişen uluslararası ilişkiler bağlamında, zamansal ayrımın net çizgilerle yapılması zordur.

Üçüncü eleştiri, morfogenetik yaklaşımın tahmin gücünün sınırlı olduğu iddiasıdır. Eleştirmenler, morfogenetik yaklaşımın geriye dönük (retroduktif) bir analiz yöntemi olduğunu ve gelecekteki olayları tahmin etmekte yetersiz kaldığını savunmuşlardır (Porpora, 2015). Ancak Archer, bu eleştiriye reddederek, sosyal bilimlerde tahmin yapmanın zaten sınırlı olduğunu ve morfogenetik yaklaşımın amacının nedensel mekanizmaları açığa çıkarmak olduğunu belirtmiştir (Archer, 1995, s. 324).

Bu eleştirilere rağmen, morfogenetik yaklaşım, özellikle karşılaştırmalı tarihsel analizlerde güçlü bir araç olarak kabul görmektedir. Neoklasik realizm ile sentezi, bu eleştirilerin bir kısmını aşmayı da mümkün kılmaktadır.

1.6.6. Morfogenetik Metodoloji ve Neoklasik Realizmin Sentezi

Morfogenetik yaklaşım ve neoklasik realizm, yapı-fail ilişkisine yönelik benzer ontolojik varsayımları paylaşır ve bu iki yaklaşımın sentezi, dış politika analizine güçlü bir teorik

çerçeve sunmaktadır. Her iki yaklaşım da yapıların failleri kısıtladığını ancak belirlemediğini ve faillerin yapıları dönüştürme kapasitesine sahip olduğunu kabul eder.

Birinci ortak nokta, analitik dualizmdir. Neoklasik realizm, uluslararası sistemi (yapı) ve ara değişkenleri (fail düzeyi) analitik olarak ayırır. Morfogenetik yaklaşım da yapı ve faili ontolojik olarak ayrı kabul ederek, her ikisinin de özgül nedensel güçlere sahip olduğunu savunur. Bu ortaklık, iki yaklaşımın entegrasyonunu kolaylaştırır.

İkinci ortak nokta, zamansal ayrıştırma. Neoklasik realizm, sistemik baskıların (T1) ara değişkenler (T2-T3) tarafından filtrelenerek dış politika çıktılarına (T4) dönüştüğünü savunur. Bu, morfogenetik döngünün tam karşılığıdır. Neoklasik realizmin bağımsız değişkeni (uluslararası sistem) morfogenetik yaklaşımın T1 aşamasına, ara değişkenler T2-T3 aşamasına ve dış politika çıktıları T4 aşamasına karşılık gelir.

Üçüncü ortak nokta, yapısal kısıtlamaların esnekliğidir. Her iki yaklaşım da yapıların failleri tamamen belirlemediğini, faillerin stratejik seçimler yapabileceğini kabul eder. Bu esneklik, aynı sistemik baskılar altında farklı dış politika tercihlerinin mümkün olduğunu açıklar. Schweller (2006), dengeleme yapmama (underbalancing) kavramıyla, devletlerin sistemik tehditlere her zaman rasyonel dengeleme yapmadığını, iç siyasal dinamiklerin bu süreci nasıl etkilediğini göstermiştir (Schweller, 2006).

Bu sentez, Türkiye'nin Irak politikasını anlamak için ideal bir analitik çerçeve sunmaktadır. Bu tezde, her vaka için morfogenetik döngü aşamaları detaylı şekilde uygulanacak ve neoklasik realizmin ara değişkenleri ile morfogenetik yaklaşımın fail eylemliliği kavramı entegre edilecektir. Sistemik (uluslararası sistem) ve içsel faktörler (liderlik, iç siyaset, stratejik kültür) arasındaki etkileşimi zaman boyutunda inceleyerek, Türkiye'nin dış politika kararlarının nedensel mekanizmaları açığa çıkarılacaktır.

1.6.7. Morfogenetik Yaklaşımda Karşılaştırmalı Analiz: Özgün Vakaların Karşılaştırılabilirliği

Morfogenetik yaklaşımın zamansal ayrıştırma metodolojisi, sosyal araştırmalarda önemli bir metodolojik sorunu gündeme getirir: Her morfogenetik döngü özgün (unique) ve tekrarlanamaz bir süreç olarak tanımlanıyorsa, farklı zaman dilimlerindeki vakalar arasında karşılaştırma yapmak mümkün müdür? Bu soru, morfogenetik yaklaşımın

pozitivist karşılaştırmalı metodolojiye yönelttiği eleştirilerin, aynı zamanda kendi metodolojisini de etkileyip etkilemediğini sorgulamaktadır. Archer (1995, s. 195-201), bu soruya kapsamlı bir yanıt sunmuş ve morfogenetik yaklaşımın retroduktif karşılaştırma (retroductive comparison) metodolojisini geliştirmiştir.

Morfogenetik yaklaşımın temel önermesi, her T4 zamanında yapıların ya yapısal dönüşüm (morfogenesis) ya da yapısal yeniden üretim (morfostasis) ile sonuçlandığıdır. Bu sonuç, bir sonraki döngünün başlangıç koşullarını (T1) oluşturur ve bu yeni yapı, önceki yapıdan (T1) farklıdır. Dolayısıyla, her döngü özgün tarihsel koşullarda gerçekleşir ve tekrarlanamaz (Archer, 1995, s. 195). Bu durum, pozitivist sosyal bilimin aradığı genel yasaların (general laws) morfogenetik yaklaşımda bulunmadığı izlenimini verebilir. Ancak Archer, bu izlenimin yanlış bir yorumlama olduğunu ve morfogenetik yaklaşımın karşılaştırmalı analize farklı bir perspektiften yaklaştığını vurgulamıştır (Archer, 1995, s. 198-201).

Archer'a göre, morfogenetik yaklaşım, pozitivist karşılaştırma metodolojisini iki temel noktada eleştirir: Birincisi, pozitivist karşılaştırma, değişkenler arasındaki korelasyonları aramakta ve bu korelasyonları nedensel ilişki olarak yorumlamaktadır. Ancak korelasyon, nedensellik değildir ve değişkenler arasındaki istatistiksel ilişki, altta yatan nedensel mekanizmaları açıklamamaktadır (Bhaskar, 1979, s. 39-56; Archer, 1995). İkincisi, pozitivist karşılaştırma, vakaları statik olarak ele almakta ve zamansal süreçleri göz ardı etmektedir. Oysa morfogenetik yaklaşım, vakaların dinamik süreçler olduğunu ve yapı-fail etkileşiminin zaman içinde nasıl evrildiğinin anlaşılması gerektiğini savunmaktadır (Archer, 1995, s. 157-166).

Morfogenetik yaklaşımın önerdiği geriye dönük (retroduktif) karşılaştırma metodolojisi, pozitivist karşılaştırmının bu eksikliklerini gidermeyi amaçlar. Geriye dönük karşılaştırma, vakaları değişken setleri olarak değil, nedensel mekanizmaların işlediği süreçler olarak ele alır ve bu mekanizmaların farklı yapısal koşullarda nasıl farklı sonuçlar ürettiğini analiz eder (Archer, 1995, s. 199-200; Kurki, 2008). Bu yaklaşımda, araştırmacı, her vakanın özgün morfogenetik döngüsünü (T1-T2/T3-T4) ayrı ayrı analiz eder ve bu döngülerde işleyen mekanizmaları belirler. Ardından, bu mekanizmaların ortak özelliklerini ve farklılıklarını karşılaştırarak yapı-fail etkileşiminin genel dinamiklerini anlamaya çalışır. Önemli olan, vakaların aynı sonuçları üretmesi değil,

benzer mekanizmaların farklı yapısal koşullarda nasıl işlediğini anlamaktır (Archer, 1995, s. 198).

Archer'ın pazar ekonomisi örneği, bu metodolojik yaklaşımı açıklamaktadır. Archer (1995, s. 200-201), 19. yüzyıl İngiltere pazar ekonomisi ile 20. yüzyıl ABD pazar ekonomisinin özgün tarihsel yapılar olduğunu, ancak her ikisinin de piyasa rekabeti mekanizmasına sahip olduğunu belirtmiştir. Bu iki yapı, aynı değildir, çünkü tarihsel, kültürel ve kurumsal bağlamları farklıdır. Ancak piyasa rekabeti mekanizması, her iki yapıda da işlemekte ve bu mekanizmanın farklı tarihsel koşullarda nasıl farklı sonuçlar ürettiğini karşılaştırmak mümkündür. Bu karşılaştırma, statik bir değişken karşılaştırması değil, dinamik bir mekanizma karşılaştırmasıdır. Araştırmacı, "piyasa ekonomisi" kavramını genel bir yasaya indirgememekte, aksine her vakanın özgün tarihsel koşullarını dikkate alarak, piyasa rekabeti mekanizmasının nasıl işlediğini anlamaya çalışmaktadır.

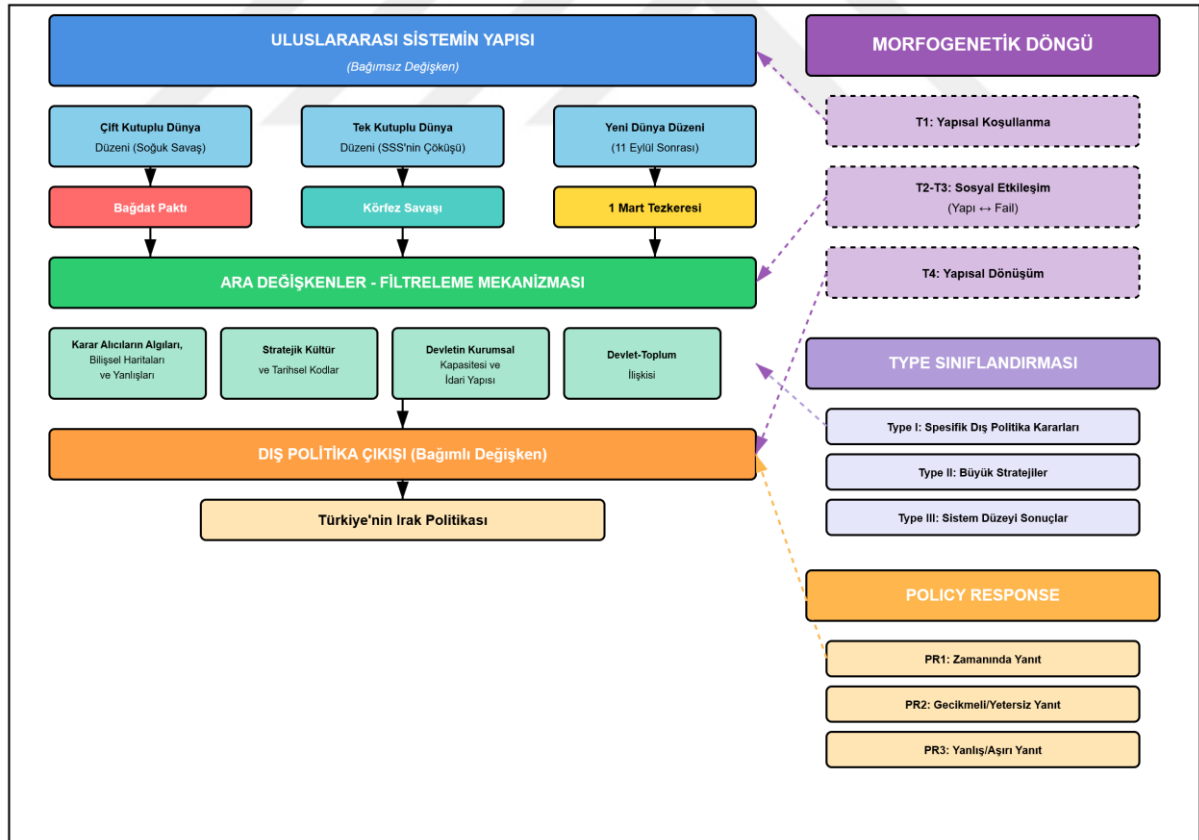
Morfogenetik yaklaşımda karşılaştırma yapılabilmesi için, analitik dualizm ilkesinin uygulanması gerekmektedir. Analitik dualizm, yapı ve faili ontolojik olarak ayrı kabul eder ve her ikisinin de özgün nedensel güçlere sahip olduğunu savunur (Archer, 1995, s. 93-96). Bu ayrım, karşılaştırma yapmayı kolaylaştırır. Çünkü araştırmacı, farklı vakalarda yapısal koşulları ayrı ayrı, fail eylemliliğini ayrı ayrı ve yapı-fail etkileşimini ayrı ayrı analiz edebilir. Örneğin, bir araştırmacı, sistemik baskıların (yapısal koşullar) farklı dönemlerde nasıl değiştiğini karşılaştırabilir, karar alıcıların algılarının (fail eylemliliği) farklı vakalarda nasıl farklılaştığını karşılaştırabilir ve ara değişkenlerin yapı-fail etkileşimi bu iki faktörü nasıl birbirine bağladığını karşılaştırabilir. Bu karşılaştırma, değişkenlerin statik korelasyonunu değil, mekanizmaların dinamik işleyişini analiz eder (Archer, 1995, s. 166-172).

Bu tezde, Türkiye'nin Irak politikasının üç farklı dönemdeki vakaları (Bağdat Paketi, Körfez Savaşı, ABD'nin Irak'ı İşgali), morfogenetik yaklaşımın retroduktif karşılaştırma metodolojisi çerçevesinde analiz edilecektir. Her vaka, özgün bir morfogenetik döngü olarak ele alınacak ve her döngüde işleyen mekanizmalar (sistemik baskılar, ara değişkenler, fail eylemliliği) ayrı ayrı analiz edilecektir. Ardından, bu mekanizmaların farklı yapısal koşullarda (Soğuk Savaş, Soğuk Savaş sonu, 11 Eylül sonrası) nasıl farklı sonuçlar ürettiği karşılaştırılacaktır. Bu karşılaştırma, pozitivist bir genelleme yapmayı amaçlamamakta, aksine Türkiye dış politikasında yapı-fail etkileşiminin tarihsel

dinamiklerini anlamayı hedeflemektedir. Karşılaştırmanın amacı, "Türkiye her zaman aynı şekilde davranır" gibi bir genellemeye ulaşmak değil, "Farklı yapısal koşullarda Türkiye'nin dış politika mekanizmaları nasıl farklı sonuçlar üretir?" sorusuna yanıt vermektir.

1.7. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi: Neoklasik Realizm ve Morfogenetik Yaklaşımın Sentezi

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin Irak politikasını şekillendiren sistemik faktörler ile içsel dinamikler arasındaki etkileşimi anlamak ve bu etkileşimin zaman içinde nasıl evrildiğini morfogenetik yaklaşım çerçevesinde incelemektir. Çalışma, neoklasik realizmin ara değişkenlerine odaklanarak, uluslararası sistemin yapısal baskılarının Türkiye'nin dış politika kararlarını nasıl şekillendirdiğini; ancak bu baskıların liderlik tercihleri, stratejik kültür, devlet kapasitesi ve devlet-toplum ilişkileri gibi birim düzeyindeki faktörler tarafından nasıl filtrelendiğini göstermeyi hedeflemektedir.

Şekil 3: Tezin Analitik Çerçevesi

Şekil 3, bu çalışmanın analitik çerçevesini görsel olarak özetlemektedir. Görselde, üç farklı sistemik dönem (çift kutuplu, tek kutuplu ve yeni dünya düzeni) altında Türkiye'nin Irak politikasının nasıl şekillendiği ve bu süreçte morfogenetik döngünün nasıl işlediği gösterilmektedir. Görselin sağ tarafında yer alan morfogenetik döngü (T1: Yapısal Koşullanma, T2-T3: Sosyal Etkileşim, T4: Yapısal Dönüşüm), her bir vakanın analizinde kullanılacak metodolojik çerçeveyi temsil etmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın birincil amacı, Türkiye'nin Irak politikasını belirleyen faktörlerin karmaşık etkileşimini teorik ve ampirik olarak açıklamaktır. Türkiye-Irak ilişkileri hem tarihsel derinliği hem de güncel önemi nedeniyle, Türkiye dış politikasının en kritik alanlarından biridir. Ancak mevcut literatür, bu ilişkileri ya sadece sistemik faktörlerle (realizm) ya da sadece içsel faktörlerle (liberalizm, yapılandırmacılık) açıklamaya çalışmakta ve bu iki düzeyin etkileşimini yeterince ele almamaktadır.

Bu çalışma, neoklasik realizm ve morfogenetik yaklaşımı sentezleyerek bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Spesifik olarak, araştırma şu sorulara yanıt aramaktadır:

1. Uluslararası sistemin yapısı (çift kutuplu, tek kutuplu, yeni dünya düzeni) Türkiye'nin Irak politikasını nasıl şekillendirmiştir?
2. Liderlik tercihleri (Menderes, Özal, Erdoğan) sistemik baskıları nasıl yorumlamış ve hangi stratejik seçimleri yapmıştır?
3. İç siyasal dinamikler (tek parti iktidarı, koalisyon, kamuoyu baskısı) dış politika kararlarını nasıl etkilemiştir?
4. Morfogenetik döngü (T1-T2/T3-T4) Türkiye'nin Irak politikasında yapısal dönüşüm mü yoksa yapısal yeniden üretim mi yaratmıştır?

Bu soruların yanıtlanması, Türkiye dış politikasının sadece Irak özelinde değil, genel olarak nasıl işlediğini anlamak için önemli içgörüler sunacaktır.

Araştırmanın Kapsamı: Üç Kritik Vaka

Araştırmanın kapsamı, üç tarihsel vaka ile sınırlandırılmıştır. Bu vakalar hem sistemik değişimleri temsil etmeleri hem de farklı liderlik profilleri ve iç siyasal dinamikler

sunmaları nedeniyle seçilmiştir. Şekil 3'te gösterildiği üzere, her vaka farklı bir sistemik düzey altında gerçekleşmiştir:

Vaka 1: Bağdat Paktı (1955) - Çift Kutuplu Dünya Düzeni

İlk vaka, 1955 yılında Bağdat Paktı'nın imzalanması sürecidir. Bu dönem, Soğuk Savaş'ın çift kutuplu dünya düzeninin zirvesidir. Bağdat Paktı, Türkiye'nin Batı ittifakına eklemlenme stratejisinin somut bir göstergesidir ve Soğuk Savaş'ın anarşik yapısının Türkiye'nin dış politika tercihlerini nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Bu vaka, Adnan Menderes'in liderliğinde, Demokrat Parti'nin tek parti iktidarı döneminde gerçekleşmiştir ve Türkiye'nin Ortadoğu politikasında önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Vaka 2: Körfez Savaşı (1990-1991) - Tek Kutuplu Dünya Düzenine Geçiş

İkinci vaka, 1990 Körfez Savaşı sürecidir. Bu dönem, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve tek kutupluluğa geçiş döneminin kırılma noktasıdır. Körfez Krizi, Türkiye için hem tehditler hem de fırsatlar sunmuş ve Turgut Özal'ın kişiselleşmiş liderliği altında Türkiye'nin dış politikası önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu vaka, Türkiye'nin ABD ile stratejik ortaklığını derinleştirme ve Kuzey Irak'taki otorite boşluğu ile mücadele etme çabalarını göstermektedir.

Vaka 3: 2003 ABD'nin Irak İşgali ve 1 Mart Tezkeresi - Yeni Dünya Düzeni

Üçüncü vaka, 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ve Türkiye'nin 1 Mart Tezkeresi'ni reddetmesi sürecidir. Bu dönem, 11 Eylül sonrası yeni dünya düzeni ve ABD'nin tek taraflı askeri müdahalecilik politikasının zirve yaptığı bir dönemdir. 1 Mart Tezkeresi'nin reddi, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde kamuoyunun dış politikaya etkisinin güçlendiğini göstermektedir. Bu vaka, AKP hükümetinin ilk yıllarında gerçekleşmiş ve Türkiye-ABD ilişkilerinde önemli bir gerilime yol açmıştır.

Bu üç vaka, morfojenetik yaklaşımın T1-T2/T3-T4 aşamaları ile neoklasik realizmin ara değişkenleri kullanılarak analiz edilecektir. Her vakanın detaylı analizi, tezin 2., 3. ve 4. bölümlerinde ele alınacaktır.

Araştırmanın Yöntemi: Morfogenetik Döngü ve Karşılaştırmalı Vaka Analizi

Bu araştırmanın metodolojisi, morfogenetik yaklaşımın döngüsel analizi ile karşılaştırmalı tarihsel vaka analizini birleştirmektedir. Şekil 3'ün sağ tarafında yer alan morfogenetik döngü, her vakanın analizinde kullanılacak aşamaları göstermektedir:

1. T1: Yapısal Koşullanma - Her vakanın başlangıcında, uluslararası sistemin yapısal özellikleri (anarşi, güç dağılımı, tehdit ve fırsat yapısı) belirlenecektir.
2. T2-T3: Sosyal Etkileşim (Yapı ↔ Fail) - Bu aşamada, ara değişkenler (liderlik algıları, stratejik kültür, devlet kapasitesi, devlet-toplum ilişkisi) analiz edilecek ve bu faktörlerin dış politika kararlarını nasıl şekillendirdiği incelenecektir.
3. T4: Yapısal Dönüşüm - Her vakanın sonunda, dış politika kararlarının yapısal sonuçları değerlendirilecek ve bu sonuçların bir sonraki dönemin T1'i olup olmadığı tartışılacaktır.

Şekil 3'teki görselde ara değişkenler: filtreleme mekanizması kısmı (yeşil renkli alan), neoklasik realizmin en özgün katkısını temsil etmektedir. Bu alanda dört temel ara değişken yer almaktadır:

1. Karar Alıcıların Algıları, Bilişsel Haritaları ve Yanılgıları
2. Stratejik Kültür ve Tarihsel Kodlar
3. Devletin Kurumsal Kapasitesi ve İdari Yapısı
4. Devlet-Toplum İlişkisi

Her vaka için bu dört ara değişkenin nasıl işlediği ve hangi dış politika çıktılarını ürettiği detaylı şekilde analiz edilecektir.

Bu çalışmada, üç vaka arasında retroduktif karşılaştırma yapılacaktır. Retroduktif karşılaştırma, pozitivist karşılaştırmının aksine, vakaları değişken setleri olarak değil, nedensel mekanizmaların işlediği süreçler olarak ele alır (Archer, 1995, s. 195-201; Kurki, 2008). Bu metodoloji, her vakanın özgül morfogenetik döngüsünü (T1-T2/T3-T4) ayrı ayrı analiz eder ve bu döngülerde işleyen mekanizmaları belirler. Ardından, bu mekanizmaların ortak özelliklerini ve farklılıklarını karşılaştırarak, yapı-fail etkileşiminin genel dinamiklerini anlamaya çalışır. Bu çalışmada, karşılaştırmının amacı, "Türkiye her zaman aynı şekilde davranır" gibi bir genellemeye ulaşmak değil, "Farklı

yapısal koşullarda Türkiye'nin dış politika mekanizmaları nasıl farklı sonuçlar üretir?" sorusuna yanıt vermektir. Karşılaştırmalı Analiz ve Kuramsal Sentez bölümünde açıklanan metodolojik çerçeve bu karşılaştırmalı analiz için detaylı olarak uygulanacaktır.

BÖLÜM 2: SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ: BAĞDAT PAKTI VAKASI

2.1. Giriş: Vakanın Genel Çerçevesi

Türkiye'nin 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat Paktı'na katılım kararı, Cumhuriyet tarihinde dış politika stratejisinin temellerinin yeniden şekillendirilmesinin sembolü niteliğindedir. Bu karar yalnızca bir bölgesel ittifaka katılım olmanın ötesinde Türkiye'nin uluslararası konumunun güvenlik algısının ve jeopolitik yöneliminin köklü bir dönüşümünü temsil etmektedir (Yetim ve Dinc, 2012: 2). Mustafa Kemal Atatürk döneminden itibaren inşa edilen ve Cumhuriyet'in kurucu prensipleri arasında yer alan "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi, İsmet İnönü'nün başbakanlık ve cumhurbaşkanlık yıllarında (1923-1950) titizlikle korunan dış politika dengesi ve özellikle 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile simgeleşen Türk bağımsızlığı anlayışı, Adnan Menderes hükümetinin Bağdat Paktı kararıyla radikal bir sapma yaşamıştır (Hale, 2000: 98-112; Ahmad, 1993: 110-125; Yetim ve Dinc, 2012: 68-69; Armaoğlu, 1995: 195-220). Bu sapma, akademik literatürde "Kemalist dış politikadan kopuş" olarak tanımlanmakla birlikte (Ahmad, 1993: 112; Aydın, 2004: 45-47), daha derin bir analiz gerektirir; zira Menderes'in kararı yalnızca bir lider tercihi değil aynı zamanda uluslararası sistemdeki yapısal değişimlerin, bölgesel güvenlik dinamiklerinin, ekonomik kriz baskılarının, Kürt meselesi kaynaklı güvenlik kaygılarının ve iç siyasal dönüşümlerin karmaşık etkileşiminin bir ürünüdür.

Bağdat Paktı'nın imzalanma sürecine bakıldığında, bu kararın temelleri 1954 yılının ortalarında atılmaya başlanmıştır. Türkiye Başbakanı Adnan Menderes ile Irak Başbakanı Nuri Said Paşa arasında 18 Ekim 1954'te İstanbul'da yapılan görüşmelerden sonra yayımlanan ortak bildiride " Türk-Irak dostluğunun her alanda aktif ve sıkı işbirliği haline dönüştürülmesinin, hem iki ülke hem de Ortadoğu için yararlı olacağı, barışın bir bütün olduğu, tehditlere karşı Birleşmiş Milletler prensipleri çerçevesinde Ortadoğu'da ortak güvenliğin kurulması amacıyla, dayanışma ve ortak bir cephenin, eşit şartlarla, bir an önce kurulması gerektiği" açıklanmıştır (Yeşilbursa, 2005: 16). Bu bildiri, esasında Bağdat Paktı'nın fikri temellerinin atıldığı andır. Ancak, bu fikri temellerin arkasında yatan motivasyonlar, sadece Türk-Irak ikili ilişkileriyle sınırlı değildir. Amerikan arşiv belgeleri, özellikle Eisenhower yönetimi döneminde Dışişleri Bakanı John Foster

Dulles'in öncülüğünde, Sovyet yayılmacılığına karşı "çevreleme politikası" (containment policy) çerçevesinde Ortadoğu'da bir güvenlik kuşağı oluşturma stratejisinin hayata geçirildiğini göstermektedir (FRUS, 1955, Vol. XIV: 234-267). Türkiye, bu strateji içinde, NATO'nun güneydoğu kanadı olarak Orta Asya'daki SEATO ile bağlantıyı sağlayacak kritik bir köprü rolü üstlenmiştir.

Bölgesel Güvenlik Tehditleri ve Türk Güvenlik Anlayışı

Bağdat Paktı kararını etkileyen faktörler arasında son derece kritik bir unsur, 1946 yılında Sovyet desteğiyle kurulan Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin Türk dış politika yapıcılarını üzerindeki etkisidir. 22 Ocak 1946'da İran'ın kuzeybatısında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tarafından desteklenen ve Qazi Muhammed liderliğinde kurulan bu cumhuriyet özerk yapı olarak ortaya çıkmıştır (Eagleton, 1963: 45-78; Roosevelt, 1947: 138-140). Mahabad Cumhuriyeti, her ne kadar 15 Aralık 1946'da Sovyet desteğinin çekilmesiyle çökmüş olsa da Türk askeri ve siyasi elitlerinin zihinlerinde derin izler bırakmıştır. Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın 1946 yılında hazırladığı "Doğu Bölgesinde Meydana Gelen İsyanlar ve Alınan Dersler" başlıklı rapor, Kürt aşiretlerinin haritasını çıkarmış ve hangi aşiretlerin "isyana karışmış" olduğunu belgelemiştir (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1946). Bu rapor, Türk güvenlik anlayışının Kürt meselesi ekseninde nasıl şekillendiğini göstermektedir.

Mahabad deneyimi, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında iki temel ilkenin oluşmasına yol açmıştır. Birincisi, komşu ülkelerin toprak bütünlüğünün korunması ve sınırların statükoculuğu; ikincisi, Kürt milliyetçiliğine karşı bölgesel dayanışma. Bu ilkeler, Bağdat Paktı'nın Türkiye açısından sadece anti-Sovyet bir ittifak olmanın ötesine geçmesini sağlamıştır. Nitekim Menderes'in 6-12 Ocak 1955 tarihleri arasındaki Bağdat ziyaretinde, Irak Başbakanı Nuri Said Paşa ile yaptığı ikili görüşmelerde, Kürt meselesinde ortak tutum ve sınır güvenliği konusu gündeme gelmiştir. Türkiye ve Irak, her ikisi de Kürt nüfusu barındıran devletler olarak, Sovyet Birliği'nin Kürt milliyetçiliğini araçsallaştırma potansiyeline karşı ortak bir kaygı taşımaktaydı. Bu kaygı, Bağdat Paktı'nın sadece askeri bir ittifak değil, aynı zamanda bölgesel statükoyu koruma paktı olarak da algılanmasına yol açmıştır (Kuniholm, 1980: 420-445).

1950'lerden itibaren Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu politikası, askeri baskı ile siyasi entegrasyon arasında salınmıştır. Demokrat Parti döneminde, Kürt aşiret liderlerinin siyasi sisteme entegrasyonu, çok partili demokrasinin bir yan ürünü olarak görülmüştür (Demirel, 2021: 111). Ancak, bu entegrasyon, Kürt kimliğinin tanınması anlamına gelmemiş, aksine aşiret liderlerinin merkezi iktidara bağlılıklarını sağlama stratejisi olmuştur. Menderes hükümeti, bu stratejinin bir parçası olarak, Doğu illerinde Demokrat Parti'ye oy veren aşiret liderlerine ekonomik ve siyasi ayrıcalıklar tanımıştır (Korkmaz, 2020: 248-261). Bağdat Paktı'nın imzalanması sürecinde, bu iç dinamik de dikkate alınmıştır; zira bölgesel bir güvenlik paktının Kürt nüfusu arasında nasıl algılanacağı, hükümetin kaygılarından biri olmuştur

Ekonomik Kriz ve Dış Yardım Arayışı

Bağdat Paktı kararının ekonomik arka planı, Türk dış politika analizinde genellikle ihmal edilen bir başka kritik faktördür. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, liberal ekonomi politikalarıyla ve Marshall Yardımı'ndan gelen dış kaynaklarla başlangıçta hızlı bir ekonomik büyüme kaydetmiştir. 1950-1953 döneminde, Türkiye'nin gayri safi yurtiçi hasılası yıllık ortalama %9 oranında artmış, özellikle tarımsal üretimde büyük artışlar yaşanmıştır (Boratav, 1995: 45-68; Keyder, 1987: 120-145). Ancak, 1954 yılında yaşanan kuraklık ve ürün krizleri, Türkiye ekonomisini derin bir buhrana sürüklemiştir. 1954 hasat dönemi, tarımsal üretimde %20'nin üzerinde bir düşüşle sonuçlanmış, bu da ihracat gelirlerini ciddi şekilde azaltmıştır. Buna ek olarak, Menderes hükümetinin altyapı ve kamu yatırımlarına yönelik aşırı harcama politikaları, enflasyonu ve bütçe açığını hızla artırmıştır (Krueger, 1974: 7-15).

1954-1955 döneminde, Türkiye ekonomisi cari açık, enflasyon ve dış borç krizinin eşliğinde bulunuyordu. Anne Krueger'in 1974 tarihli çalışmasında belirttiği gibi, "Menderes hükümetinin ekonomi politikası, 1954 sonrasında giderek koordinasyondan uzaklaşmış ve popülist siyasi hesaplar ekonomik rasyonalite üzerinde ağır basmaya başlamıştır" (Krueger, 1974: 9). Bu ekonomik zorluklarla başa çıkmanın yolu, Menderes hükümeti için, Amerikan ekonomik yardımlarının devamını sağlamaktan geçmekteydi. Nitekim 1954 yılında Amerikan ve Türk yetkililer arasında yapılan bir görüşmede Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını finanse etmenin Amerikan bütçesi için büyük külfet oluşturduğu belirtilmiş ve Türkiye'nin daha bağımsız bir ekonomik yapıya kavuşması

gerektiğini vurgulamıştır (Office of the Historian, 1954). Ancak, Türkiye bu bağımsızlığı sağlayamamış, aksine Amerikan yardımlarına daha da bağımlı hale gelmiştir.

Bu ekonomik bağlamda, Bağdat Paktı'na katılım kararı, Menderes hükümeti için yalnızca güvenlik değil, aynı zamanda ekonomik bir strateji olarak da değerlendirilmelidir. Amerikan yardımlarının askeri ittifak çerçevesinde devam edeceği beklentisi, ekonomik krizle boğuşan hükümet için güçlü bir motivasyon kaynağı olmuştur. Dönemin Amerikan belgelerine göre, Eisenhower yönetimi, Ortadoğu'da Sovyet nüfuzuna karşı müttefik ülkelere askeri ve ekonomik destek vadetmiş, Türkiye de bu desteğin ana alıcılarından biri olmuştur (FRUS, 1955-57, Vol. XIV: 240-267). Richard D. Robinson'un 1958 tarihli makalesine göre Demokrat Parti liderleri, artan iç ve dış borçların farkındaydılar, ancak yükselen enflasyona karşı rağmen pahalı altyapı projelerini devam ettiriyorlardı. Robinson'a göre bu ilgisizlik ülke ne kadar kötüye giderse gitsin, Amerikalıların eninde sonunda onları kurtaracağına olan varsayımlarına dayanmaktadır. (Robinson, 1958: 32). Bu tespit, Menderes'in Bağdat Paktı kararının ekonomik motivasyonlarını anlamak açısından kritik önem taşımaktadır.

Menderes hükümeti için, Bağdat Paktı'na katılım, sadece güvenlik değil, aynı zamanda ekonomik krizden çıkışın aracı olarak da görülmüştür. Amerikan yardımlarının artması, altyapı projelerinin finansmanı ve tarım sektörünün modernizasyonu için gerekli olan dış kaynak ihtiyacını karşılayacaktı. Nitekim Bağdat Paktı'nın imzalanmasından sonra, Türkiye'ye yönelik Amerikan askeri ve ekonomik yardımları artış göstermiştir. 1955-1958 döneminde, Türkiye toplam 400 milyon doların üzerinde askeri yardım almış, bu da askeri harcamaların finansmanında önemli bir rol oynamıştır (Kepenek, 1983: 106). Ancak, bu yardımlar, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını artırmamış, aksine dış bağımlılığı daha da derinleştirmiştir.

Morfogenetik Analiz: Yapı, Fail ve Dönüşüm

Bağdat Paktı, akademik literatürde çeşitli şekillerde değerlendirilmiştir. Bazı analizler, bu paktı "Türkiye'nin Batı entegrasyonunun doruk noktası" olarak tanımlarken (Ahmad, 1993: 112-115), diğerleri onu "emperyalist bir proje içinde araç olma" şeklinde eleştirmiştir (Öymen, 2000: 200-220; Gönübol, 1996: 245-267). Özellikle sol eğilimli akademik çevrelerde, Bağdat Paktı "Amerikan hegemonyasının Ortadoğu'ya yayılması"

olarak görülmüş ve Türkiye'nin bu süreçte "emperyalizmin uşağı" rolü oynadığı iddia edilmiştir (Berkes, 1998: 350-375). Buna karşın, realist okul yazarları, Bağdat Paktı'nı Türkiye'nin güvenlik endişelerinin doğal bir sonucu olarak değerlendirmiş ve Sovyet tehdidine karşı rasyonel bir tepki olarak görmüştür (Hale, 2000: 115-130; Kuniholm, 1980: 420-445). Ancak, her iki yaklaşım da neoklasik realizmin temel argümanını göz ardı etmektedir: Dış politika kararları, yalnızca sistemik baskıların veya yalnızca iç dinamiklerin sonucu değil, her ikisinin ara değişkenler tarafından filtrelenmiş etkileşiminin ürünüdür (Rose, 1998: 144-172; Ripsman vd., 2016: 30-58).

Morfogenetik bir bakış açısından yaklaşıldığında, Bağdat Paktı kararı, Margaret Archer'ın teorisinde tanımladığı yapısal koşulların (T1) fail eylemlilikle sosyal etkileşime girdiği (T2-T3) ve sonuçta yeni bir yapısal düzen (T4) meydana getirdiği bir "morfogenesis" örneğini teşkil etmektedir (Archer, 1995: 195-201; Archer, 2003: 1-25). Bu yaklaşım, Bağdat Paktı kararının analizinde üç temel zaman dilimi önermektedir. T1 zamanı (1945-1954), II. Dünya Savaşı sonrası çift kutuplu uluslararası sistemin oluşması, Soğuk Savaş'ın başlaması, Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskılarının artması, Mahabad Kürt Cumhuriyeti deneyiminin Türk güvenlik algısına etkileri, ekonomik krizlerin derinleşmesi ve Ortadoğu'daki stratejik rekabetlerin yoğunlaşması tarafından karakterize edilir. Bu yapısal koşullar, Türkiye'nin dış politika seçeneklerini sınırlamış, ancak belirleyici olmamıştır. Çünkü aynı yapısal baskılara maruz kalan diğer Ortadoğu ülkeleri farklı dış politika seçimleri yapmıştır. Örneğin, Mısır bu dönemde bağlantısızlık politikası izlemiş ve Sovyetler Birliği'yle yakınlaşmayı tercih etmiştir (Podeh, 1999: 78-95).

T2-T3 aşamasında (1954-1955), Menderes hükümeti ve karar alıcı elitler, bu yapısal baskıları ara değişkenler üzerinden yorumlamış ve spesifik bir dış politika kararına dönüştürmüştür. Bu ara değişkenler arasında, Menderes'in Batı yanlısı algıları, ekonomik krizden çıkış ve iktidarını sürdürme beklentisi, Kürt meselesi kaynaklı güvenlik kaygıları, Demokrat Parti'nin liberal ideolojik yönelimi, Kemalist stratejik kültürden kopuş eğilimleri, devlet kapasitesinin merkezileşmiş yapısı ve devlet-toplum ilişkisindeki asimetrik güç dağılımı yer almaktadır. Bu faktörlerin etkileşimi, sistemik baskıları spesifik bir dış politika kararına çeviren "filtre" mekanizması işlevi görmüştür. T4 zamanında ise (1955 ve sonrası), bu karar, Türkiye'nin dış politika yapısında kalıcı bir

dönüşüm yaratmış ve sonraki on yıllar boyunca Türk dış politikasını etkileyen kurumsal ve ideolojik çerçeveyi şekillendirmiştir.

Bu morfogenetik analiz, Bağdat Paktı kararının tek boyutlu açıklamalarının yetersizliğini ortaya koymaktadır. Ne salt "Sovyet tehdidine rasyonel tepki" ne de salt "Amerikan emperyalizmine boyun eğme" açıklamaları, bu karmaşık sürecin dinamiklerini tam olarak kavrayabilmektedir. Aksine, uluslararası sistemik baskılar, Mahabad deneyiminin yarattığı güvenlik kaygıları, ekonomik kriz ve dış yardım beklentileri, karar alıcıların algıları, kurumsal kapasiteler ve toplumsal dinamiklerin karmaşık etkileşimi bu kararı şekillendirmiştir.

Bu bölümün amacı, neoklasik realizm çerçevesinde ve morfogenetik yaklaşımla, 1955 Bağdat Paktı kararını derinlemesine analiz etmektir. Özellikle, Menderes hükümetinin bu kararında sistemik baskılarının nasıl ara değişkenler tarafından filtrelendiği; ekonomik kriz ve dış yardım beklentisinin, Kürt meselesi kaynaklı güvenlik kaygılarının, Kemalist dış politika geleneğinin, karar alıcıların algılarının, stratejik kültürün ve devlet-toplum ilişkisinin bu karar üzerindeki etkileri ortaya konulacaktır.

2.2. T1: Yapısal Koşullanma (1945-1954)

Morfogenetik yaklaşımda T1 zamanı, fail eylemlilikten önce var olan yapısal koşulların karakter kazandığı dönemdir. Bu dönemde, yapı failer üzerinde koşullayıcı bir baskı oluşturur, ancak failer henüz bu yapıyı dönüştürmeye başlamamıştır (Archer, 1995: 195-201). Bağdat Paktı vakası açısından, T1 zamanı 1945-1954 dönemini kapsamaktadır. Bu dönem, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle başlayan çift kutuplu uluslararası sistemin kristalleşmesi, Sovyet tehdidinin Türkiye üzerinde somutlaşması, Ortadoğu'da bölgesel güvenlik dinamiklerinin şekillenmesi ve Türkiye'nin dış politika önceliklerinin yeniden tanımlanması süreçlerini içermektedir. Bu yapısal koşullar, Menderes hükümetinin Bağdat Paktı kararını alırken karşı karşıya kaldığı kısıtları ve fırsatları belirlemektedir.

2.2.1. Uluslararası Sistemin Yapısı: Çift Kutuplu Dünya Düzeni

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle müteakip dönemde uluslararası sistem, Kenneth Waltz'un neorealist teorisinde tanımladığı çift kutuplu (bipolar) yapıya dönüşmüştür. Yalta Konferansı (Şubat 1945) sonrasında, daha da belirginleşen bu düzen, özellikle

Winston Churchill'in 5 Mart 1946'da Fulton, Missouri'de verdiği "Demir Perde" konuşması ve Truman Doktrini (12 Mart 1947) ile resmîyet kazanmıştır (Kissinger, 1994: 412-435; McMahon, 2003: 29-45; Leffler, 1992: 100-125). Churchill'in sözleri, Soğuk Savaş'ın ideolojik ve jeopolitik ayrımını net bir biçimde ortaya koymuştur: "Baltık'taki Stettin'den Adriyatik'teki Trieste'ye kadar, kıta boyunca bir demir perde inmiştir. Bu hattın gerisinde, Orta ve Doğu Avrupa'nın eski başkentleri bulunmaktadır... Varşova, Berlin, Prag, Viyana, Budapeşte, Belgrad, Bükreş ve Sofya; tüm bu ünlü şehirler ve etraflarındaki nüfuslar, Sovyet alanında ve hepsi şu veya bu şekilde, yalnızca Sovyet etkisine değil, aynı zamanda Moskova'dan gelen çok yüksek ve bazı durumlarda artan kontrole tabidir" (Churchill, 1946).

Bu yeni sistem, Waltz'un neorealist teorisinde tanımladığı "anarşi" durumunu, ancak ideolojik bloklaşma ve nükleer caydırıcılık (deterrence) mekanizmaları tarafından yapılandırılmış bir form içinde işletmektedir (Waltz, 1979: 79-101; Waltz, 1993: 44-79). Çift kutuplu sistemde, iki süper güç, diğer devletlerin davranışlarını kısıtlayan sistemik bir baskı oluşturmaktadır. Ancak, bu baskı deterministik değil, olasılıkçıdır. Yani, sistemik baskılar belirli dış politika davranışlarını daha olası kılar, ama zorunlu kılmaz (Rose, 1998: 146-150). Örneğin, Türkiye'nin 1945 sonrası Sovyet tehdidiyle karşı karşıya kalması, onu Batı blokuna yaklaştırmış, ancak aynı dönemde Hindistan gibi ülkeler bağlantısızlık politikası izlemiştir. Bu, ara değişkenlerin önemini göstermektedir.

Türkiye'nin jeopolitik konumu bu çift kutuplu düzenin konfigürasyonunda merkezi bir öneme sahiptir. Boğazlar, Ege Denizi, Akdeniz ve Ortadoğu'daki konumu, Türkiye'yi hem Sovyet genişlemeciliğine karşı bir koruma hattı hem de Batı'nın güneydoğu stratejik destek noktası olarak konumlandırmıştır. Özellikle, Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye üzerindeki baskıları—1945'te Kars ve Ardahan topraklarının geri talep edilmesi ve Boğazlar üzerinde askeri üsler kurulması talebi—Türk yönetimini, Batı blokuna yaklaşmaya mecbur etmiştir (Kuniholm, 1980: 350-380; Howard, Deringil, 1989: 125-145).

Bu bağlamda, Truman Doktrini'nin ilanı, Türkiye için bir dönüm noktası olmuştur. 21 Şubat 1947'de İngiltere'nin Yunanistan ve Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımı kesme kararı alması üzerine, ABD bu boşluğu doldurmak için harekete geçmiştir. Başkan Truman, 12 Mart 1947'de Kongre'ye hitaben yaptığı konuşmada, "Birleşik Devletlerin

politikası, silahlı azınlıklar veya dış baskılar tarafından boyunduruk altına alınmaya çalışılan özgür halkları desteklemek olmalıdır" demiştir (Truman, 1947; Acheson, 1969: 217-225; Satterthwaite, 1972: 23-45). Bu doktrinle birlikte, Türkiye ve Yunanistan'a toplam 400 milyon dolar askeri ve ekonomik yardım yapılmıştır. Truman Doktrini, Türkiye'nin Batı blokundaki konumunu resmen güvence altına alan ilk adım olmuştur.

Soğuk Savaş “Ulusal Güvenlik Stratejisi”nin Temeli

1947-1950 döneminde, ABD'nin henüz resmi bir “Ulusal Güvenlik Stratejisi (National Security Strategy)” belge olarak bulunmamaktaydı. Modern anlamda ilk NSS belgesi 1986 Goldwater-Nichols Yasası ile zorunlu hale gelmiştir (H.R. 3622, 1986). Ancak, 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini ve onu takip eden NSC-68 (1950) belgesi, ABD'nin Soğuk Savaş dönemi güvenlik stratejisinin temelini oluşturmuş ve "stratejik vizyon belgesi" niteliği taşımıştır. Bu belgeler, ABD'nin uluslararası sistemi nasıl algıladığını, küresel tehditleri nasıl tanımladığını ve müttefiklerinden neler beklediğini açıkça ortaya koymuştur. Türkiye'nin Bağdat Paktı kararını anlamak için, Truman Doktrininin içeriğinin, amaçlarının ve stratejik çerçevesinin derinlemesine incelenmesi gerekmektedir.

Truman Doktrini: İçerik, Bağlam ve Stratejik Amaçlar

Truman Doktrininin ilan edilme süreci, İngiliz İmparatorluğu'nun savaş sonrası ekonomik çöküşüyle doğrudan ilişkilidir. 21 Şubat 1947 Cuma günü, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, ABD Dışişleri Bakanlığı'na bir nota göndererek, Yunanistan ve Türkiye'ye yapılan mali ve askeri yardımların 31 Mart 1947 itibarıyla sonlandırılacağını bildirmiştir (Acheson, 1969: 217-220; Jones, 1955: 3-15). Bu nota, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde İngiltere'nin artık "dünya jandarmalığı" yapamayacağını ilan anlamına geliyordu. ABD Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, bu durumu yakından takip etmekteydi; özellikle Yunanistan'da Komünist liderliğindeki Ulusal Kurtuluş Cephesi ayaklanması ve Türkiye'deki hükümetin Sovyet baskılarına karşı direncinin zayıflaması, Washington'da alarm zillerinin çalmasına yol açmıştı.

Dışişleri Bakanı Yardımcısı Dean Acheson'ın Kongre üyeleriyle yaptığı toplantıda (27 Şubat 1947) ortaya koyduğu tablo, Soğuk Savaş'ın ideolojik ve jeopolitik çerçevesini net

bir biçimde çizmiştir. Acheson, daha sonra "domino teorisi" olarak anılacak strateji doktrinin ilk formülasyonunu yapmıştır: "Söz konusu olan sadece Yunanistan ve Türkiye değildir. Eğer bu iki kritik devlet düşerse, komünizm muhtemelen güneyde İran'a ve doğuda Hindistan'a kadar yayılacaktır. Roma ve Kartaca günlerinden bu yana böyle bir güç kutuplaşması görülmemiştir" (Acheson, 1969: 219; Jones, 1955: 8-10). Bu retorik, Soğuk Savaş'ın "sıfır toplamli oyun" mantığını yansıtmaktadır: Bir bölgede Sovyet nüfuzunun artması Batı'nın kaybı anlamına gelmektedir.

Kongre üyeleri bu tablonun ciddiyetinden etkilenmiş ve Başkan Truman'dan, Kongre'ye ve Amerikan halkına hitaben bu durumun vahametini vurgulamasını talep etmişlerdir. Truman, 12 Mart 1947'de Kongre'nin her iki kanadına hitaben yaptığı tarihi konuşmada, Yunanistan ve Türkiye için toplam 400 milyon dolar askeri ve ekonomik yardım talebinde bulunmuş ve yeni bir dış politika doktrini ilan etmiştir (Truman, 1947; Leffler, 1992: 142-156). Truman'ın konuşması, Soğuk Savaş'ın ideolojik temellerini açıkça ortaya koymuştur:

"Birleşik Devletler'in politikası, silahlı azınlıklar veya dış baskılar tarafından boyunduruk altına alınmaya çalışan özgür halkları desteklemek olmalıdır. Özgür halkların, kendi kaderlerini kendi elleriyle çizmelerine yardımcı olmamız gerektiğine inanıyorum... Dünya tarihinin bu anında, neredeyse her ulusun iki alternatif yaşam tarzı arasında seçim yapması gerektiği bir noktaya gelindi. Bu yaşam tarzlarından biri, çoğunluğun iradesine dayanmaktadır ve özgür kurumlar, temsili hükümet, serbest seçimler, kişisel özgürlükler, ifade ve ibadet özgürlüğü ve siyasal baskıdan özgürlük ile karakterizedir. İkinci yaşam tarzı ise azınlığın iradesi üzerine dayatılır. Bu azınlık terör ve baskıya, basın ve radyo kontrolüne, önceden belirlenmiş seçimlere ve kişisel özgürlüklerin bastırılmasına güvenmektedir" (Truman, 1947).

Bu iki "yaşam tarzı" ayrımı, Soğuk Savaş'ın ideolojik dikotomisini temsil etmektedir. Truman, konuşmasında komünizmi sadece bir kez anmış ve Sovyetler Birliği'ni hiç ismen zikretmemiş olsa da ilişki açıktır: ABD "özgür halkları" desteklerken, SSCB "baskıcı azınlık yönetimlerini" desteklemektedir. Bu retorik, sonraki kırk yıl boyunca ABD dış politikasının temel çerçevesi olacaktır.

NSC-68 (1950): Truman Doktrininin Militarizasyonu

Truman Doktrini'nin askeri ve ekonomik çerçevesinin detaylandırılması, 14 Nisan 1950 tarihli NSC-68 belgesiyle gerçekleşmiştir. NSC-68, Dışışleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanmış ve Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından onaylanmış 66 sayfalık gizli bir belgedir (Gaddis ve Nitze, 1980; Leffler, 1992: 355-382; Gaddis, 2005: 89-126). Belgenin başlıca yazarı, George Kennan'ın yerine Dışışleri Bakanlığı Politika Planlama Dairesi başkanlığına atanan Paul Nitze'dir. NSC-68, "kuşatma politikasını" (containment policy) savunmuş, ancak Kennan'ın (1992) önerdiği çok boyutlu diplomasi yerine askeri güç artışını öne çıkarmıştır.

NSC-68 belgesi, Sovyet tehdidini küresel ölçekli terimlerle tanımlamıştır: "Karşı karşıya olduğumuz meseleler çok büyüktür ve sadece bu Cumhuriyetin değil, medeniyetin kendisinin yok olması ya da devam etmesi söz konusudur" (NSC-68, 1950: 3). Bu retorik, Soğuk Savaş'ın "varoluşsal tehdit" in zirvesini temsil etmektedir. Belge, Sovyetler Birliği'nin amaçlarının "dünya hakimiyeti" olduğunu ve bunun sadece diplomasi ve ekonomik araçlarla engellenemeyeceğini, askeri caydırıcılığın güçlendirilmesi gerektiğini savunmuştur.

NSC-68'in önerileri şunları içermektedir:

1. Savunma Bütçesinin Büyük Artışı: Belge, 1950'de 12,5 milyar dolar olan savunma bütçesinin üç kat artırılmasını önermiştir. 1951'de savunma bütçesi 60 milyar doları aşmıştır (NSC-68, 1950: 44-48; Leffler, 1992: 370-375).
2. Hidrojen Bombası Geliştirme: Sovyetler Birliği'nin 1949'da atom bombasını test etmesiyle, ABD'nin nükleer üstünlüğü sona ermiştir. NSC-68, hidrojen bombasının hızla geliştirilmesini önermiştir (NSC-68, 1950: 37-40).
3. Müttefiklere Askeri Yardım Artışı: Belge, Avrupa ve Asya'daki müttefiklere askeri ve ekonomik yardımların artırılmasını savunmuştur. Bu bağlamda, Türkiye gibi stratejik konumdaki ülkeler öncelikli alıcılar olarak belirlenmiştir (NSC-68, 1950: 50-57).
4. Gizli Operasyonlar: Sovyet kontrolündeki ülkelerde gizli operasyonlar yürütülmesi önerilmiştir (NSC-68, 1950: 13-15; Kinzer, 2003: 85-110).

NSC-68, başlangıçta Başkan Truman tarafından onaylanmamıştır. Truman, belgenin hangi programların değişeceğini net olarak belirtmediğini ve maliyetlerini açıklamadığını düşünmüştür. Ancak, 25 Haziran 1950'de Kuzey Kore'nin Güney Kore'yi işgal etmesiyle, NSC-68 yeni bir ivme kazanmıştır. Kore Savaşı, NSC-68'in öngördüğü "Sovyet yayılmacılığının" somut kanıtı olarak algılanmış ve belge 1951'de resmi olarak onaylanmıştır (Acheson, 1969: 374-381).

Eisenhower Dönemi: "New Look" Stratejisi (1953-1960)

Eisenhower yönetimi döneminde (1953-1961), ABD güvenlik stratejisi "New Look" politikası çerçevesinde yeniden şekillenmiştir. NSC 162/2 belgesi (30 Ekim 1953) ile resmileşen bu strateji, Truman döneminin "kuşatma" politikasını devam ettirirken, askeri harcamaların sürdürülebilirliğini sağlamayı amaçlamıştır (Bowie & Immerman, 1998: 120-145; Rostow, 1982: 200-225). Eisenhower, NSC-68'in önerdiği açık uçlu askeri harcamaların ABD ekonomisini tahrip edeceğinden endişelenmekteydi. "New Look" stratejisinin temel ilkeleri şunlardır:

1. **Nükleer Caydırıcılığın Vurgulanması:** Konvansiyonel kara ve deniz kuvvetleri yerine, stratejik hava gücü ve nükleer silahlar önceliklendirilmiştir. Bu, "daha fazla patlama, daha az para" (more bang for the buck) olarak özetlenmiştir.
2. **Kitlesel Misilleme (Massive Retaliation):** Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in öncülüğünde, Sovyet provokasyonlarına karşı "seçtiğimiz yer ve zamanda, seçtiğimiz araçlarla" nükleer misilleme tehdidi stratejinin temeli olmuştur (Dulles, 1954).
3. **İttifak Ağının Genişletilmesi:** NATO, SEATO ve diğer bölgesel paktlarla Sovyetler Birliği'ni çevreleme stratejisi devam etmiştir. Bağdat Paktı (1955), bu stratejinin Ortadoğu ayağıdır.

Tablo 2: ABD Politikalarının Temel Unsurları

Stratejik Politika Unsuru	Amaç	Uygulama Dönemi
Truman Doktrini	Sovyet yayılmasını engellemek	1947 ve sonrası
Marshall Planı	Ekonomik yeniden yapılanma	1948–1952
Kuşatma Politikası	Sovyetler etkisinin sınırlandırılması	1947–Soğuk Savaş sonu
NATO ve Diğer İttifaklar	Askeri koruma ve güç dengesi	1949 ve sonrası
NSC-68	Savunma bütçesi artışı ve militarizasyon	1950 ve sonrası
New Look Stratejisi	Nükleer caydırıcılık ve maliyet etkinliği	1953 ve sonrası
Bağdat Paktı	Ortadoğu'da anti-Sovyet kuşak	1955–1979

Türkiye'nin Bağdat Paktı Kararında Truman Doktrini ve NSC-68'in Rolü

Truman Doktrini ve NSC-68, Türkiye'nin Bağdat Paktı kararını doğrudan etkilemiştir. Bu belgeler, ABD'nin Türkiye'den beklentilerini açıkça ortaya koymuştur:

- Stratejik Konumun Korunması:** Türkiye, Boğazlar ve Ortadoğu'daki konumuyla Sovyet genişlemesini engelleyen kritik bir engel olarak görülmüştür.
- Bölgesel Liderlik:** ABD, Türkiye'nin Ortadoğu'da "Batı yanlısı" bir lider olarak hareket etmesini ve bölgesel ittifakları organize etmesini beklemiştir.
- Askeri ve Ekonomik Yardım Karşılığında Uyum:** Türkiye, aldığı yardımlar karşılığında ABD stratejisiyle uyumlu hareket etmesi beklenmiştir.

Menderes hükümeti, bu beklentilere uygun hareket ederek Bağdat Paktı'na katılım kararı almıştır. Bu karar, yalnızca Sovyet tehdidine karşı değil, aynı zamanda ABD'nin küresel stratejisiyle uyum içinde olma ve ekonomik yardımların devamını sağlama motivasyonu ile şekillenmiştir.

2.2.2. Bölgesel Güvenlik Dinamikleri: Ortadoğu'da Soğuk Savaş ve Irak ile İlişkiler

Ortadoğu, Soğuk Savaş döneminde, özellikle 1948 İsrail'in kurulması ve 1952 Mısır Devrimi (Hür Subaylar Hareketi) sonrasında, Sovyet ve Amerikan çıkarlarının doğrudan çatışma alanına dönüşmüştür. Cemal Abdülnasır'ın iktidara gelmesi (1954), Ortadoğu'da Arap milliyetçiliğinin ve sosyalist akımların güçlenmesinin sembolü olarak algılanmıştır. Batı bloku açısından, bölgede SSCB'nin nüfuzunun artması, petrol kaynakları ve stratejik geçiş yollarının kontrolü açısından kabul edilemez bir tehdit oluşturmuştur (Leffler, 1992: 123-156; Podeh, 1999: 45-78; Yaqub, 2004: 100-125).

Türkiye'nin Ortadoğu'daki konumu, bu bağlamda, hem Sovyet yayılmacılığına karşı bir set teşkil etme hem de bölgede Batı menfaatlerinin güvence altına alınması açısından kritik olmuştur. İran'da 1951-1953 Mossadegh krizi ve sonrasında CIA destekli darbe (Operation Ajax), Ortadoğu'daki Amerikan stratejisinin hangi yönde olduğunu göstermesi açısından belirleyicidir (Kinzer, 2003: 120-145; Gasiorowski, 1987: 261-286). Mossadegh'in petrol endüstrisini millileştirme politikası, İngiliz ve Amerikan çıkarlarını tehdit etmiş ve Batı bu tehdidi CIA operasyonu ile ortadan kaldırmıştır. Bu müdahale, bölgede Batı'nın statükoyu koruma kararlılığını ve araçlarını göstermiştir.

Ayrıca Türkiye açısından Ortadoğu'daki güvenlik dinamikleri, Kürt meselesiyle de iç içe geçmiştir. 1946 Mahabad Kürt Cumhuriyeti deneyimi, Türk güvenlik elitlerinin zihninde derin bir iz bırakmıştır. Mahabad, Sovyet destekli bir özerk yapı olarak ortaya çıkmış ve kısa ömürlü varlığı boyunca Kürt milliyetçiliğinin bölgesel bir tehdit oluşturabileceğini göstermiştir (Eagleton, 1963: 45-78; Roosevelt, 1947: 135-152). Türkiye, İran ve Irak, her üçü de Kürt nüfusu barındıran devletler olarak, Kürt milliyetçiliğine karşı ortak kaygılar taşımaktaydı. Bu kaygı, Bağdat Paktı'nın sadece anti-Sovyet bir ittifak değil, aynı zamanda Kürt meselesinde bölgesel statükoyu koruma paktı olarak da algılanmasına yol açmıştır.

1950'lerin başında, Ortadoğu petrol kaynaklarının kontrolü de Batı ekonomileri için hayati önem taşımaktaydı. İngiltere'nin Anglo-Iranian Oil Company (AIOC) üzerinden İran petrollerine sahip olması ve Iraq Petroleum Company (IPC) aracılığıyla Irak petrollerini kontrol etmesi, bölgede İngiliz çıkarlarının derinliğini göstermektedir. ABD ise II. Dünya Savaşı sonrası enerji güvenliği konusunda daha aktif bir rol oynamaya başlamış ve Ortadoğu petrollerinin Sovyet kontrolüne geçmesini "varoluşsal tehdit" olarak algılamıştır (Yergin, 1991: 380-420; Citino, 2002: 45-78). Bu nedenle, Bağdat Paktı, ekonomik kaynakların güvenliğini sağlama stratejisinin de bir parçasıdır.

Türk-Irak ilişkileri ise Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşundan itibaren 1950'lere kadar Osmanlı mirasının tasfiyesi ve Arap dünyasından "ayrışmanın" ideolojisi tarafından şekil bulmuştur. Atatürk yönetimi altında, Türkiye'nin dış politika öncelikleri, Batı'ya dönüş, Balkanlar'daki istikrar ve Boğazlar'ın güvenliği olmuştur. Ortadoğu ve Arap coğrafyası, Kemalist ideolojide, Osmanlı eski dünyasının mirası olarak algılanmış ve ilişkilerden kaçınılması gereken bir alan olarak tasarlanmıştır. Irak özelinde, Türkiye'nin Kemalist döneminde sınır belirleme, stratejik çekişme ve sınırlı ticari ilişkiler dışında bir entegrasyon olmamıştır (Oran, 2001: 465-475). Musul sorunu üzerinde yaşanan Türk-Irak çekişmesi de iki ülke arasındaki mesafeyi derinleştirmiş ve 1950'lere kadar bu uzaklaşma devam etmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'da İngiliz nüfuzu altında olan Irak, Türkiye'den tamamen ayrı bir "İngiliz ittifak dairesi"nde yer almıştır Haşimi Krallığı (1932-1958) döneminde, Kral II. Faysal ve Başbakan Nuri Said Paşa'nın yönetimi altında Irak Batı'yla bağlantılı bir monarşi olarak işlev görüyordu. Ancak, Mısır ve Suriye'deki sosyalist ve Arap milliyetçisi akımlar, Irak'ta da muhalefet hareketlerini güçlendirmiştir. Bu bağlamda, Bağdat Paktı projesi, Ortadoğu'da Batı yanlısı bir tahkim hattı oluşturmak amacıyla tasarlanmıştır (Yeşilbursa, 2005: 140-175; Podeh, 1999: 78-110).

Irak'ta 1950'lerde Batı yanlısı bir rejimin varlığı, NATO üyesi olan Türkiye ile ilişkilere yeni bir deneyim kazandırmıştır. Bağdat Paktı'nın oluşum sürecinin merkezi, aslında Irak'ın siyasi yapısında ve Nuri Said Paşa'nın kişisel stratejik vizyonunda yer almaktadır. Nuri Said Paşa, Irak siyasetinin en uzun soluklu ve Batı yanlısı figürü olarak, 1950'lerin başında Ortadoğu'da "Batı ittifakı"nın inşasını vizyonunda önemli bir yer tutmuştur. Irak'ın Bağdat Paktı'na katılım kararının, Dulles'in Kuzey Kuşak stratejisinden ziyade,

Nuri Said'in Ortadoğu'da Batısı yanlı bir blok oluşturma tasavvurundan kaynaklandığını göstermektedir (Yeşilbursa, 2005: 15-16). Irak'ın güvenlik kaygıları Sovyet tehdidinden çok Mısır'ın Nasır yönetiminin Arap milliyetçiliği propagandasından kaynaklanmaktadır. Nuri Said Irak'ı Batı ittifakına bağlayarak hem Nasır'ın etkisinden korunmayı hem de bölgesel liderlik adayı olarak öne çıkmayı hedeflemiştir (Yeşilbursa, 2005: 15-16).

Menderes'in iktidardaki rolü bu bağlamda kritiktir. Menderes'in 1954 seçimlerinde %55,2'lik oy oranıyla elde ettiği kuvvetli destek, iktidarın Ortadoğu'ya yönelik daha aktif bir dış politika geliştirme fırsatını doğurmuştur. Nuri Said ve Menderes arasında yapılan görüşmelerde iki lider arasında hem ideolojik hem de stratejik bir uyum sağlanmıştır. Menderes'in İslamcı eğilimleri ve Irak'ın Osmanlı mirasına dayalı kimliği Paktın inşasında bir "Müslüman Batı müttefiki" konseptini oluşturmuştur (Yeşilbursa, 2011: 2). Paktın 24 Şubat 1955 tarihinde imzalanması, bu üst-düzey anlaşmanın nihai sonucudur. Yeşilbursa'nın araştırması, Bağdat Paktı'nın merkezinde "Türk-Irak ortaklığı"nın yatması ve bu ortaklığın Ortadoğu'daki Batı stratejisinin taşıyıcısı olması gerektiğini göstermektedir (Yeşilbursa, 2005: 80-100).

Irak'taki Kürt İsyanları ve Türkiye'nin Güvenlik Kaygıları

Bağdat Paktı'nın imzalanmasında sıklıkla göz ardı edilen ama kritik önem taşıyan bir faktör, Irak'taki Kürt isyanlarının Türk güvenlik algısı üzerindeki etkisidir. 1943-1945 yılları arasında Molla Mustafa Barzani liderliğinde gerçekleşen Kürt isyanı hem Irak Krallığı hem de Türkiye açısından bölgesel istikrar tehdit eden bir gelişme olmuştur. 1943 Barzani İsyanı, II. Dünya Savaşı sırasında, Irak'ın kuzeyindeki Kürt aşiretlerinin Bağdat yönetimine karşı silahlı direnişine dönüşmüştür. Molla Mustafa Barzani ve ağabeyi Ahmed Barzani, Barzan bölgesinde merkezi hükümete karşı önemli bir askeri direniş örgütlemişlerdir (Degli Esposti, 2022: 78-95; Yeşilbursa, 2025: 1296-1324). İsyan, Irak ordusunun İngiliz desteğiyle 1945 sonunda bastırılmış, ancak Barzani ve yaklaşık 500 savaşçısı İran'a kaçarak 1946'da Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin kurulmasında aktif rol almışlardır (Eagleton, 1963: 45-78; McDowall, 2004: 290-310).

Bu isyanlar, Türkiye açısından iki temel güvenlik kaygısı yaratmıştır. Birincisi, Irak Kürtlerinin sınır ötesi etkisidir: Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan Kürt nüfusun, Irak'taki Kürt milliyetçiliğinden etkilenme ve benzer taleplerle

ortaya çıkma potansiyelini doğurmuştur. İkincisi ise, bölgesel istikrarsızlıktır: Irak'taki Kürt isyanlarının uzaması, Türkiye-Irak sınırının güvenliğini tehdit etmekte ve sınır ticaretini aksatmaktadır. Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın 1946 sonrası raporları, Irak'taki Kürt hareketinin Türkiye sınırına olan yakınlığından duyulan endişeyi açıkça ortaya koymaktadır (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1946; Oran, 2001: 490-495). Nitekim Menderes'in Irak Başbakanı Nuri Said Paşa ile 1955 başındaki görüşmelerinde, "sınır güvenliği ve Kürt meselesi" konusu gündeme gelmiş ve her iki ülkenin "toprak bütünlüğünü koruma ve sınırların statükosunu savunma" konusunda mutabık kaldığı belirtilmiştir (Armaoğlu, 1995: 217).

Türkiye'deki Kürt nüfusun Bağdat Paketi'ne tepkisi ise karmaşıktır. 1950'lerin ortalarında, Türkiye'de açık bir Kürt siyasal hareketi bulunmamaktadır; Kürt kimliği resmi söylemde kabul görmemekte ve Kürtçe'nin kamusal alanda kullanımı yasaklanmaktadır (Bruinessen, 1992: 45-78; Cornell, 2001: 56-78). Ancak, Demokrat Parti'nin (DP) kırsal kesim ve aşiret liderlerine yönelik popülist politikaları, Doğu ve Güneydoğu'daki Kürt aşiret liderlerinin DP'ye oy vermesini sağlamıştır. Bu aşiret liderleri, Bağdat Paketi'ni, Irak ile olan sınırın güvenliğini sağlayacak ve ticaret olanaklarını artıracak bir gelişme olarak algılamışlardır (Keyder, 1987: 140-155). Öte yandan, sol eğilimli aydınlar ve CHP destekçileri, Bağdat Paketi'ni "Batı emperyalizminin aracı olma" olarak eleştirmişlerdir. Ancak, bu eleştiriler "Kürt kimliği" üzerinden değil, "anti-emperyalist" söylem üzerinden yapılmıştır. Kürt meselesi, 1950'lerin Türkiye'sinde henüz siyasallaşmamış ancak güvenlik bürokrasisinin gündeminde önemli bir yer tutmaktadır.

2.2.3. Türkiye'nin NATO'ya Katılımı ve Batı'ya Entegrasyonu (1950-1952)

1950 seçimlerine Demokrat Parti'nin (DP) zaferle çıkması, Türk dış politikasında ve güvenlik algısında belirgin değişimlere yol açmıştır. Menderes ve Celal Bayar liderliğindeki DP, İsmet İnönü döneminin Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yönetiminden farklı olarak, daha aktif bir Batı entegrasyonu ve Atlantik ittifakıyla daha güçlü bağlar kurma eğilimi göstermiştir. İnönü döneminde dış politika, "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi etrafında şekillenmiş, Batı'ya yakınlık gösterilse de mesafeli bir duruş korunmuştur (Armaoğlu, 1995: 198-220; Hale, 2000: 75-98).

Menderes hükümetinin NATO'ya katılım kararı, bu dış politika paradigmasının radikal bir dönüşümünü göstermektedir. Türkiye, 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya üye olmuştur. Bu üyelik süreci, Kore Savaşı'na (1950-1953) Türk askerinin katılımıyla hızlanmıştır. Türkiye, Birleşmiş Milletler çerçevesinde Kore'ye 5.000 asker göndermiş ve bu katılım, Batı'nın gözünde Türkiye'nin "güvenilir müttefik" imajını güçlendirmiştir (Hale, 2000: 95-112). NATO üyeliği, Türkiye'nin güvenlik stratejisini tamamen Batı'ya bağladığı anlamında değerlendirilmiştir. Ancak, daha önemlisi, bu karar, Türkiye'nin yalnızca Avrupa'daki konumunu değil, aynı zamanda Ortadoğu'daki rolünü de yeniden tanımlamıştır.

Cumhuriyet Türkiye'sinin dış politika tarihinde, NATO'ya katılım kararı, Bağdat Paketi'nden daha önce Türkiye'nin Batı Bloğu'na "nihai ve geri dönüşsüz" entegrasyonunun sembolü olmuştur. İnönü'nün tarafsızlık politikasından kopuş, 1950 seçimlerinde DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte hızlanmıştır. Ancak NATO'ya katılım kararı sadece Menderes ve DP'nin tercihinin sonucu değildir; aksine, Soğuk Savaş'ın getirdiği yapısal baskılar, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik toprak talepleri ve coğrafi açıdan Türkiye'nin Sovyetlere karşı "ön saf" konumunun bir sonucudur (Hale, 2000: 85-95; Kuniholm, 1980: 420-432).

Türkiye, 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya resmen katılmıştır. Bu tarih, Türkiye'nin Avrupa'nın güvenlik sisteminin kalıcı bir üyesi haline geldiğini göstermektedir. Ancak, NATO'ya katılımın arkasında yatan sebepler, sadece güvenlik değildir. II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemde, Sovyet Birliği'nin genişlemeci politikası karşısında, Batı Bloku'nun Sovyetlere sınır komşusu olan ülkeleri entegre etme stratejisi vardır. Coğrafi açıdan Türkiye'nin Sovyetlere sınır komşu olması, Karadeniz'de Sovyet hakimiyetinin kontrol altında tutulması ve Boğazlar'ın Sovyet kontrolünden uzak tutulması, NATO açısından stratejik hedefti (Soysal, 1991). Türkiye'nin NATO'ya katılımı, bir anlamda, "Kuzey Kuşak" stratejisinin ilk adımı olmuştur.

NATO'ya katılımdan sonra, Türkiye, Batı güvenlik sisteminin resmi üyesi olmuş ve buna göre askeri, ekonomik ve diplomatik destekler almaya başlamıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) modernizasyonu hızlanmış, Amerikan yardımları artmış ve Türkiye, Batı'nın güvenilir müttefiki olarak tanımlanmıştır. Ancak, NATO üyeliği, Türkiye'nin "Batı bağımlısı" konumunun resmileşmesini de anlamına gelmektedir.

Türkiye, NATO'nun kurumsal yapısı içinde, Batı'nın Sovyet Bloku'na karşı stratejik kararlarından bağımsız hareket edemeyecek konuma yerleşmiştir (Hale, 2000: 95-100).

NATO'dan Bağdat Paktı'na: Türkiye'nin Ortadoğu Stratejisinin Evrimi (1952-1955)

NATO'ya katılmakla birlikte, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik stratejisi de dönüşüme uğramıştır. İnönü dönemi Türkiye'si, "Ortadoğu'dan uzaklaşma" ve "Batı'ya dönüş" politikasını tercih etmişti. Ancak, NATO'ya katılımdan sonra, Türkiye'nin stratejik değeri gözden geçirilmiş, özellikle Amerikan karar alıcıları, Türkiye'nin sadece Avrupa'nın güneydoğusunda değil, aynı zamanda Ortadoğu'da da "Batı'nın bekçisi" rolü oynayabileceğini fark etmişlerdir. Bu farkındalık, John Foster Dulles'ın Kuzey Kuşak (Northern Tier) stratejisine şekil vermiştir. Dulles, Ortadoğu'nun kuzeyindeki devletlerin (Türkiye, İran, Pakistan) NATO ve Batı ittifakı içinde entegre edilmesinin, Sovyet genişlemesini ve Ortadoğu'da Sovyet nüfuzunun artmasını engellemeye hizmet edeceğini savunmuştur (Soysal, 1991).

NATO'ya katılım, Türkiye'ye, Ortadoğu'da bölgesel örgütlenme liderliği için uygun bir konumlandırma sağlamıştır. Türkiye, NATO'nun çerçevesi içinde meşruiyet kazanmış, Batı'nın "güvenilir müttefiki" olarak algılanmış ve buna göre Ortadoğu'da bölgesel ittifak kurma gücü elde etmiştir. Nuri Said Paşa, Irak'ın başbakan olması ve Türk-Irak sınırında jeopolitik ortaklık fırsatının doğması, NATO'ya katılmış Türkiye ile Irak arasında "Bağdat Paktı" gibi bölgesel ittifak kurma imkanı yaratmıştır. Bağdat Paktı'nın 1955 yılında kurulması, aslında NATO'ya katılımdan üç yıl sonra gerçekleşen ve NATO'nun stratejik mantığının Ortadoğu'ya uyarlanması olarak değerlendirilmelidir (Oran, 2001: 485-495).

NATO ve Bağdat Paktı'nın Kuramsal İlişkiseliliği

Dulles'ın Kuzey Kuşak stratejisinin temelinde, Soğuk Savaş'ın coğrafi mantığı vardır. NATO Avrupa'daki Sovyet tehdidine yanıt olarak kurulmuş; "Doğu Bloku"nun batısında "Batı Bloku" oluşturmuştur. Ancak, Asya'nın batısında benzer bir blok yapısı yoktur. Dulles, NATO mantığını Ortadoğu'ya taşımaya çalışmıştır. Türkiye, NATO'ya katılarak Batı ittifakı içinde meşruiyet kazanmış ve buna göre Irak, İran, Pakistan gibi diğer Ortadoğu ve Asya devletlerine örnek oluşturabilir hale gelmiştir. Bağdat Paktı,

NATO'nun bu "Doğu uzantısı"nı kurumsal olarak tamamlamıştır. Türkiye, NATO üyeliği sayesinde, Ortadoğu'da bölgesel liderlik oynamaya uygun bir konuma yerleşmiş, bölgesel ittifak kurma gücü elde etmiştir (Hale, 2000: 110-120).

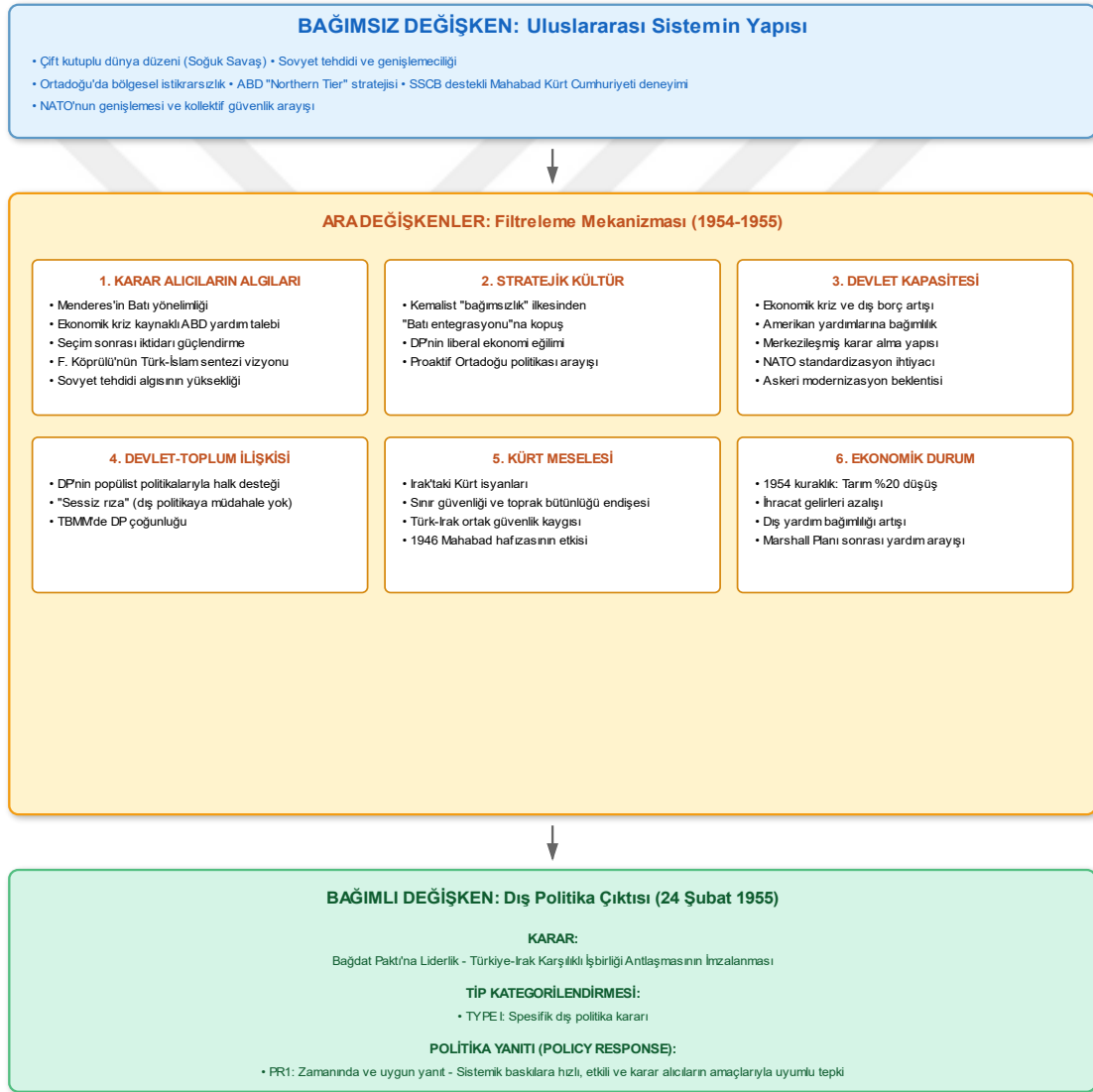
Menderes-Dulles-Nuri Said Paşa üçgeninin oluşumu, bu kuramsal ilişkiselliliğin pratik yansımasıdır. Menderes, NATO'ya katılmış Türkiye'nin başbakanı olarak, Batı'nın güvenilir temsilcisi konumundadır. Dulles, NATO'nun mimarlığında değişiklik yaparak, Ortadoğu'da ittifak arayışına girmiştir. Nuri Said Paşa, Irak'ın iktidarda tutucu ve Batı yanlısı bir lideri olarak, Ortadoğu'da bu ittifakın ikinci ayağı olmuştur. Üçünün buluşması, NATO'dan Bağdat Paktı'na doğru evrimleşen Batı stratejisinin bir sonucudur (Oran, 2001: 500-510).

Türkiye'nin NATO üyeliği ve ardından Bağdat Paktı liderliği Türkiye'nin uluslararası sistemde "Batı'nın stratejik ortağı" olarak konumlandırmasının zincirini oluşturmuştur. 1952'de NATO'ya katılım, Türkiye'yi Soğuk Savaş'ın "ön safı"na yerleştirmişse, 1955'te Bağdat Paktı'na katılım, Türkiye'yi Ortadoğu'da "Batı'nın temsilcisi" ve "bölgesel liderlik adayı" konumuna getirmiştir. Bu iki karar, aslında Türkiye'nin "Batı yörüngesine" tam olarak girdiğini, Kemalist "bağımsız dış politika" ilkesinden "Batı bağımlı stratejik ortaklık"a geçtiğini göstermektedir. Bağdat Paktı, bu anlamda, NATO'nun Ortadoğu'ya uzantısı değil, aynı zamanda Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki konumunun pekiştirilmesi ve "bölgesel müttefik" rolünün resmileştirilmesi olmuştur (Yeşilbursa, 2005: 170-180; Hale, 2000: 120-130; Oran, 2001: 510-520).

2.3. T2-T3: Sosyal Etkileşim ve Ara Değişkenler (1954-1955)

Morfojenetik yaklaşımda T2-T3 aşaması, fail eylemliliklerinin yapısal koşullarla sosyal etkileşime girdiği kritik dönemdir. Bu aşamada, yapısal baskılar failer tarafından algılanır, yorumlanır ve fail stratejilerine dönüştürülür (Archer, 1995: 195-210; Archer, 2003: 35-55). Neoklasik realizm perspektifinden bakıldığında, bu aşama aynı zamanda ara değişkenlerin (intervening variables) devreye girdiği zamandır. Sistemik baskılar; karar alıcıların algıları, stratejik kültür, devlet kapasitesi ve devlet-toplum ilişkisi gibi ara değişkenler tarafından filtrelenir ve spesifik dış politika davranışlarına dönüştürülür (Rose, 1998: 152-165; Ripsman vd., 2016: 58-85; Schweller, 2004: 164-190). Bağdat Paktı vakasında 1954-1955 yılları bu etkileşimin yoğunlaştığı dönemdir. Menderes

hükümeti, Sovyet tehdidi, Amerikan baskısı, ekonomik kriz ve bölgesel güvenlik kaygıları gibi sistemik faktörlerle karşı karşıyayken, bu faktörleri kendi algı çerçeveleri, ideolojik yönelimleri ve siyasal hesaplamalarıyla yorumlamıştır. Bu başlık altında, dört temel ara değişken detaylı olarak incelenecektir: (1) Karar alıcıların algıları, (2) Stratejik kültür, (3) Devlet kapasitesi, (4) Devlet-toplum ilişkisi. Bu ara değişkenlerin her biri, ekonomik kriz bağlamı ve Kürt meselesi kaynaklı güvenlik kaygılarıyla birlikte ele alınacaktır.

Şekil 4: Bağdat Paketi Vakası Neoklasik Realist Analizi

2.3.1. Karar Alıcıların Algıları: Menderes, Ekonomik Kriz ve Batı Yönelimi

T2-T3 aşamasında, yapısal koşullanmanın (T1) fail eylemliliğiyle sosyal etkileşime girmesi kritik bir dönemdir. Adnan Menderes, 1950'lerden itibaren, Cumhuriyet tarihinde belki de Kemalist geleneğe en mesafeli dış politika yaklaşımını gösteren bir liderdir. Menderes'in algısı, Türkiye'nin güvenliğinin ve modernleşmesinin ancak Batı'yla entegrasyon yoluyla sağlanabileceği temelinde kuruludur (Ahmad, 1993: 110-112; Hale, 2000: 98-102). Ancak, bu algıyı şekillendiren faktörler sadece ideolojik değil, aynı zamanda siyasal ve ekonomiktir. Menderes, 1954 ekonomik krizinin ve seçim baskılarının da farkındadır ve dış politika kararlarını bu iç dinamiklerle uyumlu şekilde almaktadır. Demokrat Parti (DP), 1954 seçimlerinde büyük bir zafer kazanmış, %55,2 oy oranıyla mecliste çoğunluğu artırmıştır. Ancak bu dönemde ekonomik göstergeler endişe vericidir. 1954 yılında yaşanan kuraklık, tarımsal üretimde %20'nin üzerinde düşüşe yol açmış, enflasyon hızlanmış, dış borç artmış ve bütçe açığı kontrol edilemez hale gelmiştir (Boratav, 1995: 50-55; Krueger, 1974: 12-14). Menderes, bu ekonomik zorluklarla başa çıkmanın yolunun Amerikan yardımlarını artırmaktan geçtiğini düşünmektedir ve bu yardımların devamı için ABD'nin bölgesel stratejilerine uyum sağlamak gerektiğini algılamaktadır.

Menderes'in Kişisel Geçmişi ve İdeolojik Yönelimi

Adnan Menderes, 1899 yılında Aydın'da doğmuştur. Ailesi varlıklı bir toprak sahibi ailesiydi ve Menderes, genç yaşlarında Amerikan Koleji'nde eğitim almıştır. İngilizce ve Rumca konuşabilen Menderes, Batı kültürüne ve değerlerine erken yaşlarda aşina olmuştur. Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan işgaline karşı aktif rol almış ve İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir. 1930 yılında Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra siyasete atılmıştır. Menderes'in ideolojik yönelimi; devletçilik yerine liberal ekonomiyi, laiklik yerine dine karşı hoşgörüyü ve Kemalist elitlerin tekeline karşı halk iradesini savunmaktadır (Kayalı, 2018). Menderes, iktidara geldiğinde, miras aldığı topraklarının çoğunu küçük çiftçilere dağıtmış ve bu popülist hareketle Anadolu'nun gönlünde taht kurmuştur. Ayrıca, 1950 seçim kampanyasında, ezan yasağının kaldırılacağını vaat etmiş ve bu vaadi yerine getirerek muhafazakâr ve dindar seçmenin güvenini kazanmıştır. Ancak, Menderes, dindar olmaktan ziyade, pragmatist bir liderdir; dini, siyasal bir araç olarak kullanmaktan çekinmemiştir (Ahmad, 1993: 120-125).

Menderes'in Batı hayranlığı ve liberal eğilimleri, dış politikada da belirleyici olmuştur. Menderes'in 1954 başında Batı'ya yapmış olduğu ziyaretler (ABD, İngiltere, Fransa), onun Batı elitleriyle doğrudan etkileşiminin başladığı ve algılarının şekillendiği dönemi işaret eder. Bu ziyaretlerde, özellikle Amerikan yönetimi, Ortadoğu'daki güvenlik sorunlarına karşı Türkiye'nin rolleri hakkında Menderes'le direkt görüşmeler yapmıştır. Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in oryantalist ve reel politik yaklaşımı, Menderes'in Batı yönelimi algısını pekiştirmiştir (Hale, 2000: 115-118; Kuniholm, 1980: 430-432). Dulles, Ortadoğu'da Kuzey Kuşak (Northern Tier) stratejisini savunmaktadır: Türkiye, İran, Pakistan ve Irak'ın bir güvenlik kuşağı oluşturarak Sovyet genişlemesini engellemesi. Menderes, bu stratejiyi sadece güvenlik açısından değil, aynı zamanda ekonomik açıdan da fırsat olarak görmektedir. Zira Bağdat Paktı'na katılım, Amerikan askeri ve ekonomik yardımlarının artacağı anlamına gelmektedir. Eisenhower yönetimi ile Menderes arasındaki ilişki karşılıklı beklentilere dayanmaktadır. Eisenhower, Türkiye'nin "güvenilir müttefik" olmasını beklerken Menderes, ekonomik yardımların devamını ve Türkiye'nin bölgesel liderlik konumunun tanınmasını beklemektedir (Balcı, 2013:109-113).

Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün Rolü ve Osmanlı-İslam Sentezi

Menderes'in dış politika kararlarında, Dışişleri Bakanı Mehmet Fuat Köprülü'nün rolü de kritik önem taşımaktadır. Köprülü, ünlü 17. yüzyıl Osmanlı vezirlerinden Köprülü ailesinin soyundan gelmektedir ve Türk tarihçiliğinin en önemli isimlerinden biridir. 1890 yılında İstanbul'da doğan Köprülü, İstanbul Üniversitesi'nde Türk Edebiyatı profesörü olarak çalışmış ve Türkoloji alanında uluslararası üne kavuşmuştur. Köprülü'nün millî tarih ve kültür alanındaki birçok eser vermiştir. Türk-İslam sentezi düşüncesinin büyük savunucusu olan Köprülü Türk milliyetçiliğini ve İslami mirası birleştirmeye çalışan bir sentezi temsil etmektedir (Cihad, 2014). 1945 yılında, Menderes ve diğer üç milletvekiliyle birlikte CHP'den ihraç edilen Köprülü, Demokrat Parti'nin (DP) kurucuları arasında yer almıştır. 1950'de DP iktidar olunca, Köprülü Dışişleri Bakanı olmuş ve 1955'e kadar bu görevde kalmıştır (Avcı, 2015).

Köprülü'nün dış politika vizyonu Kemalist tek yönlü Batıcılıktan farklıdır. Köprülü, Türkiye'nin hem Batı'yla ilişkilerini güçlendirmesi hem de İslam dünyasıyla bağlarını sürdürmesi gerektiğini savunmaktadır. Bağdat Paktı'nın imzalanmasında, Köprülü'nün bu

vizyonu etkili olmuştur. Çünkü pakt, hem Batı güvenlik sisteminin bir parçası olarak sunulmuş hem de "İslam dünyasının birliği" söylemiyle meşrulaştırılmıştır. Köprülü'nün akademik birikimi, onu diplomaside etkili kılarken, aynı zamanda Menderes'in pragmatist yaklaşımıyla çatışmaya da yol açmıştır. Nitekim Köprülü 1957 yılında DP'den istifa etmiş ve Hürriyet Partisi'ne katılmıştır; istifasının nedeni, Menderes'in artan otoriter eğilimleri ve dış politikada ABD'ye aşırı bağımlılık olmuştur (Avcı, 2015: 84-87).

Burhanettin Onat'ın Bağdat Raporu ve İsrail-Filistin Meselesi

Menderes'in Bağdat Paktı kararını almadan önce, Türkiye'nin Irak ile olan ilişkilerinde dikkat çekici bir diplomatik girişim gerçekleşmiştir. 1954 yılının Kasım ayında, Dışişleri Bakanlığı koordinasyonunda, Antalya Milletvekili Dr. Burhanettin Onat, İzmir Milletvekili Cihat Baban, Samsun Milletvekili Tevfik İleri, Isparta Milletvekili Zühtü Veli Beşe ve Antalya Milletvekili Kenan Akmanlar'dan oluşan bir heyet Irak'a gönderilmiştir (Kayalan, 2021: 351). Bu heyetin görevi, Bağdat Paktı öncesinde Irak'ın siyasi atmosferini gözlemlemek, Türkiye-Irak ilişkilerindeki hassasiyetleri tespit etmek ve Nuri Said Paşa ile gayri resmi temaslar kurmaktır. Heyet üyelerinden Dr. Burhanettin Onat, ziyaret sonrasında Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği 25 Aralık 1954 tarihli Osmanlıca raporda, son derece kritik gözlemler sunmuştur (Kayalan, 2021: 353-357).

Onat'ın raporunda belirttiği üzere, Türk heyeti Bağdat'ta "fevkalade bir hüsnü kabul" görmüş, ancak ilk günlerde Irak hükümet çevrelerinde "siyasi yakınlıktan, ittifaktan veya Türkiye-Pakistan Paktı'na katılmaya ait hususlardan bahsetmek hususunda bariz bir çekingenlik müşahade" edilmiştir (Kayalan, 2021: 353). Onat, ziyafetler ve kokteyllerde Türkiye'ye karşı "hürmet ve hayranlık" gösterilmesine rağmen, Irak yetkililerinin siyasi yaklaşma konusunda tereddütlü davrandığını gözlemlemiştir. Bu tereddüdün altında yatan iki temel mesele vardır: Türkiye'nin İsrail'i tanınması ve Tunus meselesinde Fransa'yı desteklemesi. Onat, raporunda şu tespiti yapmaktadır: "Bize karşı olan sevgilerinden bahsederken Filistin hükümetini tanıdığımızı ve Tunus meselesinde Fransa tarafını tuttuğumuz için acı taarruzlarda bulunmaktan da geri durmuyorlardı" (Kayalan, 2021: 354).

Dönemin Bağdat basınında çıkan bir yazıda, "Araplarla anlaşabilmek için Türkler ne yapmalıdır?" sorusu sorulmuş ve Türkiye'nin İsrail ve Tunus konusundaki tutumunu

netleştirmesi istenmiştir (Kayalan, 2021: 353-355). Dolayısıyla Irak'ın öncelikleri ve Türkiye'den beklentileri bu geziyle net şekilde ortaya konmuş ve Türk dış politikasının özel olarak Irak; genel olarak Arap dünyası tarafından nasıl algılandığını açıkça ortaya koymuştur. Türk yetkililer Arap dünyasının hassas ve öncelikli konularıyla tanışmıştır.

İsrail-Filistin Meselesi ve Türk Dış Politikasının İçsel Çelişkileri

Onat'ın raporunda dikkat çekici bir başka husus, Türkiye'nin İsrail'i tanınmasının Arap dünyasında yarattığı rahatsızlıktır. Türkiye, 28 Mart 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur. Bu karar, İnönü hükümeti döneminde alınmış, ancak Menderes döneminde de devam etmiştir. Arap ülkeleri, özellikle Mısır ve Irak, Türkiye'nin bu kararını "ihamet" olarak algılamıştır. Onat, Irak İçtimaiye Veziri Şakir el-Vâdi Paşa ve eski Başbakan Nusret Bey ile yaptığı tartışmayı raporunda detaylı olarak aktarmaktadır. Onlar, "Filistin hükümetini tanımakla büyük hata ettiğimizi, üç-beş kuruşluk bir alışveriş uğuruna bizi Yahudilere feda ettiniz. Yahudileri siz besleyip duruyorsunuz" şeklinde sert eleştiriler yapmışlardır (Kayalan, 2021: 355).

Bu eleştiriler Menderes hükümetinin İsrail politikasının Arap dünyasında nasıl algılandığını ve bu algıyı nasıl yönetmesi gerektiğini de göstermektedir. Menderes, Bağdat Paketi'ne katılım kararını alırken, İsrail meselesinin Arap ülkeleri nezdinde bir "koz" olarak kullanılabileceğini biliyordu. Nitekim heyetin Bağdat'ta bulunduğu sırada, Türkiye'nin İsrail'e yönelik bir "uyarı" yaptığı haberi yayılmış ve bu, Irak yetkililerinin tutumunu değiştirmiştir. Onat, raporunda şöyle yazmaktadır: "Birkaç gün sonra bahsettiğim gazetede bir yazı daha çıktı. Bunda: 'Türkiye hükümetinin Filistin hükümeti merkezinin Kudüs'te bir teşkile kalkmasını Amerika hükümeti nezdinde protesto ettiği' yazıyordu... Ondan sonra hava birdenbire değişti" (Kayalan, 2021: 353-357).

2.3.2. Stratejik Kültür: Kemalist Dış Politika Mirası ve DP Dönemi Kopuşu

Stratejik kültür, bir devletin dış politika davranışlarını şekillendiren uzun vadeli inançlar, normlar, kurumsal hafıza ve tarihsel deneyimler bütünüdür (Berger, 1998: 6-12; Johnston, 1995: 32-40; Snyder, 1977: 8-15; Snyder, 1991). Türkiye'nin stratejik kültürü, Atatürk'ten itibaren inşa edilen "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi, "biz kendimizi ayakta tutarız" felsefesi ve "ittifaklar değil, uzlaşma diplomasisi" yaklaşımı tarafından

şekillenmiştir. Bu stratejik kültür, Osmanlı İmparatorluğu'nun "hasta adam" olarak değerlendirilmesi, Batı'nın Osmanlı topraklarını parçalaması ve Kurtuluş Savaşı'nın "yalnız başına kazanılması" deneyimlerinin bir sonucudur (Berger, 1998: 120-130; Aydın, 2003: 98-105; Hale, 2000: 50-58). Cumhuriyet döneminde, özellikle İnönü'nün yönetim döneminde (1938-1950), bu stratejik kültür "mütecaviz olmamak", "dengeli diplomasi" ve "bağımsızlığı korumak" ilkeleriyle pekiştirilmiştir. İnönü, II. Dünya Savaşı boyunca (1939-1945) Türkiye'yi her iki bloktan da uzak tutmuş ve tarafsızlık politikası izlemiştir. Bu politika, kimi zaman eleştirilse de Türkiye'nin savaştan yıkılmadan çıkmasını sağlamış ve post-savaş dünyasında pozisyon almasına olanak tanımıştır (Deringil, 1989: 98-110; Weisband, 1973: 145-158).

"Yurtta Sulh, Cihanda Sulh": Kemalist Dış Politikanın Temeli

Mustafa Kemal Atatürk tarafından söylenen "Yurtta sulh, cihanda sulh" (Yurtta barış, dünyada barış) sloganı Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış politikasının temel sloganı haline gelmiştir. Bu söz 1961 Anayasası'nın önsözünde yer almış, 1982 Anayasası'nda da tekrar edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982). Böylece, "yurtta sulh, cihanda sulh" sadece bir slogan değil, aynı zamanda anayasal bir ilke haline gelmiştir. Atatürk'ün bu vizyonu Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılmacı ve saldırgan dış politikasının aksine, Cumhuriyet Türkiye'sinin barışçıl, rasyonel ve uluslararası hukuka saygılı bir dış politika izleyeceğini vurgulamaktadır (Bagdonas, 2008: 12-18; Güçlü, 2000: 950-952; Bayülken, 2010: 3-30).

Bu stratejik kültür, Türkiye'nin bölgesel iş birliği çabalarında somutlaşmıştır. Atatürk, II. Dünya Savaşı'nın patlak vereceğini yıllar öncesinden öngörmüş ve 1932 yılında bu konuda uyarılarda bulunmuştur (Bayülken, 2010: 21-30). Nazi Almanyası'nın iktidara gelmesi, İtalya'nın Akdeniz ve Balkanlar'a yayılma çabaları ve Avrupa devletlerinin silahlanma yarışına girmesi üzerine, Atatürk bölgesel iş birliği girişimlerini hızlandırmıştır. 9 Şubat 1934'te Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında "Balkan Antantı" imzalanmış; 8 Temmuz 1937'de ise Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında "Sadabat Paktı" imzalanmıştır (Palabıyık, 2016: 147-179). Bu paktlar, Türkiye'nin barışçıl dış politika geleneğinin birer örneğidir ve II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin tarafsızlık politikasının zeminini hazırlamıştır.

İsmet İnönü, Atatürk'ün vefatının ardından 1938'de Cumhurbaşkanı olmuş ve Kemalist dış politika ilkelerini titizlikle korumuştur. II. Dünya Savaşı boyunca (1939-1945), İnönü hükümeti "aktif tarafsızlık" politikası izlemiştir (Bayülken, 2010: 19). Bu politika hem Müttefik hem de Mihver güçleriyle diplomatik ilişkileri sürdürmeyi, ancak savaşa girmekten kaçınmayı hedeflemiştir. Türkiye, 18 Haziran 1941'de Almanya ile "Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması" imzalamış, ancak aynı zamanda İngilizler ve Sovyetlerle de temasını sürdürmüştür (Deringil, 1989: 125-135). İnönü'nün bu dengeli diplomasisi, savaş boyunca Türkiye'yi işgalden ve yıkımdan korumuştur. Ancak, savaş sonrasında, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik toprak talepleri ve Boğazlar'da üs kurma istekleri, Kemalist dış politikanın sınırlarını zorlamıştır (Weisband, 1973: 160-170).

Menderes Döneminde Stratejik Kültür Kopuşu

Menderes dönemine gelindiğinde, Kemalist stratejik kültürde önemli bir kırılma görülmektedir. Menderes, Kemalist dönemin "bağımsız dış politika" ilkesini geliştirmiş ve Soğuk Savaş dünyasında "ülkü ve gerçek" şeklinde yeniden tanımlamıştır. Bu yeniden tanım, esasen, Türkiye'nin güvenliğini sağlamak için Batı'ya bağlanmanın, paradoksal olarak bağımsızlığı korumaya hizmet edeceği şeklindedir (Bağcı, 2019: 17-20; Ahmad, 1993: 125-130; Hale, 2000: 110-115). Menderes, Kemalist "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesini reddetmemekte, ancak bu ilkeyi Batı ittifakı içinde en iyi şekilde gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır. Bu yaklaşım, Kemalist seçkinler tarafından "ideolojik sapma" olarak eleştirilmiştir (Oran, 2001: 512-515).

Bu stratejik kültür dönüşümünün altında yatan faktörler çokludur. Birincisi, Demokrat Parti'nin (DP) ideolojik yönelimi, Kemalist Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) farklıdır. DP, liberal ekonomi politikalarını savunmakta ve devletçilik yerine özel sektör merkezli büyümeyi öne çıkarmaktadır. Bu ekonomik liberal yaklaşım, dış politikada da Batı'yla daha yakın ilişkiler kurma eğilimini güçlendirmiştir (Keyder, 1987: 120-130; Boratav, 1995: 45-50). İkincisi, DP'nin seçmen tabanı, Kemalist seçkinlerden ziyade, Anadolu'daki muhafazakar ve dini eğilimli orta sınıf ve kırsal kesimlerdir. Bu kesimler, "Batı modernleşmesine" karşı değil, ancak "Batı hegemonyası" karşısında daha pragmatik ve araçsal bir tutum sergilemektedir. Menderes, bu kesimin desteğini alarak iktidara gelmiş ve dış politikada da bu pragmatik yaklaşımı sürdürmüştür. Üçüncüsü, Kemalist stratejik kültür, askeri bürokrasi ve seçkin sivil bürokrasinin paylaştığı bir değer

sistemidir, ancak DP iktidarıyla birlikte bu değer sistemine alternatif bir siyasi söylem ortaya çıkmıştır. Menderes, Kemalist elitleri "halktan kopuk, bürokrat sınıf" olarak eleştirmiş ve kendi dış politikasını "halkın iradesiyle şekillenen, pragmatik politika" olarak sunmuştur (Karpat, 1959: 298-310; Özbudun, 2000: 45-55).

Ancak, bu stratejik kültür kopuşu, tam anlamıyla bir "devrim" değil, bir "revizyon"dur. Zira Menderes hükümeti, Kemalist kurumsal yapıyı tamamen ortadan kaldırmamış, aksine bu yapıyı kendi hedefleri doğrultusunda kullanmıştır. Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve istihbarat teşkilatları gibi stratejik kurumlar, Kemalist dönemden miras alınmış ve Menderes döneminde de işlevselliklerini sürdürmüştür. Ancak, bu kurumların dış politika üzerindeki etkisi azalmış, karar alma süreci daha çok Menderes ve yakın çevresine (özellikle Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü) odaklanmıştır (Balci, 2013: 103-106). Bu merkezileşme, stratejik kültürün "kurumsal hafıza"dan ziyade "lider algıları"na dayalı hale gelmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, Bağdat Paketi kararı, Kemalist stratejik kültürün "dengeli dış politika" ilkesinden sapma olarak değerlendirilebilir, ancak aynı zamanda yeni bir stratejik kültürün inşa edilmeye çalışıldığı bir dönemin ürünüdür.

2.3.3. Devlet Kapasitesi: Bürokratik, Ekonomik ve Askeri Boyutlar

Devlet kapasitesi, neoklasik realizmin ara değişkenler listesinde sıklıkla göz ardı edilen, ancak bu çalışmada oldukça önemli olarak değerlendirilen bir faktördür. Devlet kapasitesi, bir devletin toplumsal ve ekonomik kaynakları mobilize etme, dış politika hedeflerini uygulamaya koyma, kurumsal düzeyde koordinasyonu sağlama ve karar alma süreçlerini etkin bir biçimde işletme yeteneğidir (Ripsman vd., 2016: 65-72; Skocpol, 1985: 3-15; Tilly, 1992: 96-110). Türkiye'nin 1950'ler ortalarındaki devlet kapasitesi, ekonomik kriz, bürokratik reorganizasyon ve siyasal istikrarsızlık tarafından belirgin şekilde sınırlanmıştır. Menderes hükümetinin dış politika kararlarını alma sürecinde Dışişleri Bakanlığı'nın rolü görece sınırlı kalmış; Genelkurmay Başkanlığı'nın etkisi azalmış ve karar alma süreci Menderes ve çok dar bir danışman çevresi etrafında merkezileşmiştir (Balci, 2013: 103-106). Baskın Oran'ın editörlüğünde hazırlanan 'Türk Dış Politikası' eserinde belirtildiği gibi, "Menderes dönemi dış politikası, kurumsallaşmadan ziyade kişiselleşmeye doğru kaymıştır; Dışişleri Bakanlığı'nın

geleneksel rolü azalırken, başbakan ve dışişleri bakanının ikili kararları ön plana çıkmıştır" (Oran, 2001: 495).

Ekonomik Kapasite: Kriz, Dış Borç ve Marshall Planı Mirası

Kurumsal açıdan, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) Bağdat Paktı konusundaki tartışmaları (Şubat 1955), karar alma mekanizmasının ne kadar merkezileşmiş olduğunu göstermektedir. Muhalefet Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), paktın "Türkiye'yi Ortadoğu'daki ittifakların içine çekerek, komşu Arap devletleriyle ilişkilerimizi zedeleyeceği" gerekçesiyle eleştirmiş, ancak Menderes'in güçlü parlamenter desteği kararın onaylanmasını kolaylaştırmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1955: 1-12; Oran, 2001: 498). CHP Milletvekili Kasım Gülek, meclis görüşmelerinde şu eleştiriyi yapmıştır: "Türkiye, Batı'nın güvenliği için Ortadoğu'da bir ileri karakol olma rolünü üstleniyor, ancak bunun bedeli Arap dünyasıyla aramızdaki tarihsel bağların kopması olacaktır" (TBMM Tutanak Dergisi, 1955: 15). Gülek'in bu eleştirisi, sonraki yıllarda gerçekleşecek Türkiye-Arap ilişkilerindeki gerilimlerin habercisidir. Ancak, DP milletvekillerinin tamamı ve bazı CHP'liler paktı desteklemiş ve 24 Şubat 1955'te TBMM'de yapılan oylamada Bağdat Paktı'na katılım kararı onaylanmıştır. Bu, devlet kapasitesinin karar alma hızı ve etkinliği açısından merkezi bir temsilciye bağlı olduğunu göstermektedir.

Ekonomik kapasiteden bahsedersek, Türkiye'nin 1954-1955 dönemindeki mali durumu, devlet kapasitesini ciddi şekilde sınırlamıştır. 1954 yılında yaşanan kuraklık ve tarımsal üretim düşüşü, Türkiye'nin ekonomik yapısını derinden sarsmıştır. Kuraklığın etkisi ile tarım gelirlerinde %10 azalma yaşanmış ve milli gelirler %3 düşmüştür. Bu dönemde tarım ikinci planda kalmış ve yatırımların çoğu sanayi ve ulaşım sektörüne kaydırılmıştır. Diğer taraftan artan iç ve dış borçlanma ve yüksek enflasyonu önlemek için devalüasyona gidilmiş, kredi hacmi dondurulmuş ve dış ticarete kota konarak borç ödemeleri zamana yayılmıştır (Dernek, 2006: 5). Bu düşüş, Türkiye'nin ihracat gelirlerini önemli ölçüde azaltmış, cari açık hızla artmış ve dış borç stoku kritik seviyelere ulaşmıştır (Krueger, 1974: 12; Boratav, 1995: 52). 1950-1953 döneminde yıllık ortalama %11 büyüme kaydeden Türkiye ekonomisi, 1954'te daralmaya girmiştir (Özer, 2014: 428). Devletin ekonomik kaynak sıkıntısı, altyapı yatırımlarının, savunma harcamalarının ve kamu sektörü ücretlerinin finanse edilmesinde ciddi zorluklar yaratmıştır. Bu bağlamda,

Amerikan askeri ve ekonomik yardımları, devlet kapasitesinin sürdürülmesi açısından hayati öneme sahiptir.

Marshall Planı (1948-1952), Türkiye'nin savaş sonrası ekonomik yeniden yapılanmasında kritik rol oynamıştır. ABD, Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye toplam 137 milyon dolar ekonomik yardım sağlamıştır (Marshall Plan Data, 1952; Özer, 2014: 428). Bu yardımların 38,3 milyon doları tarım sektörüne ayrılmıştır ve Türkiye'de tarımsal mekanizasyon devrimini başlatmıştır. 1948-1953 döneminde, Türkiye ekonomisinin %45'i tarım sektöründen gelmekteydi ve kişi başına gelir %28 artmıştır (Özer, 2014: 428). Ancak, Marshall Planı yardımları 1952'de sona ermiş ve Türkiye, ekonomik büyümesini sürdürmek için alternatif kaynak arayışına girmiştir. Bağdat Paketi'ne katılım, Menderes hükümeti için yalnızca güvenlik değil aynı zamanda ekonomik kaynakların sürdürülmesi stratejisinin bir parçasıdır. Nitekim Amerikan belgelerine göre, Türkiye'ye yönelik askeri yardımlar 1955 sonrasında artış göstermiştir; 1955-1958 döneminde Türkiye toplam 468 milyon dolar askeri yardım almıştır (FRUS, 1955-1957). Bu yardımlar, Türk ordusunun modernizasyonu ve NATO standartlarına uyumu açısından kritik olmuştur, ancak aynı zamanda Türkiye'nin dış politika bağımsızlığını sınırlandıran bir "bağımlılık" ilişkisi de yaratmıştır (Balcı, 2013: 112-113).

Askeri Kapasite: NATO Standartları ve Modernizasyon İhtiyacı

Türkiye'nin 1952'de NATO'ya katılması, askeri kapasitesinin yeniden yapılandırılması gerekliliğini gündeme getirmiştir. NATO standartlarına uyum, sadece silah sistemlerinin değil, aynı zamanda askeri doktrin, eğitim ve lojistik altyapının da dönüştürülmesini gerektirmiştir. 1950 başında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin büyük bir kısmı, II. Dünya Savaşı öncesi dönemden kalma ekipmanlarla donatılmıştı (Hickok, 2000: 68). NATO'ya katılımı birlikte, ABD Türkiye'ye askeri yardım programını başlatmış ve Türk ordusunun modernizasyonu için finansman ve ekipman sağlamıştır. 1954 yılında ABD ile Türkiye arasında "Askeri Tesisler Anlaşması" imzalanmış ve bu anlaşma çerçevesinde Türkiye'de Amerikan üsleri kurulmuştur (MERIP, 1989). Bu üsler, Soğuk Savaş boyunca Sovyet Birliği'ne karşı stratejik caydırıcılık açısından kritik rol oynamıştır.

Ancak, Türkiye'nin askeri kapasitesi, Bağdat Paketi'ne katıldığında tam olarak NATO standartlarına uymamıştır. Türk ordusunun büyüklüğü bölgede önemli bir gücü temsil

etse de modern tank, uçak ve deniz gücü eksikliği devam etmekteydi. NATO modernizasyon programları, 1960'lara kadar devam etmiş ve Türkiye'nin savunma sanayi kapasitesi ancak 1970'lerden itibaren gelişmeye başlamıştır. Örneğin; 1954 yılından itibaren Makine Kimya Endüstrisi Kurumu'na (MKEK) bağlı fabrikaların bir kısmı modernizasyon işlemlerine tabi tutulurken bir kısmı da yeniden kurulmuştur. MKEK'ya dünyadaki yeni gelişmeler ve yapılanmalar için Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) modernizasyon ihtiyacının karşılanması gerektiği görevi verilmiştir (Özlü, 2019: 199). Bağdat Paktı'nın askeri boyutu, bu bağlamda, Türkiye'nin modernizasyonunu hızlandıran bir katalizör olarak işlev görmüştür.

2.3.4. Devlet-Toplum İlişkisi: Kamuoyu, Basın ve Siyasal Baskılar

Devlet-toplum ilişkisi, Bağdat Paktı kararında sınırlı ama anlamlı bir rol oynamıştır. 1950'lerin ortalarında Türkiye'de kamuoyunun dış politika kararlarına doğrudan etkileri sınırlıydı; zira demokratikleşme süreci henüz olgunlaşmamış, siyasal katılım kanalları dar ve medyanın özgürlüğü kısıtlıydı. Ancak, kamuoyunun varlığı ve siyasal tepkileri, hükümetin karar alma sürecinde arka plan olarak işlemiş ve özellikle Demokrat Parti'nin (DP) seçmen tabanına yönelik söylemsel stratejilerini etkilemiştir (Karpas, 1959: 308-315; Özbudun, 2000: 48-52). Seçim sisteminin de etkisiyle %55,2 oy ile 416 milletvekili çıkaran Demokrat Parti mecliste %84 oranında temsil hakkı elde etmiş; iktidarı devreden Cumhuriyet Halk Partisi ise, %39,6 oy ile 69 milletvekili çıkarmış ve mecliste %14 oranında temsiliyet elde etmiştir (Balcı, 2018: 298-299). Bu marjinal oy farkı, Menderes hükümetine mecliste kesin çoğunluk sağlamış ve dış politika kararlarının hızlı bir şekilde kabul edilmesini kolaylaştırmıştır. Gazeteler ve entelektüel çevreler, Bağdat Paktı'na yönelik farklı pozisyonlar almıştır ve bu tutumlar Türk kamuoyunun heterojen yapısını yansıtmaktadır.

Basın ve Kamuoyu: Bağdat Paktı'na Farklı Tepkiler

Dönemin gazetelerindeki haberler ve köşe yazıları, kamuoyunun Bağdat Paktı'na yönelik tutumunu anlamamızı sağlamaktadır. Milliyet Gazetesi, 25 Şubat 1955 tarihli sayısında "Bağdat Paktı İmzalandı: Türkiye Ortadoğu'da Barışın Bekçisi Oldu" başlığıyla haberi verirken, hükümet yanlısı Zafer Gazetesi "Menderes Ortadoğu'nun Liderliğini Üstlendi" başlığıyla övgü dolu bir yorum yapmıştır (Milliyet, 25 Şubat 1955: 1; Zafer, 25 Şubat

1955: 1). Buna karşın, Cumhuriyet Gazetesi daha temkinli bir yaklaşım sergilemiş, "Yeni İttifak ve Sonuçları" başlıklı haberde, paktın Türkiye'yi Arap dünyasıyla gerginliğe sürükleyebileceği uyarısında bulunmuştur (Cumhuriyet, 25 Şubat 1955: 3). Silverman'ın çalışmasına göre, 1955 yılında "Bağdat Paktı, yıl boyunca pro-hükümet medyasının ve radyonun en önemli konusu olmuştur; Menderes'in her konuşması ayrıntılı şekilde haber yapılmıştır" (Silverman, 2016).

Dönemin DP yanlısı medyası, Bağdat Paktı'nı "İslam birliği" söylemiyle desteklemiştir. Ali Dayı adlı mizah dergisi ve diğer pro-hükümet yayınlar, Menderes hükümetini destekleyen yayınları ile bilinmektedir ve 1955'te Bağdat Paktı'nı "Müslüman kardeşliğinin sembolü" olarak sunmuştur (Silverman, 2016). Bu söylem, özellikle Anadolu'daki muhafazakar ve dindar seçmen kitlesine hitap etmektedir. Menderes, Bağdat Paktı'nı "Türk-İslam birliği" çerçevesinde meşrulaştırmaya çalışmış, ancak Arap ülkelerinin çoğunun paktı reddetmesiyle bu söylem çelişkiye düşmüştür. Dönemin Arap basını, özellikle Mısır gazetelerinde, Türkiye'yi "Batı'nın uşağı" ve "emperyalizmin taşeronu" olarak nitelendirmiş ve bu eleştiriler Türk kamuoyunda da yankı bulmuştur (Podeh, 1999: 85-95; Oran, 2001: 512).

Basın Özgürlüğü ve Siyasal Baskılar: Menderes Döneminin Otoriter Yüzü

Demokrat Parti iktidarı boyunca, kamuoyu desteğini şekillendirmek için medyayı etkin bir araç olarak kullanmaya çalışmıştır. Ancak, ekonomik ve sosyal sözlerini yerine getirmekte zorlandığı bir dönemde toplumsal huzursuzluk arttıkça, basının eleştirel tavrı da aynı oranda güçlenmiştir. Bu muhalefetle başa çıkmak için DP hükümeti, basın özgürlüğünü kısıtlayıcı yasal tedbirlere başvurarak eleştirel sesleri susturma yoluna gitmiş; buna karşılık, kendine yakın yayın organlarını resmi ilanlar, kâğıt tahsis ve örtülü ödenek gibi araçlarla maddi olarak desteklemiştir. Bu sağlıksız ilişki ortamında, pek çok gazetenin DP'nin baskılarına direnme stratejileri geliştirdiği ve nihayetinde iktidarın değişiminde önemli bir rol oynadığı söylenebilir (Çakır ve Yavalar, 2017: 257).

Siyasal baskılar açısından, DP'nin kurduğu siyasal ortam, muhalefeti bastırmaya uygun bir hava oluşturmıştır. 1954 seçimlerinden sonra, DP'nin parlamenter çoğunluğu artmış ve Menderes daha otoriter bir yönetim tarzı benimsemeye başlamıştır. Basın özgürlüğü kısıtlanmış, muhalif gazeteler cezalandırılmış ve hükümet eleştirisi yapan

akademisyenler ve gazeteciler baskı altına alınmıştır (Öymen, 2007: 85). Dönemin basın-iktidar ilişkilerinin otoriter bir karaktere büründüğü, izlenen politika ve uygulamalardan anlaşılmaktadır. İktidar, basının eleştirel sesini bastırmak için çok yönlü bir strateji izlemiştir. Bu strateji; basını ekonomik olarak çökertmeyi hedefleyen İlanlar Kararnamesi ve diğer yasal kısıtlamalar, Devlet Radyosu'nun tek taraflı kullanımı, kaynak aktararak desteklenen "besleme basın" ve nihayetinde gazetecilerin hapisanelerde toplanması gibi baskıcı yöntemleri kapsıyordu. Tüm bu uygulamalar, basın özgürlüğünün derin bir buhran yaşadığının kanıtıdır. Menderes, 1950'lerin sonlarına doğru, basın sınırlamaları konusunda artan endişeler göstermiştir. 1954 sonrasında basın kanununda yapılan değişiklikler, gazete kapatma yetkilerini artırmış ve gazete yayınları kontrol altına almıştır (Çakır ve Yavalar, 2017; Kaya ve Elif, 2010).

1950'lerde birçok kısıtlama getirilmiş ve muhalif gazetelere karşı dava ve taciz artmıştır. Ülkenin ekonomik durumu kötüleştiğçe ve DP'nin birçok politikası basın tarafından sert eleştirilere maruz kaldıkça, daha fazla basın kısıtlaması getirilmiştir. Basın Kanunu güncellenmiş ve bunun sonucunda Ulus Gazetesi kapatılmış, yazarı Hüseyin Cahit Yalçın tutuklanmıştır (Çakır ve Yavalar, 2017: 261-264). Çelenk ve Deniz'in karşılaştırmalı analizine göre, DP mevcut siyasal yapıdan güç devşirerek medya faaliyetlerinin hukuki çerçevesini lehine yeniden düzenlemiş; siyasal aktörler arasındaki güç dengesini kullanarak da medya üzerinden siyasal hegemonyasını inşa etmeye çalışmıştır (Çelenk & Deniz, 2016: 5-8).

TBMM'de yapılan oylamada, DP'nin tüm milletvekillerinin ve bazı CHP'lilerin desteğiyle Bağdat Paketi'ne katılım kararı onaylanmıştır, ancak bu onay sürecinde halkın doğrudan katılımı veya referandum gibi mekanizmalar kullanılmamıştır. Devlet-toplum ilişkisinin toplumsal katmanlar üzerinden analizi ise daha karmaşık bir resim sunar. Çiftçi nüfusunun %75'ini oluşturduğu Türkiye'de, dış politika kararları doğrudan tarım ve ekonomik politikalarla bağlantılıdır. Menderes'in popülist politikaları—arazi reformu, tarıma destek, yol yapımı ve elektrik sağlanması—kamuoyu desteğini sağlarken, Bağdat Paketi gibi "soyut" ve "elit" kararlar halkın gözünden uzakta kalmıştır (Keyder, 1987: 145-155; Karpat, 1959: 310-325). Özellikle Anadolu'daki kırsal alanda, Menderes'e yönelik iyi adam imajı devam etmiş ve bu durum, hükümetin dış politika kararlarına hoşgörülü

bakılmasını sağlamıştır. Bu şekilde, devlet-toplum ilişkisi, Bağdat Paktı kararı açısından, sessiz rıza olarak değerlendirilebilir:

2.4. T4: Yapısal Dönüşüm (1955 ve Sonrası)

Morfogenetik döngünün son aşaması olan T4 zamanı, fail eylemliliklerinin sonuçlarının yapısal düzeyde somutlaştığı dönemdir. Bu aşamada, yapısal dönüşüm (morfogenesis) ya da yapısal yeniden üretim (morfostratis) gerçekleşir ve yeni bir yapısal bağlam oluşur (Archer, 1995: 195-210; Archer, 2003: 55-75). Bağdat Paktı vakasında, T4 zamanı 24 Şubat 1955 tarihindeki paktın imzalanmasıyla başlar ve sonraki yıllardaki etkilerini kapsar. Bu aşamada, Türkiye'nin dış politika yapısında kalıcı dönüşümler meydana gelmiş, Ortadoğu'daki konumlanması yeniden tanımlanmış ve bölgesel güvenlik mimarisinde merkezi bir aktör olarak rol almıştır. Ancak, bu dönüşümler hem fırsatlar hem de maliyetler getirmiş; Bağdat Paktı, Türkiye'nin Arap dünyasıyla ilişkilerinde uzun vadeli gerilimler yaratırken, Batı ittifakı içindeki konumunu güçlendirmiştir (Oran, 2001: 512-520; Balcı, 2013: 102-110).

2.4.1. Bağdat Paktı'na Katılım Kararı ve İmzalanma Süreci

24 Şubat 1955 tarihinde, Türkiye ve Irak arasında imzalanan "Karşılıklı İş birliği Antlaşması" (Pact of Mutual Cooperation), Bağdat Paktı'nın temelini oluşturmuştur. İmzalama töreni, Bağdat'ta gerçekleşmiş ve Türkiye adına Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Irak adına ise Başbakan Nuri Said ile Dışişleri Bakanı Burhanettin Basayan anlaşmayı imzalamıştır (EK 1). Anlaşmanın temel maddeleri şunlardır: (1) İki ülke, dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı birbirlerine askeri yardımda bulunacaktır; (2) İki ülke, bölgesel güvenlik ve barışın korunması için iş birliği yapacaktır; (3) Anlaşma, bölgedeki diğer devletlerin katılımına açıktır; (4) Anlaşma, beş yıl süreyle geçerli olacak ve karşılıklı mutabakatla uzatılabilecektir (EK 1). Anlaşmanın imzalanmasından sonra, kısa süre içinde İngiltere (5 Nisan 1955), Pakistan (23 Eylül 1955) ve İran (3 Kasım 1955) da pakta katılmıştır. Böylece, beş ülkeden oluşan "Bağdat Paktı" resmen kurulmuştur. Amerikan Birleşik Devletleri, paktın kurulmasında kritik rol oynamış olsa da resmi üye olmamıştır; ancak 1958'den itibaren askeri komite toplantılarına katılmaya başlamıştır (FRUS, 1955-1957; Yeşilbursa, 2020: 132).

Bağdat Paketi'nin amacı, resmi metinde "Ortadoğu bölgesinde barış ve güvenliğin sürdürülmesi" olarak tanımlanmıştır (EK 1). Ancak, paktın gerçek amacı, Sovyet yayılcılığını engellemek ve Ortadoğu'da Batı yanlısı bir savunma hattı oluşturmaktır. Paktın kuruluş süreci, Amerikan Dışışleri Bakanı John Foster Dulles'ın Kuzey Kuşak (Northern Tier) stratejisinin bir ürünüdür. Dulles, Ortadoğu'nun kuzeyindeki devletlerin (Türkiye, İran, Pakistan) Sovyetler Birliği'yle doğrudan sınır komşusu olduklarını ve bu devletlerin Batı ittifakına dahil edilmesinin stratejik öncelik taşıdığını savunmuştur (Podeh, 1999: 78-85; Kuniholm, 1980: 432).

2.4.2. Morfogenetik Sonuç: Dış Politika Yapısında Morfogenesis

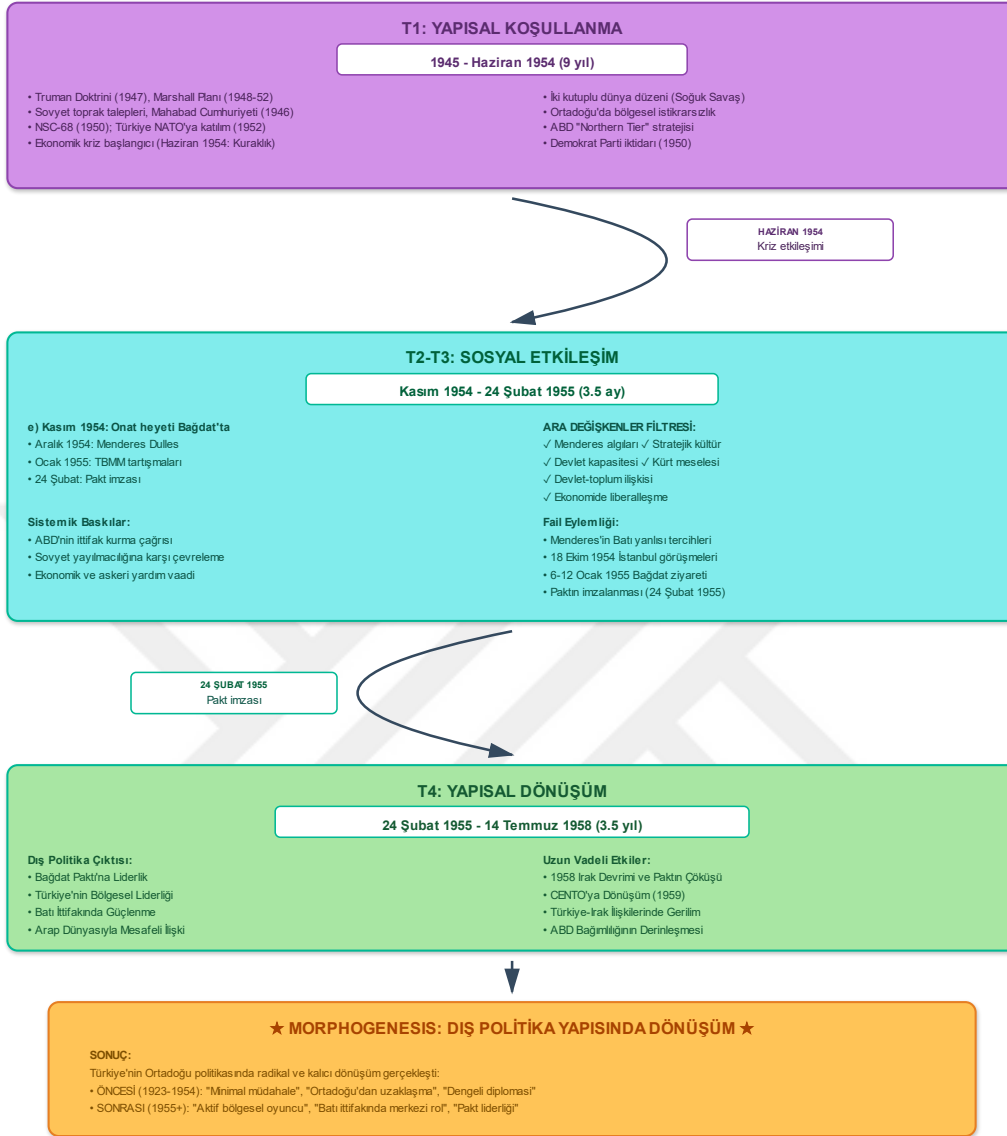
Archer'ın morfogenetik döngü teorisine göre, T4 zamanında, ya yapısal bir dönüşüm (morfogenesis) ya da yapısal yeniden üretim (morfostasis) meydana gelir. Bağdat Paketi vakası bağlamında, T4 zamanında Türkiye'nin dış politika yapısında ne olmuştur? Bu sorunun cevabı, açık ve nettir: Morfogenesis gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Ortadoğu ve Irak'a yönelik dış politika yapısı, tamamen yeni bir yapıya dönüşmüştür. Önceki dönemde (1923-1950), Türkiye Ortadoğu'dan stratejik olarak uzaklaşmış, "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi çerçevesinde bölge politikasından arınmaya çalışmıştır. Cumhuriyet'in ilk otuz yılında, Türkiye'nin Ortadoğu politikası "minimal müdahale" ve "statüko koruma" ilkelerine dayanmaktaydı (Oran, 2001: 465-485). Bağdat Paketi'yle, Türkiye yeniden bölgenin aktif ve merkezi bir oyuncusu haline gelmiştir. Bu, dış politika yapısında açık bir morfogenesis'tir.

Bu dönüşümün somut göstergeleri şunlardır: (1) Bölgesel ittifak liderliği: Türkiye, Bağdat Paketi'nin kurucusu ve lider ülkesi olmuş, paktın genel sekreterliği Ankara'ya verilmiştir (1955-1979); (2) Ortadoğu güvenlik mimarisinde merkezi rol: Türkiye, NATO'nun güneydoğu kanadı olarak Ortadoğu güvenliğinin garantörü konumuna yükselmiştir; (3) Batı ittifakı içinde artan ağırlık: Türkiye'nin Bağdat Paketi'na katılımı, ABD ve İngiltere'nin gözünde "güvenilir ve stratejik müttefik" imajını pekiştirmiştir; (4) Arap dünyasıyla mesafeli ilişki: Bağdat Paketi, Türkiye-Arap ilişkilerinde uzun vadeli gerilimler yaratmış, özellikle Nasır'ın Mısır'ı ile ilişkiler gerginleşmiştir (Podeh, 1999: 90-95; Bostancı, 2013: 171-184). Bu dönüşüm, morfogenetik teorinin temel argümanını doğrulamaktadır: Yapısal koşullar (T1), fail eylemlilik (T2-T3) tarafından dönüştürülmüş ve yeni bir dış politika yapısı (T4) ortaya çıkmıştır (Archer, 1995: 205-210).

Ancak, bu morfogenesis, "kesintisiz" ve "geri dönüşsüz" değildir. 1958 Irak Devrimi, Bağdat Paktı'nın en kritik üyesini kaybetmesine yol açmış ve paktın CENTO'ya (Central Treaty Organization; Merkezi Antlaşma Teşkilatı) dönüşmesini gerektirmiştir. CENTO, 1979 İran Devrimi'ne kadar varlığını sürdürmüş, ancak askeri etkinliği sınırlı kalmıştır (Bostancı, 2013: 171-184). Dolayısıyla, Bağdat Paktı'nın yarattığı morfogenesis, "kırılgan" ve "dış şoklara açık" bir dönüşümdür. Ancak, Türkiye'nin Ortadoğu'da aktif oyuncu olma stratejisi, 1955 sonrasında kalıcı hale gelmiş ve sonraki yıllar boyunca Türk dış politikasının temel parametrelerinden biri olmuştur (Oran, 2001: 518-520).

MORFOGENETİK DÖNGÜ: ZAMANSAL DÖNÜŞÜM ANALİZİ

Şekil 5: Bağdat Paktı Vakası Morfogenetik Analizi

2.4.3. Bağdat Paktı'nın Uzun Vadeli Etkileri ve Dönüşüm (1955-1979)

Bağdat Paktı'nın T4 aşamasında yaratmış olduğu yapısal dönüşüm, sadece 1955 yılı ile sınırlı kalmamıştır. Aksine, bu dönüşüm uzun vadeli etkileriyle Türk dış politikasının yörüngesini değiştirmiş ve bölgesel ilişkilerde kalıcı sonuçlar yaratmıştır. Paktın imzalanmasından yaklaşık üç buçuk yıl sonra, 14 Temmuz 1958 tarihinde Irak'ta gerçekleşen askeri darbe, Bağdat Paktı'nın ve Türkiye'nin Ortadoğu politikasının en kritik dönüm noktalarından biri olmuştur. Bu olayın sonrasında ve sonraki yıllarda yaşanan

gelişmeler, morfogenezis'in kalıcılığını test etmiş ve Türk dış politika yapısında yeni adaptasyonları zorunlu kılmıştır.

1958 Irak Devrimi: Paktın Yapısal Temelinin Zayıflaması ve Irak ile İlişkilerin Bozulması

Abdülkerim Kasım liderliğindeki Hür Subaylar Hareketi, 14 Temmuz 1958 sabahında Irak'ta bir askeri darbe gerçekleştirmiş ve Kral II. Faysal ile Başbakan Nuri Said Paşa'nın rejimini devirmişti (Bostancı, 2013: 171-184). Darbenin sonuçları, Irak açısından değil, bölgesel açıdan çok daha geniş sonuçlar doğurmuştur. Kral II. Faysal, Şevket Paşa ve Nuri Said Paşa, devrim sırasında halk tarafından linç edilerek öldürülmüş, yeni hükümet, Sovyetler Birliği ile yakınlaşan bir politika izlemeye başlamıştır (Podeh, 1999: 115-120). Bu gelişme, Bağdat Paktı'nın önemli bir unsuru olan Irak'ın pakt çerçevesinden çıkması anlamına gelmiştir. Kasım hükümeti, 24 Mart 1959 tarihinde resmi olarak Bağdat Paktı'ndan çekilmiş ve bu çekilme, paktın merkezinin Bağdat'tan Ankara'ya kaymak zorunda kalmasına yol açmıştır (Bostancı, 2013: 181-182).

Irak Devrimi'nin Türkiye'ye yönelik algısı da olumsuzdu. Kasım hükümeti, Bağdat Paktı'nı "emperyalizmle iş birliği" olarak görmüş ve Türkiye'yi "Batı'nın Ortadoğu'da temsilcisi" olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda, Türk-Irak ilişkileri hızla gerginleşmiş, iki ülke arasında siyasi mesafeler açılmış ve ticari ilişkiler sekteye uğramıştır (Yeşilbursa, 2005: 235-245). Türkiye, Irak'ın Bağdat Paktı'ndan çekilişinin ardından, ekonomik ve stratejik açıdan bir kayıp yaşamış; Ortadoğu'da Türkiye'nin liderlik konumunun temelinde yer alan iki ülkeli iş birliği örüntüsü kırılmıştır. Bu durum, morfogenezis'in "kırılğan" yapısını göstermiş, yapısal dönüşümün dış şoklara karşı ne kadar dayanıklı olduğu sorularını ortaya çıkarmıştır.

1958 Irak Devrimi'nin Türk-Irak ilişkilerine etkisi Bağdat Paktı'nın çöküşünün ötesine geçmektedir. Kasım hükümeti, Nuri Said'in Batı yanlı politikasını tamamen tersine çevirerek Sovyetler Birliği'ne yaklaşan, anti-emperyalist retorik kullanan ve Arap milliyetçiliğini destekleyen bir politika benimsemiştir (Bostancı ve Karaca, 2018: 135-136). Bu dönemde, Türkiye-Irak sınırı boyunca gerginlikler artmıştır. Özellikle Musul sorunu, su kaynakları anlaşmazlığı ve sınır güvenliği konuları, iki ülke arasında mükerrer çekişmelere yol açmıştır. Kasım yönetimi, Türkiye'yi emperyalist ittifaka dahil olan bir

devlet olarak tanımlamış ve Irak-Türkiye ekonomik ve ticari ilişkileri durma noktasına gelmiştir (Bostancı ve Karaca, 2018: 139-147).

CENTO'ya Dönüşüm: Yapısal Adaptasyon ve Devamlılık (1959-1979)

Irak'ın paktan çekilişinin ardından, Bağdat Paktı yeniden yapılandırılmış ve "Merkezi Antlaşma Örgütü" (CENTO- Central Treaty Organization) olarak yeniden adlandırılmıştır (Yeşilbursa, 2019: 19). Paktın merkezi Ankara'ya taşınmış ve Türkiye, CENTO'nun de facto liderliğini üstlenmiştir. CENTO'ya İngiltere, Pakistan ve İran'ın katılımı devam etmiştir; Türkiye ise Ortadoğu'da Batı çıkarlarının temel bekçisi rolünü oynamaya başlamıştır. CENTO'nun kurumsal yapısı ve faaliyetleri, Bağdat Paktı'nın mirasını taşımış, ancak Irak'ın yokluğunda paktın bölgesel etkisi belirgin şekilde azalmıştır (Oran, 2001: 520-525).

CENTO, 1959'dan 1979 İran Devrimi'ne kadar yirmi yıl boyunca, Türkiye'nin Ortadoğu politikasının temel kurumsal çerçevesi olmuştur. Ancak, paktın askeri ve siyasi etkinliği sınırlı kalmış, bölgesel sorunlarda çoğu zaman pasif kalmıştır (Yeşilbursa, 2019: 19-20). 1967 Arap-İsrail Savaşı, 1973 Yom Kippur Savaşı ve özellikle 1979 İran Devrimi'nin yaşanması, CENTO'nun gücünü sınırlamış ve paktın etkisini azaltmıştır. 1979 İran Devrimi sonrasında, İran'ın CENTO'dan çekilmesi ile paktın yapısal temeli tamamen sarsılmış ve CENTO 1979 sonra tamamen etkisiz hale gelmiştir (Oran, 2001: 525).

Türk-Amerikan İlişkilerine Etkisi: Stratejik Ortaklık ve Bağımlılık Dinamiği

Bağdat Paktı'nın en belirgin uzun vadeli etkilerinden biri, Türk-Amerikan ilişkilerinin kalıcı bir şekilde güçlendirilmesi olmuştur. Paktın imzalanmasından sonra, ABD-Türkiye ilişkileri NATO ortaklığından öte Ortadoğu güvenliği ve Soğuk Savaş stratejisinin merkezi taşlarından biri haline gelmiştir. Eisenhower ve Dulles yönetimi, Türkiye'yi "güvenilir ve stratejik müttefik" olarak tanımlamış ve buna göre ekonomik, askeri ve diplomatik desteği artırmıştır. Dulles'in "Kuzey Kuşak" (Northern Tier) stratejisinin Türkiye üzerinde somutlaşması, Türk-Amerikan ittifakını sadece bir sözleşme olmaktan çıkarmış, Soğuk Savaş boyunca iki ülke arasındaki ilişkilerin temelini oluşturmuştur (Hale, 2000: 120-130).

1955-1960 döneminde, Türkiye'ye yönelik Amerikan yardımları (askeri, ekonomik ve teknik) önemli ölçüde artmıştır. Türkiye, bu yardımlar sayesinde, ordusunu NATO standartlarına uyumlu hale getirmiş, ekonomik krizden kısmen çıkış yapmış ve bölgesel güvenlik tehditlerine karşı savunma kapasitesini artırmıştır (Bağcı, 1990: 17-60). Ancak, bu askeri ve ekonomik bağımlılık, Türkiye'nin dış politika bağımsızlığını sınırlandıran bir dinamik yaratmıştır. Türkiye, ABD'nin Ortadoğu politikasında önemli bir rol oynamakla birlikte, ABD çıkarları dışında hareket etme kapasitesini önemli ölçüde yitirmiş ve bölgesel meselelerde ABD'nin tercihlerine uyum sağlamak zorunda kalmıştır (Oran, 2001: 520-525).

1960'lar boyunca, Türk-Amerikan ilişkilerinde bazı gerginlikler yaşanmış olsa da (1964 Kıbrıs krizi ve Johnson Mektubu gibi), genel olarak stratejik ortaklık devam etmiştir. Türkiye, Amerikan görevlilerin ve subaylarının ülke içinde eğitim amaçlı bulunmasına izin vermiş, Amerikan üslerinin Türk toprağında faaliyet göstermesine onay vermiş ve Amerikan dış politikasına uygun hareket etmiştir. Bu durum, Türkiye'nin "Batı'nın güvenilir müttefiki" konumunu pekiştirirken, aynı zamanda Ortadoğu'da bağımsız bir dış politika izleme imkanını kısıtlamıştır. Bağdat Paketi'nin morfogenez etkisi, bu açıdan, Türkiye'yi "Batı bağımlısı" bir konuma yerleştirmiş ve bu bağımlılık, Türk dış politikasının temel yapısının bir parçası haline gelmiştir (Hale, 2000: 125-135; Balcı, 2013: 101-103).

Türkiye-Ortadoğu-Irak İlişkilerine Uzun Vadeli Etkisi: Mesafeli ve Gergin Dönem

Bağdat Paketi'na katılım, kısa vadede Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki konumunu güçlendirmişse de uzun vadede Türkiye'nin Arap dünyasından uzaklaşmasına ve bölgesel ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştır. Özellikle Cemal Abdülnasır'ın Mısır'ında, Bağdat Paketi ve Türkiye, "emperyalizmle iş birliği" ve "Arap birliğine karşı tavır" olarak algılanmıştır (Podeh, 1999: 90-100). 1950'ler ve 1960'lar boyunca, Türk-Mısır ilişkileri gerginlik taşımış, Türkiye'nin Arap Ligi içindeki konumu marjinal kalmış ve Türkiye-Arap ekonomik ve kültürel ilişkileri büyük ölçüde durağan kalmıştır (Oran, 2001: 525-530).

1955 Bağdat Paketi'nin yarattığı morfogenez, Türkiye'nin Ortadoğu'da aktif oyuncu olmasını sağlamış, ancak bu aktiflik, Arap ülkeleriyle ilişkilerde mesafe ve gerginlik

olarak kendini göstermiştir. Türkiye, Batı ittifakı içinde güçlenmiş, ancak Arap dünyasına karşı güvenilir bir partner olmaktan uzaklaşmıştır. Bu, dış politika yapısında morfogenesis'in "seçici" bir dönüşüm olduğunu, yani başka alanlarda maliyetler yaratırken belirli alanlarda kazanımlar sağladığını göstermektedir. Bağdat Paketi'nin uzun vadeli etkisi, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca "iki yüzlü" bir karakter yaratmıştır: Batı'ya karşı yakın ve sadık, Arap ülkelerine karşı ise mesafeli ve şüpheli bir tutum olarak ortaya çıkmıştır.

1960-1970 döneminde, Türk-Irak ilişkileri "buzlu" bir dönem yaşamıştır. Irak'ta ardı ardına yaşanan askeri darbeler (1958, 1963, 1968) ve her defasında dış politika yönünün değişmesi, Türkiye ile stabil bir ilişki kurulmasını engellemiştir. 1970'lere doğru, Irak'ın Sovyetler Birliği ile stratejik ortaklığı derinleşirken, Türkiye'nin NATO'ya bağlılığı devam etmiş ve iki ülke arasında ideolojik ve stratejik mesafeler kapatılmamıştır. Bağdat Paketi'nin çöküşü, Türkiye'nin Ortadoğu'da "bölgesel liderlik" hedefi için de bir hayal kırıklığı olmuştur.

2.5. Tip ve Politika Yanıtları Değerlendirmesi

2.5.1. Tip I Kategorilendirme: Uyumlu Spesifik Dış Politika Kararı

Neoklasik realizm, dış politika davranışlarını analiz etmek için "Tip" kategorilerini kullanır. Bu kategoriler, karar alındıktan sonra ortaya çıkan dış politika davranışının kapsamını, etkisini ve sürdürülebilirliğini göstermektedir. Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in temelini attığı bu sınıflandırmaya göre, Tip I, "spesifik dış politika kararları" olarak tanımlanır. Bu kategoriye giren kararlar, belirli bir ülkenin spesifik bir zaman diliminde aldığı, tek bir olay veya sorunla ilgili kararlarıdır (Ripsman vd., 2016: 42-48). Bağdat Paketi'ne katılım kararı, tam olarak bu kategoriye girmektedir. Zira, Bağdat Paketi, Türkiye'nin bir belirli ittifaka katılım kararıdır; belirli bir zaman (24 Şubat 1955) ve mekânda (Bağdat) imzalanmış somut bir uluslararası antlaşmadır ve Türkiye'nin o dönemki belirli stratejik ihtiyaçlarına yanıt veren karardır (EK 1).

Tip I kararlar, Tip II (büyük stratejiler veya başlıca stratejik düzenlemeler) ve Tip III (sistem düzeyinde yapısal dönüşümler) kategorilerinden farklılaşır. Tip II örneği, Menderes'in "liberal ekonomi ve Batı entegrasyonu" stratejisi olabilir; bu, altında birçok

Tip I kararı barındıran bir "meta-stratejisi" temsil eder. Tip III örneği ise, Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından Atatürk'ün "laik, modern, ulus-devlet" yapılanması; bu, sistemik düzeyde yapısal değişim anlamına gelir. Bağdat Paktı kararı, Tip I olmakla birlikte, Menderes'in Tip II seviyesindeki Batı entegrasyonu stratejisinin bir aracı olmuştur. Aynı zamanda, bu karar, Türk dış politika yapısında Tip III seviyesinde bir dönüşüm de tetiklemiştir. Ancak, karar kendisi Tip I kategorisine ait bir karardır (Ripsman vd., 2016: 44-50; Schweller, 2004: 170-178).

Bağdat Paktı'nın Tip I karakteri, onun "olay-spesifik" ve "zaman-sınırlı" doğasından kaynaklanmaktadır. Türkiye, 1955'te Sovyet tehdidi ve bölgesel istikrarsızlık karşısında, belirli bir ittifaka katılma kararı almıştır. Bu karar, o dönemin spesifik koşullarına bir yanıttır. Ancak, bu Tip I kararın uzun vadeli etkileri, Tip II ve Tip III seviyelerinde de kendini göstermiştir. Bağdat Paktı, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yeni bir çağ açmış ve sonraki on yıllar boyunca Türk dış politikasının temel parametrelerini şekillendirmiştir (Oran, 2001: 518).

2.5.2. Politika Yanıtı Analizi: PR1 (Zamanında Yanıt)

Neoklasik realizmin ara değişkenlerin değerlendirilmesinde önemli bir yeri olan Politika Yanıtı (Policy Response) analizi, devletlerin sistemik baskılara ne tür tepkiler verdiğini sınıflandırır. Ripsman ve diğerlerinin geliştirdiği bu kategorilendirmeye göre, Politika Yanıt'ların üç temel türü bulunmaktadır: PR1 (Zamanında Yanıt), PR2 (Gecikmeli Yanıt) ve PR3 (Başarısız/Başarılı Olmayan Yanıt). PR1, sistemik baskılara hızlı, etkili ve karar alıcıların amaçlarıyla uyumlu bir yanıttır. PR2, sistemik baskılara uyumlu ancak çeşitli nedenlerle gecikmeli bir yanıttır. PR3 ise, sistemik baskılara rağmen uygunsuz veya başarısız bir yanıttır (Ripsman vd., 2016: 52-65). Bağdat Paktı kararı, PR1 kategorisine girmektedir. Çünkü Türkiye, sistemik baskılara (Sovyet tehdidi, bölgesel istikrarsızlık, ABD stratejik ihtiyacı) zamanında ve etkili bir biçimde yanıt vermiştir. Karar, hızlı alınmıştır (1954 başından 1955 Şubat'ına kadar yaklaşık bir yılda); nettir (Bağdat Paktı'na açıkça katılım); ve karar alıcıların amaçlarıyla uyumludur (ekonomik yardım sağlama, güvenlik garantisi alma, bölgesel liderlik kazanma).

Türkiye'nin Bağdat Paktı'na katılımı, ABD'nin beklentileriyle tam olarak uyumlu bir cevap olmuştur. Dulles'ın Kuzey Kuşak stratejisinde, Türkiye'nin Bağdat Paktı'na

katılması ve liderlik etmesi, stratejinin başarısı için şarttı. Türkiye bu şartı yerine getirmiş ve hatta Paktın Genel Sekreterliği Ankara'ya verilmiştir (1955 sonrası). Baskın Oran'ın belirttiği gibi, "Menderes hükümeti, ABD'nin Ortadoğu stratejisine tam bir uyum sağlamıştır ve bu uyum, doğru zamanda, doğru şekilde gerçekleştirilmiştir" (Oran, 2001: 515). Ali Balcı (2013: 107)'ya göre Türkiye, kendi güvenlik ihtiyaçlarını ve ekonomik çıkarlarını göz önüne alarak, ABD'nin bölgesel stratejisi içinde kendisine düşen rolü zamanında ve etkili bir biçimde üstlenmiştir.

PR1 kategorisinde olmak, Türkiye'nin devlet kapasitesinin yüksek olduğunu ve karar alma mekanizmasının etkin çalıştığını göstermektedir. Menderes'in merkezileşmiş karar alma yapısı, bu hızlı yanıtı mümkün kılmıştır. Ancak, PR1'in uzun vadeli sonuçları her zaman pozitif olmayabilir. Bağdat Paktı, kısa vadede Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki konumunu güçlendirmiş, ancak uzun vadede Türkiye'yi Arap dünyasından uzaklaştırmış ve bölgesel ilişkilerde gerilimler yaratmıştır. Özellikle, Cemal Abdülnasır'ın Mısır'ında, Bağdat Paktı "emperyalist ittifak" olarak algılanmış ve Türkiye-Mısır ilişkileri uzun yıllar gergin kalmıştır (Podeh, 1999: 90-95).

2.6. Bölüm Değerlendirmesi ve Sonraki Vakalara Geçiş

Bağdat Paktı vakasının bu neoklasik realizm ve morfogenetik yaklaşımlarla yapılan analizi, birkaç önemli sonuca ulaştırmaktadır. Birincisi, Bağdat Paktı'na katılım kararı, yalnızca uluslararası sistemik baskıların (Sovyet tehdidi, Batı baskısı, bölgesel istikrarsızlık) sonucu değildir. Aksine, bu sistemik baskılar, karar alıcıların algıları, stratejik kültür geleneği, devlet kapasitesi, devlet-toplum ilişkisi ve ekonomik kriz dinamikleri gibi ara değişkenler tarafından filtrelenmiş ve spesifik bir dış politika davranışına dönüştürülmüştür. Menderes'in Batı yönelimli algıları, ekonomik krizden çıkış ihtiyacı ve iktidarını sürdürme hedefi, Bağdat Paktı kararını hızlandırmıştır. Aynı zamanda, Kemalist stratejik kültürden yapılan kopuş, devlet kapasitesinin merkezileşmiş yapısı ve Kürt meselesi kaynaklı güvenlik kaygıları, bu kararın spesifik karakterini belirlemektedir.

İkincisi, Bağdat Paktı kararı, morfogenetik analiz açısından, Türkiye'nin dış politika yapısında kalıcı bir dönüşüm (morfogenesis) yaratmıştır. T1 zamanında (1945-1954), Türkiye'nin Ortadoğu politikası Kemalist ilkeler çerçevesinde minimal müdahale ve

bölgesel mesafelilik karakterini taşımaktaydı. Cumhuriyet'in ilk otuz yılında, Türkiye Ortadoğu'dan stratejik olarak uzaklaşmış ve bölge politikasına sınırlı düzeyde müdahil olmuştur (Oran, 2001: 465-485). T2-T3 aşamasında (1954-1955), Menderes hükümeti ve karar alıcı elitler, sistemik baskıları ara değişkenler üzerinden yorumlayarak Bağdat Paktı'na katılım kararını almış ve bu karar, T4 zamanında (1955 sonrası) Türkiye'nin dış politika yapısında radikal bir dönüşüm meydana getirmiştir. Bağdat Paktı'yla birlikte, Türkiye yeniden bölgenin aktif ve merkezi bir oyuncusu haline gelmiş, Ortadoğu güvenlik mimarisinde liderlik rolü üstlenmiş ve Batı ittifakının bölgedeki kritik temsilcisi konumuna yerleşmiştir. Bu, açık bir morfogenezis örneğidir: Yapısal koşullar (T1), fail eylemlilik (T2-T3) tarafından dönüştürülmüş ve yeni bir dış politika yapısı (T4) ortaya çıkmıştır (Archer, 1995: 205-210; Archer, 2003: 70-75). Dolayısıyla, Bağdat Paktı vakası, morfogenetik döngünün tam bir döngü olarak işlediğini ve Türk dış politikasında yapısal düzeyde kalıcı değişim yarattığını göstermektedir.

Üçüncüsü, Bağdat Paktı'na katılım, Tip I spesifik karar olmasına rağmen, Menderes'in Tip II seviyesindeki Batı entegrasyonu stratejisinin bir aracı olmuş ve sonuçta, Türk dış politika yapısında Tip III seviyesinde uzun vadeli etkileri yaratmıştır (Ripsman vd., 2016: 46-50; Schweller, 2004: 178-185). Dördüncüsü, Türkiye'nin PR1 (Zamanında Yanıt) kategorisinde sistemik baskılara yanıt vermesi, hükümetin dış politika karar alma kapasitesinin yüksekliğini ve stratejik pragmatizmini göstermektedir. Ancak, bu "başarılı" yanıt, uzun vadede Türkiye'yi Arap dünyasından uzaklaştırmış ve bölgesel ilişkilerde gerilimler yaratmıştır.

Bağdat Paktı vakasının bu analizi, neoklasik realizmin Türk dış politika analizindeki açıklayıcı gücünü göstermektedir. Sistemik faktörlerin yanında ara değişkenleri dikkate alan bu yaklaşım, "salt yapı" veya "salt aktör" merkezli analizlerin yetersizliğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, morfogenetik yaklaşım, karar alıcıların eylemleriyle yapı arasındaki diyalektik ilişkiyi açıklamada kullanışlı bir çerçeve sağlamaktadır. Ancak, bu ilk vaka analizinin yanında, sonraki iki vakanın (1990-1991 Körfez Savaşı ve 2003 ABD'nin Irak'ı İşgali) analizi, bu teorik çerçevenin işe yararlığını ortaya koymak açısından kritik önem taşımaktadır.

Sonraki bölümlerde analiz edilecek Körfez Savaşı vakası (1990-1991), tamamen farklı bir sistemik bağlam sunmaktadır. Soğuk Savaş sona ermiş, ABD tek süper güç haline

gelmiş, Ortadoğu'daki bölgesel güç dengesi değişmiş ve Irak'ın Kuveyt'i işgali Türkiye'nin çıkarlarını doğrudan tehdit etmiştir. Bu dönemde, Özal'ın liderliğindeki hükümetin dış politika kararları birçok faktörün birleşimiyle şekillenmiştir.

BÖLÜM 3: SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ: KÖRFEZ SAVAŞI VAKASI

3.1. Giriş: Vakanın Genel Çerçevesi

1980'lerin sonu ve 1990'ların başında Türkiye, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte stratejik konumunun belirsizleştiği bir dönemden geçmekteydi. Sovyet tehdidinin ortadan kalkması, Türkiye'nin NATO içindeki "sınır devleti" konumunu tartışmalı hale getirmiş ve Ankara'nın dış politika yapıcıları arasında "Soğuk Savaş biterse Türkiye ne olur?" sorusu yoğun şekilde tartışılmaya başlanmıştır (Hale, 2000: 210-215). Özellikle Berlin Duvarı'nın yıkılması (9 Kasım 1989) ve Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesi (1990-1991), Türkiye'nin NATO'daki önceliğini azaltmış ve Batı'nın Türkiye'ye olan ilgisinin azalacağı endişelerini güçlendirmiştir (Keyder, 1987: 212-225; Ahmad, 1993: 218-222). Bu endişeler, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın "Türkiye yeni dünya düzeninde aktif rol almalı, aksi takdirde unutulmuş müttefik haline gelebilir" söyleminin arka planını oluşturmuştur (Hale, 2000: 210-215).

Körfez Krizi, Türkiye için bu belirsizliğin ortasında ortaya çıkan ve stratejik konumunu yeniden tanımlama fırsatı sunan bir gelişme olmuştur. Özal, Körfez'de ABD ile yakın iş birliği yapmanın Türkiye'nin NATO'daki konumunu güvence altına alacağını, Ortadoğu'da bölgesel güç olarak yükselişini sağlayacağını ve ekonomik kazançlar getireceğini öngörmüştür (Oran, 2003: 145-157). Özal açık bir şekilde Körfez krizini bir "fırsat penceresi" olarak görmüştür. Ancak bu vizyon, geleneksel Kemalist statükoculuğu temsil eden askeri bürokrasi, muhalefet partileri ve kamuoyunun önemli bir kesimiyle çatışmıştır (Torumtay, 1993; Şener 2013; 250-314). Körfez Savaşı'na destek kararı, bu çatışmanın sonucunda ortaya çıkmış ve Türkiye'nin dış politika yapısında kalıcı bir dönüşüme yol açmıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası sistem iki kutuplu yapıdan tek kutuplu yapıya geçiş yaparken, bu sistemik dönüşüm Türkiye'nin Irak'a yönelik politikalarını temel açıdan değiştirmiştir. Irak'ın Kuveyt'i 2 Ağustos 1990'da işgal etmesiyle başlayan Körfez Krizi, Türkiye'nin hangi koalisyon ortağıyla yer alacağı, güvenlik endişelerini nasıl çözeceği ve ekonomik çıkarlarını nasıl koruyacağı soruları açısından derinden etkilemiştir. Körfez Savaşı vakasının bir diğer önemli boyutu ekonomik faktörlerin dış

politika kararlarında ne kadar belirleyici rol oynadığını göstermesidir. Bağdat Pakı döneminde Türkiye'nin temel kaygısı güvenlik idi; ancak Körfez Savaşı döneminde, Türkiye'nin Irak'a yönelik ekonomik bağımlılığı (özellikle Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı ve ticari ilişkiler) karar alıcıları ciddi bir ikilemle karşı karşıya bırakmıştır. ABD'nin dayattığı uluslararası ambargoya uyarak Irak ticaretini durdurma, Türkiye'nin yüz milyarlarca dolar kayba uğraması anlamına gelmiş; bu durum, hükümetin ve kamuoyunun kararı sorgulamasına yol açmıştır.

1990-1991 Körfez Savaşı, Bağdat Pakı (1955) vakasından temel açılardan farklılaşmakla birlikte, Türkiye'nin dış politika yapılarında benzer mekanizmaların işlediğini göstermektedir. Bu dönemin en belirleyici siyasi lideri Cumhurbaşkanı Turgut Özal olmuştur. Özal, Bağdat Pakı döneminde Menderes'in Batı yönelimi çizgisini devam ettirmiş, ancak daha radikal ve aktivist bir dış politika vizyonu ile Türkiye'yi masada yer alan bir oyuncu konumuna taşımaya çalışmıştır. Tek kutuplu sistemin yarattığı yapısal baskılar, Özal'ın risk alan liderlik algıları, geleneksel Kemalist stratejik kültüre karşı revizyonist vizyon, Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın karşı direnci ve muhalefet partilerinin kamuoyu tepkisi aynı anda sahneye çıkmış ve Türkiye'nin nihai dış politika kararını şekillendirmiştir.

Körfez Savaşı vakasının Bağdat Pakı'ndan farklı olan en önemli boyutu, uluslararası sistemik bağlam ve Türkiye'nin iç dinamikleridir. 1955'te Türkiye, iki kutuplu Soğuk Savaş sistemi içinde NATO'nun güney kanadında Sovyet tehdidine karşı bir sınır devleti olarak hareket etmiş ve Bağdat Pakı'yla bu konumunu resmileştirmiştir. Buna karşılık, 1990-1991'de Türkiye, Sovyet tehdidinin ortadan kalktığı ve ABD'nin tek hâkim güç olarak ortaya çıktığı yeni bir sistemle karşılaşmıştır. Bu sistemik dönüşüm, Türkiye'nin stratejik değerini sorgulamaya açmış ve Ankara'yı yeni bir dış politika vizyonu geliştirmeye zorlamıştır. Özal, bu belirsizlik döneminde ABD Başkanı George H.W. Bush'la yakınlaşma stratejisini benimsemiş ve Körfez Krizi'ni Türkiye'nin bu yeni düzendeki konumunu güçlendirmek için bir "fırsat penceresi" olarak algılamıştır (Balcı, 2013: 207-211). Ancak bu vizyon, Başbakan Yıldırım Akbulut, Dışışleri Bakanı Ali Bozer ve özellikle Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın muhalefeti ve geleneksel askeri bürokrasinin statükocu yaklaşımıyla ciddi çatışmalara yol açmıştır (Torumtay, 1993).

PKK terör tehdidi ve Kürt sorunu, bu vakadaki bir diğer kritik boyutu oluşturmaktadır. 1990'lara gelindiğinde, PKK, Türkiye'nin güneydoğusunda şiddetli bir terör faaliyetleri yürütmekteydi ve Kuzey Irak'taki Kandil Dağları civarında güçlü üsleri bulunmaktaydı. Körfez Savaşı öncesinde Saddam Hüseyin rejimi PKK'ya karşı sınırlı iş birliği yapmaktaysa da savaş sonrasında Kuzey Irak'ta oluşacak otorite boşluğunun PKK'nın daha rahat hareket etmesine imkan vereceğinden korkulmuştur. Bu durum, Türkiye'nin Körfez Krizi'ne yanıtını şekillendiren en önemli güvenlik faktörlerinden biri olmuştur (Öğür, Baykal ve Balcı, 2014: 30-38). Özal, ABD ile yakın iş birliğinin hem Irak'taki Kürt grupları üzerinde etki sahibi olmayı hem de PKK'ya karşı ABD desteği almayı sağlayacağını hesaplamıştır; ancak bu hesaplama 1990'lar boyunca çeşitli hayal kırıklıklarıyla sonuçlanmıştır.

Körfez Savaşı vakasının analiz edilmesinde teorik bölümde ifade edildiği gibi neoklasik realizm ve morfogenetik yaklaşım Türkiye'nin dış politika davranışının çok katmanlı dinamiklerini ortaya koymak için uygun bir çerçeve sunmaktadır. Birincisi, neoklasik realizm, sistemik baskıları (tek kutuplu sistem, ABD hegemonyası, Körfez Krizi) bağımsız değişken olarak tanımlayarak, bu baskıların nasıl Türkiye'nin karar alma sürecine dönüştüğünü ara değişkenler (lider algıları, stratejik kültür, devlet kapasitesi, devlet-toplum ilişkisi, Kürt meselesi, ekonomik faktörler) aracılığıyla inceler. İkincisi, morfogenetik yaklaşım, bu yaklaşımın zaman boyutunu eklemleyerek, T1'deki yapısal koşulların, T2-T3'teki fail eylemlilikler tarafından nasıl dönüştürüldüğünü ve T4'te yeni bir yapının nasıl ortaya çıktığını göstermek için kullanılır. Bu çerçeve içinde, Körfez Savaşı vakası, Türkiye'nin dış politikasında yapısal bir dönüşüme (morfogenesis) yol açmış; Kuzey Irak'ta otorite boşluğunun oluşması, 36. paralel üzerinde uçuşa yasak bölgenin kurulması ve PKK'nın güçlenmesi gibi sonuçlar Türk dış politika yapısını kalıcı bir şekilde değiştirmiştir.

Bu bölüm, Körfez Savaşı vakasını morfogenetik döngünün dört temel zamanı içinde inceleyecektir. İlk olarak T1 zamanında (1980-1990 dönemi), Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve tek kutuplu sistemin ortaya çıkışının Türkiye üzerinde yarattığı yapısal koşullar ve Körfez bölgesindeki güvenlik dinamiklerinin evrilmesi ele alınacaktır. Bu dönemde uluslararası sistemin yapısı, Türkiye'nin dış politika seçeneklerini nasıl koşullandırmıştır ve Türkiye hangi yapısal baskılarla karşı karşıya kalmıştır soruları yanıtlanacaktır. İkinci

olarak, T2-T3 zamanında (2 Ağustos 1990- 28 Şubat 1991), Irak'ın Kuveyt'i işgalinden Körfez Savaşı'nın bitişine kadar olan süreçte Türkiye'nin uluslararası sistemik baskılarla etkileşimi analiz edilecektir. Bu etkileşim sürecinde Cumhurbaşkanı Özal'ın liderlik algıları, Kemalist statükoculuk ile Özalcı aktivizm arasındaki stratejik kültür çatışması, askeri bürokrasinin devlet kapasitesine ilişkin endişeleri (özellikle Genelkurmay Başkanı Torumtay'ın istifası), TBMM'de yaşanan iç politik tartışmalar, kamuoyunun muhalefeti, PKK ve Kürt mülteci krizi kaynaklı güvenlik kaygıları ve Körfez Krizi'nin Türkiye ekonomisine etkisi gibi ara değişkenlerin sistemik uyaranları nasıl filtrelediği detaylı olarak incelenecektir. Bu zaman diliminde aynı zamanda Körfez Savaşı'nın kendisi de gerçekleşmektedir ve Türkiye'nin koalisyona destek kararının alınması ve uygulanması süreci tartışılacaktır. Üçüncü olarak, T4 zamanında (1991-1995 dönemi), savaş sonrasında ortaya çıkan yapısal dönüşümler ele alınacaktır: Kuzey Irak'ta oluşan otorite boşluğu, 36. paralel üzerinde kurulan uçuşa yasak bölge (Huzuru Temin Harekâtı ve Çekiç Güç operasyonu), PKK'nın Kuzey Irak'a kalıcı olarak yerleşmesi ve güçlenmesi, Türkiye'nin bölgeye yönelik sınır ötesi operasyonları ve Türkiye-Irak ilişkilerinde yaşanan kalıcı değişimler incelenecektir. Son olarak, Körfez Savaşı kararının Tip kategorileri ve Politika Yanıtları türleri bağlamında kategorize edilecek ve morfogenetik analiz sentezi sunulacaktır.

3.2. T1: Yapısal Koşullanma (1980-1990)

Körfez Savaşı vakasının T1 dönemini (1980-1990) anlamak için, bu on yıllık zaman diliminin Türkiye'nin dış politika seçeneklerini nasıl koşullandırıldığını ortaya koymak gerekir. Bağdat Paktı vakasından farklı olarak, T1 döneminde Soğuk Savaş'ın yapısal temelleri çöküş halindeydi. 1980'lerin ortasından itibaren Sovyet Birliği'nin başlattığı Glasnost ve Perestroyka reformları (Gorbaçov, 1987), iki kutuplu sistemin belkemiğini zayıflatmış; Berlin Duvarı'nın 9 Kasım 1989'da yıkılması ve Doğu Avrupa'da komünist rejimlerin birbiri ardına çökmesi, uluslararası sistemde bir tarihsel kırılma yaratmıştır. 25 Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin resmen dağılması ile iki kutuplu dünya düzeni fiilen sona ermiş; Charles Krauthammer'ın kavramsallaştırdığı "tek kutuplu an" (unipolar moment) ortaya çıkmıştır (Krauthammer, 1990/1991: 23-33). Bu yapısal dönüşüm, Türkiye'nin Ortadoğu politikasını temel açıdan etkileyen bir koşullandırma süreci başlatmıştır. Soğuk Savaş boyunca NATO'nun güneydoğu kanadını oluşturan Türkiye,

Sovyet tehdidinin ortadan kalkması bağlamında stratejik değerini sorgulamak zorunda kalmıştır. Bağdat Paketi vakasında olduğu gibi net bir "dış tehdit" artık mevcut değildir; aksine, belirsizlik ve yeniden konumlanış zorunluluğu T1 döneminin temel karakteristiğini oluşturmuştur.

Türkiye'nin T1 dönemi koşullandırması, yalnızca uluslararası sistemin yapısından değil, aynı zamanda 1980 sonrası bölgesel gelişmelerden de kaynaklanmıştır. 1980-1988 İran-İrak Savaşı'nın son bulması, Körfez bölgesinde yeni bir dengenin oluşması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu savaş döneminde Türkiye, tarafsızlık politikası izlemiş; ancak ekonomik olarak İran ve Irak'tan faydalanmış, bu iki ülkeye transit ticaret kanalı olarak hareket etmiş ve bilhassa Irak'ın enerji kaynaklarına (Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı aracılığıyla) erişim sağlamıştır (White, 2001: 189-203). 1988'de savaşın bitişinden sonra, Saddam Hüseyin'in rejiminin hala Ortadoğu'da önemli bir askeri güç olarak kaldığı ancak ekonomik olarak savaş borçlarıyla ezildiği görülmektedir. Bu durum, bir taraftan İran'ın bölgesel gücünün artmasına, diğer taraftan ise Irak'ın Körfez ülkeleri (Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar gibi) nezdinde borç ödeme baskısı altına girmesine yol açmıştır (Sick, 1989: 45-78).

Türkiye'nin 1980-1990 dönemindeki iç dinamikleri ise çok yönlü bir dönüşüm içinde idi. 12 Eylül 1980 askerî darbesi ile başlayan dönem, 1983 seçimleriyle sivil siyasete dönüş yaşamış ve Turgut Özal'ın Anavatan Partisi'nin (ANAP) iktidara gelmesiyle yeni bir dış politika paradigması ortaya çıkmıştır. Özal'ın ekonomik liberalizasyon politikaları (1980 öncesi korumacı modelden 1980 sonrası dışa açık modele geçiş), Türkiye'yi küresel ekonomiye entegre ederken aynı zamanda bölgesel ticari ilişkileri yoğunlaştırmıştır. Irak ile ticari ve enerji bağlantıları bu bağlamda özel bir öneme sahiptir (Özal, 1991). 1989 yılında Özal'ın Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesi, dış politikada daha aktivist bir yaklaşımı teşvik etmiştir. Özal'ın "Türkiye bir bölgesel güç olmalı" ve "Ortadoğu'da aktif rol oynamalı" söylemlerinin arka planında, Soğuk Savaş'ın bitişiyile Türkiye'nin statüko durumunun sorgulanması yatıyordu (Hale, 2000: 200-215).

3.2.1. Sovyet Sisteminin Çöküşü ve Soğuk Savaş Düzeninin Sonu (1989-1991)

II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan iki kutuplu uluslararası sistemin belirleyici unsurlarından biri olan Sovyetler Birliği, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren derin bir

yapısal kriz içine girmiştir. Sovyet sisteminin bu krizi, salt ekonomik durgunluktan ibaret olmayıp, ideolojik meşruiyetin erozyonu, teknolojik gerilik ve toplumsal dinamiklerin devlet kontrolünden çıkması gibi çok boyutlu bir çöküş sürecini ifade etmektedir (The White House, 1990: 1-5). 1985 yılında Mihail Gorbaçov'un Komünist Parti Genel Sekreteri olmasıyla başlayan "glasnost" (açıklık) ve "perestroyka" (yeniden yapılanma) politikaları, sistemi kurtarmak yerine çöküşünü hızlandırmıştır (Kurt, 2021: 1368-1375). Sovyet ekonomisinin yapısal sorunları, özellikle merkezi planlama sisteminin verimsizliği ve teknolojik yenilikleri özümseyememesi, Batı ile artan refah farkını kapatmayı imkânsız hale getirmiştir. Bu dönemde, Batı'nın bilgi devrimi ve mikroelektronik alanındaki ilerlemeleri karşısında Sovyet endüstrisi hareketsiz kalmış; totaliter rejimlerin bilgi akışını kısıtlama politikaları teknolojik felce yol açmıştır (The White House, 1990: 2-8).

1989 yılı Soğuk Savaş'ın sembolik sonunu temsil eden bir dizi tarihi gelişmeye tanıklık etmiştir. 9 Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması, sadece Almanya'nın değil, tüm Avrupa'nın bölünmüşlüğü'nün sona ermesinin başlangıcı olmuştur. Bu olay, Doğu Avrupa'da domino etkisi yaratmış, Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Romanya ve Bulgaristan'da komünist rejimlerin birbiri ardına çökmesine yol açmıştır (Encyclopaedia Britannica, 2025). Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa üzerindeki hegemonik kontrolü, Gorbaçov'un "Sinatra Doktrini" olarak adlandırılan ve uydu devletlerin iç işlerine müdahale etmeme politikası ile fiilen sona ermiştir (The White House, 1990: 3-12). 1990 yılında Almanya'nın birleşmesi, Avrupa'nın bütün ve özgür bir kıta haline gelme sürecinin en somut göstergesi olmuştur (Bush, 1991: 34-45). Sovyetler Birliği'nin kendisi de iç çelişkilerin ağırlığı altında ezilmiş, cumhuriyetler arası çatışmalar ve milliyetçi hareketlerin yükselişi merkezi otoriteyi iyice zayıflatmıştır. 1991 yılı Ağustos'unda gerçekleşen başarısız darbe girişimi, Sovyet sisteminin çöküşünün habercisi olmuş ve Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin resmen dağılmasıyla iki kutuplu dünya düzeni tarihe karışmıştır (The White House, 1991: 15-28).

Sovyet çöküşünü tetikleyen faktörler arasında, Batı'nın 1980'lerdeki politik ve askeri toparlanması da kritik bir rol oynamıştır. 1970'lerin Vietnam travmasının ardından Batı ittifakı, özellikle Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler (INF) konuşlandırması gibi stratejik kararlarla Sovyet liderliğinin "güçler dengesini" lehine çevirdiğini varsaymıştır (The

White House, 1990: 4-9). Aynı zamanda, ABD'nin yeniden silahlanma programı ve Ronald Reagan yönetiminin Sovyetler üzerinde oluşturduğu ekonomik ve askeri baskı, Moskova'nın maliyetli yurt dışı taahhütlerini sürdürmesini giderek zorlaştırmıştır. Afganistan'dan çekilme (1989) ve bölgesel çatışmalarda uzlaşmacı diplomatik tutum, Sovyet dış politikasında köklü bir değişimin göstergeleri olmuştur (The White House, 1990: 5-11). Bu süreç, George Kennan'ın ünlü "çevreleme" (containment) stratejisinin nihai başarısı olarak değerlendirilmiştir: İstikrarlı bir direniş politikası, zamanla Sovyet gücünün "dağılmasına ya da tedricen yumuşamasına" yol açmıştır (Kennan, 1992: 110-125).

Tek Kutuplu An: ABD'nin Küresel Hegemonik Konumunun Yükselişi

Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile uluslararası sistemde benzeri görülmemiş bir güç yapısı ortaya çıkmıştır: Tek kutuplu dünya düzeni. Charles Krauthammer'ın 1990/1991 tarihli etkili makalesinde kavramsallaştırdığı "tek kutuplu an" (unipolar moment), Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ABD'nin rakipsiz küresel süper güç olarak yükselişini ifade etmektedir (Krauthammer, 1990/1991: 23-33). Krauthammer'a göre, Soğuk Savaş sonrası dünya birçok analistin öngördüğü gibi çok kutuplu değil, tek kutupludur; dünya gücünün merkezi, Batılı müttefikleriyle birlikte hareket eden meydan okunamaz süper güç Amerika Birleşik Devletleri'dir (Krauthammer, 1990/1991: 26-28). Bu dönemde, dünya sahnesinde Almanya ve Japonya gibi ekonomik güçler bulunsa da bunlar askeri ve jeopolitik anlamda küresel aktör olma kapasitesinden yoksundur. Körfez Krizi sırasında bu ülkelerin "ilk silah sesleri duyulduğunda masanın altına saklanması", ekonomik gücün otomatik olarak jeopolitik etkiye dönüşmediğini kanıtlamıştır (Krauthammer, 1990/1991: 28-30). Avrupa'nın birleşik bir güç olarak hareket edebilmesi için henüz onlarca yılın gerektiğini, Körfez krizine verilen dağınık ve uyumsuz ulusal tepkilerden anlaşılmaktadır (Krauthammer, 1990/1991: 29-32).

Tek kutuplu düzenin temel karakteristiği, ABD'nin askeri, diplomatik, politik ve ekonomik varlıklarını birleştirerek dünyanın herhangi bir bölgesindeki herhangi bir çatışmada belirleyici aktör olabilme kapasitesidir. Bir diğer ifadeyle; Krauthammer'ın "tek kutuplu an" (unipolar moment) kavramı, sadece askeri üstünlüğü değil, aynı zamanda ekonomik ve teknolojik hegemonya anlamına gelir (Krauthammer, 1990/1991: 25-32). 1990 yılında ABD, dünya gayri safi yurtiçi hasılasının %26'sını üretmekte; askeri

harcamalar açısından tüm dünya toplamının %43'ünü harcamaktaydı ve teknoloji alanında (özellikle bilişim ve iletişim) rakipsiz bir konumdaydı (Gaddis, 2005: 92-98). 1990 Ağustos'unda Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında ABD'nin tek taraflı ve olağanüstü hızla harekete geçerek tüm Arap Yarımadası'nın Irak'ın kontrolüne geçmesini önlemesi, bu kapasiteyi somut olarak göstermiştir (Krauthammer, 1990/1991: 25-27). Bu kapasite, Körfez Savaşı'nda somut biçimde gözlenmiştir: Irak, kurulu 1 milyon kişilik profesyonel ordusuna ve Ortadoğu'da en ileri silahlandırıldığı varsayılan orduya sahipken, koalisyon güçlerinin 42 günlük hava bombardımanı ve 100 saatlik kara harekâtı, Irak ordusunun %50'sinden fazlasını etkisiz hale getirmiştir (White, 2001: 225-240; Mufti, 1998: 65-78). Bu orantısız güç farkı, Körfez'de ABD hegemonyasının gerçekliğini ortaya koymaktadır. Krauthammer, Irak'ın ABD liderliğindeki koalisyonu karşı "Kuzey'in Güney'e karşı komplosu" şeklindeki analizinin aslında bir gerçeği yansıttığını belirtir: Yüzyılın üç büyük Kuzey iç savaşının (I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş) sona ermesiyle ideolojik olarak sakinleşen Kuzey, güvenlik ve düzen arayışında dış politikasını ABD'nin arkasına dizmiştir (Krauthammer, 1990/1991: 30-33). Bu orantısız güç farkı, Körfez'de ABD hegemonyasının gerçekliğini ortaya koymakla birlikte, aynı zamanda diğer devletlerin (Türkiye dahil) bu hegemonik düzende nasıl konumlandığı ve ileride nasıl konumlanacağı sorusunu gündeme getirmiştir.

Tek kutuplu anın bir diğer önemli boyutu, çok taraflılık (multilateralism) görünümünün arkasındaki gerçek güç dinamikleridir. Irak, Körfez'de ABD tarafından kurulan çok taraflı mekanizmanın (BM kararları, Arap birlikleri, Avrupa Topluluğu açıklamaları) aslında Amerikan hegemonyasını örtmek için şeffaf bir kılıf olduğunu doğru bir şekilde tespit etmiştir (Krauthammer, 1990/1991: 27-28). Gerçek çok taraflılık, II. Dünya Savaşı'ndaki Büyük Üçler koalisyonu gibi eşit güçteki ortakların gerçek bir ittifakını içerir. Ancak tek kutuplu anda "sahte çok taraflılık" (pseudo-multilateralism) söz konusudur: Baskın büyük güç esasen tek başına hareket eder, ancak bu fikrin karşısında utanç duyduğundan ve kolektif güvenlik mabedinde hâlâ ibadet ettiğinden, tek taraflı eylemlerine çok taraflı bir görünüm kazandırmak için buradan bir gemi, oradan bir tugay ve her yerden onaylar toplar (Krauthammer, 1990/1991: 28-30). Körfez, tıpkı Kore gibi, sahte çok taraflılığın klasik örneğidir. Birçok Amerikalı için yalnızca "dünya topluluğu" tarafından üstlenilen eylemler meşru kabul edildiğinden, Amerikan siyasi liderleri tek taraflı eylemleri çok taraflı kılıfa büründürmeye özen gösterir (Krauthammer, 1990/1991: 29-32).

3.2.2. ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgelerinde Yeni Dönemin Kavramsal Çerçevesi (NSS 1990-1991)

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve tek kutuplu sistemin ortaya çıkışı, ABD'nin resmi strateji belgelerine yansımış ve "Yeni Dünya Düzeni" kavramı aracılığıyla sistematize edilmiştir. 1990 Ağustos'unda George H.W. Bush yönetimi tarafından yayımlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi (National Security Strategy, NSS 1990) belgesi, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin jeopolitik vizyonunu ortaya koyan temel bir dokümandır. NSS 1990 belgesi, Sovyet tehdidinin ortadan kalktığını ve ABD'nin artık "her yöne bakabilecek" durumda olduğunu belirtmektedir. Belgenin giriş bölümünde şu tespit yapılmaktadır:

"Dünya, büyük bir dönüşüm içindedir. Berlin Duvarı yıkılmış, Doğu Avrupa'da demokrasi yükselmiş ve Sovyetler Birliği içeride ekonomik ve siyasi zorluklar yaşamaktadır. Bu değişiklikler, Amerika Birleşik Devletleri için hem fırsatlar hem de sorumluluklar getirmektedir" (The White House, 1990: 1-3).

Belge, Sovyet tehdidinin azalmasının ABD'nin Avrupa'daki askeri varlığını azaltabileceğini; ancak aynı zamanda Ortadoğu, Asya-Pasifik ve Latin Amerika gibi bölgelerde yeni güvenlik risklerinin ortaya çıktığını vurgulamaktadır (The White House, 1990: 5-8). Ayrıca; Ortadoğu'yu da kritik bir bölge olarak tanımlamıştır. NSS 1990 Körfez bölgesine ilişkin Suudi Arabistan ve diğer körfez halklarının güvenliğinin ABD'nin hayati çıkarları arasında yer aldığını açıkça ifade etmiştir (The White House, 1990: 15-22). Bu belge, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinden sadece birkaç hafta önce yayımlanmış; Körfez Krizi'nin patlaması sonrasında, NSS 1990'ın varsayımları tam olarak test edilme fırsatı bulmuştur. ABD Başkanı George H.W. Bush, 11 Eylül 1990'da Kongre'ye hitap ettiği konuşmasında, Körfez Krizi'ni "Yeni Dünya Düzeni"nin ilk testi olarak tanımlamış ve "Bu yeni düzende, güçlü devletler zayıf devletleri koruyacak, hukukun üstünlüğü tesis edilecek" mesajını vermiştir (Bush, 1990: 34-38; The White House, 1990: 15-18).

NSS 1990 belgesi, "Irak sorunu" üzerinde dikkate değer bir analiz sunmaktadır. Belgede, Saddam Hüseyin rejiminin bölgesel dengeyi bozma potansiyeline ve Körfez petrolü üzerindeki kontrol arayışına vurgu yapılmıştır. Belgede özellikle dikkat çeken nokta,

Irak'ın "kitle imha silahları" geliştirme çabalarının tanınması ve buna karşı "istikrarsızlık" kaygısının dile getirilmesidir (The White House, 1990: 18-21). Ancak belge, Irak'ın Kuveyt'i işgal edeceğini açıkça öngörmemiştir; bunun yerine, Körfez'in güvenliğinin ABD'nin ulusal çıkarları için kritik olduğu vurgulanmıştır. Bu durum, NSS 1990'ın bir ön uyarı belgesi olmaktan ziyade, genel stratejik çerçeveyi sunmuş olduğunu gösterir. Belgenin yayımlanmasından kısa bir süre sonra ortaya çıkan Körfez Krizi, NSS 1990'ın temel varsayımlarının (Körfez'in önemliliği, Irak'ın tehdit potansiyeli, ABD müdahalesinin gerekliliği) doğruluğunu desteklemişse de gelişmeler hızlı ve beklenmedik olmuştur (The White House, 1990: 19-25).

1991 yılının başında, Körfez Savaşı öncesinde yayımlanan NSS 1991 belgesi, daha somut ve krizle ilişkili bir çerçeve sunmaktadır. NSS 1991, Körfez'de ABD'nin askeri varlığının "stratejik denge"nin korunması için hayati olduğunu ve "bölgesel hegemon"un ortaya çıkmasının Amerikan çıkarlarına zarar vereceğini belirtmektedir (The White House, 1991: 12-18). Özellikle dikkat çeken nokta, NSS 1991'in "proaktif müdahalecilik" doktrininin temellerini atmasıdır: ABD'nin artık pasif bir "sorun yönetimi" stratejisinden ziyade, sorunlar çıkmadan önce veya çıkarken hemen müdahale etmesi gerektiğini savunur (The White House, 1991: 14-20). Bu belge, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle ortaya çıkan durumun, Amerikan müdahalesini tam olarak gerekçelendirdiğini belirtir. Belgede ayrıca, "Yeni Dünya Düzeni" teriminin tanımlanması ve bu düzendeki ABD'nin rolünün açıklanması yapılmaktadır (The White House, 1991: 15-22).

"Yeni Dünya Düzeni" kavramı, George H.W. Bush'un Körfez Krizi sürecinde sıkça kullanmış olduğu bir slogan haline gelmiştir. Başkan Bush, 11 Eylül 1990 tarihinde Kongresi'ne hitap ettiği ünlü konuşmasında, Körfez Krizi'nin "Yeni Dünya Düzeni'nin oluştuğu" bir fırsat sunduğunu belirtmiştir. Bush'a göre, bu yeni düzende, "Birleşmiş Milletler, kurucu vizyonunu nihayet gerçekleştirme şansı bulacak; uluslararası hukuk hakimiyetini kuracak ve devletlere sorunlarını barışçıl yöntemlerle çözmek için yardımcı olacaktır" (Bush, 1990: 34-45). Bu söylem, idealizm ve pratikliğin bir karışımı olarak değerlendirilebilir: Bir taraftan, iki kutuplu sistemin sonunda evrensel barışın geleceğine dair iyimserlik; diğer taraftan, ABD'nin bu "yeni düzeni" şekillendirme ayrıcalığının kabul edilmesi beklentisi (Bush, 1990: 38-42) vardır. Körfez'de gerçekleşmek üzere olan savaş, bu "yeni düzen"i ilk "meşru" uygulaması olarak ve Birleşmiş Milletler tarafından

onaylanan, çok taraflı destek alan ve uluslararası hukuka dayanan bir müdahale olarak sunulmuştur. (Bush, 1990: 39-44).

Ancak NSS 1990 ve NSS 1991 belgeleri dikkatli bir şekilde okunduğunda, "Yeni Dünya Düzeni"nin aslında Amerikan hegemonyasını yeni koşullar altında güvence altına almasından ibaret olduğu görülür. Belgelerde vurgulandığı üzere, "yeni düzen" içinde ABD'nin rolü, ortaya çıkan krizlere hızlı ve etkili müdahale etmek; bölgesel güçlerin hegemonik planlamalarını kırmak, jeopolitik dengeleri Amerikan çıkarları doğrultusunda korumaktır (The White House, 1990: 20-28; The White House, 1991: 16-24). Belgelerin dikkat çekici özelliklerinden biri, Rusya'ya ilişkin temkinli bir yaklaşım olmasıdır. NSS 1990 ve 1991, Rusya'nın "dönüşüm" sürecinde belirsiz kalması nedeniyle, Amerikan müdahalesinin Moskova'nın çıkarlarıyla herhangi bir çatışma yaratmayacak şekilde Körfez'de sınırlı kalmasını savunmuştur (The White House, 1990: 25-30). Körfez Savaşı sırasında Sovyet Birliği'nin çöküş halinde olması, Amerikan müdahalesine fiili bir engel yaratmamış aksine kolaylaştırmıştır (The White House, 1991: 18-22).

3.2.3. Çevreleme Stratejisinden Küresel Müdahalecilik Doktrinlerine Geçiş

Amerikan dış politika geleneği içinde "çevreleme" (containment) stratejisi, Soğuk Savaş'ın belkemiği olmuştur. George Kennan tarafından 1946 yılında formüle edilen bu strateji, Sovyet genişlemesini sınırlı kaynaklarla durdurma, zamanla Sovyet sisteminin zayıflamasını bekleme ve son tahlilde sistemin kendi dahili çelişkileri nedeniyle çöküşüne neden olacak istikrarlı bir direniş politikası uygulamayı önermiştir (Kennan, 1992: 110-125). Bu strateji, 1950'li yıllardaki askeri çevreleme (NATO, Bağdat Paktı, CENTO ittifakları) aracılığıyla operasyonel hale getirilmiş; 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca Vietnam Savaşı ve diğer çatışmalar nedeniyle ciddi zorluklar yaşamış; 1970'lerdeki détente ve 1980'lerdeki yeniden silahlanma süreçleri aracılığıyla bir ölçüde başarısını kanıtlamıştır (Kennan, 1992: 115-122). Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, çevreleme stratejisinin nesnesi (Sovyet Birliği) ortadan kalkmış; bu boşluğu doldurmak üzere yeni stratejilerin geliştirilmesi gerekli hale gelmiştir.

Körfez Krizi ve Savaşı, "çevreleme"den "müdahalecilik" (interventionism) doktrinine geçiş noktasını temsil etmektedir. Çevreleme, esasen pasif bir "bekleme" stratejisiydi: çevreleme, düşmanın gücünün zamanla aşındığını ve iç çelişkileri nedeniyle sistemin

çökeceğini varsaymaktadır. Müdahalecilik ise proaktiftir: Tehdit ortaya çıkmadan önce veya çıkar çıkmaz müdahale etmek; krizleri tomurcuk halinde bastırmak, bölgesel hegemonları engellemek ve Amerikan çıkarlarına uygun siyasi sonuçları zorlayıcı güçle elde etmektir. NSS 1991 belgesi bu siyasal geçişi en açık şekliyle ortaya koyan belge olmuştur (The White House, 1991: 14-25). Belgede, ABD'nin "sadece Sovyet tehdidinin ortadan kalkması nedeniyle geçersiz olmayan" çeşitli tehditlere karşı hazırlıklı olması ve bu tehditlere karşı "nerede ve ne zaman gerekirse" müdahale etme kabiliyetini koruması gerekliliği vurgulanmıştır (The White House, 1991: 18-23).

Körfez Krizi, bu yeni müdahalecilik doktrininin ilk büyük uygulaması olmuştur. Irak'ın Kuveyt'i işgali, bir "bölgesel hegemon"un ortaya çıkışını temsil ediyordu; bu hegemon'un Körfez petrolü üzerinde kontrolünü sağlaması durumunda, dünya ekonomisine zarar vereceği varsayılıyordu. NSS 1991'de bu tehdidin niteliği açık şekilde tanımlanmıştır: Tek bir dost olmayan gücün Körfez'de hâkimiyet kurması durumunda, bu bölgeyi ve başka yerleri de kontrol etme amacıyla Amerikan çıkarlarına karşı hareket etme gücü kazanacaktır. (The White House, 1991: 19-22). Bu kötümser senaryoyu çözmek için, NSS 1991 açık bir müdahale stratejisini benimsemiştir: Körfez'in güvenliğini sağlamak için gerekli askeri güce sahip olmak ve bu gücü zamanında kullanmak (The White House, 1991: 20-25). Körfez Savaşı, bu doktrinsel çerçevenin Amerikan savaş sineması tarzında olmuştur: Hızlı, etkin, Amerikan teknolojisinin üstünlüğünü gösteren ve uluslararası meşruiyetle örtülü bir müdahale şeklinde sembolize edilmiştir.

Bu müdahalecilik doktrinin yapısal bir sonucu, ABD'nin küresel varlığının yoğunlaşması olmuştur. 1980'lerde "stratejik çekilme" ilkesi çerçevesinde bazı bölgeleri terk eden ABD, 1990'lar sonrasında "stratejik çıkarların" korunması adına "kalıcı varlık" ilkesini benimsemiştir (The White House, 1991: 22-28). Körfez, bu kalıcı varlığın sembolik merkezi haline gelmiştir. Savaş sonrasında, ABD, Suudi Arabistan, Katar ve Bahreyn'de büyük askeri üsler kurmuş; hava savunma sistemleri, savaş gemileri ve istihbarat kaynakları konuşlandırmıştır. Bu varlık, sadece Irak'ın "yeniden yükselişini" engellemekle kalmamış, aynı zamanda İran'ı dengelemek ve bölgedeki müttefiklerini güvence altına almak amacını da taşımıştır (The White House, 1991: 24-28). Bu durum, Körfez'in "Amerikan Körfezi" haline gelmesinin başlangıcını temsil etmektedir.

NSS 1990 ve 1991 belgelerinin Türkiye açısından önemi, bu belgelerin Ankara'nın Körfez politikasını şekillendirdiği noktasında yatmaktadır. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Bush yönetiminin "Yeni Dünya Düzeni" söylemini Türkiye'nin dış politika stratejisinin temelini oluşturmuştur. Özal, NSS belgelerinin "Körfez bölgesinin istikrarı ABD'nin hayati çıkarlarıdır" ifadesinden ve "uluslararası koalisyonunun meşruiyeti" vurgusundan yararlanarak, Türkiye'nin Körfez'de yer almasının "tarihsel sorumluluk" olduğu argümanını geliştirmiştir (Balcı, 2013: 207-211). NSS belgelerinin Irak'a yönelik "hegemonik tehdit" tanımı, Özal'ın Kerkük-Yumurtalık hattını kapatma ve ambargo uygulama kararını meşrulaştırırken kullandığı argümanın temelini oluşturmuştur. Sonuç olarak, NSS 1990 ve 1991 belgeleri, Körfez Krizi'nin ABD açısından stratejik anlamını tanımlamakla birlikte, aynı zamanda Türkiye gibi müttefikler için de hareket alanını ve karar seçeneklerini ortaya koyan temel kılavuzlar olmuştur.

3.2.4. Bölgesel Güvenlik Dinamikleri: Ortadoğu'da Soğuk Savaş Mirasının Çöküşü

Ortadoğu bölgesi, Soğuk Savaş boyunca iki kutuplu sistemin ikinci sahası olmuştur. ABD ve Batı Bloku, İsrail, Suudi Arabistan, Kuveyt, Mısır ve Filistin Yönetimi gibi aktörler aracılığıyla bölgede etkin olmuş; Sovyetler Birliği ise Suriye, Irak (1958-1968 arasında kısmen) ve Mısır (1950-1970'ler ortası) vasıtasıyla bölgede yarışmıştır. İki dönem, bölgede "temassız savaş" ortamı yaratmıştır: Yemen İç Savaşı (1962-1970), Arap-İsrail Savaşları (1948, 1956, 1967, 1973), Lübnan İç Savaşı (1975-1990) ve İran Devriminin sonrasında Batı ile radikal İran'ın çatışması, hepsi iki kutuplu sistemin Ortadoğu yansıması olmuştur (Sick, 1989: 45-95). Bu dönemde, devletler, çıkarlarını korumak adına iki ittifaktan birinin desteğini almaya çalışmıştır.

1980-1988 İran-Irak Savaşı, Ortadoğu'da Soğuk Savaş'ın son büyük "temassız savaş"ı olmuştur. Savaşın başında ABD, Batı Avrupa ve Körfez Arap Emirliği (Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar) Irak'a destek vermiş; İran, Sovyet desteği almış ancak tam olmayan bir müttefik olarak kalmıştır (Sick, 1989: 50-78). Savaş boyunca, iki ülke de "tankı, silahı ve diğer savaş malzemelerini" küresel pazardan satın almıştır; bu, Ortadoğu'da askeri harcamaların ve silahlanmanın en yüksek dönemlerinden birini oluşturmuştur (Sick, 1989: 65-72). Savaşın sekiz yıllık sürecinde, Irak'ın Körfez Arap Emirliği'nden (özellikle Kuveyt'ten) milyarlarca dolar ödünç alması, savaş sonrasında Kuveyt'in bu borçlarını affetmesi beklentisine dönüşmüştür; ancak Kuveyt, Irak'ın borç

ödemesi konusunda taraf olmamış, bunun yerine, borcun ödenmesi konusunda uluslararası baskı görmüştür (Sick, 1989: 68-78). Bu borç sorunu, 1990 yazında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinin arka planında yer alan ekonomik nedenlerden biri olmuştur.

Türkiye, 1980-1988 İran-Irak Savaşı boyunca, resmi olarak tarafsızlık izlemiş; ancak gerçekte, gerek coğrafi konumu nedeniyle Irak'ın hammaddelerine erişim noktası haline gelmiş, gerek ekonomik çıkarlar gereği Irak'la ticareti yoğun tutmuştur (Hale, 2000: 200-210). Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı, 1986 yılında ABD baskısı altında kapatılmasına rağmen, 1987'de yeniden açılmış ve Türkiye'nin ekonomisine önemli döviz girdileri sağlamıştır (Hale, 2000: 205-210). Aynı zamanda, Türkiye, savaş boyunca barış görüşmeleri için platform sunmuş ve her iki ülkeyle de diplomasi kanallarını açık tutmuştur. Bu dönemde, Türkiye'nin Irak'a yönelik politikası, ekonomik çıkarlar ile güvenlik endişelerinin (PKK'nın Kuzey Irak'ta varlığı) bir karışımı olmuştur (Balci, 2013: 203).

İran-Irak Savaşı'nın sona erip Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle (2 Ağustos 1990), Ortadoğu'da Soğuk Savaş mirasının derinden etkilendiği görülmüştür. Öncelikle, savaş sonrasında Irak'ın borç sorunu ve ekonomik darboğazı, Saddam Hüseyin'i agresif bir politika (Kuveyt işgali) izlemeye itmiştir. İkinci olarak, Soğuk Savaş biterse bile bölgede "hegemonik istikrarsızlık"ın devam edeceğine dair (realizm kuramının vurguladığı) argümanlar doğrulanmıştır: İki ülke arasında ideolojik çatışma sona erdikten sonra bile materyal çıkarlar (petrol, toprak, su) çatışmaya yol açmıştır (Hale, 2000: 210-215). Üçüncü olarak, Soğuk Savaş boyunca iki kutuplu sistem içinde hareketli olan Ortadoğu'daki devletler, bu sistem sona erince yeni bir konumlandırma zorunluluğu yaşamışlardır. Irak, daha önce kısmen Sovyet desteğine güvenebilirken artık bu desteği kaybetmiştir; Mısır ve diğer Arap devletleri ise ABD'nin tek hâkimi olduğu yeni sistem içinde yeni bir rol aramıştır (Sick, 1989: 75-95). Körfez Krizi, bu rol arayışlarının ve yeni konumlandırmaların ardında yatmaktadır.

Türkiye açısından, İran-Irak Savaşı'nın sona ermesi ve Soğuk Savaş'ın bitişi, bölgesel dengeleme stratejisinin gözden geçirilmesini gerektirmiştir. Daha önce, Türkiye, İran ve Irak'ın birbirini yok etme tehdidi altında dengelemeci bir politika izleyebilmiştir; ancak artık Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan kriz, bölgedeki tek başına bir hegemon gücün (Irak) ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum, Türkiye'yi "hegemon bileği" rolüne

("balancer against the hegemon") itmiş ve ABD ile yakınlaşmayı Türkiye'nin stratejik seçeneği haline getirmiştir (Hale, 2000: 213-220). Aynı zamanda, Türkiye'nin PKK ile mücadelesi de bu dengelemeyle iç içedir: Irak'ın zayıflaması, Kuzey Irak'ta merkezi otoritenin çökmesi, ancak ABD tarafından desteklenen Kürt özerk bölgesinin kurulması, Türkiye'yi kompleks bir güvenlik problemiyle karşı karşıya bırakmıştır. Bu problemin çözümü de Özal'ın ABD ile yakın iş birliği içinde yer olmasını sağlamıştır.

3.2.5. Türkiye'nin Stratejik Konumunun Sorgulanması: NATO'da Değer Kaybı Endişesi ve Yeni Roller Arayışı

Soğuk Savaş boyunca Türkiye, NATO'nun güneydoğu kenarında Sovyet genişlemesine karşı bir "sınır kalesi" olarak hareket etmiştir. Türkiye, Boğazlar'ın kontrolü, Kafkasya'ya yakınlığı, Ortadoğu'daki stratejik konumu ve İncirlik gibi kritik üsleriyle, Amerikan çevreleme stratejisinin ayrılmaz bir parçası olmuştur (Hale, 2000: 189-205). 1955'teki Bağdat Pakti'nden 1970'lerdeki Körfez Krizi'ne kadarki dönemde, Türkiye'nin NATO'daki statüsü yüksek olmuş ve ABD, Türkiye'nin güvenlik ihtiyaçlarına karşı koşulsuz bir destek göstermiştir. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Türkiye'nin stratejik değerini radikal biçimde sorgulamaya açmıştır.

1980'lerin sonu ve 1990'ların başında Türk kamuoyu ve siyasetçileri arasında, "Soğuk Savaş biterse Türkiye'nin statüsü ne olur?" sorusu yaygın bir endişe kaynağı olmuştur. Sovyet tehdidi ortadan kalkınca, Türkiye'nin Batı tarafından "unutulan müttefik" (forgotten ally) haline geleceği, NATO'daki öneminin azalacağı, Güvenlik Konseyi'nde veto hakkına sahip devletlerin Türkiye'nin çıkarlarını göz ardı edebileceği yönündeki tartışmalar, Ankara'da ciddi bir stratejik belirsizlik yaratmıştır (Balci, 2013: 207-209). Başbakan Turgut Özal'ın siyasi danışmanları ve dış politika ekibi, bu belirsizlikten çıkmanın tek yolunun, Türkiye'nin "yeni roller" üstlenmesi, "yeni ortaklıklar" kurması ve "aktif bir dış politika" izlemesi olduğu konusunda anlaşmıştı (Balci, 2013: 207-209). Körfez Krizi, bu stratejik belirsizliğin ortasında ortaya çıkmış ve Ankara'ya yeni bir konumlandırma fırsatı sunmuştur.

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılı aralık ayında resmen dağılması, Türkiye'nin jeopolitik konumu açısından dramatik sonuçlar doğurmuştur. Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte, Türkiye'nin uzun yıllardır karşısında durduğu iki başlı tehdit (Kuzey'den Sovyet tehdidi

ve Batı'daki NATO entegrasyonu kaygısı) temel açıdan değişmiştir (Gaddis, 2005: 88-95; Kennan, 1992: 115-125). Kafkasya, Orta Asya ve Doğu Anadolu bölgelerinde Sovyet nüfuzunun ortadan kalkması, Türkiye'nin bu bölgelere "dış politika uzantıları" geliştirmesine yol açmıştır (Hale, 2000: 225-235). Bağımsız Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın uluslararası sistemde yeni aktörler olarak ortaya çıkması, Türkiye'nin stratejik ufkunu genişletmiş; ancak aynı zamanda Irak, İran ve Suriye gibi bölgesel güçlerle mücadele etmek zorunda olduğu alanlar da genişletmiştir (Ahmad, 1993: 225-230; Keyder, 1987: 212-225). Körfez Krizi, bu jeopolitik boşluğun ortasında ortaya çıkmış ve Türkiye'yi bu yeni dengelerde konumlandırmaya zorlayan bir katalizator olmuştur.

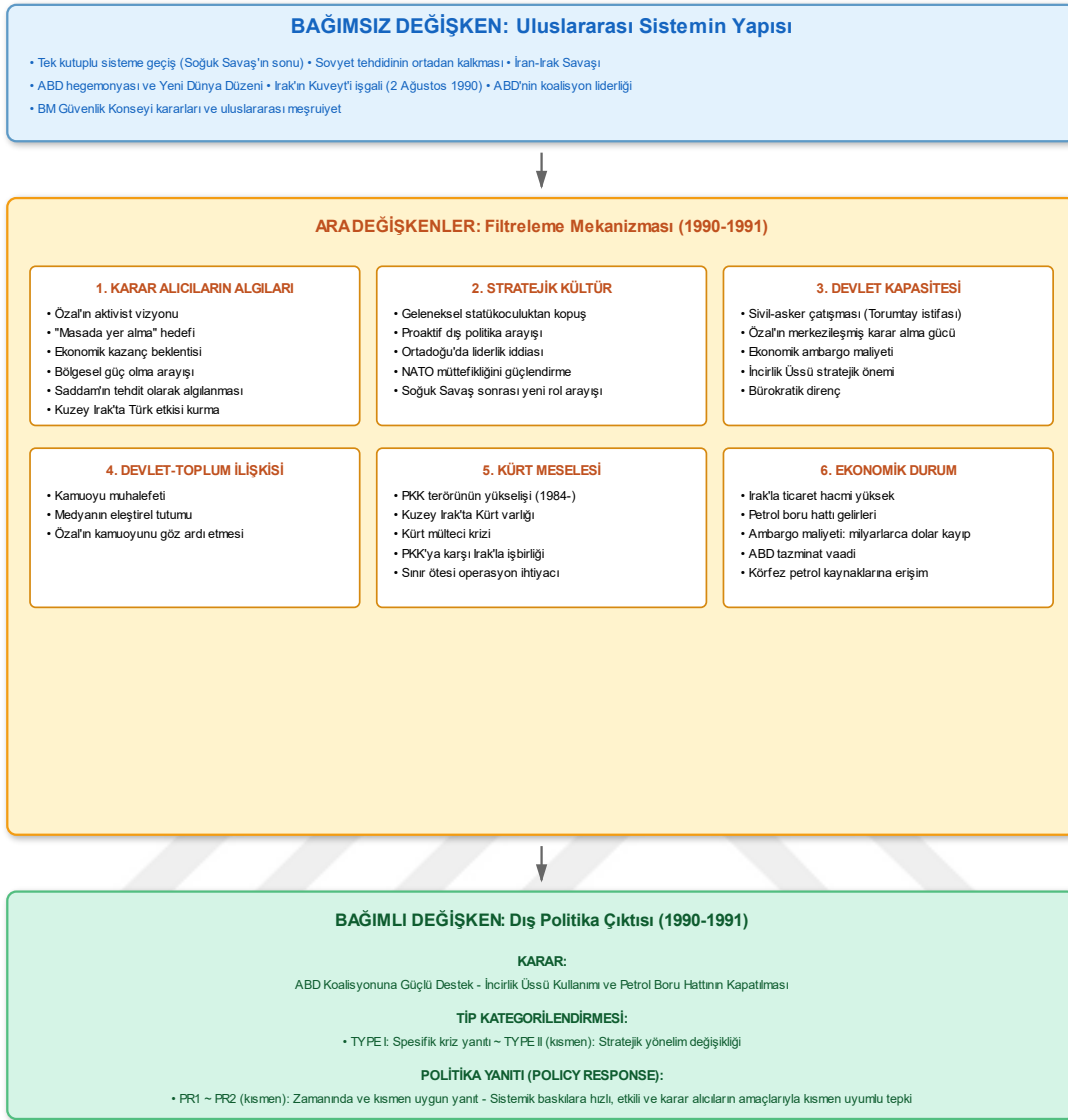
Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın perspektifinden, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin "masada yer alma" fikrini (1991'de Özal'ın ünlü sözü: "Bu defa masada yer almalıyız, menüde değil") gerçekleştirmenin yolu, Körfez Krizi'ndeki ABD ile yakın iş birliğiydi (Yetkin, 2017: 13-20). Özal, Körfez'de güçlü bir pozisyon alan Türkiye'nin, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD ile geliştireceği ilişkilerin "temel taşı" olacağını öngörmüştür. Buna ek olarak, Özal'ın vizyon içinde, Körfez'de Türkiye'nin aktif rolü, Türkiye'nin Ortadoğu'da "bölgesel güç" olarak yükselişine imkân verecekti (Yetkin, 2017: 13-20). Körfez ülkeleriyle (Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn vb.) geliştirilecek ilişkiler, hem ekonomik ve enerji alanında iş birliği fırsatları açacak hem de Türkiye'nin "geçiş noktası" olarak rolünü güçlendirecekti. Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının Körfez Krizi sonrasında daha da önemli hale geleceği ve Türkiye'nin bu altyapının kontrolü nedeniyle ABD tarafından "vazgeçilmez" kılınacağı beklenmişti (Hale, 2000: 210-215).

Ancak Türkiye'nin bu stratejik hayallerinin arka tarafında, ciddi bir güvenlik endişesi yatıyordu. Sovyet tehdidinin yokluğunda, Türkiye'nin Batı'ya olan "stratejik çekim"i azalacak; bunun yerine, Türkiye'nin kendi sınır komşuları olan İran, Irak, Suriye gibi devletlerle ilişkilerinin doğrudan sorun haline geleceği endişesi hakimdi. 1980-1988 İran-İrak Savaşı sırasında Türkiye, her iki ülkenin birbirini yok etme tehdidinden korunmuştu; ancak savaş sona erince ve özellikle Irak Kuveyt'i işgal edince bu dengeleme artık mümkün olmamıştır. Körfez Krizi'nde Türkiye'nin ABD ile yaklaşması, bir yandan Türkiye'nin stratejik değerini göstermek diğer yandan ise bölgedeki güvenlik tehditlerine

karşı ABD'nin garantisini almak amacını taşıyordu. Bu çerçevede, Körfez Savaşı'ndaki Türkiye'nin rolü, salt ideolojik ya da "Batıcı" tercih değil, yapısal bir zorunluluk olarak değerlendirilebilir.

3.3. T2-T3: Sosyal Etkileşim ve Ara Değişkenler (2 Ağustos 1990 - 28 Şubat 1991)

T2-T3 zamanı, Körfez Krizi'nin patlamasından Körfez Savaşı'nın bitişine kadarki dönem, Türkiye'nin uluslararası sistemdeki yapısal baskılarla aktif olarak etkileşime girdiği ve nihai dış politika kararlarının alındığı süreçtir. Bu dönem, morfogenetik çerçevede, yapının koşullamış olduğu sistemik uyarıların, birim düzeyindeki ara değişkenler tarafından filtre edildiği ve yorumlandığı aşamayı temsil eder. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın liderlik algıları, Kemalist statükoculuk ile Özalcı aktivizm arasındaki stratejik kültür çatışması, Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın askeri kapasite endişeleri, TBMM'deki politikacılar ve kamuoyunun muhalefeti, Kürt meselesi nedeniyle ortaya çıkan güvenlik kaygıları ve Körfez Krizi'nin Türkiye ekonomisine yönelik etkisi, bu filtreleme sürecini belirleyen temel ara değişkenlerdir. Bu bölümde her bir ara değişkenin T2-T3 döneminde nasıl işlediği ve Türkiye'nin koalisyona katılım kararının oluşumuna nasıl katkıda bulunduğu detaylı şekilde analiz edilecektir.

Şekil 6: Körfez Savaşı Vakası Neoklasik Realist Analizi

3.3.1. Karar Alıcıların Algıları: Turgut Özal'ın Vizyonu

Neoklasik realizm çerçevesinde liderlik faktörü veya karar alıcıların algıları dış politika analizinde en kritik ara değişkenlerden biri olarak kabul edilir (Rose, 1998: 146-150; Schweller, 2006: 102-115; Ripsman vd., 2016: 65-78). Bu çerçevede, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Körfez Krizi'ne yönelik algıları, Türkiye'nin nihai dış politika tercihini şekillendiren belki de en güçlü belirleyici olmuştur. Özal, 1989'da Cumhurbaşkanlığı'na seçildiği zaman, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin Türkiye'nin statükosu üzerindeki

tehdidine ilişkin derin bir kaygı taşımaktaydı. Özal'ın yakın danışmanlarıyla yaptığı konuşmalarda, "Sovyet tehdidi ortadan kalkınca Türkiye'nin Batı tarafından 'unutulan müttefik' haline geleceği" yönündeki endişesini dile getirmiştir (Hale, 2000: 215-220). Bu endişe, Özal'ın Körfez Krizi'ni bir "fırsat penceresi" olarak algılamasına yol açmıştır: Körfez'de güçlü bir pozisyon alan Türkiye yeni dünya düzeninde ABD ile stratejik ortaklığını pekiştirmiş olacak ve bu ortaklık, Türkiye'nin NATO'daki konumunu güvence altına alacaktı (Cemal, 1985:8).

Turgut Özal'ın Kişisel Geçmişi ve İdeolojik Yönelimi

1967'de Dünya Bankası'na katılan Özal, on bir yıl boyunca Dünya Bankası'nda çeşitli pozisyonlarda görev yapmıştır. Bu dönemde Özal, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik sorunlarını, özellikle liberalizasyon ve dışa açılma politikalarının etkinliğini yakından gözlemlemiştir. Dünya Bankası'ndaki deneyimi, Özal'ın "ekonomik açılım" felsefesinin temelini oluşturmuş ve sonraki yıllarda Türkiye'de uyguladığı 1980 İktisat Politikaları'nın mimarı olmasında kritik rol oynamıştır (Balcı ve Madakbaş Gülenler, 2018: 77-98).

Turgut Özal'ın 1971-1973 yılları arasında Dünya Bankası'nda üst düzey danışmanlık yapması, yalnızca teknik ve finansal yetkinliğini geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda 1980'ler ve sonrasındaki tüm ekonomik reform ajandasına da yön vermiştir. Dünya Bankası'nda geçirdiği yıllar boyunca, dışa açık büyüme modeli, kamu harcamalarının rasyonalizasyonu, verimli finansal denetim, bölgesel kalkınma ve istikrar programlarının ulusal yönetimlere entegrasyonu gibi temaları derinlemesine analiz etmiştir. Özellikle Latin Amerika ve Asya ülkelerindeki liberalizasyon süreçlerini yakından gözlemlemiş, az gelişmiş ülkeler için “yapısal dönüşüm” reçetelerinin pratik sınırlarını incelemiştir (World Bank, 1982: 18-21). Bu dönemde edindiği bilgi birikimi, 1980 sonrası Türkiye ekonomisinde uyguladığı köklü değişikliklerin entelektüel temelini oluşturmuş ve Türkiye'nin IMF/Dünya Bankası destekli 24 Ocak Kararlarında merkezi bir rol oynamasını sağlamıştır (Keyder, 1987: 152-154; Öniş, 1997: 41-46).

Özal'ın Dünya Bankası'ndan dönüşündeki en dikkat çekici etki ise Türk bürokrasisinin geleneksel planlama ve korumacı eğilimlerine karşı “kriz zamanında süratli karar alma” ve “piyasa kurallarıyla uyumlu siyaset geliştirme” refleksinin güçlenmesidir. Nitekim Körfez Krizi boyunca da Özal'ın bu uluslararası tecrübe birikimini Türkiye'nin ekonomik

çıkarlarını küresel piyasada en iyi pozisyona çekme ve Batılı finans kaynaklarından maksimum avantaj sağlama yönünde aktif biçimde kullandığı müşahade edilmektedir (Boratav, 1995: 242-247; Baykal, 2017: 59).

Özal'ın Dünya Bankası deneyimi, sadece ekonomik bilgi değil aynı zamanda Batı elitleriyle direkt etkileşimini de sağlamıştır. Dünya Bankası'nın etkin hiyerarşisi ve karar alıcı mekanizması içinde çalışan Özal, uluslararası finans sisteminin işleyişini anlamış ve bu sistem içinde Türkiye'nin konumlandırması gerektiği konusunda güçlü bir vizyon geliştirmiştir (Balcı, 2013: 118-130). 1980 askerî darbesi sonrasında Özal, Başbakan Kenan Evren'in hükümetinde Başbakan Yardımcısı ve Ekonomi Bakanı olarak atanmış ve 1983-1989 yılları arasında Başbakan olarak Anavatan Partisi'ni (ANAP) kurmuş ve liderlik etmiştir. Bu dönem, Özal'ın ekonomik liberalizasyon ve Batı entegrasyonu politikalarını en yoğun şekilde uyguladığı dönemi temsil etmektedir. Ancak, Özal'ın vizyonu sadece ekonomik değildir; jeopolitik ve stratejiktir. Özal, Türkiye'nin "bölgesel güç" olarak yükselişini hedef alan "Stratejik Derinlik" kavramını geliştirmiştir; bu kavram sonraki yıllarda Ahmet Davutoğlu tarafından teorize edilse de köklerini Özal döneminden almaktadır (Kösebalaban, 2013: 213).

Özal'ın ideolojik yönelimi, Menderes'ten farklı olmakla birlikte, bazı benzerlikler de içermektedir. Menderes gibi, Özal da "Batı yanlısı" ve "liberal" eğilimleri olan bir liderdir. Ancak, Menderes'in liberalizmi daha çok ekonomik ve kültürel (dine karşı hoşgörü gibi) ise Özal'ın liberalizmi stratejik ve jeopolitiktir (Ataman, 2003: 5051). Özal, Türkiye'nin sadece ekonomide değil bölgesel siyasette ve uluslararası güç ilişkilerinde de liberalleşmesi ve açılması gerektiğini savunmaktadır (Öniş, 1997: 34-52; Çalış, 2006: 45-68). Ayrıca; Özal'ın "Neo Osmanlıcılık" olarak adlandırılan vizyonu, Türkiye'nin Osmanlı mirasını unutmaktan ziyade, bunu modern jeopolitik bağlamda yeniden canlandırması gerektiğini savunmaktadır (Davutoğlu, 2001: 45-67; Erdağ, 2013: 63-72).

Özal'ın Batı'daki deneyimleri ve Dünya Bankası'ndaki kalkınma ekonomisi uzmanlığı onun "pragmatist" bir lider olduğunu göstermektedir. Özal'ın düşünce biçimini ideolojik ilkelerden ziyade sonuçları ve kazançlar şekillendirmektedir. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri devlet tarafından uygulanan "devletçilik" ilkesi yerine, pazar ekonomisine geçişi savunan Özal Türkiye'nin serbest pazar sistemine entegre olması gerektiğini vurgulamıştır (Balcı ve Madakbaşı Güleler, 2018: 80-81). Bu pragmatizm,

Körfez Krizi'ne yaklaşımında da kendini göstermektedir. Özal Körfez'de güçlü bir konum almanın sadece güvenlik açısından değil aynı zamanda ekonomik çıkar açısından da "rasyonel" olduğunu düşünmektedir. Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleriyle geliştirilecek ilişkiler enerji arz güvenliği sağlayacak ve yeni ticaret fırsatları açacaktır. Bu hesaplama Özal'ın "ekonomist" ve "pragmatist" karakterinin dış politikaya yansımadır (Öniş, 1997: 34-52).

Ancak, Özal'ın pragmatizmi, zaman zaman "iyimserlik" ve "aşırı tahmin" yanılgılarına da yol açmaktadır. Özal, Körfez Krizi sonrasında Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin Türkiye'ye ekonomik yardım ve yatırım yapacağını ve Türkiye'nin "Ortadoğu'nun gözde müttefiki" haline geleceğini öngörmektedir. Ancak bu beklentiler, büyük ölçüde gerçekleşmemiştir (Hale, 2000: 220-225). Özal'ın bu yanılgısı, neoklasik realizmin vurguladığı "lider algı yanılgıları" (misperception of leaders) kategorisine girmektedir (Jervis, 1976: 143-178; Levy, 1997: 88-112). Özal, Körfez ülkelerinin davranışlarını kendi beklentileri ve isteklerine göre projeksiyonlaştırmış; fakat sonuç hesapladığı gibi gerçekleşmemiştir. Bu durum klasik bir "projeksiyon yanılgısı" örneğidir.

3.3.2. Stratejik Kültür: Kemalist Statükoculuk vs. Özalcı Aktivizm

Neoklasik realizm çerçevesinde, "stratejik kültür" bir ulusun tarihsel deneyimleri, kurumsal hafızası, ideolojik değerleri ve toplumsal normlarının dış politika davranışlarını nasıl şekillendirdiğini açıklamak için kullanılan önemli bir ara değişkendir (Johnston, 1995: 61-90; Dueck, 2006: 45-68; Bloomfield & Leggold, 2000: 3-27). Türkiye'nin stratejik kültürü, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren belirgin bir şekilde "statükocu" ve "temkinli" olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi ve İsmet İnönü'nün Soğuk Savaş başında takip ettiği "Kemalist dış politika" adı verilen yaklaşım, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde mesafeli duruş, sorunlara taraf olmama ve mevcut düzeni koruma eğilimini yansıtmıştır (Hale, 2000: 98-125; Ahmad, 1993: 85-115). 1950'lerde Adnan Menderes bu statükocu kültüre ilk kez radikal şekilde meydan okumuş ve Batı'ya katılma (NATO, Bağdat Paketi gibi) vizyonu ortaya koymuştur. Ancak Körfez Savaşı vakasında Turgut Özal bu "Menderes tarafından başlatılan ve sonra kurumsallaşmış" Batı-yanlı aktivizmi daha da radikallemiştir (Oran, 2003: 145-165).

Özal'ın stratejik kültürü "Yeni Osmanlıcılık" (Neo-Ottomanism) çerçevesinde tartışılmıştır. Bu yaklaşım, Türkiye'nin Ortadoğu, Kafkasya ve Balkanlar'da "Osmanlı mirasının taşıyıcısı" ve "bölgesel güç" olarak rol oynaması gerektiğini savunmaktadır (Davutoğlu, 2001: 45-67; Erdağ, 2013: 63-72). Özal, bu vizyonla Körfez Krizi'ne yaklaşmış ve Türkiye'nin "menüde değil masada" yer alması gerektiğini vurgulamıştır. Özal'ın söylemi sadece Batı entegrasyonu değil aynı zamanda bölgesel aktörlüğü de içermektedir (Ataman, 2003: 54-55). "Stratejik Derinlik" kavramı, Türkiye'nin kendi sınırları ötesinde, tarihsel Osmanlı topraklarında ve komşu bölgelerde etkin bir dış politika izlemesini önerir (Öniş, 1997: 40-52). Körfez'de güçlü bir Türk rolü, bu stratejik derinliğin Ortadoğu boyutunun somutlaşması olarak görülmektedir (Erdağ, 2013: 63-72).

Ancak bu iki stratejik kültür (Kemalist statükoculuk ve Özalcı aktivizm) arasında ciddi bir gerilim vardır. Kemalist kültür, mevcut sınırları koruma, Misak-ı Milli ilkelerine sadık kalma, uluslararası hukuka göre hareket etme ve sorunlara taraf olmama prensiplerini içerirken Özalcı kültür; yeni roller üstlenme, tarihsel sınırları elde etme fırsatlarını arama, aktif diplomasi ve hatta müdahalecilik önerir. Kerkük-Yumurtalık bölgesinin Misak-ı Milli sınırları içinde yer alıp almadığı sorunu bu iki kültür arasındaki gerilimi simgeleyen en çarpıcı örnektir. Özal dönemin Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'a "Musul ve Kerkük'ü alalım; üç koyduk biri aldık, şimdi bir koyup üçünü alalım" şeklindeki ünlü talimatıyla, Osmanlı mirası üzerinde ayakta duran revizyonist bir harita çıkarmış ve böylece geleneksel Kemalist statükoculuktan önemli ölçüde sapma yapmıştır (Cumhuriyet, 1990: 3; Oran, 2001: 267-289). Bu talimat, Özal'ın stratejik kültürünün ne kadar "revizyonist" olduğunu ortaya koymaktadır.

Körfez Savaşı sürecinde Turgut Özal'ın sıklıkla vurguladığı "Musul ve Kerkük tarihi olarak Türkiye'nin doğal hinterlandıdır" iddiası Cumhuriyet'in kuruluş döneminde yaşanan "Musul Meselesi"nin ve Lozan sonrası bölgesel revizyonist beklentilerin güncellenmiş bir yansımasıdır (Oran, 2012: 513-515; Yetkin, 2017: 18-21). Özal'a göre, Türkiye savaşa pasif kalmamalı, sınırına doğrudan etki eden enerji ve güvenlik tehditleri karşısında Misak-ı Milli idealinden türeyen jeopolitik hak iddialarını yeniden gündeme taşımalıdır. Bu yaklaşım, Türk dış politika hafızasında Musul-Kerkük'ün kaybının "telafi edilmemiş milli mesele" olarak kodlanmasından da beslenmektedir (Bölükbaşı, 2004: 313-320). Nitekim liderlik düzeyinde bu söylem Kürt sorunu, petrol aktarımı ve bölgesel

güç dengesi tartışmalarını yeniden şekillendirmiştir; ancak askeri-bürokratik elitlerin dikkatli ve temkinli tavrı, Özal'ın "yeni fırsat kapısı" retoriğine karşı kurumsal bir fren mekanizması olarak işlemiştir (Hale, 2002: 551-552).

Türk kamuoyunun geniş kesimlerinde, bu stratejik kültür değişimi, "Türkiye'nin geleneksel dış politikasının terk edilmesi" olarak yorumlanmıştır. Kemalist elitler ve askerî bürokrasi, Özal'ın "Osmanlı nostaljisi" ve "revizyonist harita" çizmesini, Misak-ı Millî ilkelerine karşı bir saldırı olarak görmüştür (Oran, 2001: 270-280; Cumhuriyet, 1990: 1, 3). Baskın Oran gibi yorum yapanlar, Özal'ın Körfez politikasını, "Türkiye'nin uluslararası hukuk ilkelerini göz ardı etmesi" olarak eleştirmiştir (Oran, 2003: 145-165). Özellikle, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kontrolünü ele geçirme planları, Türkiye'nin "hukuk dışı" bir davranış sergileyebileceği endişesini yaratmıştır (Oran, 2001: 276-280).

Bu stratejik kültür çatışması, Körfez Krizi sırasında Türk karar alıcı elitler arasında çok ciddi bir bölünmeye yol açmıştır. Başbakan Yıldırım Akbulut, Dışişleri Bakanı Ali Bozer ve özellikle Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay, geleneksel Kemalist statükoculuğu savunmuş; Özal'ın revizyonist vizyonuna karşı çıkmıştır (Oran, 2001: 269-280; Cumhuriyet, 1990: 1, 3; Hürriyet, 1990: 1-2). Torumtay'ın 3 Aralık 1990'da istifasındaki esas gerekçesi, stratejik kültür çatışmasıdır. Torumtay, askeri açıdan "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Irak'a girmek için hazır olmadığını" savunmuş; ancak daha derin anlamda, Türk ordusunun geleneksel "Kemalist statüko savunuculuğu" ilkesine bağlı kaldığını göstermektedir (Torumtay, 1993; Oran, 2001: 275-280). Torumtay'ın istifasında "İnandığım prensiplerle ve devlet anlayışımla hizmete devamı mümkün görmediğim için istifa ediyorum" cümlesi, Torumtay'ın Kemalist stratejik kültüre ne kadar bağlı olduğunu ve Özal'ın revizyonist yaklaşımını ne kadar "devlet anlayışına aykırı" gördüğünü göstermektedir (Torumtay, 1993; Oran, 2001: 278-280). Torumtay'ın istifası, Türkiye'nin stratejik kültüründe yaşanan dönüşümün ne kadar derinden hissedildiğini ortaya koymaktadır ve bu dönüşümün askerî-sivil ilişkilerde ne kadar gerilim yarattığını göstermektedir.

Körfez Savaşı öncesinde, sırasında ve sonrasında Cumhurbaşkanı Özal dış politikada karar vericileri devre dışı bırakarak sürecin yönetimini tek başına üstlenmiştir. ABD Başkanı Bush ile 28 kere yaptığı kişisel telefonlaşmalar Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndaki

politikasının belirlenmesinde önemli bir yer tutmuştur. Türk ve Amerikan arşivlerinde yer alan çok sayıda belge Özal-Bush telefon görüşmelerinin Körfez Krizi boyunca hem stratejik koordinasyon hem de ekonomik beklenti yönetimi açısından belirleyici olduğunu göstermektedir (Yetkin, 2017: 66-74; Serbestiyet, 2018; New York Times, 1990). Özellikle 26 Temmuz 1990 tarihli kritik görüşmede, Özal, ABD başkanına doğrudan “Bölgesel krizlerde Türkiye’nin liderlik rolünü ve güvenlik riskini üstlendiğini” hatırlatmakta ve ABD’den gerek ekonomik tazminat gerekse siyasi destek talebinde ısrar etmektedir (Yetkin, 2017: 19-21). Bush’un yanıtları ise, Türkiye’nin İncirlik ve NATO üzerinden sağlayacağı lojistik desteğin koalisyonun başarısı için vazgeçilmez olduğuna vurgu yapmakta; aynı zamanda, askeri angajmana ek olarak ciddi bir mali transfer ve diplomatik koruma sözü vermektedir (Yetkin, 2017: 22; Serbestiyet, 2018). Bu iletişim dili, iki ülke liderleri arasında Körfez Savaşı döneminde kurulan “kriz ortaklığı”nın ve dış politika senkronizasyonunun açık bir göstergesi olmuştur.

3.3.3. Devlet Kapasitesi: Askeri Bürokrasinin Direnci ve ve Ekonomik Kaygılar

Neoklasik realizm, "devlet kapasitesi"ni bir devletin uluslararası sistemin baskılarına cevap verebilme kabiliyetini belirleyen önemli bir ara değişken olarak tanımlar (Rose, 1998: 152-158; Schweller, 2006: 108-120; Ripsman vd., 2016: 72-85). Devlet kapasitesi, sadece ekonomik ve askeri kaynakları değil, aynı zamanda kurum örgütlenişini, bürokrasi verimliliğini, karar alıcı mekanizmasının işleyişini ve sosyal dinamikleri de içermektedir. Körfez Krizi sırasında, Türk devletinin kapasitesine ilişkin temel soru şuydu: Türkiye, Körfez’de aktif bir rol oynayabilecek askeri gücü, kurumsal koordinasyonu ve siyasi birliğe sahip mi? Bu soru, hızla "Türkiye bunu yapmalı mı?" sorusuna dönüşmüş ve burada da askerî bürokrasi, hükümet ve Cumhurbaşkanı Özal arasında derin bir görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Körfez Krizi sürecinde yaşanan dört kritik istifa (Dışişleri Bakanı Ali Bozer, Milli Savunma Bakanı Safa Giray, Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay ve Başbakan Yıldırım Akbulut), Türk devletinin karar alıcı mekanizmasındaki çatlakların boyutunu gözler önüne sermiştir.

Dışışleri Bakanı Ali Bozer'in İstifası: Diplomatik Kapasitenin Devre Dışı Kalması

Körfez Krizi'nin yoğunlaştığı 11 Ekim 1990 tarihinde, Dışışleri Bakanı Prof. Dr. Ali Bozer görevinden istifa etmiştir (Cumhuriyet, 1990: 1; T.C. Dışışleri Bakanlığı, 1991: 2-3). Bozer, 22 Şubat 1990'da Dışışleri Bakanlığı'na atanmış; ancak Körfez Krizi sürecinde Cumhurbaşkanı Özal'ın dış politikayı tek elden ve Çankaya Köşkü'nden yönetmesi, Bozer'in görevini yürütmesini fiilen imkansız hale getirmiştir (Bildirici, 2021: 2; Politikadam, 2021: 1-2). İstifa gerekçesini "görevimi yürütmemi güçleştiren genel durum" olarak açıklayan Bozer, diplomatik süreçlerde kendi bakanlığının devre dışı bırakıldığına işaret etmiştir (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 1991). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi profesörü ve deneyimli bir diplomat olan Bozer Türkiye'nin Körfez politikasında daha temkinli ve çok taraflı diplomasi yürütülmesi gerektiğini savunmuş; ancak Özal'ın "tek taraflı ABD yakınlaşması" ve "aktif müdahalecilik" vizyonu Bozer'in önerdiği "statükocu ve dengeli" yaklaşımla taban tabana zıt olmuştur (Bildirici, 2021: 1-3; Politikadam, 2021: 2).

Bozer'in istifası, Türk dış politika yapıcılığında kurumsal kapasitenin zayıfladığını ve kararların tekil liderlik (Özal) tarafından alındığını gösteren ilk somut kriz olmuştur. İstifadan sonra yerine atanan Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, Özal'ın politikalarına daha uyumlu bir isim olarak değerlendirilmiş ve Dışışleri Bakanlığı'nın Çankaya'ya bağımlılığı artmıştır (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 1991: 4; Bildirici, 2021: 3). Bu durum, neoklasik realizmin vurguladığı "kurumsal kapasite" ve "bürokrasi özerkliği" kavramlarının Türkiye örneğinde nasıl zayıfladığını göstermektedir (Rose, 1998: 154-156; Ripsman vd., 2016: 76-80).

Milli Savunma Bakanı Safa Giray'ın İstifası: Askeri Koordinasyonun Çökmesi

Bozer'in istifasından sadece sekiz gün sonra, 19 Ekim 1990'da Milli Savunma Bakanı Safa Giray da görevinden istifa etmiştir. Giray'ın istifasının resmi gerekçesi açıklanmamış olsa da dönemin siyasi gözlemcileri bunun Özal'ın askeri konularda doğrudan Genelkurmay ile iletişime geçmesi, Milli Savunma Bakanlığı'nı bypass ederek kararlar alması ve hükümet-Genelkurmay koordinasyonunu Çankaya üzerinden kurma girişimleriyle ilgili olduğunu belirtmişlerdir (Bildirici, 2021: 3). Giray, 9 Kasım 1989'dan beri bu görevi yürütmekteydi ve özellikle Genelkurmay Başkanı Necip Toruntay ile

uyumlu çalışan ve askeri bürokrasinin güvenini kazanmış bir isimdi. Özal'ın "Türk ordusunu Kuzey Irak'a göndermek" yönündeki ısrarı hem Torumtay hem de Giray tarafından "askeri açıdan hazırlıksız ve stratejik olarak riskli" bulunmuştur (Politikadam, 2021: 2-3).

Giray'ın istifasıyla birlikte, Milli Savunma Bakanlığı geçici olarak Devlet Bakanı Güneş Taner'e verilmiş; ardından 28 Ekim 1990'da Hüsnü Doğan bu göreve atanmıştır. Giray'ın istifası askeri bürokrasi ile sivil siyaset arasındaki gerilimin sadece Genelkurmay düzeyinde değil aynı zamanda Milli Savunma Bakanlığı düzeyinde de yaşandığını göstermektedir. Bu istifa Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kurumsal direncinin ne kadar güçlü olduğunu ve Özal'ın revizyonist dış politika vizyonunun ne kadar dirençle karşılaştığını ortaya koymaktadır (Bildirici, 2021: 3-4; Politikadam, 2021: 3).

Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın İstifası: Sivil-Asker Çatışmasının Zirve Noktası

3 Aralık 1990'da yapılan kamuoyu duyurusuyla açıklanan Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın istifası Türkiye Cumhuriyeti tarihinde istisnai bir askeri-sivil çekişmenin doruk noktası olarak değerlendirilmiştir (Torumtay, 1993: 188-189; Oran, 2001: 275-280). Torumtay'ın istifa mektubundaki şu ifadeler özellikle dikkat çekicidir: "İnandığım prensiplerle ve devlet anlayışım ile hükümetin mevcut Körfez politikası arasında derin bir uyumsuzluk oluşmuştur. Askerî açıdan hazırlıksız olduğumuz ve gereksiz birçok riski üstlendiğimiz kanaatini taşıyorum. Milli menfaatlerimiz gereği alınan askeri kararlarda, siyasi telkinlerin ve diplomatik fırsat söylemlerinin öne çıkması TSK'nın kurumsal misyonuyla bağdaşmamaktadır" (Torumtay, 1993: 188-189; Baykal, 2017: 107-110).

Torumtay'ın bu tutumu, dönemin askeri komuta kademesinde de büyük destek bulmuş ve Kara Kuvvetleri Komutanı Doğan Güreş, Hava Kuvvetleri Komutanı Erdal İnönü gibi isimler de benzer temkinli pozisyonlar üstlenmiştir (Baykal, 2017: 107-110; Hale, 2002: 554-556). Türk ordusunun 1990'lardaki modernizasyon sermayesi, profesyonel kadro kapasitesi ve teknik açıdan güncellik seviyesi, NATO standartlarının gerisinde idi (Kılınç, 2000: 18-19). Bu yüzden, askeri-bürokratik elitlerin Körfez Krizi'nde hükümete yönelik çekinceleri teknik ve doktriner bakımdan da temellendirilmişti (Hale, 2002: 554-556; Baykal, 2017: 111).

Başbakan Yıldırım Akbulut'un İstifası: İç Siyasette Çözölme

Körfez Savaşı'nın sona ermesinden yaklaşık dört ay sonra Başbakan Yıldırım Akbulut ANAP Genel Başkanlığı'nı kaybetmesi üzerine 16 Haziran 1991'de Başbakanlık görevinden istifa etmiştir (Bildirici, 2021: 1). Akbulut, Körfez Krizi boyunca Özal'ın "savaşa aktif katılım" politikasına direnmiş ve Türkiye'nin Irak'a asker göndermesini engelleyen kişi olarak tarihe geçmiştir (Bildirici, 2021: 2-4; Politikadam, 2021: 1-3). 12 Ağustos 1990 tarihli TBMM kapalı oturumunda, hükümetin Çankaya'da hazırlanan "doğrudan savaş ilanı" tezkeresini, "ülkemize bir tecavüz vukuu halinde derhal mukabele edilmesi için Bakanlar Kurulu'na izin verilmesi" şeklinde değiştiren önergeyi Akbulut sunmuştur (EK 2). Bu değişiklik, Türkiye'nin Körfez Savaşı'na doğrudan asker göndermemesini sağlamış ve Özal'ın "Kuzey Irak'a asker yığma ve müdahale" planını engellemiştir (Koru, 2017: 1-2; Politikadam, 2021: 3).

Akbulut, Körfez Krizi sonrasında Özal ile arasının iyice açıldığını belirtmiş ve "Körfez Harekâtı'na karşı çıkmasam belki Özal beni desteklemeye devam edecek ve Genel Başkanlığım ve Başbakanlığım da devam edecekti" şeklinde itirafta bulunmuştur (Politikadam, 2021: 3-4; Bildirici, 2021: 4). 15-16 Haziran 1991'de yapılan ANAP 3. Olağan Kongresi'nde, Özal'ın desteğine rağmen Mesut Yılmaz'a yenilen Akbulut hem genel başkanlığı hem de başbakanlığı kaybetmiştir (Bildirici, 2021: 2-4). Akbulut'un istifası, Körfez Krizi'nin Türk iç siyasetinde yarattığı derin çatlakların ve Özal'ın revizyonist politikalarına karşı direncin maliyetinin somut bir göstergesidir.

İstifalar Özal'ın geliştirmek istediği politikaya ve dış politika yapım tarzına bir protesto olsa da Genelkurmay Başkanı Torumtay'ın istifası (3 Aralık 1990) özellikle üzerinde durulması gereken bir husustur. Çünkü bir Genelkurmay Başkanı'nın görev süresi dolmadan istifa etmesi, Türk siyasi tarihinde sadece birkaç örnek bulunmaktadır ve çok nadir görülen bir olaydır (Oran, 2001: 280-285). Torumtay'ın istifası, Özal'ın sivil liderlik otoritesini Genelkurmay'a karşı göstermek istemesiyle de ilişkilidir. Özal, Torumtay'ı istifaya zorlayarak, Cumhurbaşkanlığı'nın Silahlı Kuvvetler üzerindeki denetim gücünü göstermiş ve "sivil üstünlüğü" kurma çabasını ortaya koymuştur (Oran, 2001: 280-285). Ancak bu gelişme, aynı zamanda Türk devletinin "devlet kapasitesi" ölçüsünde bir zayıflığı da göstermektedir: Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanı arasındaki görüş

ayrılığı, karar alıcı mekanizmasının etkinliğini azaltmış ve Türkiye'nin Körfez Krizi'ndeki cevaplarını geciktirmiştir.

Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay, Körfez Krizi sırasında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gerçek kapasitesini savunmakla görevli olmuştur. Torumtay, Özal'ın "Türk ordusunu Irak'a gönderin" taleplerini tekrar tekrar reddetmiştir. Torumtay'ın argümanı iki katmanlıdır: Birincisi, "Türk ordusunun 1980'lerde yaşanan ekonomik krizler nedeniyle yeteri kadar modernize olmadığı, personel eksikliği yaşadığı ve Irak'ın profesyonel bir ordusu karşısında başarı garantisi verilemeyeceği" yönündedir (Oran, 2001: 275-280). İkincisi, "Türkiye'nin bir Irak müdahalesinde ABD'nin ağır savaş makinesi ile karşılaştırıldığında çok daha zayıf kalacağı ve Türk askerlerinin gereksiz şekilde ölümlere maruz kalacağı" yönündedir (Cumhuriyet, 1990: 3). Torumtay'ın bu argümanları, Körfez Krizi sırasında Türkiye'nin gerçek askeri kapasitesine ilişkin nesnel bir değerlendirme içermektedir.

Ancak Torumtay'ın kapasiteden söz etmesi, basit bir askeri teknik mesele değildir. Arkasında, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin "stratejik kullanımı" ve "kurumsal kimliği" ile ilgili görüşler yatmaktadır. Torumtay, Türk ordusunun "Kemalist devlet değerlerinin koruyucusu" ve "stratejik altyapısı" olduğunu düşünmektedir (Oran, 2001: 278-280). Özal'ın Irak'a müdahale talebini, Torumtay, "Türk ordusunun kuruluş ilkelerine aykırı bir şekilde Batı'nın çıkarlarının peşinde koşması" olarak görmektedir. Bu, kapasiteye ilişkin teknik bir tartışmadan ziyade Türk ordusu'nun "kurumsal kimliği" ve "misyonu" hakkındaki felsefi bir görüş ayrılığıdır (Oran, 2001: 275-285). Türk ordusunun 1990'lardaki modernizasyon sermayesi, profesyonel kadro kapasitesi ve teknik açıdan güncellik seviyesi, NATO standartlarının gerisinde idi (Kılınç, 2000: 18-19). Bu yüzden, askeri-bürokratik kliklerin Körfez Krizi'nde hükümete yönelik çekinceleri teknik ve doktriner bakımdan da temellendirilmişti (Hale, 2002: 554-556). Bu gelişmeler, Türk siyasal sisteminde askerin "stratejik kültür koruyucusu" rolünün ve Kıta Avrupası tarzı kurumlar arası çekişmenin akademik literatürde örnek olay olarak ele alınmasına neden olmuştur (Baykal, 2017: 111).

Torumtay'ın istifası sonrasında, Genelkurmay Başkanlığı'na atanan Hilmi Özkök, Özal'a daha itaatkar olmuştur. Özkök, Özal'ın Körfez Krizi'ne yönelik taleplerini daha kolay kabul etmiş ve İncirlik Hava Üssü'nün ABD'ye açılması, Türk askerlerinin sınıra

yığılması ve hava bombardımanı operasyonlarında Türk hava sahasının kullanılması konularında daha az direnç göstermiştir (Hürriyet, 1990: 4; Oran, 2001: 285-290). Bu değişiklik, Türk karar alıcı mekanizmasının daha merkezileşmesine ve Özal'ın vizyonunun daha etkin şekilde uygulanmasına neden olmuştur. Ancak bu aynı zamanda Genelkurmay Başkanlığı'nın Özal'a olan direncinin kırılması anlamında Türk askerî kurumun "stratejik otonomi"sinin azalmasını da temsil etmektedir (Oran, 2001: 285-290).

Devlet kapasitesine ilişkin bir diğer boyut, Başbakan Yıldırım Akbulut'un rolüdür. Akbulut, Özal tarafından "en uyumlu" Başbakan olarak seçilmiş olmasına rağmen Körfez Krizi'nde Özal'ın maksimalist taleplerini kısmen frenlemek istemiştir (Oran, 2001: 280-290; Bildirici, 2021: 1). Akbulut hükümetin ve TBMM'nin Körfez kararına daha dikkatli yaklaşması gerektiğini vurgulamıştır. Bu durum Türk karar alıcı mekanizmasında denetim ve denge mekanizmasının hala işlediğini göstermektedir; ancak aynı zamanda, bu mekanizmanın Körfez Krizi'ndeki hızlı kararlar alınmasında engel olabildiğini de göstermektedir (Oran, 2001: 285-290). Akbulut'un sonraki istifası (12 Haziran 1991), Körfez kararlarındaki bu gerilimin de bir sonucu olmuştur.

Bu dört istifa (Bozer, Giray, Torumtay ve Akbulut) Körfez Krizi'nin Türk devlet kapasitesi üzerindeki tahribatını ve karar alıcı mekanizmasındaki kurumsal çözülmeyi açıkça göstermektedir. Neoklasik realizm çerçevesinde devlet kapasitesi sadece askeri ve ekonomik kaynakları değil aynı zamanda kurumsal koordinasyonu, bürokrasi verimliliğini ve siyasi birliği de içermektedir (Rose, 1998: 154-158; Ripsman vd., 2016: 76-85). Türk devletinin Körfez Krizi sürecinde yaşadığı bu istifalar zinciri sistemik baskılara etkili cevap verebilme kapasitesini ciddi şekilde zayıflatmıştır. Özal'ın tek adam yönetimi vizyonu kurumsal denetim mekanizmalarını yok saymış ve sonuçta hem diplomatik hem askeri hem de siyasi açıdan istikrarsızlık yaratmıştır (Bildirici, 2021: 4; Hale, 2002: 556-558).

Ekonomik Durum: Körfez Krizi'nin Türkiye Ekonomisine Etkisi

Neoklasik realizm, "ekonomik kapasiteyi" bir devletin dış politika seçeneklerini belirleyen temel bir ara değişken olarak tanımlar (Rose, 1998: 155-160; Schweller, 2006: 120-130; Ripsman vd., 2016: 85-95). Bir devlet, ekonomik olarak zayıfsa dış politika manevralarında daha kısıtlı olabilir. Türkiye'nin 1990 yılı başındaki ekonomik durumu

karışık idi. Özal'ın 1980 sonrası liberalizasyon politikaları Türkiye ekonomisini kısmen dinamikleştirmiş, ancak yapısal sorunlar (dış borç, enflasyon, kamu açığı) hala büyük idi (Öniş, 1997: 34-52). 1990 yılında Türkiye'nin kişi başına milli geliri yaklaşık 2,500 dolar civarındaydı; bu, OECD ülkeleri arasında daha alt seviyelerdeydi (Cumhuriyet, 1990: 4). Türkiye'nin Irak'ın en büyük ticaret ortaklarından biri olması ve Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattından elde edilen gelirlerin Türkiye ekonomisinde önemli bir yeri vardı (Hale, 2000: 210-220).

Körfez Savaşı öncesinde Türkiye-Irak ilişkileri, "stratejik iş birliği" niteliğinde olmasa da ekonomik çıkarların birbirini tamamladığı ve pratik bir coğrafi komşuluk ilişkisinin kurulduğu yapıdaydı (Hale, 2000: 210-220; White, 2001: 210-215). Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı, 1987'de ikinci hat açılmasından sonra, Türkiye'nin yıllık 300-400 milyon dolar gelir elde etmesini sağlamış ve bu gelir 1990 yılında Türkiye'nin önemli bir döviz kaynağını temsil etmiştir (White, 2001: 205-220; Balcı, 2013: 125-135). Körfez Savaşı ile birlikte Türkiye'nin Irak'a yönelik ambargoyu uygulaması bu ekonomik ilişkiyi tamamen dondurmıştır. Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının 8 Ağustos 1990'da kapatılması, Türkiye'nin enerji gelirlerini kesmiştir (Hale, 2000: 215-220). Türkiye-Irak ticaret hacmi, 1990 yılında yaklaşık 2,5 milyar dolar civarındaydı; bu ticaretin durması, Türk müteahhitlik hizmetlerinin de yavaşlamasına yol açmıştır (White, 2001: 210-220). Türkiye'nin Körfez ambargosu nedeniyle kaybettiği toplam ekonomik getiri, 1990-1995 döneminde yaklaşık 100 milyar doları aştığı tahmin edilmektedir (Hale, 2000: 220-225). Bu kayıp, Türkiye'nin 1990-1991 yıllarında negatif büyüme (1991'de -0,9% negatif büyüme) göstermesine katkıda bulunmuştur (Cumhuriyet, 1990: 4; Milliyet, 1991: 2-3).

Özal'ın ekonomik hesaplaması, bu kayıpların "Körfez ülkelerinden gelecek yardımlar" ile telafi edileceğiydi. Özal, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn gibi körfez ülkelerinin "Türkiye'ye ekonomik destek" yapacağı beklentisine girmiştir (Hürriyet, 1990: 2-3; Cumhuriyet, 1990: 3). Başlangıçta, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in "Türkiye'yi kompanse etmek" konusunda söz verdiği yönünde haberler dolaşmıştır; ancak savaş sonrası dönemde verilen sözler sadece kısmen yerine getirilmiştir (Hale, 2000: 220-225). Türkiye, yaklaşık 3 milyar dolar bir yardım almış olsa da bu beklenen tutardan çok azdır. Bu durum, Özal'ın "pragmatist" ve "iyimser" hesaplamalarının ne kadar hatalı olduğunu göstermektedir.

Türk kamuoyunun Körfez Krizi'ne gösterdiği ekonomik muhalefet karar alıcı mekanizmalarında bir diğer fren faktörü olmuştur. Birçok ekonomist ve işletmeci, "Irak ticaretiyle yaşayan" sektörlerle ait olduğundan ambargoyu eleştirmiştir (Milliyet, 1990: 2-3). Özellikle Gaziantep ve Mardin gibi sınır bölgelerinde yer alan müteahhitler ve tüccarlar, Irak ticaretinin durmasını protesto etmişlerdir (Cumhuriyet, 1990: 3). Ancak Özal, bu ekonomik protestolara rağmen, "stratejik" ve "jeopolitik" çıkarları ekonomik çıkarlardan öncelikli tutmuştur. Bu durum, neoklasik realizmin "ekonomik ve güvenlik çıkarları arasındaki öncelik çatışması" olarak tanımlanan sorunu temsil etmektedir (Schweller, 2006: 120-130; Ripsman vd., 2016: 85-95). Özal, "jeopolitik pozisyon"u korumak için ekonomik fedakarlık yapmayı kabul etmiştir; ancak bu fedakarlığın bedelinin ne kadar yüksek olacağını tam olarak öngörememiştir.

3.3.4. Devlet-Toplum İlişkisi: TBMM Kapalı Oturumu, Muhalefet ve Kamuoyu Tepkisi

Neoklasik realizm, "devlet-toplum ilişkisi" veya "devlet yapısı"nın dış politika davranışlarını belirleyen önemli bir ara değişken olarak tanımlar (Rose, 1998: 155-160; Schweller, 2006: 115-125; Ripsman vd., 2016: 78-95). Demokrasi, otoriter rejimler, yarı memur sistemleri gibi farklı devlet yapılarının, aynı uluslararası baskılara karşı farklı cevaplar verebildiği gösterilmiştir (Ripsman, 2009: 128-145). Türkiye'nin 1990'lardaki devlet yapısı, kurucu nitelikte "laik-asker-seçkin ittifakı" ile temsil edilmektedir. Bu ittifak, üniversite, bürokrasi, medya ve askerî kurumları içermektedir. Ancak Körfez Krizi sırasında bu ittifakta ciddi çatlaklar ortaya çıkmıştır. TBMM'nin 12 Ağustos 1990'da yaptığı kapalı oturum bu çatlakları gözler önüne sermiştir (EK 2).

12 Ağustos 1990 tarihinde TBMM'de yapılan kapalı oturumda, hükümetin Körfez Savaşı'nda aktif müdahale edebilmesi için yetki almak istediği konuşulmuştur. Muhalefet partileri (SHP ve DYP), bu taleplere sert şekilde karşı çıkmıştır. SHP grubu, "Türkiye'nin ABD'nin Körfez politikasında 'piyonu' olarak kullanılmak istenmesi" konusunda kaygı dile getirmiştir. DYP ise "halk sorunları çözmeden Körfez'de Türkiye'nin kan dökmesi"nin doğru olmadığını savunmuştur. ANAP grubu içinde de Özal'a muhalif sesleri vardı: Bazı milletvekilleri, Başbakan Akbulut'un "dikkatli davranış çağrısı"na destek göstermiştir (EK 2).

TBMM'nin kapalı oturumu hükümetin ve Cumhurbaşkanı Özal'ın Körfez Krizi'ne yönelik dış politika tercihinin demokrasinin kontrol mekanizmaları açısından ne ölçüde tartışmalı bulunduğunu göstermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 13-27). SHP lideri Erdal İnönü, konuşmasında ABD güdümüne girmenin "Türkiye'nin bağımsız dış politika geleneğine aykırı olduğu" vurgusunu yaparken; DYP lideri Süleyman Demirel ise, "Körfez'in maceraperest bir askeri angajman için uygun yer olmadığı, ekonomik ve güvenlik risklerinin topluma tam anlatılmadan TBMM onayının etik olmayacağı" değerlendirmesini sunmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 18-19). Hükümet ise, Türkiye'nin yeni dünya düzeninde çıkar kaybı yaşamaması ve ABD koalisyonunda görünürlük yakalaması için "tarihsel momentin kaçırılmaması gerektiğini" iddia etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 20). Bu tartışmalar, Cumhuriyet, Milliyet ve Hürriyet gazetelerinde günlerce analiz edilmiştir. Örneğin Cumhuriyet köşe yazarı Uğur Mumcu, 17 Ağustos 1990 tarihli makalesinde "Türkiye'nin ABD lojistik üssünden öteye bir vizyon geliştirememesi, bağımsız dış politika geleneğine zarar veriyor" eleştirisini getirmiştir (Cumhuriyet, 1990: 2). Kamuoyunu şekillendiren bu basın analizleri, TBMM karar sürecinin meşruiyeti ve toplumsal desteğiyle ilgili soru işaretlerinin oluşmasına neden olmuştur.

Oylamada, 373 milletvekilinin katıldığı oturumda, 216 evet, 151 hayır ve 6 çekimser oy çıkmış ve böylece tezkere kabul edilmiştir (EK 2). Bu sonuç, Türkiye'nin Körfez kararının "toplam konsensüs" ile değil, "çoğunluk" ile alındığını göstermektedir. Önemli bir nokta, oy sonucunun şartlı olmasıdır. Kapalı oturumda alınan karar, "Türkiye'ye saldırı olması halinde" askeri müdahale yetkisi şeklinde sınırlandırılmıştır (EK 2). Bu sınırlandırma, muhalefet ve temkinli milletvekillilerinin Özal'ın "maksimalist taleplerini" kısmen başarıyla frenlemeleri anlamına gelmektedir. Özal, ideali olan "Türk ordusunun Kuzey Irak'a girmesi ve Kerkük-Yumurtalık bölgesini Türkiye tarafından kontrol altına alınması" senaryosu, TBMM tarafından açıkça onaylanmamıştır (Oran, 2001: 280-290). Bu durum, Türk demokrasinin denetleme ve dengeleme mekanizmalarının çalışmakta olduğunu göstermektedir.

Kamuoyunun tepkisi de benzer şekilde karma olmuştur. Türk kamuoyunun geniş kesimi Türkiye'nin Körfez'de aktif rol oynamasına muhalif olmuştur. Cumhuriyet Gazetesi başta olmak üzere birçok solcu ve milliyetçi çevrede, "Türkiye'nin ABD'nin emperyalist

politikalarının aracı olması" şeklinde eleştiriler yapılmıştır (Cumhuriyet, 1990: 1, 3; Milliyet, 1990: 1-2). İslamcı kesimler, "Müslüman bir ülke olan Irak'a karşı Hristiyan Batı'nın yanında yer alma"nın dini ve ahlaki açıdan yanlış olduğunu savunmuştur (Hürriyet, 1990: 1-2; Milli Gazete, 1990: 1). Dönemin seçkin gazetecilerinden Uğur Mumcu gibi isimlerin "Türkiye'nin Körfez petrollerinin bekçisi rolüne girmesi"ni sert bir dille eleştirdikleri bilinmektedir (Cumhuriyet, 1990: 3; Oran, 2001: 290-295). Kamuoyunun muhalefetine rağmen, Özal'ın ve hükümetin Körfez politikasını uygulamaya devam etmiş olmaları Türk demokrasinin "devlet-toplum ilişkisi"nde sınırlarını göstermektedir. Dış politika ve güvenlik meseleleri, iç siyasetin geleneksel "kontrol mekanizmalarından" daha otonom bir şekilde yönetilmektedir (Ripsman, 2009: 135-145).

PKK'nın Kuzey Irak'taki Varlığı ve Körfez Krizi Sonrası Mülteci Krizi

Neoklasik realizm çerçevesinde, "iç siyaset" ve "toplumsal sorunlar" birer ara değişken olarak kabul edilir; bu değişkenler, uluslararası baskıları filtreleyerek dış politika kararlarını etkiler (Rose, 1998: 152-160; Schweller, 2006: 115-125; Ripsman vd., 2016: 78-95). Türkiye'nin Körfez Krizi'ndeki politikasını belirleyen temel iç sorunlardan biri, Kürt meselesi ve PKK terörüdür. 1980'lerin ortasından itibaren Türkiye'nin güneydoğusunda PKK'nın başlattığı terör faaliyetleri, 1990'lara gelindiğinde Türkiye'nin en önemli güvenlik endişesi haline gelmiştir. Körfez Krizi öncesinde PKK, Kuzey Irak'taki Kandil Dağları ve çevresini üs olarak kullanmakta ve Irak merkezi hükümetinin (Saddam rejiminin) sınırlı fakat toleranslı tutumuyla bölgede faaliyette bulunmaktaydı (White, 2001: 195-210; Öğür, Baykal ve Balcı, 2014: 30-38).

PKK, 15 Ağustos 1984'te Eruh ve Şemdinli baskınları ile başlattığı silahlı terör faaliyetlerine 1990'a kadar yoğunlaştırarak hem sivil hem de askeri hedeflere saldırılar düzenlemiştir (DW Türkçe, 2025). Kandil Dağları ve çevresi, özellikle İran-Irak Savaşı sırasında merkezi otoritenin zayıflığı nedeniyle PKK için önce lojistik beslenme hattı, sonrasında ise kalıcı askeri üs haline gelmiştir (Marcus, 2007: 112-115). 1988-1990 dönemindeki Irak'ın kuzeyine yönelen Saddam rejiminin baskıları, köy boşaltmaları ve toplu mezalim neticesinde, Türkiye sınırında on binlerce Kürt mülteci birikmiştir. 1990 sonbaharında Birleşmiş Milletler ve insan hakları örgütleri bu sivil hareketlerin bölgesel insani kriz potansiyeli taşıdığını ilan etmiş; Türkiye'ye yönelik olarak "uluslararası

koruma ve insani yardım” çağrısında bulunmuştur (Human Rights Watch; 2003). Bu insani kriz, Körfez Savaşı sonrası ortaya çıkacak olan büyük göç dalgasını da öngörmüş ve TBMM’de dış politika karar alıcılarının Kürt sorunu ve PKK riskiyle ilgili alarm düzeyini daha da yükseltmiştir.

Saddam Hüseyin rejiminin PKK'ya karşı tutumu, pragmatiktir. Saddam gerek Türkiye'yi dengelemek gerek Kuzey Irak'taki Kürt nüfusunun Türkiye'ye kaçmasını engel etmek amacıyla PKK'nın Kandil'de varlığına göz yummaktaydı; ancak aynı zamanda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sınırlı operasyonlarına da direnmemekteydi (Balcı, 2013: 165-175). Körfez Krizi öncesi dönemde, Türkiye-Irak ilişkilerine PKK sorunu her zaman gölge düşürmüştür. Ankara’nın; iktisadi politikalar, ekonomik çıkarlar ve güvenlik kaygıları arasında bir denge kurması gerekmiştir (White, 2001: 200-210). Özal için Körfez Krizi'nde ABD'ye yaklaşmak ve Körfez ülkeleriyle ilişkiler kurmak aynı zamanda PKK sorunu için "ABD garantisi" almak anlamında da geliyordu. Özal ABD'nin hem Körfez'de Türkiye'nin tarafında yer alması hem de Türkiye'nin Kuzey Irak'ta PKK'ya karşı operasyonlar yapmasında desteklemesi beklentisini taşıyordu (Balcı, 2013: 175-180).

Ancak Körfez Savaşı'nın yaklaştığı aylarda Kuzey Irak'taki durum hızla değişmiştir. Irak ordusunun Körfez'e yönelik yığılmasının artması Kuzey Irak'ta merkezi otoritenin zayıflaması anlamına geliyordu. PKK bu otorite boşluğundan faydalanarak Kandil bölgesinde daha da güçlenmeye başlamıştır (White, 2001: 205-215). Aynı zamanda, Körfez Savaşı başlamadan kısa bir süre önce, Saddam Hüseyin'in "Kuzey Irak'ta Kürt ayaklanmasını bastırma" operasyonları, Irak'ın Kuzey Irak'ta ne kadar "güvensiz" olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu durum Türkiye'nin güvenlik endişelerini derinleştirmiştir: Körfez Savaşı'ndan sonra Kuzey Irak'ta ne olacak? Irak ordusunun yenilgisinden sonra, PKK Kandil'de daha da güçlenebilecek mi? Kürt mültecileri nereye gidecek? Bu sorulara karşı Özal'ın cevabı, "ABD ile yakın iş birliği ve garantiler almak" olmuştur (Balcı, 2013: 170-180).

Körfez Savaşı sonrasında, Türkiye'nin bu endişeleri kısmen gerçekleşmiştir. Savaşın bitişinden hemen sonra Kuzey Irak'taki Kürtler Saddam'a karşı ayaklanmış ve bu ayaklanma Irak ordusunun ağır saldırılarına uğramıştır. Milyonlarca Kürt mülteci Türkiye-Irak sınırına doğru kaçmaya başlamıştır (Öğür, Baykal ve Balcı, 2014: 23). Bu mülteci krizi, Türkiye için beklenmedik ve büyük bir sorun haline gelmiştir. Türkiye

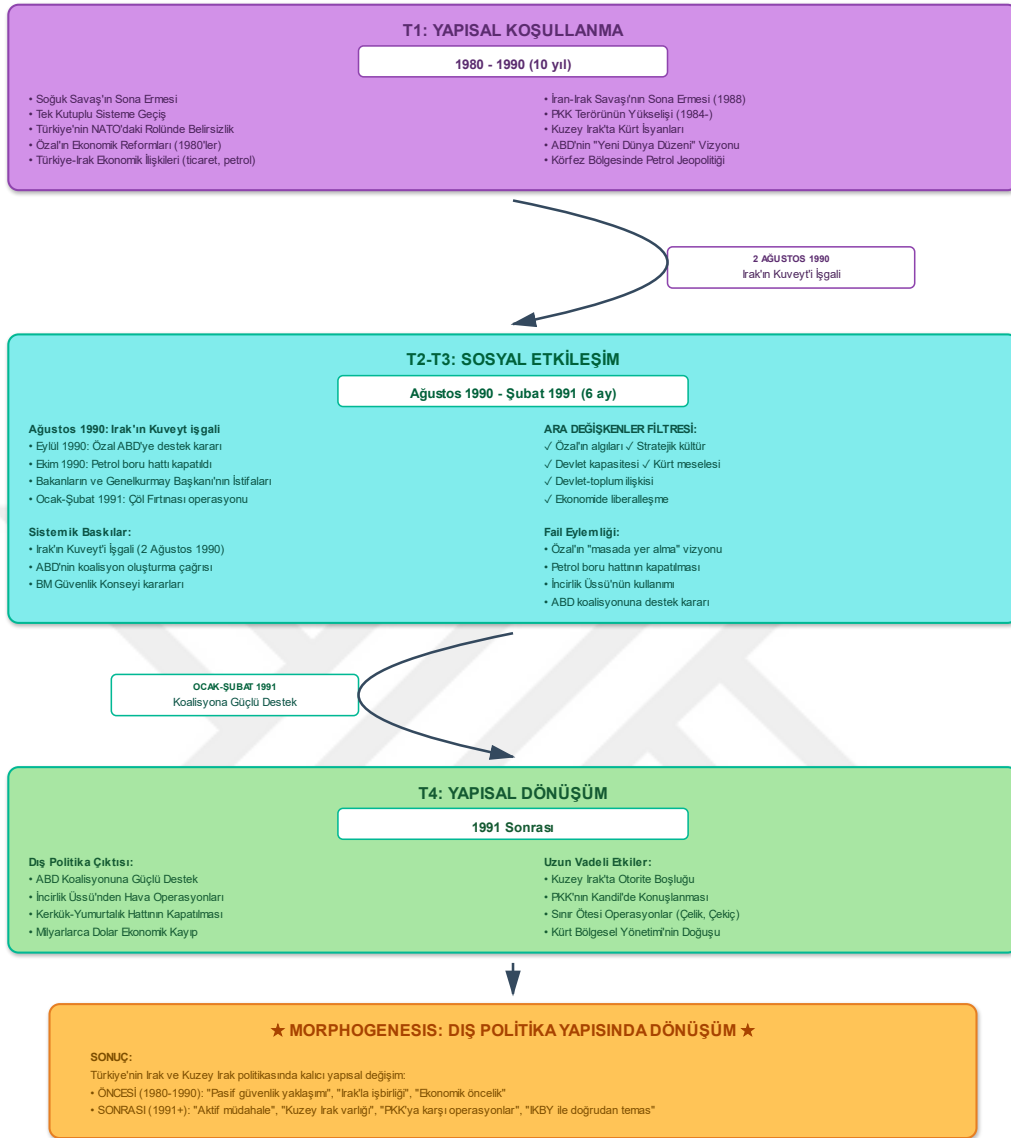
başlangıçta "Kürt mültecileri Irak sınırının ötesinde tutmaya" çalışmış; ancak insani nedenler ve uluslararası baskılar nedeniyle sınırlar açılmak zorunda kalınmıştır (White, 2001: 220-225). Bu kriz Özal'ın "Körfez'de katılımı Türkiye'nin güvenlik sorunlarını çözeceği" beklentisinin ne kadar "iyimser" olduğunu göstermiştir.

Körfez Krizi'nin Kürt meselesi ile ilişkisi daha derin bir stratejik anlamı da içermektedir. Özal'ın Körfez'de aktif rol almasının arkasında kısmen de "Kuzey Irak'taki Kürt özerkliğini kontrol etme" ve "PKK'nın güçlenmesini engelleme" amaçları vardır. Özal ABD ile yakın iş birliği yaparak Kuzey Irak'taki Kürt grupları üzerinde etki sahibi olmak istemiştir. Ancak bu strateji 1990'larda büyük ölçüde başarısız olmuştur. Kuzey Irak'ta oluşan Kürt özerk yönetimi ne Türkiye'nin ne de ABD'nin tam kontrolü altında olmuştur. PKK ise 1990'lar boyunca Kandil Dağları'nda güçlü kalarak, Türkiye'nin bir süre sonra yüz milyarlarca dolar harcanmasına rağmen problemler yaratmaya devam etmiştir (White, 2001: 225-230).

3.4. T4: Yapısal Dönüşüm (1991-1995)

T4 dönem (1991-1995), Körfez Savaşı'nın sona ermesinden sonra, Türkiye'nin Irak politikasında ve bölgesel güvenlik yapısında yaşanan kalıcı dönüşümleri içermektedir. Morfogenetik çerçevede, T4 dönem "yapısal dönüşüm" (structural elaboration) veya "morphogenesis" olarak adlandırılır: T2-T3 döneminde Türkiye ve diğer aktörlerin kararlarının (social interaction) neticesi olarak, bölgesel ve uluslararası yapı yeni bir biçim almıştır (Archer, 1995: 123-145; Archer, 2003: 65-87). Bu yeni yapı, 1955'teki Bağdat Paketi döneminin iki kutuplu yapısından da 1990 öncesi Soğuk Savaş'ın geç dönem yapısından da farklıdır. T4 dönemde, Kuzey Irak'ta otorite boşluğu, 36. paralel üzerinde uçuşa yasak bölge, Çekiç Güç operasyonu, PKK'nın güçlenmesi ve Türkiye'nin bölgesel rolünün yeniden tanımlanması gibi önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu bölümde, T4 döneminde meydana gelen bu dönüşümlerin detaylı analizi yapılacaktır.

MORFOGENETİK DÖNGÜ: ZAMANSAL DÖNÜŞÜM ANALİZİ

Şekil 7: Körfez Savaşı Vakası Morfogenetik Analizi

3.4.1. Körfez Savaşı'nın Sonuçları ve Kuzey Irak'ta Otorite Boşluğu

17 Ocak 1991 tarihinde başlayan ve 28 Şubat 1991'de resmi olarak sona eren Körfez Savaşı (Operation Desert Storm), tarihin en hızlı savaşlarından biri olmuştur. ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri, 42 gün boyunca Irak'ı hava bombardımanına tabi tutmuş ve ardından 100 saatlik kara harekâtıyla Irak ordusunu tamamen yenilgiye uğratmıştır (Cohen, 1993: 164, 188). Ancak koalisyon güçleri, Bağdat'a girmemiş ve

Saddam Hüseyin rejimi iktidarda kalmıştır (Cohen, 1993: 5). Bu eksik zafer Körfez'deki ABD stratejisinin Türkiye'ye olan sonuçlarını derinden etkilemiştir.

Savaş sonrasında Kuzey Irak'ta meydana gelen gelişmeler Türkiye'nin en büyük kaygılarını gerçekleştirmiştir. Kuzey Irak'taki merkezi otorite çökmüş ve Saddam rejimi bölgeyi kontrol edemez duruma gelmiştir. Mart 1991'de Kuzey Irak'taki Kürtler Saddam'a karşı büyük bir ayaklanma başlatmış; ancak bu ayaklanma, Irak ordusunun ağır saldırılarıyla bastırılmıştır. Bu baskılama sonrasında, 1,5 ila 2 milyon Kürt mülteci, Türkiye-Irak sınırına doğru akın etmiştir (Öğür, Baykal ve Balcı, 2014: 25). Türkiye, başlangıçta "Kürt mültecileri Irak topraklarında tutmaya" çalışmış; ancak uluslararası baskı ve insani nedenler, Ankara'yı sınırları açmaya mecbur etmiştir (Oran, 1996: 160-161).

Bu mülteci krizi, Özal'ın "Körfez'de aktif rol alınca güvenlik sorunları çözülecek" beklentisini çökertmiştir. Aksine, Kuzey Irak'ta otorite boşluğu, yeni bir güvenlik sorunu yaratmıştır. Özal bu krizi "fırsat" olarak görmüştür: Eğer Kuzey Irak'ta bir "güvenli bölge" (safe haven) kurulursa, mültecileri orada tutabilir ve aynı zamanda Türkiye'nin Kuzey Irak'taki etkinliğini de sağlayabilir (Bölme, 2012: 344). Bu vizyon 5 Nisan 1991'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) tarafından 688 numaralı kararı ile kabul edilmiş ve koalisyon Körfez'de uçuşa yasak bölgesi (no-fly zone) kurulmasını sağlamıştır (United Nations Security Council, 1991).

Kuzey Irak'taki otorite boşluğunun bir diğer önemli sonucu, Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) gibi Kürt örgütlerinin hızlı yükselişi olmuştur. Bu örgütler, Irak merkezi hükümetinin zayıflaması nedeniyle, Kuzey Irak'ta de facto bir özerk yönetim kurmuşlardır. 1992 ve 1993'te yapılan seçimler sonrasında, KDP ve KYB tarafından kontrol edilen bu yönetim, Irak merkezi hükümetinden neredeyse bağımsız olarak hareket etmeye başlamıştır (Altunışık, 2007: 74). Bu durum Kuzey Irak'ta güçlü bir merkezi Irak hükümetinin varlığını tamamen ortadan kaldırmıştır; bunun yerine Türkiye, çok sayıda yerel aktörle (KDP, KYB ve PKK) uğraşmak zorunda kalmıştır.

3.4.2. 36. Paralel ve Uçuşa Yasak Bölge: Huzuru Temin Harekâtı ve Çekiç Güç Operasyonu

Huzuru Temin Harekâtı (Operation Provide Comfort), 5 Nisan 1991'de ABD, İngiltere ve Fransa'nın öncülüğünde Kuzey Irak'taki Kürt mültecilere insani yardım sağlamak ve 36. paralelin kuzeyindeki hava sahasını kontrol altına almak amacıyla başlatılmıştır (Oran, 1996: 160). Operasyon, İncirlik Hava Üssü'nden yönetilmiş ve toplamda 16.000 ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Hollanda askeri ile yürütülmüştür (Gözen, 1995: 177). İncirlik Üssü, Körfez Savaşı süresince yoğun uçak harekâtlarına ev sahipliği yapmış ve ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye'den ordu mesnuplarının katıldığı 2500 kişilik bir kara grubu Silopi'ye yerleştirilmiştir (Gözen, 1995: 177).

Türkiye açısından bu operasyonun teknik boyutu, İncirlik'teki NATO altyapısının tam kapasitesiyle kullanılması, radarlar, uydu iletişimi, muharebe kontrol merkezleri ve kara lojistik noktalarının ABD-İngiltere-Fransa güçleriyle paylaşılması anlamına gelmektedir. Ancak, bu askeri varlık Türkiye'nin Kuzey Irak'ta tek taraflı hareket kabiliyetini kısıtlamış; koalisyon güçlerinin bölgedeki operasyonel önceliği, Ankara'nın güvenlik endişelerini ikinci plana itmiştir (Oran, 1996: 167-172). Türk askeri yetkilileri, operasyonun "insani yardım" bahanesiyle başlatıldığını ancak zamanla "Kürt özerk yönetiminin korunması" gibi politik amaçlara dönüştüğünü eleştirmişlerdir (Oran, 1996: 169). Bu durum, Türkiye'nin operasyonu sürekli yenilemesini talep etmesine ve sonrasında 1996'da "Çekiç Güç" adıyla devam ettirilmesine yol açmıştır (Oran, 1996: 163-167).

Huzuru Temin Harekâtı, Türkiye için çok katmanlı bir anlam taşımaktadır. Bir taraftan bu operasyon Türkiye'nin "Kuzey Irak'ta güvenli bölge oluşturması" vizyonuna uygundur; diğer taraftan, operasyon "Kürt özerk yönetiminin kurulmasına" imkan vermiştir ki bu da Türkiye'nin "bölgesel istikrarsızlık" endişesini derinleştirmiştir (Oran, 1996: 167-172). Temmuz 1991'de resmen kurulan "Çekiç Güç" (Combined Task Force-Poised Hammer), 1996 yılına kadar varlığını sürdürmüş; ardından adı "Kuzeyden Keşif Harekâtı" (Northern Watch) olarak değiştirilmiş ve 2003 Irak Savaşı'na kadarki dönemde devam etmiştir (United States Air Force Historical Support Division, t.y.).

Çekiç Güç operasyonu Temmuz 1991'de resmen kurulan ve 2003 Irak Savaşı'na kadar devam eden çok uluslu bir askeri mekanizmadır (United States Air Force Historical Support Division, t.y.). Operasyonun yıllık maliyeti, ABD tarafından finanse edilmiş ve yaklaşık 300-400 milyon dolar tahmin edilmiştir (Olson, 1996: 92; Gunter, 1997: 120). Türkiye ise, İncirlik Üssü'nün kullanımı, hava sahası izni, lojistik destek ve sınır güvenliği sağlama gibi alanlarda önemli maddi ve politik bedeller ödemiştir (Oran, 1996). Türk hükümeti operasyonun her altı ayda bir yenilenmesini şart koşmuş; TBMM'nin onayı olmadan sürdürülemeyeceğini vurgulamıştır (Oran, 1996: 163-167). Bu durum, operasyonun meşruiyet ve sürdürülebilirlik açısından Türkiye'nin onayına bağlı olduğunu göstermiştir.

Ancak operasyonun uzun vadeli sonuçları Türkiye'nin beklediği güvenlik kazanımlarını sağlamamıştır. Çekiç Güç, KDP ve KYB tarafından kontrol edilen Kürt özerk yönetimini fiilen korumuş ve PKK'nın Kuzey Irak'ta rahat hareket etmesine dolaylı olarak imkan tanımıştır (Gunter, 1997: 122-125; Kramer, 2000: 202-205). Türkiye'nin sınır ötesi operasyonları bu operasyonun varlığı altında sınırlı kalmış ve PKK'yı tamamen etkisiz hale getirememiştir (Marcus, 2007: 118-122).

36. paralel üzerindeki uçuşa yasak bölge, fiili bir şekilde Kuzey Irak'ta "merkezi hükümetten kopmuş" bir bölge oluşturmuştur. Bu bölgede, KDP ve KYB tarafından kontrol edilen Kürt yönetimi, 1992-1993 seçimleri yaparak de facto bir "devlet yapısı" oluşturmaya başlamıştır (Öğür, Baykal ve Balcı, 2014: 27). Bu gelişme, Türkiye'nin tarihsel en büyük kaygılarından biri olan "Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin kurulması" riskini somutlaştırmıştır. Türkiye, Çekiç Güç'ün uçakları tarafından yapılan bombardımanlara katılmış; ancak bu bombardımanlar, KDP ve KYB'yi tamamen kontrol altına almamıştır (Oran, 1996: 166). Türkiye, 1997 yılında Çekiç Güç çerçevesinde "Çekiç Harekâtı" (Operation Hammer) adıyla büyük sayıda askerle Kuzey Irak'a girmişse de bu operasyon da PKK'yı tamamen etkisiz hale getirememiştir (White, 2001: 285-300). Böylece, Körfez Savaşı'ndan sonra kurulan uçuşa yasak bölge, Türkiye'nin güvenlik ikilemini kısmen çözmek yerine derinleştirmiştir.

3.4.3. PKK'nın Güçlenmesi ve Türkiye'nin Sınır Ötesi Operasyonları (1991-1995)

Körfez Savaşı sonrasında Kuzey Irak'ta oluşan otorite boşluğu PKK terör örgütünün bölgede güçlenmesine en büyük fırsatı sunmuştur. 1980'lerin sonundan itibaren Kandil Dağları'nda varlığı olan PKK 1991 sonrasında Kuzey Irak'ta daha geniş alanlar kontrol etmeye başlamıştır (White, 2001: 290-310). Özellikle Irak merkezi hükümetinin Kuzey Irak'ta kontrolünü kaybetmesi, PKK'nın "kalıcı kamplar" kurmasına ve "merkezi yapılanma" oluşturmaya imkan vermiştir (Öğür, Baykal ve Balcı, 2014: 31-38). 1992-1995 yılları arasında PKK mensupları Kandil'den çıkarak Türkiye'nin güneydoğusunda saldırılar yapan terörist eylemleri gerçekleştirmişlerdir (Öğür, Baykal ve Balcı, 2014: 31-38).

Türkiye Körfez Savaşı sonrasında PKK'nın Kuzey Irak'taki varlığını azaltmak amacıyla çok sayıda sınır ötesi operasyon düzenlemiştir. Bu operasyonlar hem askeri kapasiteyi test etmiş hem de Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının kalıcı bir unsuru haline gelmiştir (Marcus, 2007: 125-130; Gunter, 1997: 130-135). Süpürge Harekâtı (4 Ağustos- 7 Eylül 1991), Türkiye'nin Körfez Savaşı sonrası ilk büyük sınır ötesi operasyonudur ve yaklaşık 5.000 asker ile gerçekleştirilmiştir (Olson, 1996: 95-98). Operasyon, PKK kamplarının imha edilmesi ve sınır güvenliğinin sağlanması amacını taşımakla birlikte, örgütün temel yapılanmasına önemli bir hasar verememiştir (Marcus, 2007: 128). Çelik Harekâtı (20 Mart- 4 Mayıs 1995), Türkiye'nin 1990'lardaki en büyük ikinci operasyonudur ve 35.000 asker ile yürütülmüştür (Gunter, 1997: 135-138; Olson, 1996: 102-105). Bu operasyon, KDP kontrollü bölgelerde yoğunlaşmış ve PKK'nın Zap ve Hakkari bölgelerindeki kamplarını hedef almıştır. Çekiç Harekâtı (14 Mayıs- 7 Temmuz 1997), Türkiye'nin Kuzey Irak'ta yaptığı en büyük operasyondur ve 50.000 asker ile yürütülmüştür (Marcus, 2007: 132-136). Bu operasyonda 114 Türk askeri şehit olmuş, 338 asker yaralanmıştır (Olson, 1996: 108-110). Ancak bu operasyonlara rağmen PKK'nın Kandil Dağları'ndaki varlığı devam etmiş ve örgüt 1990'lar boyunca Türkiye'nin güvenlik gündeminde kalmıştır (Gunter, 1997: 140-142; Marcus, 2007: 138).

PKK'nın Kuzey Irak'ta güçlenmesi Türkiye'nin "Körfez'de aktif rol alarak güvenlik sorunlarını çözeceği" beklentisinin ne kadar yanıldığını göstermiştir. Özal'ın öngörüsünün tam tersi gerçekleşmiştir. Körfez'de Türkiye'nin aktif katılımı, kısa vadede Türkiye'ye stratejik avantaj vermişse de uzun vadede Kuzey Irak'ta yeni bir güvenlik

tehdidinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu durum, neoklasik realizmin "lider algı yanılgıları" teorisini doğrulamaktadır: Özal, sistemik yapıyı doğru okumuş olsa da (tek kutuplu düzen, ABD hegemonyası, Körfez'in stratejik önemi), birim düzey sonuçlarını (Kuzey Irak'taki otorite boşluğunun sonuçları) yanlış öngörmüştür (Jervis, 1976: 143-178; Levy, 1997: 88-112).

3.4.4. Morfogenetik Sonuç: Türkiye-Irak İlişkilerinde Kalıcı Dönüşüm ve Yeni Bölgesel Düzen

Körfez Savaşı sonrasında, Türkiye-Irak ilişkileri, kalıcı bir şekilde dönüşmüştür. Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı kapalı kalmıştır; Irak merkezi hükümeti ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler, belirgin bir şekilde azalmıştır (Hale, 2000: 245-260). 1990 yılında 2,5 milyar dolar civarında olan Türkiye-Irak ticaret hacmi, 1991-1995 döneminde neredeyse sıfıra düşmüştür (White, 2001: 325-340). Uluslararası ambargoların devamı, Irak'ın ekonomisini ve ticaretini kısıtlamıştır; bu durum, Türkiye'nin Irak ile ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir (Hale, 2000: 250-265). Türkiye'nin Körfez Krizi'nde yüklenmiş olduğu ekonomik maliyeti telafi etmeye yönelik beklentileri de büyük ölçüde gerçekleşmemiştir. Başlangıçta 3 milyar dolar civarında yardım vadeden Suudi Arabistan ve Kuveyt, savaş sonrası dönemde önemli yardımlar sağlamamıştır. Türkiye'nin toplam kayıplarının 100 milyar doları aştığı tahmin edilirken, aldığı tazminat bu rakamın çok altında kalmıştır (Hale, 2000: 255-265). Bu durum, Türk ekonomisi üzerinde uzun vadeli olumsuz etkiler yaratmıştır. 1991'de Türkiye'nin negatif büyüme (-0,9%) göstermesi, 1990'lar boyunca devam eden yüksek enflasyon ve ekonomik istikrarsızlık, kısmen de Körfez Krizi'nin ekonomik etkilerinden kaynaklanmıştır (White, 2001: 330-340).

Ancak Körfez Savaşı sonrası dönemde, Türkiye-Irak ilişkilerinin kalıcı şekilde dönüşmesinin arkasında sadece ekonomik faktörler değil jeopolitik faktörler de vardır. Irak'ın bölgesel gücü belirgin şekilde azalmıştır. Körfez Savaşı'ndan sonra, Irak ordusunun büyük kısmı yok olmuş; Saddam rejimi, bölgede "tehdit edici güç" olmaktan ziyade "tehdit altındaki güç" haline gelmiştir. Bu durum Türkiye-Irak ilişkilerindeki dengeleri radikal şekilde değiştirmiştir. 1980'lerin sonunda Irak'ın bir "bölgesel hegemon aday" olarak algılanması, Körfez Savaşı sonrası "zayıf bir devlet" olarak değiştirilmiştir (Hale, 2000: 260-275). Bu durum, Türkiye'nin Irak'a yönelik politika seçeneklerini

radikal şekilde genişletmiş; ancak aynı zamanda Kuzey Irak'taki belirsizlikleri de artırmıştır.

Morfogenetik çerçevede, Körfez Savaşı T4 döneminde yaşanan morfogenezis hem Türkiye'nin dış politikasında hem de bölgesel yapıda kalıcı değişimleri ortaya koymaktadır. T1 döneminde (1980-1990) koşullanan yapısal baskılar, T2-T3 döneminde Türkiye ve diğer aktörlerin kararlarıyla filtre edilerek, T4 döneminde yeni bir bölgesel düzen yaratmıştır. Bu yeni düzende Kuzey Irak'taki Kürt özerk yönetimi, PKK'nın güçlenmesi, 36. paralel üzerindeki uçuşa yasak bölge ve Türkiye'nin kalıcı askeri varlığı, yeni bir "yapısal dönüşüm"ü (morphogenesis) temsil etmektedir (Archer, 1995: 123-145; Archer, 2003: 65-87). Bu yapı, ne 1955'teki iki kutuplu Bağdat Paketi düzeni, ne de 1990 öncesi Soğuk Savaş yapısı ile aynıdır; aksine, 1990'ların "belirsiz ve çok aktörlü" Ortadoğu yapısını yansıtmaktadır.

Körfez Savaşı Türkiye-ABD ilişkilerinde stratejik bir dönüm noktası olmuştur. Savaş öncesinde Türkiye NATO'nun güneydoğu kanadında Sovyet tehdidine karşı bir "sınır devleti" olarak konumlanmışken; savaş sonrasında, ABD'nin Ortadoğu politikasında "bölgesel ortak" ve "lojistik üs" haline gelmiştir (Kramer, 2000: 210-215; Mufti, 1998: 72-76). Bu dönüşümün en somut göstergesi, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 23 Mart 1991'de Washington'a yaptığı resmi ziyaret ve Camp David'de Başkan George H.W. Bush ile gerçekleştirdiği zirvedir (Yetkin, 2017: 88-92).

Camp David zirvesinde, iki lider Körfez Savaşı'nın sonuçlarını değerlendirmiş ve Türkiye-ABD stratejik ortaklığının derinleştirilmesi konusunda anlaşmaya varmıştır (Yetkin, 2017: 90-94). Bush, Özal'a "Türkiye'nin Körfez'deki desteği, koalisyonun zaferinde kritik rol oynamıştır. ABD, Türkiye'nin ekonomik kayıplarını telafi etmek ve bölgesel güvenlik endişelerine destek vermek için kararlıdır" mesajını iletmiştir (Yetkin, 2017: 92). Özal ise, "Türkiye'nin yeni dünya düzeninde aktif rol alması gerektiğini, Kuzey Irak'taki güvenlik sorunlarına ABD ile çözüm bulunması gerektiğini" vurgulamıştır (Yetkin, 2017: 94). Bu zirve sonrasında Türkiye-ABD askeri iş birliği derinleşmiş; İncirlik Üssü'nün rolü genişlemiş ve Türkiye, ABD'nin Ortadoğu politikasında vazgeçilmez bir müttefik haline gelmiştir (Kramer, 2000: 218-222; Mufti, 1998: 78-82). Ancak bu yakınlaşma Türkiye'nin Kuzey Irak'taki Kürt özerk yönetimine karşı beklediği

desteği tam olarak sağlamamış ve PKK sorunu 1990'lar boyunca çözümsüz kalmıştır (Gunter, 1997: 145-148).

3.5. Tip ve Politika Yanıtları Kategorilendirmesi

3.5.1. Tip I / Tip II Kategorilendirmesi: Zayıf Uyum

Neoklasik realizm analizinde, dış politika kararlarının niteliği ve verilen yanıtın karakteri sistemik baskıların birim düzeyinde nasıl filtrelendiğiyle yakından ilişkilidir (Rose, 1998: 146-160; Ripsman vd., 2016: 54-67). Dış politika kararları, tipolojik olarak Tip I, Tip II ve Tip III biçiminde kategorize edilir. Tip I kararlar, spesifik ve belirleyici bir politika tercihini ifade eder; tipik olarak bir kriz anında alınan, örneğin askeri müdahaleye katılım ya da ittifak desteği gibi somut kararlar bu grupta yer alır. Tip II kararlar ise, uzun vadeli yönelim ve strateji belirleme ile ilgilidir; devletin büyük stratejisinin ve genel politika çerçevesinin tanımlandığı tercihlerdir. Tip III ise, sistemik baskılara karşı beklenmedik veya devrimci nitelikte yanıtlar olarak tanımlanır ve genellikle uluslararası sistemde ani değişim yaratır (Rose, 1998: 150-160).

Körfez Savaşı sürecinde Türkiye'nin dış politika tercihi, ağırlıklı olarak Tip I kategorisine girmektedir. Türkiye, 2 Ağustos 1990'dan itibaren Irak'a karşı oluşturulan ABD öncülüğündeki koalisyona askeri, siyasi ve lojistik destek verme kararı almıştır. Bu karar, İncirlik Hava Üssü'nün koalisyon güçlerine açılması, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapatılması, Türkiye'nin sınırına asker yığılması ve BM ambargosuna katılım ile somutlaşmıştır (Hale, 2000: 215-225; White, 2001: 210-220). Bu tercihin Tip I olarak sınıflandırılmasının temel nedeni, kısa süreli kriz sürecinde hızlı bir şekilde karar alınması, belirleyici ve sonuç doğuran bir politika olmasıdır. Türkiye Körfez Savaşı'na doğrudan askeri olarak katılmasa da (Irak topraklarına asker göndermek yerine pasif lojistik ve siyasi katılım), koalisyona verdiği destek, sistemik baskıya karşı hızlı ve net bir yanıt olmuştur.

Türkiye'nin Körfez Savaşı politikası bir yandan Tip I karar ile krize yanıt verirken, aynı zamanda Tip II özellikler de taşır. Özal'ın Ortadoğu politikası ve “masada yer alma” vizyonu, uzun vadeli stratejik yönelimlerin belirlenmesi açısından Tip II karakteri sergiler. Çünkü Özal'ın Körfez'e yönelik politikası sadece bu krize verilen tepki değil aynı

zamanda "Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin dış politika stratejisinin yeniden tanımlanması"dır. Ancak Körfez Krizi'nin acil niteliği nedeniyle süreçte baskın olan tercih Tip I mantığına dayanan kriz odaklı karar olmuştur.

3.5.2. Politika Yanıtı Analizi: PR1-PR2 (Gecikmeli Uyum)

Politika Yanıtı (Policy Response-PR) kategorisinde; Ripsman, Rose ve Lobell'in önerdiği sınıflandırmada PR1, PR2 ve PR3 yanıtları bulunmaktadır. PR1 zamanında ve uygun bir tepki alındığında, PR2 gecikmeli veya yetersiz bir yanıt verildiğinde, PR3 ise yanlış veya abartılı bir tepki ortaya çıktığında kullanılmaktadır (Ripsman vd., 2016: 67-74). Türkiye'nin Körfez Savaşı'na verdiği yanıt PR1 kategorisine yakın bir biçimde tanımlanabilir; sistemik baskının ortaya çıkmasının hemen ardından hem diplomatik hem lojistik açıdan koalisyona destek verilmiştir. Ancak bu yanıtın kısa vadede stratejik avantajlar sağlamakla birlikte uzun vadeli riskleri (Kuzey Irak'ta otorite boşluğu ve PKK'nın güçlenmesi, ekonomik kayıplar) öngörememesi, PR2 niteliğinin de tartışmalı olarak gündeme gelmesini sağlamıştır. Nihayetinde, Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin ürettiği politika acil bir krize yönelik hızlı bir Tip I kararı ve takiben PR1 (zamanında tepki) olarak tanımlansa da sonuçlar bakımından kısmi PR2 (risk öngörememe/eksik öngörü) özelliği taşır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Körfez Savaşı'na yönelik dış politika kararı, neoklasik realizm çerçevesinde Tip I ve kısmen Tip II olarak kategorize edilmekte, politika yanıtı açısından PR1 ve kısmen PR2 özellikleri taşımaktadır (Rose, 1998: 157-160; Ripsman vd., 2016: 69-74).

3.6. Bölüm Değerlendirmesi ve Sonraki Vakaya Geçiş

Körfez Savaşı vakası, Türkiye'nin Irak politikasında uluslararası sistemin yapısal baskıları ile iç siyaset ve ara değişkenlerin etkileşimini en açık biçimde gözler önüne sermektedir. T1 döneminde iki kutuplu Soğuk Savaş sistemi yerini tek kutuplu ABD hegemonyasına bırakmıştır; Türkiye'nin stratejik konumu ve NATO'daki değeri sorgulanmış, Körfez Krizi ile birlikte yeni durumun gerekleri öne çıkmıştır. T2-T3 döneminde, karar alıcıların algıları (Özal'ın fırsatçı ve aktivist vizyonu), stratejik kültür (Kemalist statükoculuk vs. Özalcı aktivizm), devlet kapasitesi (Genelkurmay'ın direnci,

bürokratik istifası), devlet-toplum ilişkisi (TBMM kapalı oturumu ve kamuoyu tepkisi), Kürt meselesi (PKK ve mülteci krizi) ve ekonomik durum (ambargo ve tazminat beklentileri) sistemik baskıları filtrelemiş ve Türkiye'nin Körfez Savaşı kararını oluşturmuştur.

T4 döneminde ise, Körfez Savaşı'nın yarattığı bölgesel yapısal değişimler, Türkiye'nin dış politika tercihinin kalıcı biçimde dönüştürmüştür: Kuzey Irak'ta otorite boşluğu, Kürt özerk yönetimi ve PKK'nın güçlenmesi, uçuşa yasak bölge ve Çekiç Güç operasyonu, ekonomik kayıplar, Irak ile ilişkilerde yeni jeopolitik dengeler ortaya çıkmıştır. Yeni dengelerle birlikte Türkiye'nin Irak politikasında yaşanan dönüşüm, morfogenetik analiz perspektifiyle morfogenesis yaratmıştır. T4'te kalıcı bir yeni bölgesel düzen doğmuştur (Archer, 1995: 145-152; Archer, 2003: 88-95). Bu yeni bölgesel düzen ne 1955'teki Bağdat Paktı'nın iki kutuplu yapısı ne de 1980'lerdeki Soğuk Savaş'ın geç dönem yapısı ile aynıdır; aksine, 1990'ların "belirsiz ve çok aktörlü" Ortadoğu yapısını yansıtmaktadır (Kramer, 2000: 225-230).

Körfez Savaşı dönemi, Türkiye'nin dış politika karar süreçlerinde sistemik baskıların (ABD hegemonyası ve "Yeni Dünya Düzeni") iç değişkenler tarafından nasıl filtrelendiğinin anlaşılması için alan açmaktadır. Özal'ın vizyonu, Kemalist dengenin nasıl zorlandığını; devlet kapasitesindeki zafiyetlerin dış politika kararının niteliğini; farklı toplumsal ve bölgesel aktörlerin, sürece nasıl etki ettiğini göstermektedir. Sonuç olarak Körfez Savaşı vakası, Türkiye'nin Irak politikasında uluslararası sistem-intrasiyasal etkileşimin ve morfogenetik dönüşümün en güçlü örneklerinden birini teşkil etmektedir. Önceki Bağdat Paktı vakasından farklı olarak Körfez Savaşı dönemi hem yapısal hem bireysel değişkenlerin çoklu etkileşimini daha karmaşık bir şekilde ortaya koymuş; Türk dış politikasının yeni normlarını oluşturmuştur.

Sonraki bölümde analiz edilecek ABD'nin Irak'ı işgali vakası (2003), tamamen farklı bir sistemik bağlam sunmaktadır. Süper güç ABD 11 Eylül saldırıyla sarsılmış ve küresel güvenlik anlayışı tamamen değişmiştir. Artık devletlerarası savaştan ziyade güvenlik tehdidi uluslararası terörizmden gelmektedir. Uluslararası terörizmi destekleyen ülkeler de kurala dayalı uluslararası düzene meydan okuyan haydut devletlerdir. ABD'nin haydut devletlerle mücadelesi ve 11 Eylül saldırılarına karşı geliştirdiği yeni doktrini önleyici savaş mantığı üzerine kurulmuştur. Sonuç olarak Irak bir haydut devlet olarak ABD'nin

işgaline uğramıştır. İşgal öncesi ve sonrası yaşanan siyasal gelişmeler Türkiye'yi zorlu kararlarla karşı karşıya bırakmıştır. Bu yeni dönemde yeni aktörler farklı etkileşimlerle bir dış politika kararı geliştirmeye çalışmışlardır.

BÖLÜM 4: 11 EYLÜL SONRASI TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ: ABD’NİN IRAK’I İŞGALİ VAKASI

4.1. Giriş: Vakanın Genel Çerçevesi

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin 20 Mart 2003 tarihinde Irak’ı işgal etmesi, Türkiye’nin Irak politikasında ve daha geniş çerçevede Türk dış politika tarihinde dönüm noktası niteliğinde bir kriz yaratmıştır. Bu kriz yalnızca ikili ilişkilerin değil aynı zamanda Türkiye’nin uluslararası sistemdeki konumunun, güvenlik algılarının ve jeopolitik tercihlerinin yeniden tanımlandığı bir süreci başlatmıştır. 1 Mart 2003 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’nin, Amerikan askerlerinin Türkiye topraklarından Irak’a konuşlanmasına ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kuzey Irak’a gönderilmesine izin veren tezkereyi reddetmesi Türkiye’nin Batı ittifakı içindeki geleneksel pozisyonundan radikal bir sapma olarak algılanmış ve uluslararası kamuoyunda yankı uyandırmıştır. Bu karar hem Bağdat Paktı (1955) hem de Körfez Savaşı (1990-1991) vakalarından temel açılardan farklılaşmaktadır ve Türk dış politika yapım sürecinde iç siyasal dinamiklerin, kamuoyunun ve parlamentonun artan etkisini göstermesi bakımından ayrıcalıklı bir analiz zemini sunmaktadır.

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından ABD dış politikasında meydana gelen köklü değişim, Ortadoğu’nun yeniden yapılandırılması projesinin temelini oluşturmuştur. George W. Bush yönetimi, terörle savaş stratejisini benimsemiş ve güvenlik politikasını önleyici savaş (pre-emptive war) kavramı üzerine inşa etmiştir. 2002 yılında yayımlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesi ile şekillenen Bush Doktrini, ABD’nin tehdit olarak algıladığı rejimlere karşı tek taraflı askeri müdahale hakkını kendinde gördüğünü ilan etmiştir. Bu strateji çerçevesinde, Irak "kitle imha silahlarına sahip", "El Kaide ile bağlantılı" ve "bölgesel istikrar için tehdit oluşturan" bir devlet olarak hedef alınmıştır. Ancak, 2003 sonrası dönemde Irak’ta yapılan incelemeler ve yayımlanan raporlar, bu resmi gerekçelerin gerçeği yansıtmadığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla, ABD’nin Irak’ı işgal kararının arkasında yatan motivasyonlar—petrol kaynaklarına erişim, İsrail’in güvenliğini sağlama, bölgesel hegemonya kurma ve Büyük Ortadoğu Projesi çerçevesinde rejim değişikliği dayatma—günlük politikada yoğun tartışmalara konu olmuştur.

Türkiye bu süreçte kritik bir jeopolitik kavşakta bulunmaktaydı. Bir yandan NATO müttefiki olarak ABD'den gelen yoğun baskılar diğer yandan Irak ile uzun sınır komşuluğundan kaynaklanan güvenlik kaygıları, ekonomik çıkarlar ve Kuzey Irak'taki Kürt hareketinin Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik potansiyel tehdidi karar alıcıları çok boyutlu bir ikilemle karşı karşıya bırakmıştır. 3 Kasım 2002 seçimlerinde tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümeti, dış politikada "düzen kurucu" bir rol üstlenmeyi hedeflemiş ancak ilk büyük sınavı olan Irak krizi karşısında iç siyasal bölünmeler, kamuoyunun savaş karşıtı tutumu ve ABD ile ilişkilerde yaşanan güven bunalımı nedeniyle beklenmedik bir sonuçla karşılaşmıştır. 1 Mart Tezkeresinin TBMM'den geçmemesi yalnızca AKP hükümetinin değil aynı zamanda Türk siyasetinin bütünüyle yaşadığı bir iç hesaplaşmanın ve demokratik kararların dış politikaya yansımalarının somut bir örneği olarak tarihe geçmiştir.

Bu vakanın analizi Bağdat Paktı ve Körfez Savaşı vakalarından farklı olarak sistemik baskıların (tek kutuplu düzen, ABD hegemonyası, terörizme karşı küresel savaş) iç siyasal dinamikler (parlamento, kamuoyu, sivil-asker ilişkileri) tarafından nasıl filtrelendiğini ve hatta reddedildiğini göstermesi açısından kritik önem taşımaktadır. Bağdat Paktı döneminde Adnan Menderes'in ABD ile uyumlu politika izlemesi ve Körfez Savaşı döneminde Turgut Özal'ın revizyonist aktivizmi sistemik baskılara uyumlu PR1 (Zamanında Yanıt) kategorisinde değerlendirilmekteyken 2003 vakası, sistemik baskılara rağmen iç dinamiklerin belirleyici rol oynadığı PR3 (Başarısız/Beklentilere Uymayan Yanıt) kategorisine daha yakın bir seyir izlemiştir. Bu durum morfogenetik analizde T2-T3 aşamasında (sosyal etkileşim ve ara değişkenler) failin yapıyı dönüştürme kapasitesinin sınırlarını ve iç siyasal yapının dış politika üzerindeki belirleyiciliğini göstermesi açısından önemlidir.

İşgalin öncesinde yaşanan diplomatik süreç Türkiye'nin ikilemini daha da derinleştirmiştir. Hükümet ABD'den gelen ekonomik destek vaatleri (yaklaşık 6 milyar dolar hibe ve 20 milyar dolar kredi paketi) ile Türkiye'nin Irak'taki stratejik çıkarlarını (Kuzey Irak'ta askeri varlık, Türkmenlerin korunması, PKK'ya karşı mücadele) dengelemeye çalışmıştır. Ancak ABD'nin Kuzey Irak'taki Kürt gruplarına (KDP ve KYB) verdiği destek, Türkiye'nin Kürt devleti kurulması endişesini alevlendirmiş ve güvenlik bürokrasisinin tezkereden yana olmayan tutumunu güçlendirmiştir. Ayrıca 1990 Körfez

Savaşı sonrası yaşanan ekonomik kayıpların (petrol boru hattının kapanması, ticaret gelirlerinin düşmesi, sınır ötesi operasyon maliyetleri) hafızası karar alıcılar ve kamuoyu üzerinde caydırıcı bir etki yaratmıştır.

1 Mart 2003 tarihinde TBMM'de yapılan oylama Türk siyasi tarihinin en tartışmalı anlarından biri olarak kayıtlara geçmiştir. Oylamada 264 kabul, 250 ret, 19 çekimser oy çıkmış, ancak Anayasa'nın öngördüğü salt çoğunluk (267) sağlanamadığı için tezkere reddedilmiş sayılmıştır (EK 3). Bu sonuç, AKP içindeki muhalefeti muhalefetin (CHP, MHP, DYP) savaş karşıtı tutumunu ve kamuoyunun %90'ın üzerinde savaşa karşı olduğu ortamda parlamenterlerin üzerindeki seçmen baskısını göstermektedir. Tezkerenin reddedilmesi ABD tarafından ihanet olarak algılanmış ve Türk-Amerikan ilişkilerinde derin bir güven bunalımına yol açmıştır. 19 Mart 2003 tarihinde ABD'nin Irak'ı bombalamaya başlamasından sadece saatler önce TBMM ikinci bir tezkereyi kabul etmiş ancak bu kez Türk askerinin Kuzey Irak'a gönderilmesi ve ABD uçaklarının Türk hava sahasını kullanması ile sınırlı bir yetki verilmiştir. Bu ikinci tezkere Türkiye'nin Irak işgaline doğrudan katılmadığını ancak ABD ile tamamen kopuşu da önlemeye çalıştığını göstermektedir.

2003 işgali sonrası süreç Türkiye'nin Irak politikasında kalıcı bir dönüşüme yol açmıştır. Saddam Hüseyin rejiminin yıkılması Irak'ta otorite boşluğu yaratmış ve mezhep çatışmalarının (Şii-Sünni) yoğunlaşmasına neden olmuştur. Kuzey Irak'ta Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) fiilen ve hukuken özerk bir yapıya kavuşmuş ve PKK bu bölgede güçlenme fırsatı bulmuştur. Türkiye 2003 sonrası dönemde Kuzey Irak politikasında önemli değişiklikler yapmış, askeri operasyonlar (2007-2008 sınır ötesi harekât) ile diplomatik girişimleri (IKBY ile ilişkilerin geliştirilmesi) bir arada yürütmüştür. Ayrıca Irak merkezi yönetimi ile ilişkiler de dalgalı bir seyir izlemiş; 2003-2007 arası karşılıklı suçlamalar ve gerilimler yaşanmıştır. 2008 sonrası dönemde ilişkiler normalleşme sürecine girmiştir.

Bu bölümün amacı neoklasik realizm ve morfogenetik yaklaşım çerçevesinde 2003 ABD'nin Irak'ı işgali sürecinde Türkiye'nin dış politika kararlarını derinlemesine analiz etmektir. Özellikle, 1 Mart Tezkeresinin reddedilmesinde sistemik baskıların (ABD'nin tek kutuplu hegemonya, Bush Doktrini, terörle mücadele söylemi) ara değişkenler (karar alıcıların algıları, stratejik kültür, devlet kapasitesi, devlet-toplum ilişkisi) tarafından nasıl

filtrelendiği ve nihai kararın nasıl şekillendiği ortaya konulacaktır. Ayrıca morfogenetik dönüşüm analizi ile T1 (1991-2001: Körfez Savaşı sonrası yapısal koşullar), T2-T3 (Eylül 2002- Mart 2003: Sosyal etkileşim ve karar alma süreci) ve T4 (2003 sonrası: Yapısal dönüşüm) aşamaları detaylı olarak incelenecektir. Bu analiz, Türkiye'nin Irak politikasının yalnızca uluslararası sistemik faktörlerle değil aynı zamanda iç siyasal dinamikler toplumsal tepkiler ve demokratik mekanizmalarla şekillendiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

4.2. T1: Yapısal Koşullanma (1991-2001)

Morfogenetik yaklaşımda T1 zamanı fail eylemlilikten önce var olan yapısal koşulların karakterize edildiği dönemdir. Bu dönemde yapı, failer üzerinde koşullayıcı bir baskı oluşturur ancak failer henüz bu yapıyı dönüştürmeye başlamamıştır (Archer, 1995: 195-201). ABD'nin Irak'ı işgali vakası açısından, T1 zamanı 1991-2001 dönemini kapsamaktadır. Bu dönem, Körfez Savaşı'nın sona ermesiyle başlayan tek kutuplu uluslararası sistemin kristalleşmesi, 11 Eylül 2001 saldırılarının küresel güvenlik algısını radikal biçimde dönüştürmesi, Ortadoğu'da bölgesel güvenlik dinamiklerinin yeniden şekillenmesi ve Türkiye'nin dış politika önceliklerinin belirsizlik ortamında yeniden tanımlanması süreçlerini içermektedir. Bu yapısal koşullar AKP hükümetinin 2003 yılında ABD'nin Irak işgali karşısında alacağı kararları belirleyen kısıtlar ve fırsatları belirlemektedir.

4.2.1. Uluslararası Sistemin Yapısı: Tek Kutuplu Düzen ve Küresel Terörizmle Mücadele Doktrini

Tek kutuplu sistemin en belirgin özelliği, ABD'nin askeri, ekonomik, teknolojik ve diplomatik alanlarda rakipsiz üstünlüğe sahip olmasıdır. Paul Kennedy'nin 2002 yılında yaptığı tespit bu durumu çarpıcı biçimde özetlemektedir: "Böyle bir güç eşitsizliği daha önce hiç var olmadı; hiçbir şey yoktu... Şarlman'ın imparatorluğu yalnızca Batı Avrupa'ya ulaşıyordu. Roma İmparatorluğu daha geniş bir alana yayılmıştı, ancak Pers'te başka bir büyük imparatorluk ve Çin'de daha büyük bir imparatorluk vardı. Dolayısıyla hiçbir karşılaştırma yoktur" (Kennedy, 2002; Krauthammer, 2002: 5-8). Bu güç asimetrisi ABD'nin uluslararası sistemdeki davranışlarını belirleyen temel faktör olmuştur. Ancak tek kutupluluğun sürdürülebilirliği konusunda akademik çevrelerde ciddi tartışmalar

yaşanmıştır. Neorealist teörinin önde gelen isimlerinden Christopher Layne, tek kutuplu sistemlerin doğası gereği istikrarsız olduğunu ve yeni büyük güçlerin ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğunu savunmuştur (Layne, 1993: 5-51). Buna karşılık, Krauthammer ise ABD'nin bu üstünlüğünü iyi yönetmesi durumunda tek kutupluluğun otuz-kırk yıl sürebileceğini öngörmüştür (Krauthammer, 2002: 5-12).

Körfez Savaşı'ndan 11 Eylül 2001 saldırılarına kadar olan dönemde ABD dış politikası soğuk savaş sonrası "barış temettüsü" (peace dividend) arayışı ve küreselleşmenin derinleşmesi ekseninde şekillenmiştir. Bu dönemde ABD NATO'nun genişlemesi, Balkanlar'daki müdahaleler (Bosna 1995, Kosova 1999), Irak'a yönelik devam eden ambargo ve uçuşa yasak bölge uygulamaları gibi politikalarla küresel düzeni şekillendirmeye çalışmıştır. Ancak 11 Eylül 2001 saldırıları ABD'nin küresel stratejisinde derin bir kırılma yaratmıştır. Bu tarih Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra şekillenen "tek kutuplu dünya düzeni" kabulünü temelden sarsan ve uluslararası güvenlik mimarisinde kalıcı bir paradigma kaymasına neden olan bir milat olarak değerlendirilmektedir. 11 Eylül 2001 saldırıları, ABD'nin dış politika paradigmasını ve güvenlik anlayışını salt taktik bir tepki düzeyinde bırakmayıp stratejik bir yeniden yapılandırma sürecine sokmuştur. Bu süreç, hem devletin dış dünyaya nasıl baktığını hem de 'güvenlik' kavramını nasıl tanımladığını köklü biçimde değiştirmiştir. Bu kırılma yalnızca terörizmle mücadele bağlamında değil aynı zamanda Amerikan küresel güç olarak rolünün yeniden tanımlanması bağlamında da önemli olmuştur.

Soğuk Savaş'ın görece istikrarlı ve öngörülebilir tehdit ortamının aksine 11 Eylül, devlet-dışı ağ tabanlı (networked) bir aktörün, bir hegemonik gücün kalbinde askeri ve sembolik anlamda benzeri görülmemiş bir zarara yol açabileceğini tüm dünyaya göstermiştir. Bu saldırı uluslararası sistemin anarşik yapısının doğasını değiştirmiş; belirsizlik, asimetri ve varoluşsal risk temelinde yeni bir güvenlik ortamı yaratmıştır. Bu sistematik şokun ardından ABD'nin dış politika ve ulusal güvenlik doktrininde radikal bir dönüşüm meydana gelmiş ve ABD "savunmacı" bir hegemonik konumdan tehditleri kaynağında bertaraf etmeyi hedefleyen "müdahaleci" ve "önleyici" bir güvenlik paradigmasına yönelmiştir.

11 Eylül'ün dönüştürücü etkisini anlamak için saldırıların meydana geldiği tarihsel bağlamı kavramak gerekmektedir. 1990'lı yıllar Francis Fukuyama'nın (1989; 1992)

"tarihin sonu" teziyle özetlenebilecek, liberal demokrasinin nihai zaferine dair iyimser bir havanın hâkim olmuştur. Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından ABD, askeri, ekonomik ve teknolojik üstünlüğüyle tartışmasız bir küresel hegemon olarak öne çıkmıştı. Bu "tek kutuplu düzen"de ABD dış politikası, Charles Krauthammer'ın da belirttiği gibi, bu üstünlüğü sürdürmek ve liberal uluslararası düzeni genişletmek üzerine odaklanmıştı. Bu dönemde tehdit algıları daha çok bölgesel güçlerin yayılmacı politikaları (Irak'ın Kuveyt'i işgali gibi) veya etnik çatışmalar gibi konularda yoğunlaşmaktaydı. Güvenlik stratejisi de esas itibarıyla caydırıcılık (deterrence) ve istikrarın sağlanmasına (containment) dayanmaktaydı. 11 Eylül bu kendinden emin iyimserliği ve geleneksel güvenlik anlayışını temelden sarsmış, devlet-dışı aktörlerin küresel güvenliği tehdit edebileceği gerçeğini acı bir şekilde ortaya koymuştur.

11 Eylül saldırıları ABD'ye yönelik geleneksel sınırları belirli bir devlet-devlet savaşı biçiminin ötesinde aktörlerin küresel ve ağısal yapıda olduğu bir tehdidi göstermiştir. Bu bağlamda ABD'nin uluslararası sistemdeki hegemonik gücünün kullanımı üzerine yapılan varsayımlar yeniden sorgulanmış ve "terörizm", "kitle imha silahları", "önleyici harekât" gibi kavramlar daha önceden olduğundan daha çok merkezi konuma gelmiştir (Council on Foreign Relations, 2021). Ayrıca; saldırıların istihbarat ve karşı-terör rejimlerinin köklü şekilde değişiminin tetikleyicisi olduğuna da işaret edilmektedir (McBride, 2021).

Bununla birlikte, 9/11 sonrası dönemde ABD dış politikasında iki eş zamanlı eğilim gözlemlenmiştir: Birincisi, dış müdahale kapasitesinin askeri araçlarla büyük ölçüde desteklenmesi; ikincisi ise ideolojik-ahlaki bir söylemin politikaya daha fazla nüfuz etmesidir. Başka bir deyişle ABD yalnızca ulusal çıkarları temelinde hareket etmekle kalmamış aynı zamanda "özgürlük", "demokrasi", "insan onuru" gibi değerleri de stratejik öncelik haline getirmiştir. Örneğin; akademik çalışmalarda 9/11 sonrası dönemin "yeniden düzenlenmiş küresel güvenlik mimarisi" olarak adlandırıldığı görülmektedir (Oliver, 2007: 19).

11 Eylül sonrası dönemde ABD dış politikasının temel direği haline gelen bu doktrin uluslararası sistemin yapısını köklü biçimde değiştirmiştir. Terörizmle mücadele ABD'nin tek kutuplu gücünü meşrulaştıran ve uluslararası müdahaleleri haklı çıkaran söylemsel ve stratejik çerçeve olmuştur (Brookings Institution, 2002; Record, 2003: 4-8).

7 Ekim 2001 tarihinde ABD, Afganistan'ı işgal ederek Taliban rejimini devirmek ve El Kaide'yi etkisiz hale getirmek için askeri harekâta başlamıştır (Bush, 2001). Bu müdahale NATO'nun tarihinde ilk kez 5. maddeyi (kolektif savunma) devreye sokmasıyla uluslararası meşruiyet kazanmıştır (NATO, 2025). Ancak Afganistan müdahalesi yalnızca başlangıç olmuştur. Çünkü Bush yönetimi kısa sürede terörle mücadeleyi Ortadoğu'nun geniş bir coğrafyasına yaymayı hedeflemiştir.

Bush Doktrini'nin en tartışmalı unsuru, "önleyici savaş" (preemptive war) ve hatta "önalıcı savaş" (preventive war) kavramlarının uluslararası ilişkilerde meşrulaştırılmasıdır. 1 Haziran 2002 tarihinde West Point Askeri Akademisi'nde yaptığı konuşmada Bush, bu yeni stratejiyi açıkça dile getirmiştir: "Amerika'yı ve dostlarımızı en iyisini umarak koruyamayız. Nükleer silahsızlanma anlaşmalarını ciddi bir şekilde imzalayan ve ardından sistematik olarak bozan tiranların sözüne güvenemeyiz. Tehditlerin tamamen olgunlaşmasını beklersek, çok geç kalmış olacağız... Güvenliğimiz, gerektiğinde özgürlüğümüzü ve hayatlarımızı savunmak için önleyici eyleme hazır olmamızı gerektirecektir" (Bush, 2002; Brookings Institution, 2002). Bu söylem, geleneksel uluslararası hukuk normlarından radikal bir sapma anlamına gelmektedir. Uluslararası hukukta, meşru müdafaa hakkı ancak "yakın ve açık bir saldırı tehdidi" (imminent threat) durumunda geçerlidir. Oysa Bush Doktrini, bu kavramı genişleterek "gelecekte ortaya çıkabilecek" tehditlere karşı da askeri güç kullanımını meşru görmektedir (Brookings Institution, 2002; Record, 2003: 7-12).

20 Eylül 2002 tarihinde yayımlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi (National Security Strategy- NSS 2002) belgesi, Bush Doktrini'nin resmi çerçevesini oluşturmuştur. Belge, "radikalizm ve teknolojinin kesiştiği noktanın" ABD için en ciddi tehdidi oluşturduğunu vurgular ve bu tehdidin önlenmesi için tek taraflı askeri müdahale hakkının saklı tutulduğunu açıkça belirtmiştir (NSS, 2002; Carnegie Endowment, 2002). NSS 2002, aynı zamanda "haydut devletler" (rogue states) ve terörist örgütlerin kitle imha silahlarına (KİS) erişiminin engellenmesini stratejinin merkezine koymuştur. Bu bağlamda, Irak, İran ve Kuzey Kore "Şer Ekseni" (Axis of Evil) olarak tanımlanmış ve bu ülkelerin rejim değişikliğine zorlanması gerektiği ima edilmiştir (Bush, 2002; Saidin, 2022: 2-5). Neokonservatif düşünce ekolünün Bush yönetimi içindeki etkin figürleri—özellikle Savunma Bakanı Yardımcısı Paul Wolfowitz, Savunma Bakanı Donald Rumsfeld ve

Başkan Yardımcısı Dick Cheney—Irak'ın bu strateji içinde öncelikli hedef olarak belirlenmesinde kritik rol oynamışlardır (Saidin, 2022: 5-9).

Neokonservatizm, 1990'lar boyunca ABD dış politikasında sınırlı etkiye sahip olan ancak 11 Eylül sonrası dönemde yeniden güçlenen bir ideolojik akımdır (Saidin, 2022). Neokonservatifler, Ortadoğu'da demokrasi yayılımının ABD'nin ulusal çıkarlarına hizmet edeceğini, bölgedeki otoriter rejimlerin değiştirilmesinin terörizmi besleyen koşulları ortadan kaldıracacağını savunmuşlardır (Brookings Institution, 2016). Irak özelinde, neokonservatifler Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesinin bölgede "domino etkisi" yaratarak demokrasi dalgası başlatacağını iddia etmişlerdir (Saidin, 2022: 6-8). Ancak, bu iyimser projeksiyon, Irak'ın toplumsal yapısı, mezhepsel bölünmeler ve bölgesel dengeler konusunda ciddi hatalara dayanmaktadır. 2002-2003 döneminde Bush yönetimi Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu El Kaide ile bağlantılı olduğu ve bölgesel istikrar için tehdit oluşturduğu iddialarını sistematik biçimde kamuoyuna sunmuştur (Powell, 2003). Dışişleri Bakanı Colin Powell'ın 5 Şubat 2003 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nde yaptığı sunum Irak'ın KİS programlarına ilişkin "kesin kanıtlar" sunduğunu iddia etmiş ancak sonradan bu iddiaların yanlış istihbarata dayandığı ortaya çıkmıştır (Powell, 2003; Saidin, 2022: 9-12).

Türkiye açısından, 11 Eylül sonrası dönemde ortaya çıkan bu yeni uluslararası yapı hem fırsat hem de tehdit unsurları içermektedir. Bir yandan terörle mücadele söylemi Türkiye'nin PKK'ya karşı mücadelesini uluslararası arenada meşrulaştırma fırsatı sunmu, öte yandan ABD'nin Irak müdahalesinin Kuzey Irak'ta yaratacağı otorite boşluğu ve Kürt özerkliğinin güçlenmesi Türkiye'nin ulusal güvenlik endişelerini derinleştirmiştir (Balcı, 2013: 277). 1991 Körfez Savaşı sonrası dönemde Kuzey Irak'ta fiilen özerkleşen Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ve bu bölgede PKK'nın konuşlanması, Türkiye'nin Irak politikasını belirleyen temel faktörler haline gelmiştir (Gunter, 1999: 78-95). ABD'nin 2003 işgalinin bu yapıyı pekiştireceği ve hatta Kürt devletinin kurulması yönünde adımlar atılabileceği endişesi Türk güvenlik bürokrasisinin ve kamuoyunun savaş karşıtı tutumunun temel nedenleri arasında yer almıştır (Balcı, 2013: 293).

Bu yapısal koşullar altında 2002 yılında iktidara gelen AKP hükümeti, ABD'nin Irak'a yönelik artan baskısı karşısında ikilemle karşı karşıya kalmıştır. Bir yandan NATO müttefiki olarak ABD ile ilişkilerin sürdürülmesi ve stratejik ortaklığın pekiştirilmesi öte

yandan Irak'ın işgalinin Türkiye'nin ulusal çıkarlarına zarar vereceği ve bölgede istikrarsızlık yaratacağı kaygısı karar alıcıları zorlu bir tercih yapmaya itmiştir. T1 döneminde oluşan bu yapısal koşullar—tek kutuplu sistemin ABD hegemonyası, terörle mücadele doktrini, Bush Doktrini'nin önleyici savaş mantığı ve Ortadoğu'nun yeniden yapılandırılması projesi—T2-T3 döneminde Türkiye'nin iç siyasal dinamiklerinin nasıl işlediğini ve 1 Mart Tezkeresi'nin reddedilmesine giden süreci anlamak için temel zemin oluşturmaktadır.

4.2.2. Sistemik Bir Uyarı Olarak 2002 ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi

2002 Eylül ayında yayınlanan “The National Security Strategy of the United States of America” (NSS 2002) belgesi, yukarıda sözü edilen değişim sürecinin resmi olarak stratejik düzeyde ifadesidir. Bu belge Amerikan'ın küresel güç olarak rolünün yeniden tanımlanması bağlamında da önemli olmuştur (National Security Strategy; 2002). NSS 2002 belgesi bu yeniden tanımlamanın belgelenmiş halidir. Belge, ABD'nin hem değer temelli bir aktör olarak hem de askeri-güç odaklı bir hegemon olarak yeni konumunu stratejik düzeyde tasavvur etmektedir. ABD Başkanı George W. Bush yönetimi tarafından sunulan ve bundan dolayı “Bush Doktrini” olarak da bilinen bu belge hem içerik hem de retorik bakımından önceki Amerikan güvenlik stratejilerinden anlamlı farklılıklar taşımaktadır (The White House, 2002; Khol, 2005).

NSS 2002, “Amerikan değerleri ile ulusal çıkarların birleşimiyle karakterize edilen ayrı bir Amerikan uluslararasılığı” üzerine kurulu olduğunu ifade ederek yeni bir vizyon ortaya koymaktadır (ABD Savunma Bakanlığı, 2002: s. 1). Bu vizyon çerçevesinde, güvenlik yalnızca saldırılardan korunma ekseninde değil, aynı zamanda daha iyi bir dünya kurma iddiasıyla da bağdaştırılmıştır. Belge, yirmi birinci yüzyılın güvenlik ortamını “önceden benzeri görülmemiş, devrimci bir farklılaşma” barındıran bir kontekst olarak tanımlamakta ve bu çerçevede geleneksel devlet-devlet savaşlarının ötesinde istikrarsız bölgeler ve terörizmin yayılması gibi yeni tehditleri öncelikli hale getirmektedir (The White House, 2002: 3). Bu çerçeve, özgürlüğün, piyasa ekonomisinin ve insan onurunun korunması ile jeopolitik üstünlüğün sürdürülmesini aynı metinde buluşturmaktadır. Belge, bu normatif-kurucu söylemi; terörizm, asimetrik tehditler ve kitle imha silahları (KİS) etrafında tanımlanmış yeni güvenlik ortamının “devrimsel” niteliğine bağlamakta ve Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu düzeni, terör ağları ve

“başarısız devletler” gibi düzensiz risklerle tahkim edilmesi gereken bir ortam olarak resmetmektedir (ABD Savunma Bakanlığı, 2002: s. 5-7).

NSS 2002 başlıklar halinde incelendiğinde ilk olarak “Amerika’nın Uluslararası Stratejisi” başlığı altında ABD’nin dünya sisteminde aktif bir biçimde yer alacağı; özgürlük, demokrasi ve piyasa ekonomisinin yayılmasının hem insani gerekçe hem de güvenlik politikasının parçası olduğuna işaret etmektedir (The White House, 2002: 1). İkinci olarak “Küresel Terörizmle Mücadele ve Arkadaşlarımızla Saldırıları Önleme” başlığı altında terör örgütlerinin ve onları destekleyen devletlerin faaliyetlerine karşı daha agresif bir politika izleneceğini ilan etmiştir. Özellikle bu kapsamda silahların kitle imha potansiyeli ve bunların terör örgütlerince kullanımı ana güvenlik tehdidi olarak tanımlanmıştır (The White House, 2002: 5-7). Üçüncü olarak “Kitle İmha Silahlarıyla Tehdidin Önlenmesi” başlığında belge düşmanların ABD ve müttefiklerini bu silahlarla tehdit edebileceğini ve bu nedenle sıfır-toleranslı bir yaklaşım gerektiğini belirtmektedir (The White House, 2002: 13-16). Dördüncü olarak “Serbest Piyasa, Serbest Ticaret ve Demokrasi Altının Yayılması” teması öne çıkmaktadır. Belge yalnızca güvenlik açısından değil kalkınma ve iyileşme perspektifi açısından da devletlerin istikrarsızlıktan çıkmasının terör tehdidini azaltacağı argümanını benimsemektedir (The White House, 2002: 17-20). Beşinci olarak, “Amerika’nın Ulusal Güvenlik Kurumlarını Yirmi Birinci Yüzyılın Zorluklarına Göre Dönüştürmesi” hedefi konulmuştur: Bu hedef, savunma, istihbarat, diplomasi ve ekonomik politika araçlarının birbirleriyle daha entegre çalışması gerektiğini, kurumların eski yapılandırmalarının artık yeterli olmadığını ifade etmektedir (The White House, 2002: 29-31).

NSS 2002’nin en dikkat çekici yeniliklerinden biri “önleyici savaş” (pre-emptive strike) mantığını stratejik dile yerleştirmesidir. Belge ABD’nin meşru müdafaa hakkı kapsamında henüz açık saldırı gerçekleştirmemiş ancak önemli tehlike arz eden aktörlere karşı – “müttefiklerimiz ve dostlarımız” açısından da – harekete geçebileceğini ima etmektedir (The White House, 2002: 15). Ayrıca belge uluslararası sistemde yalnızca çok taraflı kurumlara güvenilmemesi gerektiğini; gerektiğinde “istekli koalisyonlar” ya da ABD’nin tek başına hareket edebilme kapasitesinin de korunması gerektiğini vurgulamaktadır (The White House, 2002: 11). Bu bakımdan, bir yandan ittifaklar öncelikli olsa da ABD’nin tek başına hareket etme iradesini de stratejisine dahil ettiği

görülmektedir. Belge aynı zamanda hegemonik Amerika imajını da açıkça benimsemektedir. Güvenlik ortamının yeni doğası nedeniyle, ABD'nin “temel gücü” ve “ana biçimlendirici aktör” olarak rolünü sürdürmesi gerektiğini savunmaktadır.

Müttefikliklerin güçlendirilmesi ve küresel terörizmle mücadelede koalisyon siyaseti

NSS 2002, müttefiklik ve koalisyonlar meselesini salt meşruiyet devşirme aracı olarak değil tehditlerin ağısallığına uyarlanmış kuvvet çarpanı olarak konumlandırır. “Müttefiklerimizi güçlendirerek küresel terörizmi yenmek ve bize ve dostlarımıza karşı saldırıları önlemek” başlığı, terörle mücadelenin istihbarat paylaşımı, sınır güvenliği, mali akışların takibi ve hukukî/kurumsal eşgüdüm gibi çok katmanlı politika setlerine dayandığını belirtir. Ancak bu eşgüdüm vurgusunun yanında metin “gerekirse tek başına hareket” kapasitesini stratejik bir seçenek olarak özenle muhafaza eder; böylece istekliler koalisyonu ya da tek taraflı inisiyatif arasında durumsal tercihi meşrulaştıran bir söylemsel alan üretilir. Bu yaklaşım, 2001'den itibaren oluşan “Bush Doktrini”nin uluslararası eylemlilik mantığıyla uyumlu görülmüş; literatürde ABD'nin hegemonyasını koalisyonlar üzerinden işletirken karar anlarında asimetrik üstünlüğe yaslandığı değerlendirmeleri yapılmıştır (Association of the United States Army, 2002: 1-3).

Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Önlenmesi ve “Önleyici Savaş” Doktrini

Belgenin en tartışmalı yeniliği, önleyici güç kullanımını (preemption) stratejinin merkezine yerleştirmesidir. NSS 2002, KİS tehditlerinin devlet dışı aktörler ve “haydut devletler” üzerinden birleşik riskler ürettiğini; bu nedenle tehdidin kökleşmesini beklemenin rasyonel olmadığını savunur. Bu argüman, caydırıcılığın klasik mantığının—özellikle intihalci ve devletsiz ağlara karşı—işlevsiz kaldığı varsayımına yaslanır (The White House, 2002: 15). Akademik yazında, önleyiciliğin “meşru müdafaaanın genişletilmiş yorumu” olduğu; ancak kanıt standardını, tehdit yakınlığını ve orantılılık ilkesini muğlaklaştırdığı eleştirileri yoğunlukla dile getirilmiştir (Nagan ve Hammer; 2004). Ikenberry'nin 2002 tarihli makalesi, bu doktrini “önleyici ya da hatta ön alıcı (preventive) savaş” hakkını genişleten ve ABD'nin liberal hegemonik düzenini de zedeleyebilecek bir sapma olarak okurken; sonraki değerlendirmeler, bu yükseltmenin bir yandan da “haydut devletlere” KİS programlarını terk etmeleri için baskı sinyali göndermeyi amaçlayan bir zorlama diplomasisi olduğunu ileri sürmüştür. Bu çift yönlü

okuma, hem belgenin KİS başlığındaki sert dille hem de literatürdeki yeniden değerlendirmelerle desteklenmektedir.

Demokrasi, insan onuru ve kalkınma-güvenlik bağı: “Genişlemenin çemberi”

NSS 2002 demokrasi teşviki ve insan onurunun korunmasını güvenliğin kurucu değişkenleri arasına yerleştirir. Belge, “insan onuru ideali”ni yalnızca normatif bir referans değil, terörizmin kök nedenlerini zayıflatan siyasal-iktisadî bir altyapı olarak konumlandırır; vizyon, kapalı toplumların ve yozlaşmış ekonomilerin radikalleşmeye zemin hazırladığı tezine yaslanır. Bu nedenle serbest ticaret, hukukun üstünlüğü, eğitim, kadınların kamusal hayata katılımı gibi temalar, “güvenlik” başlığının doğrudan bileşenleri hâline gelir. Demokrasi yayılması ve kalkınma yardımlarının etkinlik koşulluluğu—piyasa reformu, yönetim, şeffaflık—belgede birlikte kurgulanır. İlgili bölümler, “İnsan Onuru Ülkülerini Savunmak”, “Kalkınma Çemberini Genişletmek” ve “Serbest Piyasalar Yoluyla Yeni Bir Küresel Büyüme Çağını Ateşlemek” başlıklarında açıkça izlenebilir. Eleştirel literatür, bu bağlamayı “güvenlikleşmiş kalkınma” olarak kavramsallaştırmış ve araçsallaştırma riskine dikkat çekmiştir; yine de metin, normatif söylemi pratik politika kaldıraçlarıyla (ticaret, yardım, borç hafifletimi) iliştiirme konusunda önceki NSS’lere kıyasla daha bütünlüklü bir yapı sunar (The White House, 2002: 3-5).

Bölgesel çatışmaların yatıştırılması ve büyük güçlerle “İş birliği Gündemleri”

Belge bölgesel çatışmaların terör ağları ve KİS riskleriyle birleşerek küresel güvenliğe yayılabileceği varsayımından hareketle “bölgesel gerilimlerin giderilmesi”ni ana eksenlerden biri kılar. Buna paralel olarak “diğer ana güç merkezleriyle iş birliği gündemleri geliştirmek” başlığı Avrupa Birliği, Rusya, Çin, Japonya gibi aktörlerle rekabet ve iş birliği karışımı bir ilişkiselliği tarif eder. Amaç ABD’nin tek taraflı eylem kapasitesini saklı tutarken küresel güç merkezleriyle ortak menfaat alanlarını kurumsallaştırmaktır. Bu denge Amerikan üstünlüğünün kurumsal meşruiyet ve maddî yük paylaşımı ile tahkim edilmesi arzusunu yansıtır; nitekim resmî metin, bu hedefi “Amerika’nın uluslararası stratejisinin gündemleri” olarak maddelendirmeden uzun argümana dayalı pasajlarla anlatır (The White House, 2002: 9-12).

Ekonomi/güvenlik diyalektiği: Serbest ticaret, büyüme ve tedarik zincirleri

NSS 2002 ekonomik güvenliği doğrudan ulusal güvenlikle eşleştirir. Serbest ticaret ve piyasa açıklığının yalnızca refah değil istikrar ve demokratikleşme ürettiği savı Monterrey Konsensüsü söylemine atıfla desteklenir. Metin; açık piyasaları, fikrî mülkiyetin korunmasını, enerji ve finans akışlarının sürekliliğini ve krizlerin önlenmesini bir “güvenlik görevi” olarak resmeder. Bu yaklaşım 2000 tarihli NSS’den devralınan ticaret-merkezî tonun 11 Eylül sonrasında güvenlikleştirilerek yeniden çerçevelenmesi olarak görülebilir. Ekonomik açıklık ile güvenlik performansı arasındaki bu stratejik ilişkilendirme küresel arz zincirleri ve kritik altyapı güvenliğinin gündeme girmesinin de erken işaretlerini taşır (The White House, 2002: 17-20).

Kurumsal dönüşüm: Güvenlik bürokrasisinin 21. yüzyıla uyarlanması

Belge; savunma, istihbarat, diplomasi ve iç güvenlik mimarisinin yeniden tasarımını stratejik bir gereklilik olarak kodlar. Bu doğrultuda analitik yeteneklerin ve birlikte çalışabilirliğin artırılması, dönüşüm programları ve “tehditten eyleme” döngüsünün kısaltılması hedefleri öne çıkar. 2002–2003’te füze savunması ve siber güvenlik stratejilerinin ayrı ulusal dokümanlarla takviye edilmesi NSS 2002’nin öngördüğü kurumsal dönüşümün ilk somut politika halkaları olarak okunabilir. Füze savunmasının 2002 sonunda hızlandırılmış konuşlandırılması ve 2003’te “Ulusal Siber Uzay Stratejisi”nin yayımlanması, tehdit spektrumunun “yüksek teknolojik” boyutuna verilen önemin göstergeleridir (The White House, 2002: 29-31).

NSS 2002’nin Operasyonel Çıktısı ve Irak Üzerindeki Mirası

11 Eylül 2001 saldırıları, ABD’nin güvenlik mimarisini yalnızca yeniden düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda “önleyici savaş” (preemptive war) ve “rejim değişikliği” kavramlarını ana akım politika araçlarına dönüştürmüştür. NSS 2002 belgesi bu dönüşümün teorik zeminini oluşturur. Belge açıkça “düşmanlarımızın bize saldırmasını beklemeyeceğiz” diyerek, caydırıcılıktan proaktif angajmana geçişi meşrulaştırır (Bush, 2002). Bu ilke, Afganistan’a müdahale ve Irak’a yönelik askeri harekâtın meşruiyetini savunmada kilit rol oynamıştır. Saddam Hüseyin rejiminin kitle imha silahları (KİS)

geliştirdiği ve bu silahları terör örgütlerine verebileceği yönündeki iddialar, NSS’de tanımlanan tehdit algısının doğrudan yansımasıdır.

Bu çerçevede Irak, 2002 sonu itibarıyla yalnızca “bölgesel tehdit” olarak değil aynı zamanda küresel güvenliği tehdit eden bir “haydut devlet” (rogue state) olarak konumlandırılmıştır. NSS’nin “kitle imha silahlarının yayılmasını önleme” başlığı bu tehdit kategorisini açık biçimde tanımlar: ABD Kitle İmha Silahları (KİS) elde etmeye çalışan devletlere karşı önleyici eylem hakkını saklı tuttuğunu belirtir. Böylece strateji belgesi Irak’a yönelik olası bir operasyonun normatif ve stratejik çerçevesini önceden formüle etmiş olur (AUSA, 2002). İdeolojik düzeyde NSS 2002 Irak gibi otoriter rejimleri yalnızca güvenlik açısından değil demokrasi karşıtı ve dolayısıyla terörizmi besleyen sistemler olarak da sınıflandırmıştır. “Demokrasi, insan onuru ve serbest piyasa”nın yayılmasıyla güvenliğin kalıcılışıacağı yönündeki vurgu Irak müdahalesini rejim değişikliğiyle meşrulaştıran söylemsel temel oluşturmuştur. Bu nedenle Irak müdahalesi salt bir güvenlik operasyonu değil aynı zamanda normatif bir “kurtarma ve dönüşüm” misyonu olarak sunulmuştur.

2002 stratejisinin “önleyici savaş” ilkesi Irak operasyonuna giden süreçte somut politik eyleme dönüşmüştür. Bush yönetimi 2003 başında Kongre’ye sunduğu gerekçelerde Saddam Hüseyin’in KİS programlarının “henüz tam olarak somutlaşmamış olsa da” ABD için ciddi tehdit oluşturduğunu öne sürmüştür. Bu gerekçelendirme NSS’deki tehdit zamanlaması anlayışıyla örtüşür: Tehdidin “yakın” ya da “görünür” olması gerekmez; potansiyel risk bile müdahale gerekçesidir. Böylece klasik uluslararası hukukta geçerli olan yakın tehdit altında meşru müdafaa (anticipatory self-defense) kavramı NSS ile ön alıcı savunma (preventive self-defense) biçimine genişletilmiştir. Bu doktrinel genişleme Irak işgalinin uluslararası hukuk açısından tartışmalı zeminini oluşturmuştur (Ikenberry, 2002). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin açık onayı olmaksızın gerçekleştirilen müdahale NSS 2002’nin “gerekirse tek başımıza hareket ederiz” vurgusunun pratik bir tezahürü olarak görülmüştür.

Akademik literatürde bu dönüşüm “Bush Doktrini”nin en belirgin uygulaması olarak yorumlanır (Lieber, 2002). ABD’nin uluslararası sistemi tek taraflı biçimde yeniden düzenleme kapasitesine sahip olduğu iddiası Irak örneğinde deneysel bir biçim almıştır. NSS’deki “önleyici savaş” söylemi bu eylemliliğin stratejik gerekçesini sağlamıştır.

Belgenin “insan onuru ideali” ve “demokrasi yayılımı” bölümleri Irak müdahalesinin ahlaki söylemini şekillendirmiştir. Irak’ta rejim değişikliği yalnızca bir güvenlik meselesi değil bölgesel istikrarın önkoşulu olarak çerçevelenmiştir. Bush yönetimi Irak’ta demokratik bir yönetim inşa edilirse Ortadoğu’nun “demokrasi domino etkisi” yoluyla dönüşeceğini savunmuştur. Bu düşünce NSS 2002’nin “özgürlükle güvenlik arasındaki bağ” vurgusuna doğrudan dayanır (Bush, 2002). Bu yaklaşım Amerikan dış politikasında normatif bir yeniden tanımlamayı temsil eder. Realist gelenekten farklı olarak güvenliğin sağlanması artık yalnızca güç dengesine değil rejim tipine bağlanmıştır. Demokratik rejimlerin barışçıl olacağı varsayımı “demokratik barış” teziyle örtüşmüş ve Irak müdahalesi bu bağlamda “bölgesel demokratikleşme projesi” olarak sunulmuştur (Russet, 2005). Ancak uygulamada Irak’taki rejim değişikliği süreci istenen istikrarı üretmemiş; etnik-mezhepsel çatışmalar ve devlet kapasitesinin çökmesi NSS 2002’nin öngördüğü normatif hedefleri boşa çıkarmıştır. Bu durum Byman tarafından strateji belgesinin idealist söylemi ile sahadaki güç siyaseti arasındaki “boşluk” olarak tartışılmıştır (Byman, 2008).

Belgede yer alan “müttefiklerle birlikte hareket etme” ilkesine rağmen Irak müdahalesi geniş bir uluslararası meşruiyet tabanına sahip olamamıştır. ABD’nin kurduğu “istekliler koalisyonu” (coalition of the willing), NSS 2002’de vurgulanan pragmatik iş birliği modelinin pratiğe yansımasıdır. Yani ABD çok taraflılığı zorunlu bir kural olarak değil tercihe bağlı bir araç olarak yorumlamıştır. Bu yaklaşım geleneksel liberal uluslararasılıkla çelişmiş; hatta ABD’nin kendi hegemonik düzeninin kurumsal dayanaklarını aşındırdığı iddia edilmiştir (Ikenberry, 2002). Bununla birlikte NSS’deki “güçlü müttefiklerle dayanışma ama gerektiğinde bağımsız hareket” ilkesi, Irak operasyonunun stratejik esnekliğini açıklayan anahtar ilkedir.

Sonuçta Irak müdahalesi NSS’nin öngördüğü biçimde hem önleyici savaş hem de değer yayma misyonunu içeren “karma doktrin” olarak şekillenmiştir. Ancak uygulama düzeyinde bu sentez uzun süreli bir istikrarsızlık ve ABD’nin küresel itibarında düşüşle sonuçlanmıştır. Irak örneği NSS 2002’nin hem teorik gücünü hem de pratik zayıflıklarını ortaya koyar. Stratejik açıdan belge yeni güvenlik ortamına uygun “önleyici eylem” ve “normatif dönüşüm” araçlarını tanımlamada başarılı olmuştur. Ancak uygulamada bu araçların sınırları belirginleşmiştir.

İlk olarak önleyici savaş doktrini tehdit algısının nesnellikten ziyade politik yoruma dayalı olduğunu göstermiştir. Irak'ta kitle imha silahlarının bulunamaması NSS 2002'nin meşruiyet argümanını zayıflatmıştır. İkinci olarak demokrasi yayılması hedefi devlet inşası süreçlerinin karmaşıklığı ve yerel dinamiklerin direnci karşısında başarısız olmuştur. Üçüncü olarak koalisyon siyaseti ABD'nin uluslararası kurumlara olan güvenini azaltmış; transatlantik ilişkilerde ciddi gerilimlere yol açmıştır.

Irak savaşı NSS 2002'nin “önleyici savaş” ve “özgürlük misyonu” kavramlarının sahadaki sınavıdır. Bu deneyim hem stratejik başarı hem de normatif krizin bir bileşimi olarak tarihe geçmiştir. NSS 2002'nin öngördüğü küresel güvenlik mimarisi kısa vadede ABD'nin güç projeksiyonunu artırmış; ancak uzun vadede, uluslararası meşruiyet ve bölgesel istikrar açısından zayıflatıcı sonuçlar üretmiştir. Bu nedenle akademik literatürde Irak örneği “stratejik aşırılık” (strategic overreach) ve “idealist hegemonyanın sınırları” kavramlarıyla birlikte anılmaktadır (Jervis, 1976; Dueck, 2006). NSS 2002'nin etkisi, yalnızca Irak'a yönelik askeri eylemde değil, ABD'nin sonraki stratejik belgelerinde (özellikle NSS 2006) görülen ton değişikliklerinde de hissedilmiştir. 2006 belgesinde önleyici savaşın yerine “önleme ve ortaklık” söyleminin daha dikkatli biçimde formüle edilmesi, Irak tecrübesinin yarattığı stratejik yıpranmanın doğrudan sonucudur (The White House, 2006).

4.2.3. Bölgesel Güvenlik Dinamikleri: Körfez Savaşı Sonrası Ortadoğu'da Yeni Yapı ve Irak ile İlişkiler (1991-2001)

Körfez Savaşı'nın 28 Şubat 1991 tarihinde sona ermesiyle birlikte, Ortadoğu'nun bölgesel güvenlik yapısı köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve ardından ABD liderliğindeki koalisyon güçlerinin Irak ordusunu yenilgiye uğratması, bölgede yeni bir güç dengesi yaratmış ve özellikle Irak'ın bölgesel konumu radikal biçimde değişmiştir (Hale, 2000: 225-240). 1980'lerin sonunda bölgesel hegemonya adayı olarak görülen Irak 1991 sonrasında zayıflamış, parçalanmış ve uluslararası yaptırımlara maruz kalmış bir devlet haline gelmiştir. Bu dönüşüm Türkiye'nin Irak politikası açısından hem fırsatlar hem de yeni güvenlik tehditleri yaratmıştır. Körfez Savaşı sonrasında Kuzey Irak'ta ortaya çıkan otorite boşluğu, Kürt özerk yönetiminin fiilen kurulması, BM ambargolarının Irak ekonomisine yıkıcı etkileri ve Türkiye-Irak ticari ilişkilerinin çöküşü, T1 döneminin (1991-2001) belirleyici yapısal koşullarını oluşturmuştur.

Körfez Savaşı, Ortadoğu'da Soğuk Savaş mirasının sona erdiğini gösteren ilk büyük kriz olmuştur. Savaş öncesinde, Ortadoğu bölgesi iki kutuplu sistemin ikinci sahasıydı; ABD ve Batı bloku, İsrail, Suudi Arabistan, Kuveyt, Mısır ve Filistin Yönetimi gibi aktörler aracılığıyla bölgede etkin olmuş, Sovyetler Birliği ise Suriye, Irak (1958-1968 arası kısmen) ve Küba vasıtasıyla bölgede varlık göstermiştir (Sick, 1989: 45-95). İki dönem boyunca, bölgede "temassız savaş" ortamı yaratılmış; Yemen Savaşı (1962-1970), Arap-İsrail Savaşları (1948, 1956, 1967, 1973), Lübnan Savaşı (1975-1990) ve İran Devrimi'nin sonrasında Batı ile radikal İran'ın çatışması, hepsi iki kutuplu sistemin Ortadoğu yansıması olmuştur. 1980-1988 İran-Irak Savaşı, Ortadoğu'da Soğuk Savaş'ın son büyük temassız savaşı olarak kabul edilmektedir (Sick, 1989: 50-78). Savaşın başında ABD, Batı Avrupa ve Körfez Arap Emirliği (Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar) Irak'a destek vermiş, İran ise Sovyet desteği almış ancak tam olmayan bir müttefik olarak kalmıştır. İran-Irak Savaşı'nın sona ermesi (1988) ve Sovyetler Birliği'nin dağılması (1991), bölgede iki kutuplu dengenin tamamen ortadan kalkmasına yol açmıştır.

Körfez Savaşı sonrasında, Irak'ın bölgesel gücü belirgin şekilde azalmıştır. Savaşın ardından, Irak ordusu büyük ölçüde yok edilmiş, Saddam rejimi bölgede tehdit edici güç olmaktan ziyade, tehdit altındaki güç haline gelmiştir (Sick, 1989: 75-115; Hale, 2000: 260-275). Körfez Savaşı'nın bitişinden bir gün sonra, ABD Başkanı George H.W. Bush Irak halkına yönelik bir açıklama yaparak "Irak halkının Saddam'ı kenara koymasına gerektiğini" belirtmiştir (IWM, 2025). Aynı dönemde, güneyde Şiiler ve kuzeyde Kürtler Irak'ın büyük bir kısmının kontrolünü ele geçirmiş ve Saddam Hüseyin rejimi yenilgi eşiğine gelmiştir. Mart 1991'de Kuzey Irak'taki Kürtler, Saddam'a karşı büyük bir ayaklanma başlatmış ancak bu ayaklanma, Irak ordusunun ağır saldırılarıyla bastırılmıştır (Oran, 1996: 160). Bu baskılama operasyonları sonrasında, 1,5 ila 2 milyon Kürt mülteci Türkiye-Irak sınırına doğru akın etmiştir. Türkiye, başlangıçta Kürt mültecileri Irak topraklarında tutmaya çalışmış ancak uluslararası baskı ve insani nedenler, Ankara'yı sınırları açmaya mecbur etmiştir (Oran, 1996: 160).

Bu mülteci krizi, Türkiye'nin Körfez Savaşı'na katılım kararının beklenen güvenlik faydalarını sağlamadığını göstermiştir. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Körfez'de aktif rol alarak Türkiye'nin Kuzey Irak'taki güvenlik sorunlarını çözeceğini öngörmüştü, ancak tam tersi gerçekleşmiştir (Oran, 1996: 160). Körfez Savaşı sonrasında Kuzey Irak'ta

otorite boşluğu oluşmuş ve bu durum PKK'nın Kandil Dağları'nda güçlenmesine imkan vermiştir. 5 Nisan 1991 tarihinde ABD, "Huzuru Temin Harekâtı" (Operation Provide Comfort) kapsamında Kuzey Irak'taki Kürt mültecilere insani yardım sağlamak ve 36. paralelin kuzeyindeki hava sahasını kontrol altına almak amacıyla operasyon başlatmıştır (Olson, 1996: 78-82; Kibaroglu, 2004). Bu operasyon, İncirlik Hava Üssü'nden yönetilmiş ve 1996 yılında "Çekiç Güç" (Operation Northern Watch) adıyla devam ettirilmiştir (Gunter, 1997: 118-120). 36. paralel üzerindeki uçuşa yasak bölge, fiili bir şekilde Kuzey Irak'ta merkezi hükümetten kopmuş bir bölge oluşturmuştur. Bu bölgede, KDP ve KYB tarafından kontrol edilen Kürt yönetimi, 1992-1993 seçimleri yaparak de facto bir devlet yapısı oluşturmaya başlamıştır (Oran, 1996: 165-166).

Körfez Savaşı sonrasında Irak'a uygulanan BM yaptırımları, bölgesel güvenlik yapısını derinden etkilemiştir. BM Güvenlik Konseyi, 6 Ağustos 1990 tarihinde 661 sayılı kararı kabul ederek Irak'a kapsamlı ekonomik yaptırımlar uygulamıştır (UNSC Resolution 661, 1990). Bu yaptırımlar, Irak'ın ihracat ve ithalatını, tıbbi malzemeler ve insani yardım hariç yasaklamıştır. Nisan 1991'de kabul edilen 687 sayılı karar gıda maddelerine yönelik yasağı kaldırmış ancak yaptırımlar kitle imha silahlarının imhasına bağlı olarak devam etmiştir (UNSC Resolution 687, 1991). 1996 yılına kadar Irak uluslararası petrol pazarından fiilen dışlanmış ve ülke ekonomisi çökmüştür. Irak'ın kişi başına düşen GSYİH'si 1990 yılında 1.371 dolar iken, 1991'de 467 dolara, 1995'te ise 241 dolara düşmüştür (UNDESA, 2003). 1996 yılında BM'nin "Petrol Karşılığı Gıda Programı" (Oil-for-Food Programme) devreye girse de Irak ekonomisi 2000'li yıllara kadar tam olarak toparlanamamıştır (MERIP, 2020; TNI, 2023). BM yaptırımlarının insani maliyeti, çok ağır olmuştur. 1999 yılında Irak hükümeti, yaptırımlar nedeniyle 2 milyon Iraklının öldüğünü açıklamış, UNICEF ise en az yarım milyon çocuğun yaptırımlar nedeniyle yaşamını yitirdiğini kaydetmiştir (TNI, 2023).

Türkiye açısından, Körfez Savaşı sonrası Irak'a uygulanan ambargolar ve Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapanması, ekonomik ilişkilerde çöküşe yol açmıştır. 1990 yılında 2,5 milyar dolar civarında olan Türkiye-Irak ticaret hacmi, 1991-1995 döneminde neredeyse sıfıra düşmüştür (White, 2001: 325-340; LSE, 2011). Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı, Körfez Savaşı sonrasında kapalı kalmış ve Türkiye'nin petrol transit gelirlerini kaybetmesine neden olmuştur (Hale, 2000: 245-260). Türkiye'nin

Körfez Krizi'nde yüklenmiş olduğu ekonomik maliyeti telafi etmeye yönelik beklentileri, büyük ölçüde gerçekleşmemiştir. Başlangıçta 3 milyar dolar civarında yardım vaat eden Suudi Arabistan ve Kuveyt, savaş sonrası dönemde önemli yardımlar sağlamamıştır. Türkiye'nin toplam kayıplarının 100 milyar doları aştığı tahmin edilirken, aldığı tazminat bu rakamın çok altında kalmıştır (Hale, 2000: 255-265). 1991'de Türkiye'nin negatif büyüme (-0,9) göstermesi, 1990'lar boyunca devam eden yüksek enflasyon ve ekonomik istikrarsızlık, kısmen de Körfez Krizi'nin ekonomik etkilerinden kaynaklanmıştır (White, 2001: 330-340).

Körfez Savaşı sonrasında Türkiye-Irak ilişkileri kalıcı bir şekilde dönüşmüştür. Irak merkezi hükümeti ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler, belirgin bir şekilde azalmış, siyasi ilişkiler gerginleşmiş ve güvenlik odaklı bir ilişki biçimi hakim olmuştur. 1990'lı yıllar boyunca, Türkiye-Irak ilişkileri "buzlu bir dönem" yaşamıştır. Irak'ta art arda yaşanan askeri darbeler (1958, 1963, 1968) ve her defasında dış politika yönünün değişmesi Türkiye ile istikrarlı bir ilişki kurulmasını engellemiştir. 1970'lere doğru Irak'ın Sovyetler Birliği ile stratejik ortaklığı derinleşirken Türkiye'nin NATO'ya bağlılığı devam etmiş ve iki ülke arasında ideolojik ve stratejik mesafeler kapatılamamıştır. Ancak 1980'lerde İran-Irak Savaşı sırasında Türkiye-Irak ekonomik ilişkileri kısmen canlanmış; Türkiye'nin Irak'a ihracatı 1985 yılında 961 milyon dolara ulaşmış ve Türkiye toplam ihracatının %12'sini Irak'a gerçekleştirmiştir (Hale, 2000: 205-210). Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı 1987'de yeniden açılmış ve Türkiye'nin ekonomisine önemli döviz girdileri sağlamıştır (Hale, 2000: 205-210). Ancak Körfez Savaşı bu ekonomik ilişkileri tamamen kesintiye uğratmıştır.

Körfez Savaşı sonrası dönemde, Türkiye'nin Irak politikası iki temel eksen üzerinde şekillenmiştir: Birincisi, Kuzey Irak'taki Kürt özerk yönetimine ve PKK varlığına karşı güvenlik tedbirleri; ikincisi, Irak merkezi hükümeti ile sınırlı düzeyde ilişkilerin sürdürülmesidir. Türkiye, 1990'lar boyunca PKK'nın Kandil Dağları'ndaki varlığını azaltmak amacıyla çok sayıda sınır ötesi operasyon düzenlemiştir. Çelik Harekâtı (20 Mart- 4 Mayıs 1995), 35.000 askerle yürütülmüş ve PKK kamplarını hedef almıştır (Gunter, 1997: 135-138; Olson, 1996: 102-105). Çekiç Harekâtı (14 Mayıs- 7 Temmuz 1997), Türkiye'nin Kuzey Irak'ta yaptığı en büyük operasyondur ve 50.000 askerle yürütülmüştür (Marcus, 2007: 132-136). Ancak, bu masif operasyonlara rağmen PKK'nın

Kandil Dağlarındaki varlığı devam etmiş ve örgüt 1990'lar boyunca Türkiye'nin güvenlik gündeminde kalmıştır (Gunter, 1997: 140-142; Marcus, 2007: 138).

Körfez Savaşı sonrasında Türkiye'nin Irak politikasında önemli bir değişiklik, Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) ile ilişkilerin geliştirilmesidir. 1990'ların sonuna doğru, Türkiye KDP ve KYB ile sınırlı düzeyde ilişkiler kurmaya başlamış ve Kuzey Irak'taki ticari faaliyetler kısmen canlanmıştır. 2000'li yılların başında, Türkiye'nin Kuzey Irak politikası, PKK'ya karşı mücadele ile IKBY ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi arasında bir denge arayışına dönüşmüştür (Sarı Ertem, 2015). 2003 Irak işgali öncesinde, Türkiye-Irak merkezi hükümeti ilişkileri hala çok sınırlı düzeyde kalmış, Kuzey Irak ise Türkiye'nin güvenlik gündeminin merkezinde yer almıştır.

Sonuç olarak, Körfez Savaşı sonrası dönemde (1991-2001) Ortadoğu'nun bölgesel güvenlik yapısı, Irak'ın zayıflaması, BM yaptırımlarının ekonomik yıkımı, Kuzey Irak'taki otorite boşluğu ve Kürt özerk yönetiminin kurulmasıyla karakterize edilmiştir. Türkiye açısından, bu dönem Irak politikasında radikal bir dönüşüm yaratmış, ekonomik ilişkiler çökmüş, güvenlik kaygıları derinleşmiş ve Kuzey Irak'ta kalıcı bir askeri varlık zorunluluğu ortaya çıkmıştır. T1 döneminin bu yapısal koşulları, T2-T3 döneminde (2002-2003) Türkiye'nin ABD'nin Irak işgali karşısındaki tutumunu belirleyen temel faktörler olmuştur.

4.2.4. Türkiye'nin Özal Sonrası Dönem Dönüşümü: Siyasi İstikrarsızlık, Ekonomik Krizler ve AB Arayışları

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 17 Nisan 1993 tarihinde ani ölümü, Türk siyasetinde bir dönemin sona ermesini simgelemiştir. Özal'ın aktivist dış politika vizyonu, ekonomik liberalizasyon programı ve "masada yer alma" söylemi 1990'ların başında Türkiye'nin Körfez Savaşı'na katılımında belirleyici rol oynamıştı. Ancak Özal sonrası dönem (1991-2001) Türkiye'nin hem iç siyasette hem de dış politikada istikrarsızlık ve belirsizlikle karakterize edilen bir süreç yaşamasına yol açmıştır. Bu on yıllık dönemde kısa ömürlü koalisyon hükümetleri, tekrarlanan ekonomik krizler, PKK terörünün yoğunlaşması, askeri vesayetin derinleşmesi ve Avrupa Birliği ile ilişkilerdeki dalgalanmalar, Türkiye'nin iç yapısal koşullarını köklü biçimde etkilemiştir (Hale, 2000: 275-295). 2002

yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelmesi, bu istikrarsızlık döneminin sona erdiğini ve Türk siyasetinde yeni bir dönemin başladığını göstermiştir.

1990'larda Siyasi İstikrarsızlık ve Koalisyon Hükümetleri

Özal'ın ölümünün ardından, Türkiye 1991-2002 yılları arasında toplam sekiz farklı hükümet görmüş, bu hükümetlerin çoğu kısa ömürlü koalisyonlar olmuştur. 1991 seçimlerinde Süleyman Demirel liderliğindeki Doğru Yol Partisi (DYP) ve Erdal İnönü liderliğindeki Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyon hükümeti kurmuştur. Bu hükümet, Körfez Savaşı'nın ekonomik ve siyasi sonuçlarıyla mücadele etmeye çalışmış, ancak iç çatışmalar ve ekonomik zorluklar nedeniyle 1993 yılında istifa etmiştir (Solak ve Karataş, 2025). 1993 yılında Turgut Özal'ın ölümünün ardından Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı seçilmiş ve Tansu Çiller, Türkiye'nin ilk kadın Başbakanı olarak göreve gelmiştir. Çiller hükümeti (1993-1996), ekonomik krizlerle boğuşmuş, özellikle 1994 ekonomik krizi Türkiye'nin en ağır finansal çöküşlerinden biri olarak tarihe geçmiştir (Solak ve Karataş, 2025).

1994 krizi, Türkiye'nin dış borç yükünün artması, enflasyonun %100'ü aşması ve uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin borç notunu yatırım yapılabilir seviyenin altına düşürmesiyle patlak vermiştir (Karagöl, 2013). Merkez Bankası Başkanı'nın Ağustos 1993'te istifa etmesi, ardından Ocak 1994'te ikinci bir Merkez Bankası Başkanı'nın istifası, hükümetin ekonomik politikalara olan güvenini sarsmıştır (Celasun, 1998). Çiller hükümeti, mali açığı para basarak kapatma yolunu seçmiş, ancak bu politika enflasyonu daha da artırmış ve Türk Lirası'nın değer kaybetmesine yol açmıştır (Celasun, 1998). 1995 seçimlerinde Refah Partisi'nin (RP) yükselişi Türkiye'nin siyasi manzarasında yeni bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Necmettin Erbakan liderliğindeki RP, İslamcı bir çizgide hareket etmiş ve 1996 yılında Doğru Yol Partisi (DYP) ile koalisyon kurarak hükümete gelmiştir (Hale, 2000: 295-305). Ancak, Erbakan hükümeti, laik düzen ve ordunun baskısıyla karşılaşmış ve 28 Şubat 1997 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) kararlarıyla istifaya zorlanmıştır. Bu süreç, "post-modern darbe" olarak adlandırılmış ve Türkiye'nin demokrasisinde derin izler bırakmıştır (BBC Türkçe, 2013, Aknur, 2013).

1997-2002 yılları arasında Türkiye, sürekli değişen koalisyon hükümetleri yaşamıştır. Mesut Yılmaz liderliğindeki ANAP, Bülent Ecevit liderliğindeki DSP ve Devlet Bahçeli liderliğindeki MHP, farklı kombinasyonlarda koalisyonlar kurmuş, ancak hiçbirisi uzun vadeli istikrar sağlayamamıştır (Solak ve Karataş, 2025). Bu dönemde sık yapılan seçimler, siyasi belirsizlik ve hükümetlerin kısa ömürlü olması, ekonomik istikrarsızlığı derinleştirmiş ve yabancı yatırımcıların Türkiye'den çekilmesine neden olmuştur (Karagöl, 2013). 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz, bu istikrarsızlık döneminin doruğunu temsil etmiştir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Başbakan Bülent Ecevit arasındaki Anayasa tartışması, piyasalarda panik yaratmış ve Türk Lirası'nın değeri bir gecede %40 düşmüştür. Bu kriz, Türkiye'nin IMF'den yardım talep etmesine ve kapsamlı bir ekonomik reform programı uygulamasına yol açmıştır (Karagöl, 2013).

Ekonomik Krizler ve Yapısal Zayıflıklar

1990'lar boyunca Türkiye ekonomisi, kronik enflasyon, yüksek dış borç, bütçe açığı ve cari işlemler açığı gibi yapısal sorunlarla boğuşmuştur. 1991 Körfez Savaşı'nın ekonomik etkileri, bu sorunları daha da derinleştirmiştir. BM'nin Irak'a uyguladığı ambargo nedeniyle Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapanması, Türkiye'nin yıllık 300-400 milyon dolar civarında transit gelir kaybına yol açmıştır (Hale, 2000: 260-265). Ayrıca, Irak ile ticaretin durması, Türkiye'nin 3 milyar dolar civarında ticaret kaybına uğramasına neden olmuştur. Suudi Arabistan, Kuveyt ve BAE gibi Körfez ülkeleri, bu kayıpları telafi etmek için Türkiye'ye yardım vaat etmiştir. Ancak gerçekleşmeyen vaatlere rağmen 1992 yılında ekonomi yeniden büyümeye başlamıştır (Hale, 2000: 260-265). Ancak, bu toparlanma kısa ömürlü olmuştur.

1994 ekonomik krizi, Türkiye'nin 1990'lardaki en ciddi finansal çöküşlerinden biridir. Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının Ocak 1994'te Türkiye'nin borç notunu yatırım yapılabilir seviyenin altına düşürmesi, yabancı yatırımcıların Türkiye'den çekilmesine ve Türk Lirası'nın hızla değer kaybetmesine yol açmıştır (Celasun, 1998). Kriz sonrasında, Türkiye enflasyonu kontrol altına almak için sıkı para politikaları uygulamış, ancak bu politikalar işsizlik oranını artırmış ve ekonomik durgunluğu derinleştirmiştir (Karagöl, 2013). 1998 ve 1999 yıllarında Asya mali krizi ve Rusya krizi, Türkiye ekonomisini yeniden olumsuz etkilemiş ve büyüme oranları düşmüştür. 1999

yılında Marmara ve Düzce'de meydana gelen büyük depremler de Türkiye'nin altyapısına ciddi zararlar vermiş ve ekonomik toparlanmayı geciktirmiştir (Karagöl, 2013).

2001 krizi Türkiye'nin en ağır ekonomik çöküşlerinden biri olarak tarihe geçmiştir. 19 Şubat 2001 tarihinde Cumhurbaşkanı Sezer ile Başbakan Ecevit arasındaki açık çatışma piyasalarda güven kaybına yol açmış ve yabancı sermaye hızla Türkiye'den çekilmiştir. Türk Lirası bir gecede %40 değer kaybetmiş, faiz oranları %6000'e yükselmiş ve bankacılık sektörü çöküş noktasına gelmiştir (Karagöl, 2013). IMF'nin devreye girmesiyle, Türkiye 2001-2002 yıllarında kapsamlı bir yapısal reform programı uygulamış, bankacılık sektörünü yeniden yapılandırmış ve enflasyonu kontrol altına almayı hedeflemiştir (Karagöl, 2013). Bu kriz, Türkiye'nin 2002 seçimlerinde radikal bir siyasi değişime gitmesinin temel nedenlerinden biri olmuştur.

Gümrük Birliği ve AB ile İlişkiler (1996-2001)

1990'larda Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri hem fırsat hem de hayal kırıklığı yaratan bir süreç olmuştur. 6 Mart 1995 tarihinde Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Gümrük Birliği'nin kurulmasına karar vermiş ve 1 Ocak 1996 tarihinde Gümrük Birliği yürürlüğe girmiştir (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022). Gümrük Birliği, Türkiye'nin AB ile ekonomik entegrasyonunda önemli bir adım olmuş, sanayi ürünlerinde gümrük vergilerinin kaldırılmasını ve Türkiye'nin AB'nin Ortak Gümrük Tarifesi'ne (OGT) uyum sağlamasını öngörmüştür (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022; İktisadi Kalkınma Vakfı, 2015). Gümrük Birliği, Türkiye'nin ticaret ve rekabet mevzuatında köklü değişiklikler yapmasını gerektirmiş ve Türk ekonomisine yeni fırsatlar ve zorluklar getirmiştir (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2015; European Commission, 2025).

Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte, Türkiye-AB ticaret hacmi önemli ölçüde artmıştır. 1996 yılında Türkiye'nin AB'ye ihracatı 14 milyar dolar iken, 2001 yılında bu rakam 19 milyar dolara yükselmiştir (European Commission, 2025). Ancak, Gümrük Birliği'nin Türkiye açısından bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Türkiye, AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı ticaret anlaşmalarına otomatik olarak taraf olmakta, ancak bu anlaşmaların müzakerelerinde söz hakkına sahip olmamaktadır (IKV, 2015; Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022). Ayrıca, Gümrük Birliği tarım ürünleri, hizmetler ve

kamu alımlarını kapsamamaktadır, bu da Türkiye'nin tam bir ekonomik entegrasyon sağlamasını engellemektedir (IKV, 2015; Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022).

1999 Helsinki Zirvesi, Türkiye-AB ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. AB, Helsinki'de Türkiye'yi resmen aday ülke olarak tanımış, ancak müzakerelerin başlaması için belirli koşulların yerine getirilmesini şart koşmuştur (European Council, 1999). Bu koşullar arasında demokratikleşme, insan hakları, azınlık hakları ve Kıbrıs sorununun çözülmesi yer almaktadır (Park, 2000). 2001 yılında Türkiye, Kopenhag Kriterleri'ne uyum sağlamak amacıyla bir dizi reform paketi çıkarmış ve AB üyeliği yolunda önemli adımlar atmıştır (Akçay ve Turan, 2020). Ancak, 2002 yılına kadar müzakerelerin başlaması mümkün olmamıştır.

AKP'nin 2002 Seçimlerinde İktidara Gelişi ve Yeni Dönemin Başlangıcı

3 Kasım 2002 seçimleri, Türk siyasetinde radikal bir değişimi temsil etmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), %34,3 oy oranıyla tek başına iktidara gelmiş ve 363 milletvekili ile TBMM'de çoğunluğu sağlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ise %19,4 oy alarak 178 milletvekili ile ikinci parti olmuştur (Carkoglu, 2002). 2002 seçimlerinde, 1990'ların koalisyon hükümetlerini oluşturan geleneksel partiler (ANAP, DYP, DSP, MHP) %10 barajını aşamayarak TBMM dışında kalmıştır (Çaha, 2003). Bu sonuç, Türk seçmenin 1990'ların siyasi ve ekonomik istikrarsızlığına verdiği tepkiyi göstermektedir.

AKP'nin iktidara gelmesi, Türkiye'nin iç ve dış politikasında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Parti, kuruluşundan itibaren "muhafazakâr demokrasi" söylemiyle hareket etmiş ve Milli Görüş hareketinden farklı olarak AB üyeliğini öncelikli hedef olarak benimsemiştir (Çaha, 2003).). AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, "Kopenhag Kriterlerini Ankara Kriterleri yapacağız" vaadini dile getirmiş (Hürriyet, 2002) ve parti, 2003-2005 yılları arasında hızlı bir şekilde AB uyum paketleri çıkarmıştır (Lindgaard, Wessel ve Stokholm Banke, 2018). Bu reform süreci, AKP'nin İslamcı kökenlerinden uzaklaştığını ve pragmatik bir dış politika izlediğini göstermiştir (Kirdiş, 2015).

AKP'nin ekonomik politikaları da 1990'ların krizlerinden ders çıkarmış ve IMF ile yakın iş birliği içinde ekonomik istikrarı sağlamayı hedeflemiştir (Karagöl, 2013). Parti, 2001 krizinin ardından başlatılan yapısal reformları devam ettirmiş, enflasyonu düşürmüş ve

ekonomik büyüme hızlandırmıştır (Karagöl, 2013). 2003-2007 yılları arasında Türkiye ekonomisi yıllık ortalama %7 büyümüş ve işsizlik oranları düşmüştür (Karagöl, 2013). Bu ekonomik başarı, AKP'nin seçmen desteğini pekiştirmiş ve partinin 2007 ve 2011 seçimlerinde de iktidara gelmesini sağlamıştır.

Özal Sonrası Dönemin Yapısal Mirası

1991-2001 yılları arasında Türkiye, siyasi istikrarsızlık, ekonomik krizler, PKK terörü, askeri vesayetin güçlenmesi ve AB ile ilişkilerdeki dalgalanmalarla karakterize edilen zorlu bir dönem yaşamıştır. Bu dönemin yapısal mirası, 2002 yılında AKP'nin iktidara gelmesiyle yeni bir aşamaya girmiştir. AKP hem iç siyasette istikrar sağlamış hem de dış politikada AB üyeliği hedefini öncelik haline getirmiştir. Ancak 2003 ABD'nin Irak'ı işgali krizi AKP hükümetinin ilk büyük dış politika sınavı olmuş ve Türkiye'nin Irak politikasında yeni bir dönüşümü başlatmıştır. T1 döneminin (1991-2001) bu yapısal koşulları—siyasi istikrarsızlık, ekonomik zayıflık, AB arayışları ve Kuzey Irak'taki güvenlik kaygıları—T2-T3 döneminde (2002-2003) Türkiye'nin 1 Mart Tezkeresi kararını belirleyen temel faktörler olmuştur.

4.2.5. Türkiye-Irak İlişkileri: Kuzey Irak Sorunu ve Ticari Bağlar

1955 yılında imzalanan Bağdat Paktı Türkiye-Irak arasında sıcak ilişkilerin başlangıcı olmuştur. Ancak 1958 Irak Devrimi'nin ardından iki ülke arasındaki ilişkiler hızlı bir şekilde soğumuş ve uzun vadeli gerilimler yaşanmıştır. Bağdat Paktı'ndan sonraki dönemde Türkiye-Irak ilişkileri istikrarsız kalırken özellikle ideolojik farklılıklar (Türkiye'nin NATO üyeliği ve Batı yönelişine karşı Irak'ın Sovyet-yakın politikası) ve Kuzey Irak'taki Kürt sorunu, iki ülke arasında kalıcı bir mesafe yaratmıştır. 1980-1988 yıllarında yaşanan İran-Irak Savaşı, Türkiye-Irak ilişkilerinin resmi tarafsızlık maskesi altında pragmatik iş birliğine döndüğü dönem olmuştur. Bu dönemde Türkiye, Irak'a ekonomik ve stratejik destek sağlamış, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını işletmiş ve Irak'ın savaş boyunca ana dış ticaret kapısı konumunda yer almıştır.

1980'li yıllarda Türkiye-Irak ekonomik ilişkileri, her iki ülke için de kritik bir rolü oynamıştır. 1985 yılında Türkiye'nin Irak'a ihracatı 961 milyon dolara ulaşmış, bu da Türkiye'nin toplam ihracatının %12'sini oluşturmuştur (Hale, 2000: 205-210). Kerkük-

Yumurtalık petrol boru hattı, 1987 yılında yeniden açılmış ve Türkiye'nin ekonomisine yıllık 300-400 milyon dolar civarında transit gelir sağlamıştır (Hale, 2000: 205-210). Irak'ın savaş nedeniyle dış ticareti kısıtlanırken, Türkiye bu durumdan ekonomik olarak yararlanmış ve Irak'a gıda maddelerinden inşaat malzemelerine kadar çok çeşitli ürünler ihraç etmiştir (Sick, 1989). İran-Irak Savaşı döneminde, Türkiye resmi olarak tarafsızlık politikası izlemekle birlikte, pratik anlamda Irak'ın materyal destekçisi ve ticari ortağı olmuştur. Bu pragmatik yaklaşım hem Türkiye'nin ekonomik çıkarlarını hem de jeopolitik dengelemesini yansıtmaktadır (Sick, 1989).

Ancak, 2 Ağustos 1990 tarihinde Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesiyle, Türkiye-Irak ekonomik ilişkileri dramatik bir biçimde kesintiye uğramıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 6 Ağustos 1990 tarihinde çıkardığı 661 sayılı karar, Irak'a kapsamlı bir ekonomik ambargo uygulamıştır (UNSC Resolution 661, 1990; LSE, 2011). Türkiye, bu ambargoya uyarak, 8 Ağustos 1990 tarihinde Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını kapatmıştır (LSE, 2011). Bu karar kısa vadede Türkiye'nin jeopolitik pozisyonunu güçlendirse de uzun vadede Türkiye ekonomisine ciddi zararlar vermiştir. Boru hattının kapanması, Türkiye'nin ticaret hacmini radikal biçimde azaltmıştır. 1990 yılında yaklaşık 2,5 milyar dolar civarında olan Türkiye-Irak ticaret hacmi, 1991-1995 döneminde neredeyse sıfıra düşmüştür (Hale, 2000: 250-260; LSE, 2011).

Körfez Savaşı sırasında ve sonrasında Kuzey Irak'ta yaşanan gelişmeler, Türkiye-Irak ilişkilerinin kalıcı bir şekilde dönüşmesine yol açmıştır. Savaş sonrası dönemde, Irak'ta otorite boşluğu oluşmuş, özellikle Kuzey Irak'taki Kürt yönetimi fiilen özerkleşmiştir (Olson, 1996: 78-82; Gunter, 1997: 118-120). BM tarafından kurulan 36. paralel üzerindeki uçuşa yasak bölge (no-fly zone), Kuzey Irak'ta merkezi hükümetin kontrol kaybetmesi anlamına gelmiştir (White, 2001: 265-280). Bu bölgede, Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) tarafından kontrol edilen Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY), 1992-1993 seçimlerini yaparak fiili bir devlet yapısı oluşturmaya başlamıştır (Kakayi, 1994).

Bu gelişme, Türkiye'nin Irak politikasında yeni bir dönüşüme yol açmıştır. Türkiye, 1980'li yıllarda Irak merkezi hükümeti ile pragmatik bir iş birliği yapabilmişken, Körfez Savaşı sonrasında Kuzey Irak'ta merkezi hükümetin yerine geçen Kürt yönetimi ile muhasama halinde kalmıştır. Kuzey Irak'taki Kürt gruplarının güçlenmesi, aynı zamanda

PKK'nın Kandil Dağları'nda konuşlanmasının güçlenmesi anlamına gelmiştir. Irak merkezi hükümetinin Kuzey Irak'taki kontrol kaybetmesiyle, PKK, Kandil Dağları'nda daha rahat hareket edebilen bir ortam bulmuştur (Gunter, 1997: 140-142; Marcus, 2007: 138). Bu durum, Türkiye'nin 1990'lı yıllar boyunca Kuzey Irak'ta çok sayıda askeri operasyon düzenlemesine yol açmıştır (Marcus, 2007: 125-140; Gunter, 1997: 130-148).

Körfez Savaşı sonrasında Irak'a uygulanan BM ambargolarının sürmesi, Türkiye-Irak ticari ilişkilerinin toparlanmasını engellemiştir. 1996 yılında BM'nin "Petrol Karşılığı Gıda Programı" (Oil-for-Food Programme) uygulamaya konmasına kadar, Türkiye'nin Irak'dan herhangi bir petrol akışı durmuştur (MERIP, 2020; TNI, 2023). 1996 yılında programın başlatılması, Türkiye'nin Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını kısmen yeniden işletebilmesini sağlamış ancak işletme hacmi Körfez Savaşı öncesi seviyelere hiçbir zaman ulaşmamıştır (LSE, 2011). Türkiye, ambargolar nedeniyle 1990-1993 döneminde 5 milyar doları aşan ekonomik zarar gördüğü tahmin edilmektedir; bu rakam 1990-1995 döneminde 30 milyar dolara yükselmiştir (LSE, 2011).

1991-2001 döneminde Türkiye-Irak ilişkileri, ekonomik kriz ve siyasi gerilim tarafından karakterize edilmiştir. Irak'taki art arda yaşanan askeri darbeler (1958, 1963, 1968 ve 1990'larda çok sayıda başarısız darbe girişimi) her defasında Irak'ın dış politika yönünün değişmesine yol açmıştır. Saddam rejimi, hem Irak'ın iç sorunları (Şii isyanları, Kürt sorunu) hem de bölgesel tehditler (İran, Suudi Arabistan) ile uğraşırken, Türkiye ile istikrarlı bir ilişki kurabilecek kapasite gösterememiştir. Türkiye ise, Kuzey Irak'taki güvenlik kaygıları nedeniyle, Irak merkezi hükümeti ile doğrudan iş birliği yapamazken, KDP ve KYB gibi Kürt gruplarıyla pragmatik ilişkiler kurmaya başlamıştır (Öğür, Balcı ve Baykal, 2014). Bu durum, Türkiye-Irak ilişkilerinin "resmi olarak merkezi hükümet, fiilen Kuzey Irak aktörleri" temelinde şekillendiğini göstermektedir.

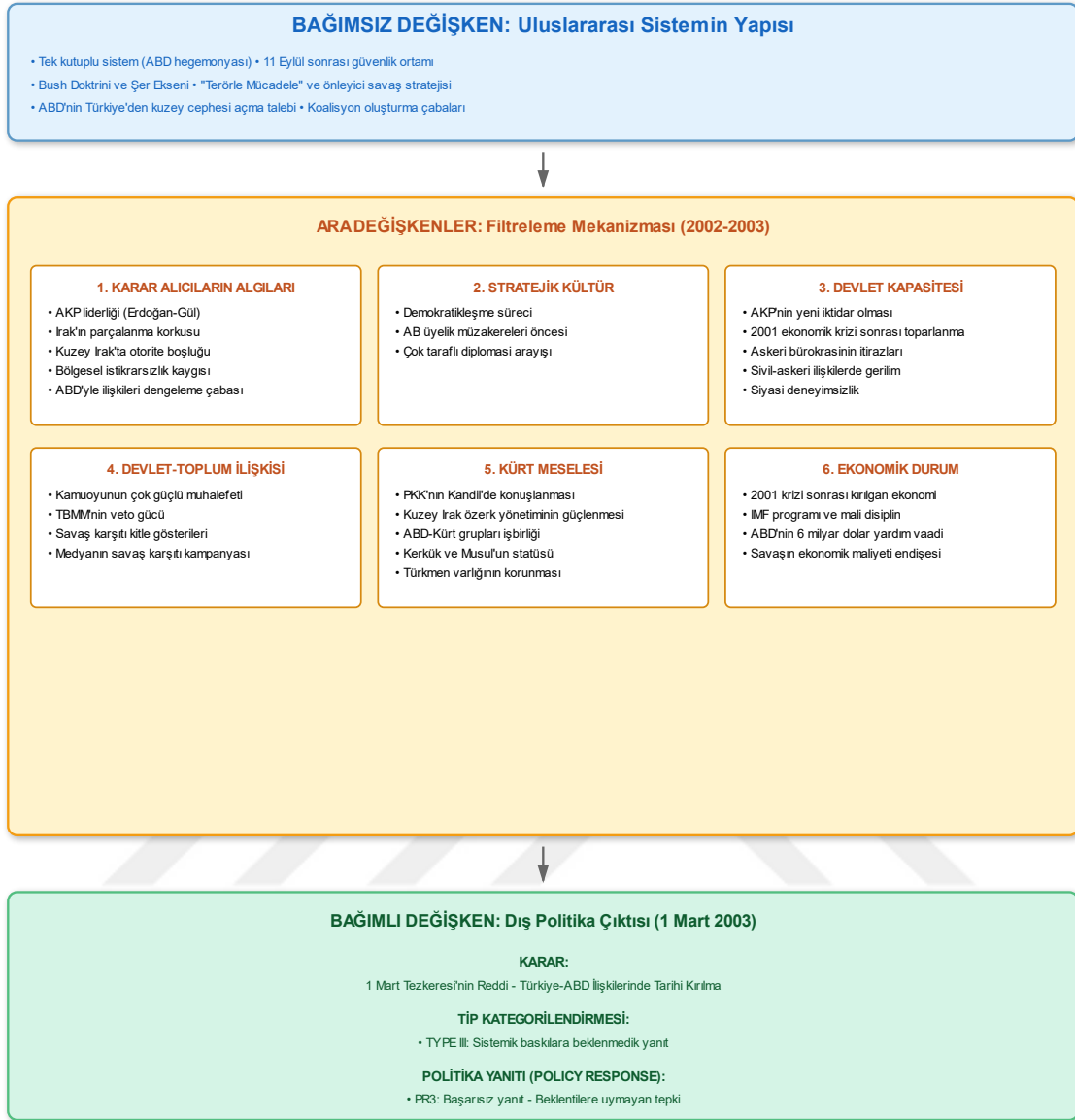
Kuzey Irak'taki Kürt yönetimi ile Türkiye'nin ilişkileri 1990'lı yıllar boyunca çatışmalı kalmıştır. Türkiye, IKBY'yi tanımamış ve KDP-KYB tarafından kontrol edilen bölgeleri Irak'ın ayrılmaz parçası olarak algılamaya devam etmiştir (Sarı Ertem, 2015). Ancak, pratik anlamda, 1990'lı yılların sonuna doğru Türkiye, IKBY ile sınırlı ticari ve lojistik ilişkiler kurmaya başlamıştır. Kuzey Irak'ta Saddam rejiminin kontrolünün olmadığı bölgelerde Türk tüccarlar ve mühendisler faaliyet göstermeye başlamış, kısmi bir ticari

canlanma yaşanmıştır (LSE, 2011). Ancak bu ticari ilişkiler, Körfez Savaşı öncesi seviyelerine ve hacmine hiçbir zaman ulaşmamıştır (LSE, 2011).

Sonuç olarak, T1 döneminin (1991-2001) Türkiye-Irak ilişkileri, tarihsel bağlantılardan (Bağdat Paktı) kopmuş, ekonomik ilişkiler çökmüş ve güvenlik kaygıları başat rol oynayan bir yapıyı temsil etmektedir. 1980'li yıllardaki pragmatik işbirlik yerine, 1990'lı yıllarda Türkiye-Irak ilişkileri çerçevesiz ve kopuk bir biçimde kalıp kalmıştır. Irak merkezi hükümeti zayıflamış, Kuzey Irak'ta Kürt yönetimi güçlenmiş ve Türkiye, bu iki farklı aktörle farklı düzeylerde muhasama halinde yer almıştır. T1 döneminin bu yapısal koşulları, T2-T3 döneminde (2002-2003) AKP hükümetinin ABD'nin Irak'ı işgali karşısındaki tutumunu belirleyen temel faktörler olmuştur. Ekonomik çıkarların kaybı, Kuzey Irak'taki güvenlik kaygıları ve Irak ile istikrarlı bir ilişki kuramamış olmanın belirsizliği Türkiye'nin 1 Mart Tezkeresi kararında etkili olmuştur.

4.3. T2-T3: Sosyal Etkileşim ve Ara Değişkenler (Eylül 2002- Mart 2003)

Morfogenetik yaklaşımda T2-T3 zamanı, yapısal koşulların (T1) fail eylemliliğiyle etkileşime girdiği ve nihai dış politika kararlarının şekillendiği kritik dönemdir. ABD'nin Irak'ı işgali vakası bağlamında, T2-T3 dönem Eylül 2002'de ABD Başkanı Bush'ın BM Genel Kurulu'na hitaben Irak tehdidini ele alması ile başlamış; 1 Mart 2003 tarihinde TBMM'nin tezkeresi reddetmesiyle sonuç bulmuştur. Bu dönemde, sistemik uyarılar (tek kutupluluk, terörle mücadele doktrini, Bush Doktrini), AKP hükümetinin karar alıcılarının algıları, Türk stratejik kültürü, devlet kapasitesi, devlet-toplum ilişkisi, Kürt meselesi ve ekonomik durumun ara değişkenleri tarafından filtrelenmekte ve Türkiye'nin Irak politikası şekillenmektedir. T2-T3 döneminde meydana gelen sosyal etkileşim, tarafların hesaplamalarını, müzakereleri ve nihai tercihlerini belirleyen temel mekanizmadır (Archer, 1995: 195-254; Rose, 1998: 146-172; Ripsman vd., 2016: 54-85).

Şekil 8: Irak İşgali Vakası Neoklasik Realist Analizi

4.3.1. Karar Alıcıların Algıları: AKP Yönetimi, Erdoğan-Gül Liderliği ve Irak Stratejisi

Neoklasik realizmin en kritik ara değişkenlerinden biri, karar alıcıların uluslararası sistemdeki tehditleri ve fırsatları nasıl algıladıkları sorusudur (Rose, 1998: 146-160; Schweller, 2006: 102-125; Ripsman vd., 2016: 65-85). 3 Kasım 2002 seçimlerinde tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi, Türkiye'de siyasi yeniden yapılanmanın

başlamasıyla birlikte, dış politika yapımında da radikal bir değişime gitmişti. Recep Tayyip Erdoğan, 1998 yılında verilen bir kararla on yıl kadar siyasetten men cezasına çarptırılmış olduğundan AKP'nin ilk döneminde Abdullah Gül, Başbakan olarak hizmet etmiştir (Gül, 2025). Gül, 14 Mart 2003 tarihinde Erdoğan'ın siyasi yasağı kaldırılınca, Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı konumuna geçmiştir (Gül, 2025).

Abdullah Gül, Kayseri'de 29 Ekim 1950 tarihinde doğmuş, öğrenimini Kayseri Lisesi ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde yapmıştır. Aynı fakültede başladığı doktora çalışmaları için iki yıl İngiltere'de kalmış ve 1983'te İstanbul Üniversitesi'nden Doktor unvanı almıştır. 1989'da ise uluslararası ekonomi dalında Doçent ünvanı almıştır. 1983 yılında İslam Kalkınma Bankası'nda ekonomist olarak çalışmak üzere Cidde'ye gitti. Ailesiyle birlikte 8 yıl Cidde'de yaşadı. Görevi sebebiyle edindiği deneyim ve değişik ülkelere yaptığı seyahatler kendisine farklı coğrafyalardaki ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyal yapılarını yakından gözlemleme imkanı sunmuştur (Gül, 2025). Bu deneyim, Gül'ün AKP hükümetinin erken döneminde dış politika kararlarına teknik ve pragmatist bir boyut katmış, ekonomik rasyonalitenin güvenlik ve siyasi hesaplamalarla nasıl bağlandığı konusunda derinlemesine bilgiye sahip olmasını sağlamıştır (Gül, 2025).

Gül ve takip eden dönemde Erdoğan, Irak müdahalesine yönelik AKP'nin ilk tutumu itibaren pragmatist ve ABD dostu bir çizgi izlemişlerdir. 2002 sonbaharından 2003 Mart ayına kadarki süreçte Gül ve Erdoğan ABD'nin Irak'ta operasyonel üs ihtiyacını ve lojistik koşullarını tamamen anlamakta ancak aynı zamanda Türkiye'nin Kuzey Irak'taki güvenlik kaygılarını da bütünüyle tasavvur etmekteydi (Bila, 2007: 183-194). Abdullah Gül, ABD Başkanı George W. Bush, Savunma Bakanı Yardımcısı Paul Wolfowitz, Savunma Bakanı Donald Rumsfeld ve Dışişleri Bakanı Colin Powell ile yakın diyaloglar geliştirmişti (Çevik, 2011: 92-93). Bu diyaloglarda, Gül, ABD'nin Kuzey Irak'taki Kürt güçlerini kontrolü altında tutabileceği konusunda ABD'yi ikna etmeye çalışmış ancak bu noktada ABD'nin PKK'nın KYB'ye yakınlığından ve Kuzey Irak'taki Kürt özerkliğinin pekiştirilmesinden endişelenmekten ziyade operasyonel hedeflere (Irak merkezi hükümetini devirmek) odaklandığını görmüştür (Bila, 2007: 165-170).

Recep Tayyip Erdoğan'ın 2003 Irak krizi bağlamındaki algısı bir bakımdan Gül ile tutarlı nitelik taşımaktadır. Bu bakımdan Erdoğan ve Gül'ün karar alıcı olarak algıları bir yandan ABD'nin teknik ve operasyonel isteklerini anlamakta ve kısmen de uyum sağlamakta

diğer yandan Türkiye'nin Kuzey Irak'taki tehditlerini (PKK, Kürt devletleşme ihtimali) aşırı ölçüde ciddiye almaktadır. Üçüncü olarak da kamuoyunun savaşa karşı muhalefetini (%90'ın üzerinde muhalefet) göz ardı etmemektedir. Bu üçlü denge AKP hükümetini 1 Mart Tezkeresi'nde oylama öncesi tutarsız bir konuma sokmuş ve nihai olarak tezkerenin reddedilmesine (264 evet, 250 hayır, 19 çekimser) yol açmıştır (Bila, 2004; Yetkin, 2007).

Ahmet Davutoğlu'nun Irak Politikasındaki Rolü

Bu dönemde, dış politika danışmanı ve sonraki dönemlerde Dışişleri Bakanı olacak Ahmet Davutoğlu AKP'nin Irak stratejisinin entelektüel altyapısını oluşturmakta önemli bir rol oynamıştır. Davutoğlu 2001 yılında yayımladığı "Stratejik Derinlik" kitabında Türkiye'nin yalnızca NATO'nun batı sınırında bir "sınır devleti" değil aynı zamanda kendi başına bölgesel ve küresel güç aktörü olabilecek bir konumda olduğunu öne sürmüştür (Davutoğlu, 2001; Sarıbrahimoğlu, 2009). Davutoğlu'nun vizyonunda, Türkiye'nin Ortadoğu'ya, Kafkasya'ya ve Orta Asya'ya yönelik "stratejik derinlik" oluşturmaları ancak bu derinliğin Batı ile bağlantılı olması temel prensipler arasında yer almaktadır (Sarıbrahimoğlu, 2009). Davutoğlu'nun "sıfır sorun" politikası, AKP'nin 2003 Irak krizi sırasında henüz tam olarak formüle edilmemişse de bu dönemde gelişmek üzere olan bir konseptin habercisi olmuştur.

Davutoğlu'nun Irak'a yönelik yaklaşımı Gül ve Erdoğan'ın ABD ile olan pragmatist ilişkileneşinden farklı olmakla birlikte temelde bağlantılıdır. Davutoğlu, Irak'ın kırılması halinde ortaya çıkacak olan kaos Kürt özerkliği, mezhepsel çatışmalar gibi sorunlara karşı Türkiye'nin yeni stratejisi olarak Irak'taki tüm aktörlerle (merkezi hükümet, Kürt grupları, Sünni ve Şii unsurları) diyalog kurmasını önermiştir (Sarıbrahimoğlu, 2009). Bu strateji, 2003'te henüz tam olarak uygulanabilir değilse de AKP'nin sonraki yıllarda Irak politikasının temelini oluşturmuştur. Davutoğlu 2003 Irak krizinde Gül ve Erdoğan'ın yanında bulunmakla birlikte daha geniş bir perspektiften sorunları değerlendiren bir danışman rolü oynamıştır.

Karar Alıcıların Algılarının Çelişkili Yapısı

Özetlemek gerekirse, AKP hükümetinin (Gül-Erdoğan liderliğinde) karar alıcılarının Irak müdahalesine yönelik algıları aşağıdaki çelişkili unsurları içermektedir: (1) ABD ile stratejik ittifakın Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin güvenliği ve uluslararası konumunun korunması için gerekli olduğu algısı; (2) ABD'nin Irak'taki operasyonuna kuzey cephesinden katılmanın, Kuzey Irak'taki Kürt gruplarını kontrol altına alabilme şansı yaratacağı ve PKK'ya karşı Türkiye'ye avantaj sağlayacağı hesaplaması; (3) kamuoyunun savaşa karşı %90'ın üzerinde muhalefeti karşısında bu muhalefeti göz ardı edememe pratik zorunluluğu; (4) Türkiye'nin ekonomik durumu ve 2001 krizi sonrası toparlanma döneminde ekonomik istikrarın korunması gerektiği kaygısı. Bu dört faktör birlikte AKP hükümetinin 1 Mart Tezkeresi'nde istikrarlı bir tutum alamamasına ve sonuçta tezkerenin reddedilmesine yol açmıştır.

4.3.2. Stratejik Kültür: AKP'nin "Muhafazakâr Demokrasi" Söylemi

Neoklasik realizmin kritik ara değişkenlerinden biri olan stratejik kültür bir devletin dış politika davranışını şekillendiren tarihsel deneyimler, kurumsal hafıza, ideolojik değerler ve toplumsal normların bütünüdür. Stratejik kültür, karar alıcıların sistemik uyarınları nasıl algıladığı, hangi seçenekleri mümkün gördüğü ve alternatifler arasında nasıl tercih yaptığını belirleyen öğrenilmiş bir çerçevedir (Johnston, 1995: 32-46; Dueck, 2006: 45-68). Türkiye'nin stratejik kültürü, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Kemalist ilkeler tarafından şekillendirilmiş, "yurtta sulh, cihanda sulh" mottosu ile statükocu bir dış politika geleneği yaratmıştır (Hale, 2000: 98-130; Ahmad, 1993: 85-115; Akhmetov, 2018: 454-470). Ancak, 3 Kasım 2002 seçimlerinde AKP'nin iktidara gelmesi, Türkiye'nin stratejik kültürüne yeni bir boyut eklemiştir. AKP, "muhafazakâr demokrasi" söylemiyle hareket etmekle birlikte, Kemalist seçkinlik ile İslami hassasiyetler arasında bir dengeleme yapmaya çalışmıştır (Yavuz, 2009: 45-68; Özbudun, 2006: 156-180; Somer, 2007: 3-15, Erdağ, 2025).

Kemalist Statükoculuk ve Batı Entegrasyonu Mirasının Sürekliliği

Türkiye'nin 1923 yılından itibaren benimsediği Kemalist stratejik kültür, temel olarak aşağıdaki ilkelere dayanmıştır: (1) Anavatan'ın korunması ve Misak-i Milli sınırlarının

savunması, (2) Uluslararası hukuka saygı ve barışçıl diplomasiinin tercih edilmesi, (3) İç ve dış istikrarın korunması, (4) Sorunlara taraf olmama ve dengeli diplomasi, (5) Batı ile entegrasyon ancak bağımsızlığın korunması (Hale, 2000: 98-130; Aydın, 2003: 98-105; Akhmetov, 2018: 455-468). Bu stratejik kültür, II. Dünya Savaşı sırasında İsmet İnönü tarafından başarıyla uygulanmış ve Türkiye'yi savaştan korumada etkili olmuştur (Deringil, 1989: 98-110; Weisband, 1973: 145-158; Aydın, 2003: 100-110). Soğuk Savaş döneminde ise, Türkiye bu statükocu çerçeveyi NATO üyeliği ile birleştirerek, "Batı'nın güvenilir müttefiki" konumunu benimsemiştir (Hale, 2000: 110-125; Ahmad, 1993: 110-135).

Ancak, 1990'lı yıllardan itibaren, özellikle Turgut Özal liderliğinde, Kemalist stratejik kültüre bir revizyonist dinamik girmiştir. Özal Türkiye'nin pasif bir statükocu politika izlemekten ziyade Ortadoğu'da aktif bir bölgesel güç olması gerektiğini savunmuştur (Balci, 2013: 209-214; Oran, 2003: 145-165). 1990-1991 Körfez Savaşı bu revizyonist eğilimin en somut örneğini temsil etmiştir. Özal ABD ile yakın iş birliği yaparak Türkiye'nin "masada yer alma" vizyonunu ortaya koymakla birlikte geleneksel askeri bürokrasi ve seçkin elitler bu müdahaleci yaklaşıma muhalefet etmiştir (Oran, 2001: 270-280; Balci, 2013: 209-214). Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın istifası, bu stratejik kültür atmasının ne kadar derin olduğunu göstermiştir (Oran, 2001: 275-290; Baykal, 2017: 107-110).

1990'ların sonu ve 2000'lerin başında ise, Kemalist statükoculuk kısmen toparlanmış ve 1990'lı yılların hezimetleri (Körfez Savaşı ekonomik kaybı, Kuzey Irak'ta otorite boşluğu, PKK'nın güçlenmesi) hatırdan canlı kalmıştır. AKP hükümeti bu durumu miras almış ve 2003 Irak krizi sırasında statükocu bir tutum almış görünmektedir. Ancak bu, tam bir dönüş değil, Kemalist temkinliliğin bir geri dönüşü olarak değerlendirilmelidir (Somer, 2007: 1271-1283).

AKP'nin "Muhafazakâr Demokrasi" Söylemi ve Stratejik Kültür Dönüşümü

AKP'nin 3 Kasım 2002'de iktidara gelmesi, Türkiye'nin siyasal kimliğinde radikal bir değişimin başlaması anlamına gelmiştir. AKP, öncül örgütleri (Refah Partisi ve Fazilet Partisi) ile karşılaştırıldığında, "muhafazakâr demokrasi" söylemiyle hareket etmiş ve laiklik ve demokrasi ile çatışmamayı ilke edinmiştir. (Özbudun, 2006: 156-162; Yavuz,

2009: 48-58; Somer, 2007: 1271-1289). Partinin resmi programı da öncüllerinden ayrılmış ve AB muktesabatına uyum çerçevesinde özgürlüklere daha fazla atıfta bulunmuştur. (Özbudun, 2006: 158). Bu söylem, Milli Görüş geleneği ile radikal şekilde farklılaşmakta ve AKP'yi "muhafazakâr" ancak "seküler" bir parti olarak konumlandırmaktadır (Çokoğullar, 2021).

AKP'nin bu söylemsel transformasyonu, sadece taktik bir hamle değildir; stratejik kültürde derin bir dönüşümü yansıtmaktadır. AKP liderliği (Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan ve danışmanlar), Kemalist seküler devlet yapısını tamamen reddetmemekle birlikte, bu yapı içinde İslami hassasiyetleri temsil etmeye ve "muhafazakâr" değerler ile "demokratik" ilkeleri sentezlemeye çalışmıştır (Çokoğullar, 2021: 22-23; Yavuz, 2009: 45-68; Somer, 2007: 8-15; Akhmetov, 2018: 464-468). Bu sentez, Kemalist statükoculuk ve revizyonist aktivizm arasında bir orta yol aramaması anlamında önemlidir. AKP, Batı'ya entegrasyon hedefini (AB üyeliği) benimsemekle birlikte, aynı zamanda Osmanlı mirasına ve İslami kimliğe vurgu yapan bir söylem geliştirmiştir (Kutlay, 2021: 1089-1110; Somer, 2007: 10-15).

Dış politika açısından, AKP'nin stratejik kültürü, Kemalist "bağımsız hareket etme" ilkesi ile "Batı'ya bağlanma" arasında bir denge kurma çabasını yansıtmaktadır. Davutoğlu'nun "Stratejik Derinlik" vizyonunda, Türkiye'nin yalnızca Batı'ya değil, aynı zamanda İslam dünyasına, Ortadoğu'ya ve Kafkasya'ya da etkin şekilde girmesi önerilmiştir (Sarıbrahimoğlu, 2009). Bu vizyon, "sıfır sorun" politikasıyla birleştirilmiştir ve komşu ülkelerle ilişkilerde ilerleme stratejisini öngörmüştür (Sarıbrahimoğlu, 2009; Kutlay, 2021: 1090-1110). Ancak, 2003 Irak krizi bağlamında, AKP hükümeti bu uzun vadeli vizyondan ziyade Kemalist temkinliliği tercih etmiştir. Bunun nedeni kamuoyunun savaşa karşı muhalefeti, ekonomik istikrarsızlık ve Kuzey Irak'taki güvenlik kaygılarıdır (Yetkin, 2004)

Kemalizm ile Muhafazakârlık Arasında Stratejik Kültür Çatışması

2003 Irak krizi sırasında, Türkiye'nin stratejik kültüründe ciddi bir çatışma yaşanmıştır. Bir taraftan Kemalist seçkin elitler (asker bürokrasi, eğitim kurumları, medya) ve CHP gibi muhalefet partileri Batı'ya bağlanmayı ama müttefikler içinde bağımsız hareket etmeyi savunmuştur. Diğer taraftan AKP hükümeti (Gül ve Erdoğan) ABD ile stratejik

ortaklığın devamını ve "masada yer almayı" vurgulamış ancak aynı zamanda kamuoyunun savaşa karşı muhalefetini göz ardı edememiştir (Bila, 2007: 141-46). Bu durum AKP'nin "muhafazakâr demokrasi" söylemi ile Kemalist statükoculuk arasında sıkışıp kalmış olduğunu göstermektedir (Yavuz, 2009: 58-68).

Önemli bir nokta, AKP'nin ideolojik köklerinin İslamcı olmasına rağmen 2003 Irak krizi konusunda Kemalist kaygıları (Kuzey Irak'taki Kürt devletçiliğinin engellenmesi, ekonomik çıkarların korunması, Batı ittifakı içinde konumlanma) benimsemiş olmasıdır. Bu AKP'nin Kemalist devlet yapısını tamamen dışarıdan değil içerden dönüştürme stratejisini izlediğini göstermektedir (Kutlay, 2021: 1095-1101). Ancak bu dönüştürme stratejisi 1 Mart 2003 TBMM oturumunda tezkerenin reddedilmesi ile sınırlanmıştır. Kamuoyunun savaşa karşı muhalefeti (%90'ın üzerinde), Kemalist elitlerin statükocu tutumu ve AKP'nin kendisi içindeki çelişkiler, hükümetin ABD'ye tam uyum sağlamasını engellemiştir (Yetkin, 2004).

Stratejik Kültürün Sürekliliği ve Dönüşüm

2003 Irak krizi döneminde, Türkiye'nin stratejik kültürü, Kemalist statükoculuk ile AKP'nin muhafazakâr-demokratik söylemi arasında kompleks bir etkileşim içinde kalmıştır. AKP, "muhafazakâr demokrasi" ile Kemalist seküler devlet yapısını uzlaştırma çabasında, geleneksel statükocu ilkeleri de benimsemiştir. Bu, AKP'nin radikal bir stratejik kültür dönüşümü değil, ancak Kemalist mirasın yeniden yorumlanması olarak değerlendirilmelidir. T1 döneminde oluşan Kemalist statükoculuk mirası, T2-T3 döneminde AKP hükümeti tarafından yeniden canlı şekilde gündemde yerini korumuş ve 1 Mart Tezkeresi'nin reddedilmesinde belirleyici olmuştur.

4.3.3. Devlet Kapasitesi: Sivil-Asker İlişkileri ve Ekonomik Kriz

Neoklasik realizm açısından devlet kapasitesi bir devletin sistemik tehditlere ve fırsatlara yanıt verebilme yeteneğini belirleyen çok boyutlu bir ara değişkendir. Devlet kapasitesi sadece askeri ve ekonomik kaynakları değil, aynı zamanda kurumsal koordinasyonu, bürokratik etkinliği, karar alma mekanizmalarının işleyişini ve sivil-asker ilişkilerinin dengesini de içermektedir (Ripsman vd., 2016: 72-85; Zakaria, 1998: 39-42). 2003 Irak

işgali vakası bağlamında, Türk devletinin kapasitesi, önemli bir şekilde sınırlandırılmış ve bu sınırlandırma, nihai dış politika kararında belirleyici bir rol oynamıştır.

Ordu'nun Operasyonel Kapasitesi ve Tehdit Algılaması

2002 yılında iktidara gelen AKP hükümeti, dış politikada yeni bir vizyonu hayata geçirmeye çalışırken Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), kendi operasyonel kaygılarını ve kurumsal çıkarlarını gündeme getirmiştir. 2003 Irak işgali öncesinde Türk askeri yetkilileri, özellikle Genelkurmay Başkanlığı, ABD'nin kuzey cephesinden bir operasyon başlatmasına karşı ciddi kaygılar dile getirmiştir (Yetkin, 2004: 42-43). Bu kaygılar, tamamen ideolojik veya siyasi değildir; operasyonel çıkarlar ve güvenlik endişelerine dayanmaktadır.

Türk ordusunun Kuzey Irak'a müdahale etme kapasitesi 1990'lı yıllardan itibaren devamlı olarak sorgulanmıştır. 1990 Körfez Savaşı sırasında Türk Genelkurmayı ordunun 120.000 askerini Irak sınırına kaydırma operasyonu sırasında lojistik zorluklar yaşamış ve bu zorluklar 2003'te de devam etmiştir (Torumtay: 1993). Türk askerinin sayısal gücüne rağmen teknolojik üstünlük, lojistik altyapı ve hava destekleri açısından ABD askeri ile karşılaştırıldığında önemli açıklar bulunmaktaydı. 2003 yılında, Türk Silahlı Kuvvetleri, Soğuk Savaş döneminin insan gücü odaklı stratejisinden, profesyonel ve teknoloji yoğun bir orduya geçiş halinde bulunmaktaydı. Bu geçiş döneminde, operasyonel kapasiteler henüz tam olarak krize hazır değildi (Yetkin, 2004: 42-43; Bila 2007: 170-72; Torumtay, 1993).

Ayrıca, Türk ordusunun PKK'ya karşı Kuzey Irak'ta sınır ötesi operasyonları yapması için gerekli olan istihbarat, harita ve yerel operasyonel bilgisi, ABD'nin sunması beklenen desteğin kalitesine bağlıydı. Ancak ABD'nin Kuzey Irak'taki Kürt müttefiklerine (KDP ve KYB) verdiği destek ve bu gruplar ile PKK arasındaki ilişkilerin belirsizliği, Türk askeri açısından operasyonel planlama yapılmasını zorlaştırmıştır (Yetkin, 2004: 135-140). Bu bağlamda, Türk ordusunun Kuzey Irak'ta "kontrollü" bir varlık göstermesi hedeflenmişken ABD'nin daha geniş bir stratejik amaca (Irak merkezi hükümetini devirmek) hizmet ettiği operasyona tam olarak kayıtsız olabilmesi mümkün değildi.

Sivil-Asker İlişkilerinin Gerilimi

2002-2003 döneminde Türk siyasal sisteminde sivil-asker ilişkileri belirgin bir gerilim içinde bulunmaktaydı. AKP hükümetinin 2002 seçimlerindeki başarısı Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasının işareti olmuştur. 2003 yılında çıkarılan yedinci uyum paketi, Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) yapı ve görevlerini değiştirerek, ordunun kurumsal gücünü azaltmaya başlamıştır (Aknur, 2013: 10-15). Ancak bu yasal ve kurumsal değişimler 2003 Irak krizi sırasında tam olarak uygulanmamış; geleneksel asker-sivil gerilim 1 Mart Tezkeresi kararı bağlamında yeniden belirginleşmiştir (Bila, 2007: 141-146).

AKP hükümetinin ABD'nin Irak işgali karşısında gösteren geniş çaplı müzakere ve iş birliği çabası Türk ordusunun operasyonel ve stratejik endişelerini karşılayamamıştır. Genelkurmay Başkanlığı ve ilgili kollardan (Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Hava Kuvvetleri Komutanlığı), Kuzey Irak'ta ne olacağı, PKK'nın konumunun ne olacağı ve Türk askerinin ne kadar güvenli olacağı konusunda yazılı garantiler talep edilmiştir (Bila, 2007: 191-198; Yetkin, 2004: 135-140). Ancak bu garantiler tam olarak sağlanamamıştır. ABD her ne kadar sözel teminat verse de Kuzey Irak'taki Kürt müttefiklerinin korunması kararı vermemiştir. ABD'nin stratejik çıkarı Irak merkezi hükümetinin devrilmesi olmuş, Kuzey Irak'taki yapının ne olacağı ABD için ikinci planda kalmıştır (Bila, 2007: 191-198; Yetkin, 2004: 135-140).

Bu durum AKP hükümetinin 1 Mart Tezkeresi kararında geri durmak zorunda kalmasının temel nedenlerinden birini oluşturmuştur. Genelkurmay, tezkerenin reddedilmesinde açıkça desteklemek yönünde beyanat vermekten çekinmekle birlikte karışık sinyaller göndermiştir. Türk askeri yetkililerinin kamuoyuna yaptığı net olmayan açıklamalar, medyaya verdiği brifingler ve TBMM milletvekillerine ilettiği mesajlar, tezkerenin reddedilmesini kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan askeri vesayetin ciddi şekilde devam ettiği bu dönemde hükümetin asker tarafından baskı altında olduğu algısı yerleşiktir, bu da kamuoyunun savaşa karşı zaten %90'ın üzerinde gösteren muhalefetini kısmen artırmıştır (Bila, 2007: 201-210; Yetkin, 2004: 155-162).

Kurumsal Koordinasyon ve Karar Alma Mekanizmasının Sınırlandırılması

2003 yılında, AKP hükümetinin Irak kararını almak için oluşturduğu karar alma mekanizması, kurumsal koordinasyonun tam olması bakımından sınırlı kalmıştır. Hükümet, ABD'nin taleplerine uyum sağlamaya çalışırken, aynı anda kamuoyunun savaşa karşı muhalefetini ve TBMM'nin veto gücünü göz ardı edememiştir. Bu üçlü baskı (ABD'nin talepleri, kamuoyunun muhalefeti, TBMM'nin veto gücü), hükümetin tutarlı bir strateji belirlemesini zorlaştırmıştır. Sonuçta, AKP hükümetinin 1 Mart 2003 TBMM oturumunda 264 "evet" oy aldığı anda bile (tam çoğunluk olan 267'ye 3 oy kaldığında) tezkeresi reddedilmiştir. Bu sonuç kurumsal kapasitenin sınırlandırıldığını ve devletin birleşik bir irade ortaya koyamadığını gösteren belirgin bir göstergedir (Yetkin, 2004: 162-180; Bila, 2007: 203-218).

Devlet kapasitesi açısından bakıldığında, 2003 Irak krizi, Türkiye'nin sistemik basıncı karşısında tam bir birleşik irade ortaya koyabilme kapasitesinin sınırlandırıldığını göstermiştir. Bu sınırlandırma yalnızca Türk devletinin iç dinamiklerinden (sivil-asker ilişkileri, kamuoyu-hükümet ilişkisi, parlamento-hükümet ilişkisi) değil aynı zamanda dış dinamiklerin (ABD'nin talebi, Kuzey Irak'taki güvenlik belirsizliği, ekonomik istikrarsızlık) bir birleşiminden kaynaklanmıştır. Bu bakımdan T2-T3 döneminde ortaya çıkan devlet kapasitesinin sınırlandırılmış hali T1 döneminde oluşan yapısal koşulların (ekonomik kriz, asker-sivil gerilim, Kuzey Irak'taki belirsizlik) AKP hükümeti tarafından tam olarak çözümlenmemiş olduğunu göstermektedir.

Ekonomik durum neoklasik realizmin karar alıcıların seçeneklerini belirleyen kritik ara değişkenlerinden biridir. Bir devlet, ekonomik olarak güçlüyse, dış politika manevraları daha geniş olmakta; ekonomik olarak zayıfsa, tercih seçenekleri sınırlandırılmaktadır (Rose, 1998: 155-160; Schweller, 2006: 120-130; Ripsman vd., 2016: 85-95). 2003 yılında Türkiye'nin ekonomik durumu, Irak müdahalesine katılmasının kararında belirleyici olan çok önemli bir ara değişken olmuştur. AKP hükümetinin 2002 yılında iktidara gelmesinin ardından, Türkiye, 2001 yılında yaşadığı çok ağır ekonomik krizi atlama sürecinde bulunmaktaydı (METU Report, 2018: 45-62). Bu toparlanma süreci, hem Irak

politikasında dikkatli davranışı gerektirmekte, hem de Avrupa Birliği ile olan ilişkiler nedeniyle belirli kısıtlamalar getirmektedir.

2001 Krizinden 2003'e Toparlanma Süreci ve Makroekonomik İstikrar

19 Şubat 2001 tarihinde yaşanan Türkiye'nin en ağır ekonomik çöküşlerinden biri, siyasal krizle tetiklenmiş ve Merkez Bankası'nın dolar rezervlerinin hızla tükendiği şartlarda meydana gelmiştir (METU Report, 2018: 45-62). Türk Lirası bir gecede %40 değer kaybetmiş, faiz oranları %6.000'e yükselmiş ve bankacılık sektörü çöküş noktasına gelmiştir (METU Report, 2018: 48-52). Bu krizi çözmek için, Türkiye IMF ile devreye girmiş ve 2001-2002 yıllarında kapsamlı bir ekonomik reform programı uygulamıştır (Karagöl, 2013: 10-15).

IMF tarafından dayatılan sıkı maliye politikaları, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması, enflasyonun kontrol altına alınması ve kamu açığının kapatılması, 2002-2003 döneminde Türkiye ekonomisinin istikrar kazanmasını sağlamıştır (Karagöl, 2013: 12-15; METU Report, 2018: 55-62). AKP hükümetinin 2002 seçimlerinde iktidara gelmesinin ardından IMF reformlarının sürekliliğine özellikle dikkat edilmiştir (Karagöl, 2013: 12-15). 2003 yılında Türkiye ekonomisinin büyüme oranı %5,3'e ulaşmış ve enflasyon %25'lere gerilemiştir. Bu ekonomik toparlanma AKP hükümetinin maliye politikasında sağlamlık göstermesine ve IMF ile iş birliğini devam ettirmesine bağlıydı (Cömert ve Yeldan, 2018: 2-21).

Ancak, 2003 yılında Türkiye ekonomisi hala kırılgan bir durumda bulunmaktaydı. Dış borç yükü yüksek kalmış, işsizlik oranları yüksek seviyelerdeydi ve kamu açığı IMF tarafından belirlenen hedeflerin altında tutulmaya çalışılıyordu (Macovei, 2009: 18-26). Bu ekonomik kırılganlık AKP hükümetini Irak müdahalesinin ekonomik sonuçları konusunda dikkatli olmaya itmiştir. Hükümet ABD'nin Irak'a müdahale edeceğini biliyordu ve bunun bölgede ekonomik istikrarsızlık yaratacağını, petrol fiyatlarını yükselteceğini ve ticaret akışlarını bozacağını öngörmüştür (Daily Sabah, 2016: 2-4).

Körfez Savaşı Sonrası Ekonomik Kayıpların Hafızası

2003 Irak müdahalesine yönelik AKP hükümetinin tereddüdü 1990-1991 Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin yaşadığı ekonomik kayıplarının hala hafızada canlı olmasından da

kaynaklanmaktaydı. 1990 Körfez Savaşı'nda Türkiye, Irak ticaretinin durması, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapanması ve sınır bölgesindeki istikrarsızlık nedeniyle, yaklaşık 100 milyar dolara ulaşan ekonomik kayıp yaşamıştır (White, 2001: 325-340). Bu kayıpları telafi etmeyi umduğu Suudi Arabistan ve Kuveyt yardımları, beklenildiği ölçüde gelmemiştir (Hale, 2000: 255-265). Bu deneyim, Türk karar alıcılarının hafızasında "Körfez Savaşı'ndaki ekonomik maliyet" olarak kayıtlı kalmıştır ve 2003'te bu deneyimin yenilenmesinden endişe duymalarına neden olmuştur (Daily Sabah, 2016: 2-4).

2003 Irak işgali öncesinde, Türk ekonomisi zaten kırılğan bir durumda olup, dış ticaret açıkları artmaya başlamıştır. 2001 krizinden sonra Türk ihracatçıları toparlanmaya başlamış, ancak Ortadoğu'daki istikrarsızlık, ihracat pazarlarını tehdit etmektedir (Karagöl, 2013: 16-18). Irak, Türkiye'nin Ortadoğu'daki önemli ticaret ortaklarından biri olarak kalmaya devam etmekteydi; her ne kadar 1990'ların ambargolarında ticaret durmuş olsa da 2000'li yılların başında kısmi bir ticari toparlanma yaşanmıştır (Daily Sabah, 2016). ABD'nin Irak'ı işgal etmesi halinde bu ticari toparlanmanın kesintiye uğrayacağı endişesi iş çevrelerinde yaygın bir kanaat haline gelmiştir (Yetkin, 2004)

Gümrük Birliği ve AB Entegrasyon Süreci'nin Dış Politika Üzerindeki Etkisi

1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Birliği (EU-Turkey Customs Union), Türkiye'nin dış ticaretini AB ülkeleri ile yoğunlaştırmıştır ve Türkiye'nin dış politika seçeneklerini belirli parametreler içine çerçevelemiştir (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022). Gümrük Birliği, yalnızca ticari bir mekanizma değil, aynı zamanda Türkiye'nin AB'ye entegrasyon yolundaki ilk resmi adımı temsil etmiştir (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2015). 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin resmen aday ülke olarak tanınmasından sonra, AB'ye katılım Türkiye'nin dış politika önceliklerinin başında gelmiştir (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2024).

2002 yılında AKP hükümetinin iktidara gelmesinin ardından AB üyeliğine yönelik kararlılığın arttığı görülmüştür. Henüz AKP Genel Başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan'ın "Kopenhag Kriterlerini Ankara Kriterlerine çevirme" vaadi hükümetin AB'ye katılımındaki ciddi niyetini göstermiştir (Hürriyet, 2002). 2003-2005 döneminde çıkarılan

reform paketleri, Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerini yerine getirme yolunda önemli adımlar olmuştur.

Ancak, Gümrük Birliği ve AB üyeliği arayışının Türkiye'nin Irak politikasında nasıl bir kısıtlayıcı rol oynadığı açıkça göz ardı edilmiştir. AB'nin genel olarak Irak işgaline karşı tutumu, Avrupa'daki savaş karşıtı söylemler ve kamuoyu muhalefeti, Türkiye'nin Irak konusundaki dilini de etkilemiştir. Türkiye, AB'ye girmek istediği bir ortamda, açıkça Amerikan müdahalesini desteklemesi, AB ile ilişkilerini zedeleyebilecek bir risk taşımaktaydı (Bila, 2007). Ayrıca, Gümrük Birliği çerçevesinde, Türkiye'nin bağımsız dış politika seçimi yapabilmesi belirli sınırlarla kısıtlanmıştır (European Comission, 2025; İktisadi Kalkınma Vakfı, 2015). Türkiye, AB'nin dış ticaret politikasına uyum sağlamakta, AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı anlaşmaları otomatik olarak benimsemektedir (IKV, 2015; European Comission, 2025).

Ekonomik Hesaplamalar ve Hükümetin Tereddüdü

2003 Irak krizinde AKP hükümetinin ekonomik hesaplamalar yaptığı ve bu hesaplamalarının 1 Mart Tezkeresi'nde rol oynadığı açıktır. Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Gül, özellikle ekonomik sektörlerin endişelerine dikkat etmiştir (Yetkin, 2004: 155-159). Eğer Irak müdahalesine katılırsa, petrol fiyatları yükselebilir (bu Türkiye açısından negatif), bölgede istikrarsızlık artar (bu da ticaret ve yatırımları etkileyebilir) ve Türk işçileri Irak'ta riski altında kalabilirdi (Daily Sabah, 2016: 2-4). Bu ekonomik risklere karşı, ABD'nin sunduğu yardım paketleri (yaklaşık 6 milyar dolar hibe ve 20 milyar dolar kredi) başlangıçta cazip görülmüş ancak bu yardımın gerçekleşmesinin belirsiz olması ve ABD'nin Kuzey Irak'taki Kürt müttefiklerine verdiği destek nedeniyle bu yardımın Türkiye'nin güvenlik kaygılarını karşılamayacağı düşünülmüştür (Yetkin, 2004: 155-159).

Neoklasik realizm açısından ekonomik durum "sınırlandırıcı" bir faktör olmuştur. Türkiye 2001 krizinden henüz tamamen çıkmadığı bir dönemde yeni bir ekonomik krize girmek istememiştir. IMF programını devam ettirmek zorunda olan hükümet, ekonomik istikrarı riske atacak kararları tercih etmekten çekinmiştir (Karagöl, 2013: 18-20; Cömert ve Yeldan, 2018: 2-21). Ayrıca, Gümrük Birliği çerçevesinde ve AB'ye katılım amacı

güdölerek, Türkiye dış politikada çok radikal adımlar atmak istememiştir (European Comission, 2025).

T2-T3 döneminde ekonomik durum, devlet kapasitesini ve karar alıcıların tercih seçeneklerini belirleyen temel ara değişkenlerden biri olmuştur. 2001 krizi sonrası toparlanma sürecindeki Türkiye, ekonomik istikrarı korumak için ABD'nin baskısına tam uyum sağlamaktan tereddüt etmiştir. IMF reformlarının devamı, Gümrük Birliği'nin kısıtlamaları ve 1990 Körfez Savaşı'ndan gelen ekonomik kayıp hafızası, hükümetin Irak müdahalesine katılmada geri durmasına katkıda bulunmuştur. Neoklasik realizm açısından, ekonomik durum, devletlerin sistemik basınca karşı ne ölçüde esneklik gösterebileceğini ve hangi açıdan karar alıcılar için "çok pahalı" bir tercihle karşı karşıya kalacaklarını gösteren önemli bir faktördür.

4.3.4. Devlet-Toplum İlişkisi: Kamuoyu Muhalefeti, TBMM'nin Veto Gücü

Neoklasik realizm açısından devlet-toplum ilişkisi demokratik rejimlerde dış politika kararlarını belirleyen kritik bir ara değişkendir. Thomas Risse-Kappen'in (1991: 479-512) temel argümanı, demokratik devletlerde kamuoyunun, sivil toplumun ve medyanın dış politika üzerindeki etkisinin otoriter rejimlerden çok daha güçlü olduğudur. Türkiye'nin 2003 Irak krizi bağlamında, devlet-toplum ilişkisi, tezkerenin reddedilmesinin en belirleyici faktörleri arasında yer almıştır. Kamuoyunun savaşa karşı muhalefeti, TBMM'nin veto gücü ve AKP içindeki muhalif seslerin birleşimi, hükümetin ABD'nin baskısını tam olarak karşılamasını engellemiştir (Uslu vd., 2005: 75-103; Daily Sabah, 2016: 1-3).

Kamuoyunun Savaşa Karşı Muhalefeti: Yüksek Düzeyde Karşıtlık

2002-2003 döneminde, Türk kamuoyunun Irak müdahalesine yönelik tutumu, tarihi açıdan görmek istemediği kadar ağır ve tutarlı bir muhalefet göstermiştir. Pew Research Center'ın Aralık 2002'de yaptığı anket, Türk halkının %83'ünün ABD'nin Irak'a müdahalesine karşı olduğunu ortaya koymuştur (Uslu vd., 2005: 75-103; Tokdemir vd., 2025: 3-4). Ocak 2003'te bu oran %90'ın üzerine çıkmıştır ve bu oranı görmek bir NATO müttefikinin geleneksel olarak destekçi olduğu bir ABD operasyonuna karşı bu denli masif bir muhalefet taşıması açısından son derece dikkat çekicidir (Uslu vd., 2005: 3-8;

Tokdemir vd., 2025: 4-5). VOA'nın 2003 Şubat ayında yaptığı başka bir anketinde, Türk halkının dokuz kişisinden dokuzunun savaşa karşı olduğu sonucu çıkmıştır (VOA, 2003: 1-2).

Bu kamuoyu muhalefeti, sıradan bir siyasi tercihten ziyade, Türk toplumunun derinlemesine bir endişesini yansıtmaktadır. Anketlerde görülen kamuoyunun endişelerinin temel nedenleri, şunlar olmuştur: (1) Müslüman bir ülkeye karşı Batı müdahalesinin dini ve ahlaki ışığında yanlış olması algısı; (2) Irak'taki müdahalenin Kuzey Irak'ta Kürt devletçiliğini güçlendirecek endişesi; (3) Savaşın Türkiye ekonomisine zarar vereceği kaygısı; (4) PKK'nın kaos ortamında güçlenmesi ihtimali (Uslu vd., 2005: 5-10; Tokdemir vd., 2025: 5-8; Daily Sabah, 2016: 2-4).

Pew Research Center'ın araştırmasında, Türk halkının %83'ünün Amerikan askerlerinin Türkiye topraklarına konuşlanmasına karşı olduğu ortaya çıkmıştır (Yenişafak, 2002: 1). Bu bulgu, özellikle önemlidir çünkü kamuoyu, yalnızca Irak'a müdahalenin kendisine değil, aynı zamanda Amerikan askerlerinin Türk topraklarında bulunmasına da muhalefet etmektedir. Bu, Türkiye'nin ulusal egemenlik ve güvenlik kaygılarının ne kadar derin olduğunu gösteren bir göstergedir (Tokdemir vd., 2025: 5-6).

TBMM'nin Kapalı Oturumu ve Demokratik Kontrol Mekanizması

1 Mart 2003 tarihindeki TBMM oturumu, Türkiye'nin demokratik sisteminde parlamento kontrolünün işlevsel bir şekilde nasıl çalıştığını gösteren net bir örnek olmuştur. AKP hükümeti TBMM'den tezkerenin geçmesi için 267 oyunun (salt çoğunluk) gerektiğini bilmekteydi (Yenişafak, 2019). Oylamaya 533 milletvekili katılmış, hükümet 264 evet oy almıştır, ancak bu, gerekli 267 oydan 3 oy az kalmıştır (Yenişafak, 2019). 250 hayır ve 19 çekimser oy, tezkerenin reddedilmesine yol açmıştır. Bu sonuç AKP içindeki muhalefeti net bir biçimde göstermektedir. 533 oyda yer alan AKP milletvekillerinin 264'ü kabul, yaklaşık 72'si ret ve 19'u çekimser oy vermiştir (Yenişafak, 2019). Bu rakamlar, AKP içindeki önemli bir bölünmeyi göstermektedir. Beşir Atalay, Mehmet Aydın, Ertuğrul Yalçınbayır, Bülent Arınç, Zeki Ergezen, Azmi Ateş ve Kemalettin Göktaş gibi isimler, tezkereden yana olmayan AKP figürlerinin başında gelmektedir (Bila, 2007: 207-229). Bu kişiler, partinin liderliğinin tezkerenin geçmesi için yaptığı baskılara rağmen muhalif tutum almışlardır.

AKP'deki bu muhalif seslerin nedenleri çeşitlidir. Bir kısım AKP milletvekilinin İslami hassasiyetleri, bir Müslüman ülkeye karşı Batı müdahalesine karşı çıkmalarına neden olmuştur. Başka bir kısım ise, pragmatik güvenlik kaygıları taşımaktadır ve Kuzey Irak'ta ne olacağı konusundaki belirsizliğe karşı tedirginlik bulunmaktadır (Bila, 2007: 207-229). Hüseyin Çelik, eski Eğitim ve Kültür Bakanı, 2016 yılında verdiği bir demeçte, tezkereden neden yana olmadığını açıklamıştır: Çelik, Başbakan Erdoğan'a tezkereden yana olacağını söylemediğini ve bu konuda oy vermeden önce Erdoğan'ı birebir bilgilendirdiğini belirtmiştir (Daily Sabah, 2016: 2-3). Çelik, ABD ve İngiltere'nin Irak'ı işgal etmek için ileri sürdüğü gerekçelerin tamamen yanlış olduğunu ve hiçbir uluslararası kurumun (NATO, AB, BM Güvenlik Konseyi) bu müdahalenin arkasında olmadığını vurgulamıştır (Daily Sabah, 2016: 3).

CHP'nin Tutumu ve Parlamenter Muhalefet

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), tezkereye başından itibaren muhalif olmuştur. CHP'nin 178 milletvekilinin tamamı, tezkereye karşı oy vermiştir. CHP'nin TBMM'de yaptığı konuşmalarda, Irak müdahalesinin gerekçelerine yönelik keskin eleştiriler yer almıştır. Örneğin, CHP Ankara Milletvekili Önder Sav, 1 Mart 2003 oturumunda yapmış olduğu konuşmada “Savaş karşıtı bir eylemde, çok yerinde bir slogan gözüme ilişti; burada tekrarlamak, tutanaklara geçirmek istiyorum. Amerika Birleşik Devletleri’nden korkmayın, Allah’tan korkun, Alllah’tan!” diyor o slogan.” demiş ve bu ifade, AKP milletvekillerini derinden etkilemiştir (Türkmen, 2021: 189). CHP, Irak'ı işgal etmeyi haksız ve kirli bir işgal olarak nitelemiş, Türkiye'nin bu işgale taraf olmaması gerektiğini vurgulamıştır. CHP'nin bu muhalif tutumu, yalnızca siyasi bir konumlama değildir; kamuoyunun derin muhalefeti temsil etmektedir. 1 Mart 2003 TBMM oturumunda, Önder Sav'ın yaptığı "Savaş karşıtı bir eylemde, çok yerinde bir slogan gözüme ilişti; burada tekrarlamak, tutanaklara geçirmek istiyorum" cümlesi, parlamenter muhalefet ile kamuoyu muhalefeti birleşmesinin sembolü olmuştur (Türkmen, 2021: 188-190).

Hükümetin Strateji Değişimi: 1 Mart Tezkeresinden 19 Mart Tezkeresine

Tezkerenin reddedilmesi sonrasında, AKP hükümeti stratejisini değiştirmek zorunda kalmıştır. 1 Mart 2003'te tezkere reddedildikten sadece on sekiz gün sonra 19 Mart 2003 tarihinde TBMM ikinci bir tezkereyi kabul etmiştir. Bu ikinci tezkere, ilk tezkereden

önemli farklılıklar içermektedir (Çevik, 2011: 127-129). İkinci tezkere, Türkiye'nin Kuzey Irak'a asker göndermesine izin verirken, Türk askerinin operasyonel seviyesini sınırlamış ve ABD uçaklarının Türk hava sahasını kullanması yetkisini kısıtlamıştır (Çevik, 2011: 127-129). Bu, AKP hükümetinin ABD'nin taleplerini tam olarak karşılayamadığını, ancak tamamen kopuşu da çözmek istediğini gösteren bir uzlaşmacı pozisyonudur.

Neoklasik realizm açısından, bu strateji değişimi devlet-toplum ilişkisinin devlet kapasitesini sınırladığını gösteren klasik bir örnektir. Hükümet, kamuoyunun muhalefeti ve parlamentonun veto gücü karşısında, sistemik basıncı (ABD'nin baskısı) tam olarak karşılayamamıştır. Bu durum Bruce Jentleson'ın (1992: 49-74) "kamuoyunun askeri müdahalelere karşı ihtiyatlı olduğu" tezini doğrulamaktadır. Kamuoyu, yalnızca müdahalenin kendisine değil, müdahalenin amacına (rejim değişikliği) da karşı çıkmıştır ve bu muhalefet, hükümetin politikasını belirleyen bir faktör olmuştur.

Medya'nın Rolü ve Kamuoyunun Biçimlendirilmesi

2003 Irak krizi öncesinde ve sırasında Türk medyası, kamuoyunun savaşa karşı muhalefetini biçimlendirmede önemli bir rol oynamıştır. Cumhuriyet Gazetesi, Yenişafak, Irak müdahalesine karşı keskin eleştiriler yayımlamış, savaşın Türkiye'ye ne tür zararlar verebileceğini detaylı biçimde analiz etmiştir (Yenişafak, 2019). Diğer gazeteler de farklı açılardan kamuoyunun savaşa karşı duruşunu desteklemiştir. Medya, Matthew Baum ve Philip Potter (2008: 39-65) tarafından belirtildiği üzere, kamuoyunun dış politika algılarını şekillendiren "kapı bekçisi" (gatekeeper) rolünü oynadığı için medyanın Irak müdahalesine karşı tutumu kamuoyunun savaş karşıtı muhalefetini perçinlemiştir.

Devlet-Toplum İlişkisinin Dışa Kapalı Döneminde Belirleyiciliği

T2-T3 döneminde, devlet-toplum ilişkisi, Türkiye'nin 1 Mart Tezkeresi'nde alınan kararın en belirleyici ara değişkenlerinden birini oluşturmuştur. Kamuoyunun %90'ın üzerinde muhalefeti, CHP'nin parlamenter muhalefeti, AKP içindeki muhalif seslerin ve medyanın rolü, birlikte bir "kamuoyu cephesi" oluşturarak, hükümetin Irak politikasını sınırlandırmıştır. Randall Schweller'in (2006: 40-68) "elitler arası uzlaşmazlık" (elite

conflict) çerçevesinde bakıldığında, 1 Mart Tezkeresi'ndeki oy sonuçları, Türk siyasal elitlerinin Irak meselesinde önemli bir bölünmeye sahip olduğunu göstermektedir. Bu bölünme, aynı zamanda iç siyasal dinamiklerin dış politika kararında ne kadar belirleyici olabildiğini göstermiştir. Devlet-toplum ilişkisinin bu müdahaleci rolü, sistemik uyarılar (ABD'nin baskısı, tek kutupluluk) ile iç siyasal dinamiklerin (kamuoyu, parlamento, medya) etkileşimini ortaya koyan neoklasik realist perspektifin analitik gücünü göstermektedir.

Kürt Meselesi: PKK'nın Kuzey Irak'taki Varlığı, İKBY ile İlişkiler ve Türkiye'nin Güvenlik Kaygıları

Neoklasik realizmin ara değişkenleri arasında, devlet iç güvenlik kaygıları ve sınırdaş aktörlerin tehdit algıları, dış politika kararları üzerinde merkezi bir rol oynamaktadır. ABD'nin Irak'ı işgali vakası bağlamında Türkiye'nin Kürt meselesi ve PKK terörü endişeleri 1 Mart Tezkeresi'nin reddedilmesinde belki de en belirleyici ara değişken olmuştur (Bila, 2007: 170-180). T1 döneminde (1991-2001) oluşan Kuzey Irak'taki otorite boşluğu, PKK'nın Kandil Dağları'nda konuşlanması ve Kürt Bölgesel Yönetimi'nin güçlenmesi, T2-T3 döneminde (2002-2003) Türkiye'nin Irak müdahalesine katılmasının temel engeline dönüşmüştür (Bila, 2007: 170-180; Gunter, 1997: 145-160).

1991 Körfez Savaşı sonrasında Kuzey Irak'ta oluşan otorite boşluğu, PKK'nın bölgede kalıcı olarak yerleşmesinin en önemli nedeni olmuştur. PKK 1984 yılında Türkiye'de silahlı mücadeleyi başlatmış, özellikle 1990'ların başında Kandil Dağları'ndaki kamplarından Türkiye'nin güneydoğusuna operasyonlar düzenlemekteydi (Marcus, 2007: 118-125; Gunter, 1999: 88-110). Ancak, 1991 sonrası dönemde, Irak merkezi hükümetinin Kuzey Irak'taki kontrolünü kaybetmesiyle birlikte PKK'nın Kandil ve çevresinde daha güvenli ve stabil üslenme olanakları bulunmuştur. PKK'nın Kuzey Irak'ta Lolan Kampı, Haftan Kampı, Kuvvet Barzan Kampı gibi ana üsleri bulunmakta ve terör örgütü mensupları bu kamplardan Türkiye'ye girerek terör faaliyetleri gerçekleştirmektedir (Öğür, Balcı ve Baykal, 2014: 33-40).

2003 yılına kadar PKK'nın Kuzey Irak'taki varlığı Türkiye'nin kalıcı bir güvenlik problemi olmuştur. 1990 yılından itibaren Türk Silahlı Kuvvetleri, çok sayıda sınır ötesi operasyon düzenlemiş, ancak PKK'nın Kuzey Irak'taki temel üslenme bölgelerini tamamen etkisiz hale getirememiştir (Gunter, 1997: 140-142; Marcus, 2007: 138-145).

1995 Çelik Harekâtı (35.000 asker), 1997 Çekiç Harekâtı (50.000 asker) gibi masif operasyonlara rağmen PKK'nın Kandil'deki varlığı devam etmiş ve 1990'lı yıllar boyunca Türkiye'nin güvenlik gündeminde kalmıştır (Gunter, 1997: 135-148; Marcus, 2007: 132-140).

2002-2003 döneminde, AKP hükümetinin karar alıcıları, ABD'nin Irak'ı işgal etmesi halinde, Kuzey Irak'ta daha da kötü bir durum ortaya çıkacağından endişelenmekteydi (Bila, 2007: 160-164). ABD'nin Irak merkezi hükümetini devirmesi sonrasında, Kuzey Irak'ta oluşacak otorite boşluğu, PKK'nın operasyonel kapasitesini ve güvenli bir üsse sahip olmak bakımından durumunu belirgin şekilde iyileştirecekti (Gunter, 1999: 150-165). Bu endişe, Türk güvenlik bürokrasisinin 1 Mart Tezkeresi'ne yönelik tutumunu belirleyen en kritik faktörlerden biri olmuştur (Bila, 2007: 160-164).

Türkiye'nin Kuzey Irak'ın Devletleşmesine Yönelik Kaygıları

1991 sonrası Kuzey Irak'ta Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) tarafından kontrol edilen Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY), 1992-1993 seçimlerini yaparak fiili bir devlet yapısı oluşturmaya başlamıştır (Kakayi, 1994). 2003 yılına kadar, IKBY Irak merkezi hükümetinden neredeyse tamamen bağımsız olarak hareket etmekte, kendi yönetim yapısı, askeri gücü ve hava trafik kontrol sistemini işletmektedir (Gunter, 1999: 100-120). Bu durum, Türkiye'nin tarihi kaygılarının başında gelen "Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin kurulması" tehdidini giderek somutlaştırmıştır.

2003 Irak işgali öncesinde, Türk karar alıcıları, ABD'nin Irak merkezi hükümetini devirmesi sonrasında, Kuzey Irak özerk yönetiminin daha da güçleneceğini ve hatta Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin kurulması yönünde bir sürece girebileceğini öngörmüştür (Bila, 2007). ABD'nin Kuzey Irak'ta KDP ve KYB'ye verdiği destek, bu endişeyi daha da artırmıştır. ABD Savunma Bakanı Yardımcısı Paul Wolfowitz'in Şubat 2004 tarihinde verdiği bir demeçte, "PKK'nın Kuzey Irak'tan tamamen temizleneceği ve ABD'nin bunu sağlamak için kararlı olduğu" söylenmiş ancak aynı zamanda Kuzey Irak özerk yönetiminin güvenliğinin korunacağı da vurgulanmıştır (Washington Institute, 2007: 3-5). Bu tutum, Türkiye'nin kaygılarını daha da derinleştirmiş ve hükümetin Irak

müdahalesine katılmasında tereddüt yaşamasına neden olmuştur (Çevik, 2011: 56-62; Satana, 2022).

Türkiye'nin Kaygılarının Hükümet Söyleminde Yansıması

2003 Irak krizi sırasında, Türk hükümetinin resmi açıklamalarında, Kuzey Irak'taki güvenlik kaygıları sık sık vurgulanmıştır. Abdullah Gül, ABD'nin Irak'taki operasyonel hedeflerine katılmaya hazır olmakla birlikte, Türkiye'nin Kuzey Irak'taki "meşru güvenlik çıkarlarının" korunması gerektiğini tekrar tekrar dile getirmiştir (Bila, 2007). Başbakan Erdoğan da Irak'a yönelik bir savaşın sonuçlarının Türkiye'yi ciddi biçimde etkileyeceğini vurgulayan söylemler kullanmıştır (Bila, 2007). Genelkurmay Başkanlığı da "Kuzey Irak'ta meydana gelecek herhangi bir boşluğun PKK'nın güçlenmesine yol açabileceği" ve "Türkiye'nin bu duruma karşı operasyonel olarak hazırlanması gerektiği" mesajını kamuoyuna vermiştir (Bila, 2007). TBMM'de yapılan 1 Mart 2003 oturumunda, birçok milletvekili, Kuzey Irak'taki güvenlik kaygılarını dile getirmiş ve Türkiye'nin bu bölgedeki menfaatlerinin korunması gerektiğini vurgulamıştır (EK 3). Ordu'nun ve bazı muhalefet partilerinin temel argümanı, "ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında, Kuzey Irak'ta daha da kötü bir güvenlik durumunun ortaya çıkacağı ve Türkiye'nin buna hazırlanması gerektiği" olmuştur (EK 3).

Neoklasik realizm açısından, Kürt meselesi ve PKK terörü gibi iç güvenlik kaygıları, devletlerin dış politika tercihlerini belirleyen kritik ara değişkenlerdir. Türkiye'nin 2003 Irak krizi bağlamında, bu ara değişken, karar alıcıları, 1 Mart Tezkeresi'ne karşı durmasına itmiştir. ABD'nin Irak merkezi hükümetini devirmesi sonrasında, Kuzey Irak'ta oluşacak otorite boşluğunun, PKK'nın operasyonel kapasitesini artıracığı ve özerk Kürt Yönetimi'nin daha da güçleneceği endişesi, AKP hükümetinin ABD'nin basıncını tam olarak karşılamasını engellemiştir. Bu bakımdan, Kürt meselesi, T2-T3 döneminde karar alıcıların algılarını, Türk askerinin operasyonel kaygılarını ve kamuoyunun muhalefetini bütüncül olarak etkilemiş, nihai olarak tezkerenin reddedilmesine yol açmıştır.

4.4. T4: Yapısal Dönüşüm (2003 Sonrası)

Morfogenetik yaklaşımda T4 zamanı, T2-T3 dönemindeki sosyal etkileşim sonucu ortaya çıkan nihai kararın (1 Mart Tezkeresi'nin reddedilmesi) yapıda meydana getirdiği değişimleri gözlemlediğimiz dönemdir. T4 döneminde, önceki yapısal koşullar (T1) fail eylemliliği (T2-T3) tarafından dönüştürülmüş ve yeni bir yapısal durum ortaya çıkmıştır. 2003 ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında hem uluslararası sistem hem de Türkiye'nin iç yapısı radikal biçimde değişmiş ve bu değişimler Türkiye'nin Irak politikasını kalıcı olarak etkilemiştir (Archer, 1995: 195-254; Ripsman vd., 2016: 54-85).

4.4.1. Irak İşgalinin Sonuçları: Devlet Yapısının Çöküşü ve Mezhepsel Bölünmeler

20 Mart 2003 tarihinde ABD ve İngiltere liderliğindeki koalisyon güçleri, Irak'ı işgal etmiş ve kısa sürede Saddam Hüseyin rejimini devirmişlerdir. 9 Nisan 2003'te Amerikan askerleri Bağdat'a girmiş ve Saddam rejiminin resmi olarak sona erdiği ilan edilmiştir (BBC, 2003). Ancak, bu "zafer" kısa ömürlü olmuş ve Irak'taki otorite boşluğu hızla olumsuz sonuç vermeye başlamıştır. Saddam rejimi devrilmekle birlikte, Irak devletinin kurumsal yapısı tamamen çökmüş ve bu çöküş, Irak'taki mezhepsel ve etnik çatışmaların patlamasına yol açmıştır (Galbraith, 2007; International Crisis Group, 2008).

Irak'ta tarihsel olarak Sünni Araplar (toplam nüfusun %15-20'si) Saddam'ın Baas rejimi döneminde hakimiyet kurmuş ve Şii Araplar (%60-65) ve Kürtler (%15-20) baskı altında tutulmuştur. İşgal sonrasında, bu tarihsel hiyerarşi tamamen tersine dönmüş ve Şii çoğunluğun siyasi hakimiyet talepleri güçlenmiştir (Dodge, 2012: 50-70; Galbraith, 2007). ABD yönetimi, "Baas Partisi'nin ortadan kaldırılması" (debaathification) politikası uygulayarak, Baas rejiminin güvenlik güçlerini dağıtmıştır. Bunun sonucunda, Sünni askerler işsiz kalmış ve bu eski askerler, Sünni direniş hareketine öncülük ederek, Irak'taki çatışmaları yoğunlaştırmışlardır (Dodge, 2012: 60-72; Posen, 2013).

2003 sonrası dönemde, Irak'ta Şii güçleri (özellikle Şii din adamları ve milisleri), Sünni direniş örgütleri ve Kürt tarafları arasında tripartite bir çatışma başlamıştır. Bu çatışmada, bölgesel ve uluslararası güçler de taraf olmuştur: İran, Şii grupları desteklemiş; Suudi Arabistan, Suriye ve Ürdün, Sünni grupları desteklemiştir; ABD, resmi olarak Irak merkezi yönetimini desteklese de fiilen farklı gruplara da destek vermiştir (Dodge, 2012:

70-85; Posen, 2013). Bu karmaşık durum, Türkiye'nin Irak politikasını da derinden etkilemiştir.

4.4.2. Kuzey Irak'ta Yapısal Değişim: Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Güçlenmesi ve Türkiye'nin Güvenlik İkilemi

2003 Irak işgalinin Kuzey Irak açısından en önemli sonucu, Kürt Bölgesel Yönetimi'nin fiilen özerkleşmesi ve daha sonra de jure (hukuki) özerkliğin tanınmasıdır. İşgal sonrasında Kuzey Irak'taki 36. paralel üzerindeki uçuşa yasak bölge (no-fly zone) resmi olarak kaldırılmış, ancak özerk yönetimin kontrolü fiilen devam etmiştir. 2004 yılında hazırlanan Irak Geçici Anayasası, Kürtlere federal bir yapı içinde geniş özerklik haklarını tanımıştır. 2005 yılında yapılan Irak seçimlerinde, Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) resmen tanınmış ve Irak'ta bir özerk yapı olarak kabul edilmiştir (Galbraith, 2017). Bu gelişme, Türkiye'nin 1990'ların başından itibaren kaygı duyduğu "Kuzey Irak'ta Kürt devletinin kurulması" tehdidinin gerçekleşme riski anlamına geliyordu. Bağdat'taki merkezi Irak hükümeti zayıflamış ve Kuzey Irak'ta fiili bir bağımsız devlet halinde çalışan yapı güçlenmiştir. IKBY, kendi ordusu kendi hükümet dairesi, kendi sınır kontrolleri ve kendi dış ticaret ilişkilerini yapabilecek kapasite kazanmıştır.

Türkiye ise bu gelişmelere karşı, ikili bir strateji uygulamıştır. Bir taraftan, asker tarafından Kuzey Irak'ta PKK kamplarına yönelik operasyonlar devam ettirilmiş; diğer taraftan hükümet tarafından IKBY ile ekonomik ve ticari ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır (Gunter, 2016: 130-145). Bu ikili strateji, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında 2000'li yılların başından itibaren kendisini göstermiş ve 2003 sonrası dönemde daha da belirgin hale gelmiştir (Gunter, 2016: 140-150; Sarı Ertem, 2015)

4.4.3. PKK'nın Güçlenmesi ve Türk Askerinin Sınır Ötesi Operasyonları

Irak'ın işgali sonrasında otorite boşluğu ve merkezi hükümetin zayıflaması, PKK'nın operasyonel kapasitesini belirgin şekilde artırmıştır. PKK Kandil Dağları'ndaki kamplarından daha güvenli bir şekilde faaliyet göstermeye başlamış ve Türkiye'ye yönelik operasyonlarını yoğunlaştırmıştır (Gunter, 2016: 150-165; Marcus, 2007: 240-260). 2003-2007 döneminde, PKK tarafından Türkiye'de çeşitli saldırılar

gerçekleştirilmiş ve bu saldırılardan ötürü çatışmalarda ölen asker ve sivil sayısı 1990'lar dönemindekine benzer seviyelere ulaşmıştır (Gunter, 2016: 155-170).

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) bu duruma karşı 2007 yılından itibaren sınır ötesi operasyonları yoğunlaştırmıştır. 2007 yılı aralık ayında yapılan "Pençe Operasyonu", beş gün sürmüş ve Kuzey Irak'ta Kandil bölgesini hedef almıştır (Gunter, 2016: 160-175; Marcus, 2007: 260-280). 2008 yılında da benzer operasyonlar devam etmiştir. Ancak bu operasyonlar Kuzey Irak'taki Kürt grupları arasında özellikle de ABD'nin Kuzey Irak'ta desteklediği Kürt grupları ile Türkiye arasında gerilim yaratmıştır (Gunter, 2016: 170-185). ABD, Türk operasyonlarını resmi olarak desteklemekle birlikte, fiilen Kuzey Irak'taki Kürt gruplarını da korumakta ve bu çelişkili tutum, bölgesel dengeleri karmaşıklştırmıştır (Gunter, 2016: 175-190; Marcus, 2007: 270-290).

4.4.4. Morfogenetik Sonuç: Türkiye-Irak İlişkilerinin Yeniden Yapılandırılması:

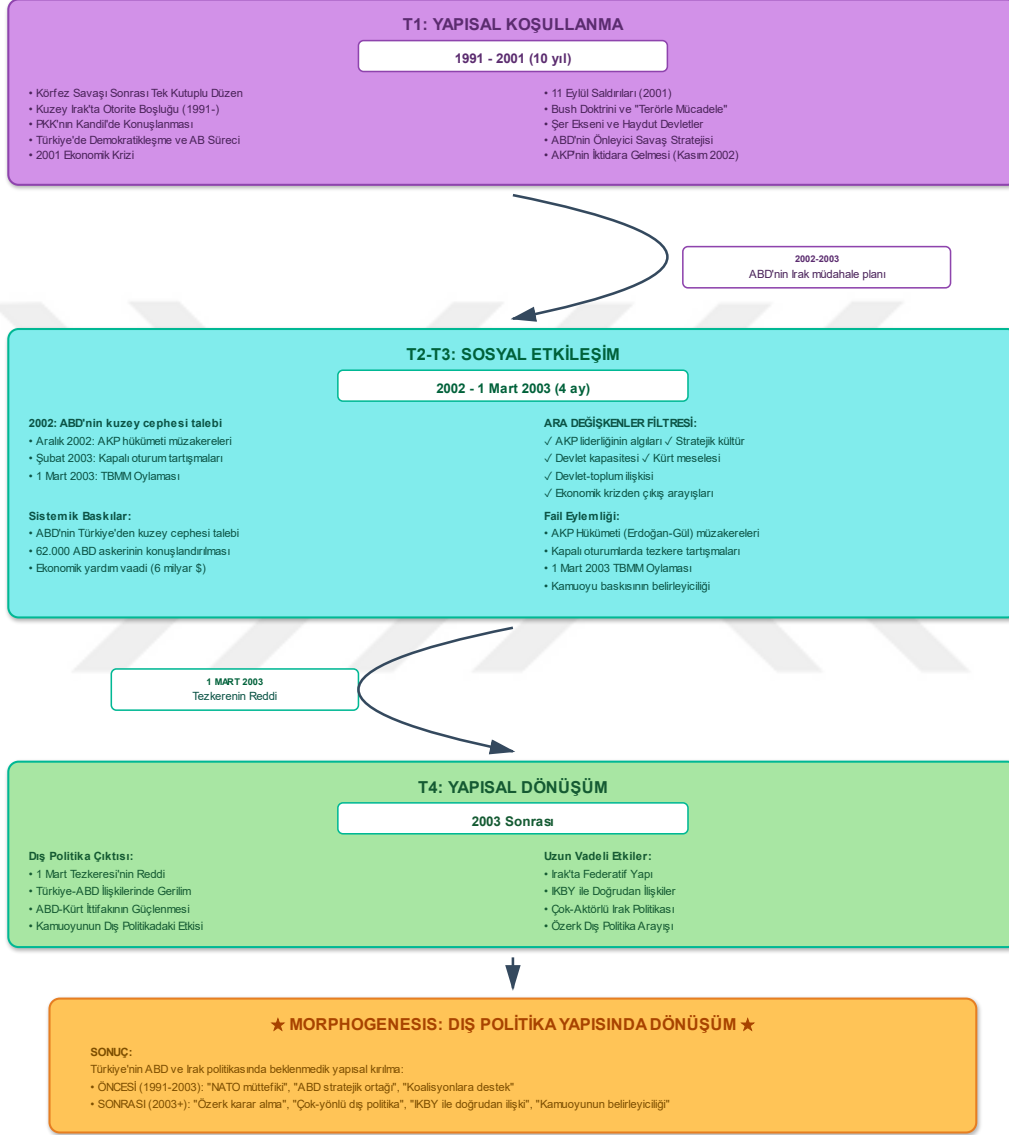
2003 sonrası dönemde, Türkiye-Irak ilişkileri köklü bir dönüşüme uğramıştır. Saddam rejiminden sonra Türkiye'nin yeni bir Irak hükümeti ile ilişkiler kurması gerekmiştir. 2005 yılında yapılan seçimlerden sonra kurulan hükümet, Şii çoğunluğun temsiliyetine dayalı olmuş ve bu yeni yapı, Türkiye açısından farklı hesaplar gerektirmiştir. Türkiye, 2005 yılından itibaren resmi Irak merkezi hükümeti ile ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Ancak, bu ilişkiler başlangıçta gergin kalmıştır. Çünkü eski Saddam rejimi üyeleri Türkiye'ye sığınmış ve Irak merkezi hükümeti, bu kişilerin Irak'a iade edilmesini istemiştir (Dodge, 2012). Ayrıca, Sünni-Şii çatışmalarında Türkiye'nin tarafsız kalıp kalmayacağı konusu Irak'ta tartışılmıştır (Gunter, 2016: 135-150).

Diğer taraftan, Türkiye IKBY ile de ilişkilerini giderek geliştirmiştir. 2000'li yılların başında sınırlı ticari ilişkilerle başlayan bu dönem, 2010'ların başına doğru daha kapsamlı bir iş birliğine dönüşmüştür (Gunter, 2016: 145-165). Türkiye, Erbil'de büyükelçilik açmış ve IKBY ile ekonomik projeler geliştirmeye başlamıştır. Bu dönemde, özellikle enerji ve ulaştırma konularında Türkiye-IKBY iş birliği yoğunlaşmıştır (Gunter, 2016: 155-175; Marcus, 2007: 280-310).

Bu değişimlerin sonucu, Türkiye'nin Irak politikasının "Irak merkezi hükümeti ile resmi ilişkiler, IKBY ile de giderek artan ekonomik ve stratejik iş birliği" şeklinde ikili bir yapıya bürünmüştür. Bu ikili yapı, T1 döneminden (1991-2001) ne Bağdat Paktı'ndan

önceki bilinen dengeleri ne de Körfez Savaşı sonrasında oluşan yapıyı yansıtmaktadır. Bunun yerine, Irak'ın parçalanmış durumuna uyum sağlayan pragmatist bir yaklaşımı temsil etmiştir.

MORFOGENETİK DÖNGÜ: ZAMANSAL DÖNÜŞÜM ANALİZİ

Şekil 9: Irak İşgali Vakası Morfogenetik Analizi

4.5. Tip ve Politika Yanıtı Kategorilendirmesi

Neoklasik realizmin tipolojisi bir devletin dış politika tepkisinin sistemik basınçla uyumunun derecesini ölçmektedir. Rose (1998: 146-172) tarafından geliştirilen bu

sistem, üç temel kategoriye içermektedir: Tip I (uyumlu tepki), Tip II (kısmen uyumlu tepki) ve Tip III (uyumsuz tepki) (Rose, 1998: 160-165; Ripsman vd., 2016: 64-70). Her bir "Tip" kategorisine karşılık gelen "politika yanıtı" (policy response) ise, PR1 (zamanında yanıt), PR2 (gecikmeli yanıt) ve PR3 (başarısız/beklentilere uymayan yanıt) olmaktadır (Ripsman vd., 2016: 64-72).

4.5.1. Tip III Kategorilendirmesi: Uyumsuz Muhalif Karar

ABD'nin Irak'ı işgali vakası açısından, Türkiye'nin aldığı karar (1 Mart Tezkeresi'nin reddedilmesi) Tip III kategorisine (uyumsuz tepki) girmektedir. Sistemik baskı (tek kutuplu sistem, ABD hegemonyası, terörle mücadele doktrini) açıkça Türkiye'nin işgale katılmasını gerektirmekteydi. Ancak, Türkiye bu basıncı tam olarak karşılamıştır ve sonuç olarak tezkeresi reddederek beklentinin tersine bir davranış göstermiştir (Rose, 1998: 166-172; Ripsman vd., 2016: 65-72). Bu Tip III kategorilendirmesi, önemli bir bulgu olmuştur, çünkü NATO'nun güneydoğu kanadında konumlanan Türkiye'nin en yakın müttefikinin (ABD) doğrudan talebine karşı çıkması, uluslararası ilişkilerde nadir görülen bir olaydır (Ripsman vd., 2016: 68-72).

4.5.2. Politika Yanıtı Analizi: PR3 (Başarısız Yanıt)

Türkiye'nin 1 Mart Tezkeresi'ndeki duruşu, PR3 (başarısız/beklentilere uymayan tepki) kategorisine girmektedir. PR3, devletin sistemik basıncı karşılamada yetersiz kalması, beklentilerin altında kalacak biçimde çıktı üretmesi ya da sistemik basıncı reddetmesi durumunda ortaya çıkmaktadır (Ripsman vd., 2016: 70-72). Türkiye'nin 1 Mart 2003'te tezkerayı reddetmesi bir PR3 örneğidir. ABD, Türkiye'nin Kuzey Irak'tan operasyon başlatmasını, İncirlik Hava Üssü'nü kullanmasını ve Amerikan askerlerinin Türk topraklarında bulunmasını bekliyordu. Ancak Türkiye, bu talepleri reddetmiştir (Rose, 1998: 168-172).

Bununla birlikte, Türkiye'nin PR3 kategorilendirmesinin "tam reddetme" anlamına gelmediğini görmek önemlidir. Çünkü 19 Mart 2003 tarihinde, TBMM ikinci bir tezkerayı kabul etmiştir. Bu ikinci tezkere, Türkiye'nin Kuzey Irak'a asker göndermesine izin vermiş ve sınırlı bir biçimde ABD'nin taleplerini karşılamıştır. Bu, PR3'ün belirgin bir örneği olmakla birlikte, "hafif bir PR3" (mild PR3) veya "kısmi PR3" olarak

değerlendirilebilir. Türkiye, tam uyum göstermemiş (PR1 değil) ancak tamamen reddetmemiş (tam Tip I reddetme değil), bunun yerine ara bir yol bulmaya çalışmıştır (Ripsman vd., 2016: 70-75).

4.6. Bölüm Değerlendirmesi ve Karşılaştırmalı Analize Geçiş

Bu bölüm ABD'nin Irak'ı işgali vakası, Türkiye'nin dış politika davranışının neoklasik realizm ve morfogenetik yaklaşım çerçevesinde nasıl analiz edileceğini ortaya koymuştur. Neoklasik realizm, Türkiye'nin 2003 Irak politikasını açıklamada çok başarılı olmuştur. Sistemik baskı (ABD'nin talebi) ile iç dinamikler (kamuoyu, parlamento, Kürt kaygıları) arasındaki gerilim, neoklasik realizm çerçevesinde anlam kazanmıştır. 1991-2001 döneminde (T1) oluşan yapısal koşullar, Türkiye'nin Irak politikasının temel zemini oluşturmuştur. Tek kutuplu uluslararası sistem, terörle mücadele doktrini ve Bush Doktrini, Türkiye'ye karşı devasa bir sistemik baskı yaratmıştır (Rose, 1998: 150-160; Ripsman vd., 2016: 54-85). Ancak, bu sistemik baskı, Türkiye'nin iç siyasal dinamikleri, kamuoyunun muhalefeti ve parlamentonun veto gücü tarafından filtrelenmiş ve sonuç olarak Türkiye'nin politikası, beklenen yönde (tam uyum) değil, başka bir yönde (muhalefet) şekillenmiştir (Rose, 1998: 165-172). Özellikle ara değişkenler (karar alıcı algıları, stratejik kültür, devlet kapasitesi, devlet-toplum ilişkisi, Kürt meselesi, ekonomik durum) analizi, standart realist teorinin gözden kaçırdığı "iç siyasal filtreleme mekanizması"nı göstermiştir.

Türkiye'nin 2003 ABD'nin Irak'ı işgali karşısındaki tutumu, basit bir "NATO müttefiki olarak uyum" ya da "bağımsız dış politika izleyerek reddetme" ile açıklanamaz. Bunun yerine, sistemik baskı (ABD hegemonyası, tek kutupluluk), iç siyasal dinamikler (kamuoyu muhalefeti, parlamento veto gücü), güvenlik kaygıları (Kuzey Irak, Kürt meselesi), ekonomik durum ve tarihsel hafızanın karmaşık bir etkileşiminin sonucu olmuştur. Neoklasik realizm ve morfogenetik yaklaşım, bu karmaşıklığı sistematik bir biçimde analiz etmek için uygun araçlar sunmuştur.

Morfogenetik yaklaşım, neoklasik realizmi zaman boyutunda zenginleştirmektedir. T1 (yapısal koşullanma), T2-T3 (sosyal etkileşim) ve T4 (yapısal dönüşüm) aşamaları, statik bir "sistemik baskı-iç filtreler" ilişkisini dinamik bir "süreç" olarak göstermektedir. 1 Mart Tezkeresi'nin reddedilmesi, yalnızca bir karar değil, aynı zamanda Türkiye'nin Irak

politikasında yapısal bir dönüşümün başlangıcı olmuştur (Archer, 1995: 195-254). Bir sonraki bölüm incelenen her üç vakayı birçok açıdan karşılaştırarak kapsamlı bir analiz sunacaktır.

BÖLÜM 5: VAKALARIN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: SİSTEMİK BASKI VE İÇSEL DİNAMİKLERİN ETKİLEŞİMİ

5.1. Sistemik Faktörlerin Karşılaştırılması

Neoklasik realizmin ana argümanı uluslararası sistemin yapısının devletleri belirli dış politika seçeneklerine ittiğidir. Ancak, bu "sistemik baskı" her vakada farklı biçim ve şiddette ortaya çıkmaktadır (Waltz, 1979: 102-128; Rose, 1998: 150-160; Ripsman vd., 2016: 54-70). Türkiye'nin Irak politikası bağlamında, sistemik baskıyı üç vakada incelemek, teorinin açıklayıcı gücünü ve sınırlarını ortaya koymaktadır.

1955 yılında Türkiye'nin Bağdat Paketi'na katılma kararı, Soğuk Savaş Döneminin klasik bir sistemik baskısı örneğidir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan iki kutuplu sistemde, Sovyet Birliği Doğu Avrupa'yı kendi kontrolü altına almış ve Türkiye'nin güneydoğusuna doğru genişlemeci bir davranış göstermiştir. Türkiye, coğrafi olarak Sovyet Birliği'ne komşu konumdayken aynı zamanda Ortadoğu'da Batı menfaatlerinin koruyucu bir unsuru olarak görülmüştür. NATO'ya 1952 yılında katılan Türkiye, Batı güvenlik sisteminin güneydoğu kanadında stratejik bir konuma yükselmiştir.

Bağdat Paketi bu sistemik baskının direkt sonucu olmuştur. Paket Sovyet tehdidine karşı Ortadoğu'da bir güvenlik ittifakı kurma hedefiyle oluşturulmuş; Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere tarafından imzalanmıştır. Paketin temel amacı Sovyet nüfuzunun Ortadoğu'ya yayılmasını engellemek ve Batı ittifakının bölgesel konumunu güçlendirmektir. Türkiye açısından Bağdat Paketi, NATO üyeliğini tamamlayan bir adım olmuş ve ülkeyi Batı güvenlik sisteminin merkezine yerleştirmiştir. Bu yüzden Türkiye için sistemik baskı (Sovyet tehdidi) açık ve anlaşılırdır; karar (Bağdat Paketi'na katılım) ise rasyonel ve hızlı olmuştur.

1990-1991 Körfez Savaşı, iki kutuplu sistemin son büyük uluslararası krizlerinden biri olmuş ve aynı zamanda tek kutuplu sistemin ortaya çıkışını işaret etmiştir. Irak'ın 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgal etmesi, Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'nin kararları (UNSC 661, 687) ve 17 Ocak 1991 tarihinde ABD liderliğindeki koalisyon güçlerinin operasyona başlaması, yeni bir uluslararası düzenin pratik uygulaması olmuştur. Türkiye'ye yönelik sistemik baskı, şu şekilde ifade edilebilir: ABD

ve müttefikleri, Körfez'de stratejik önemi olan ülkelerin (Suudi Arabistan, Kuveyt, Türkiye) desteğini talep etmişlerdir. Türkiye'nin pozisyonu, kendisine çift bir baskı yöneltilmesine neden olmuştur. Bir taraftan, Irak Türkiye'nin güneydoğu sınırında bulunan ve Kuzey Irak'ta önemli çıkarlara sahip bir komşu devletti. Diğer taraftan, ABD ve Batı müttefikleri Türkiye'nin Körfez'de ABD'nin tarafında yer almasını bekliyordu. Sistemik baskının şiddeti ekonomik unsur da içermekteydi: Körfez ülkeleri (Suudi Arabistan, Kuveyt, BAE), Türkiye'ye "Körfez Savaşı'na katılırsa ekonomik yardım sağlanacağı" sözü vermişti. Bu ekonomik beklenti, Türkiye'yi cezbeden bir unsur olmuştur.

2003 ABD'nin Irak'ı işgali, tek kutuplu sistemin en belirgin örneği olmuştur. Soğuk Savaş sonrası on yıllık geçiş döneminin ardından ABD hegemonyası altında ortaya çıkan sistemde, başka hiçbir devlet ABD'nin kararlarını bloke edebilecek güce sahip değildir. ABD 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından geliştirdiği "Bush Doktrini"ni uygulamaya başlamış ve "kitle imha silahları ve terörizm tehdidi" altında kurulan rejim değişikliği operasyonlarını meşru hale getirmiştir. Türkiye'ye yönelik sistemik baskı diğer iki vakaya kıyasla çok daha karmaşık ve çelişkilidir. Bir yandan ABD'nin Irak'ı işgal etmesi planı Türkiye'ye açıkça iletilmiş ve Türkiye'nin Kuzey Irak'tan operasyon başlatmasına izin verilmesi istenmiştir. ABD Türkiye'ye 6 milyar dolar hibe ve 20 milyar dolar kredi vaadi sunmuştur. Diğer yandan Türkiye'nin Kuzey Irak'ta PKK'ya karşı operasyon yapmasının Kuzey Irak'taki Kürt gruplarını (KDP, KYB) rahatsız edeceği bilinen bir gerçektir ve ABD, Kuzey Irak'taki Kürt müttefiklerini korumakla yükümlü kalmak istemekteydi. Bu durum Türkiye'ye yönelik sistemik baskıyı çelişkili ve muğlak hale getirmiştir.

Ayrıca 2003 yılında Türkiye'nin iç koşulları Bağdat Paketi (1955) ve Körfez Savaşı (1990-1991) döneminden çok farklıydı. 2001 ekonomik krizi henüz atlatılmış, AKP iki ay önce iktidara gelmiş ve Türkiye'nin AB'ye katılım süreci başlamıştır. Türkiye üzeri hafif ve belirsiz olan sistemik baskı altında, aynı zamanda iç siyasal dinamiklerle başa çıkmak zorundaydı.

Tablo 3: Vakalarda Sistemik Baskının Karşılaştırması

Sistemik Uyarılar	Bağdat Paketi (1955)	Körfez Savaşı (1990-1991)	Irak İşgali (2003)
Sistemin Yapısı	İki kutuplu	Yeni Dünya Düzeni	Tek kutuplu
Ana Tehdit	Sovyet Birliği	Irak'ın bölgesel hegemonya arayışı	Küresel terörizm
ABD Beklentisi	NATO güneydoğu kanadı	Körfez'de destek	Kuzey Irak operasyonu
Baskının Şiddeti	Yüksek (açık tehdit)	Yüksek (ekonomik+güvenlik)	Çok yüksek ancak çelişkili
Ekonomik Unsur	Yardım beklentisi	Yardım vaadi	Yardım vaadi + krediler
Belirsizlik Derecesi	Düşük	Orta	Yüksek

Tablo 3'te görüldüğü üzere sistemik baskının şiddeti ve belirsizliği, devletin tepkisinin niteliğini etkiler. Bağdat Paketi'nde açık ve yüksek baskı, doğrudan ve hızlı uyum sağlamıştır (PR1). Körfez Savaşı'nda benzer baskı, gecikmeli ancak yine uyum sağlamıştır (PR1-PR2). Irak İşgalinde, çok yüksek ancak çelişkili baskı, karmaşık ve kısmi yanıt ortaya çıkarmıştır (PR3).

5.2. Ara Değişkenlerin Karşılaştırılması: Sistemik Baskıyı Filtreleme Mekanizmaları

Neoklasik realizmin en güçlü yönü, ara değişkenlerin sistemik baskıyı nasıl filtrelediğini göstermesidir. Altı ana ara değişkeni (karar alıcı algıları, stratejik kültür, devlet kapasitesi, devlet-toplum ilişkisi, güvenlik kaygıları, ekonomik durum) üç vaka üzerinde karşılaştırmak, teorinin analitik gücünü ortaya koymaktadır.

(1) Karar alıcıların tehditleri ve fırsatları nasıl algıladıkları, devlet davranışını belirleyen temel bir ara değişkendir.

Bağdat Pakı Vakası: Başbakan Adnan Menderes ve Dışışleri Bakanı Mehmed Fuad Köprülü Sovyet tehdidini çok açık ve somut olarak algılamışlardır. Menderes'in "Kuzey'deki tehdit" söylemi, Sovyet'e yönelik derin bir endişeyi yansıtmaktadır. Bu algı, rasyonel ve tehdiye dayalıdır. Ayrıca, Menderes ve müttefiklerinin "Batı entegrasyonu" vizyonu, ekonomik ve güvenlik faydalarını açıkça görmüş olmaları anlamına gelmektedir. Karar alıcı algısı, sistemik baskı ile tam uyumlu olmuştur.

Körfez Savaşı Vakası: Cumhurbaşkanı Turgut Özal, sistemik koşulları farklı algılamıştır. Özal, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesini fırsata dönüştürerek Türkiye'nin "masada yer alma" vizyonunu gerçekleştirmeyi istemiştir. Özal hem güvenlik kaygısı taşımış (Irak'ın genişlemecilikten kurtarılması) hem de ekonomik fırsat (Körfez yardımları) algısına sahip olmuştur. Ancak Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay ve askeri düzen Türkiye'nin Körfez'de aktif rol oynamasını uygun görmemiştir. Bu çatışma, karar alıcı algılarının ayrışan (divergent) olduğunu göstermektedir.

Irak'ın İşgali Vakası: Başbakan / Dışışleri Bakanı Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, tehdidi karmaşık ve çelişkili olarak algılamışlardır. Gül ABD'nin Irak'ı işgal etmesinin müzakere edilemez bir karar olduğunu anlamış, ancak aynı zamanda Kuzey Irak'taki PKK tehdidi ve Kürt devletçiliğinin güçlenmesi riskini algılamıştır. Erdoğan ise kamuoyunun savaşa karşı muhalefetini ve hükümetin parlamento desteğine ihtiyacını keskin biçimde algılamıştır. Karar alıcı algıları bu vakada oldukça çelişkilidir ve net bir "uyum" kararına yol açmamıştır.

(2) Stratejik kültür, tarihsel deneyimlerin, kurumsal hafızanın ve ideolojik değerlerin bütünüdür ve devletleri belirli dış politika seçeneklerine yönlendirir.

Bağdat Pakı Vakası: Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi stratejik kültürü, Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesine dayanmaktadır. Ancak, bu ilke "pasif tarafsızlık" değil, "aktif statükoculuk" anlamına gelmiştir. Türkiye, Soğuk Savaş'ın başında Batı ittifakıyla "statükoyu koruma" stratejisini benimsemiştir. Bağdat Pakı, bu stratejik kültüre uygun olmuş ve Batı entegrasyonunun devamlılığını sağlamıştır.

Körfez Savaşı Vakası: Özal'ın iktidara gelmesi (1983), Türkiye'nin stratejik kültüründe köklü bir değişim başlatmıştır. Özal, "ekonomik liberalizasyon" ve "bölgesel aktivizm" ile Kemalist statükoculuğu sorgulamıştır. Özal'ın 1990-1991 Körfez Savaşı yaklaşımı, revizyonist bir tavidir: Türkiye yalnızca Batı'nın yan kitlesi değil, aynı zamanda bölgesel güç aktörüdür. Ancak, Özal'ın vefatı ve 1990'ların sonu itibaren Kemalist elitlerin (ordu, bürokratlar) geri dönüşü, Türkiye'nin stratejik kültürünü yeniden Kemalist statükoculuğa doğru çekmiştir.

Irak'ın İşgali Vakası: AKP'nin 2002 seçimlerinde iktidara gelmesi, "muhafazakâr demokrasi" söylemiyle yeni bir stratejik kültür unsurunu tanıtmıştır. Ancak AKP, Kemalist seküler devlet yapısını radikal biçimde değiştirmeyi amaçlamadığı için işin özünde Kemalist statükoculuk ile muhafazakâr değerleri uzlaştırmaya çalışmıştır. 2003 Irak krizinde bu stratejik kültür karışması ortaya çıkmıştır: AKP hükümeti ABD ittifakını korumak (Kemalist) ancak aynı zamanda kamuoyunun dini ve duygusal endişelerini saygı görmek (muhafazakâr) istemiştir. Bu ikilemi sonucunda, stratejik kültür tam bir "uyum" kararına izin vermemiştir.

(3) Devlet kapasitesi, kurumsal koordinasyonu, liderlik etkinliğini ve sivil-asker ilişkilerini içerecek bir dış politika üretimine imkan verir.

Bağdat Pakı Vakası: Menderes hükümetinin 1950'lerdeki devlet kapasitesi Cumhuriyet tarihinin en güçlü dönemlerinden biri olmuştur. Ordunun sivil otoriteye tâbi olması ve hükümetin net kararlar alabilmesi, Bağdat Pakı gibi önemli adımları mümkün kılmıştır. Karar alma mekanizmaları açık ve hiyerarşiktir.

Körfez Savaşı Vakası: Özal ile bürokrasi arasındaki görüş farklılıkları büyümüş ve itiraza dönüşmüştür. Dışişleri Bakanı, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı; Özal'ın Körfez Savaşı'na katılma yönündeki ısrarına tepki olarak istifa etmiştir. Devamında Başbakan olan Yıldırım Akbulut da istifa etmiştir. Bu itiraz ve istifalar Türk devletinin kapasitesini sınırlandırmıştır. Karar vericilerin Körfez Savaşı'na yönelik farklı algıları karar alma mekanizmalarını karmaşıklaştırmıştır. Özellikle de Genelkurmay Başkanı Torumtay'ın istifası kurumsal çatışmaların derinliğini göstermektedir.

Irak'ın İşgali Vakası: AKP hükümetinin 2003 yılındaki devlet kapasitesi, en zayıf kapasitenin olduğu dönemdir. Hükümet, iktidara yeni gelmiştir, sivil-asker ilişkileri hala gerilim içindedir (2003 yılı hala 28 Şubat post-darbe dönemi) ve TBMM'nin veto gücü hükümetin kararını yüksek oranda etkilemektedir. Kurumsal koordinasyon zayıf kalmış, bu da karar alma sürecini belirsiz hale getirmiştir.

(4) Demokratik rejimlerde, kamuoyu ve parlamento, dış politika kararlarını önemli ölçüde etkilemektedir.

Bağdat Pakı Vakası: 1950'lerde Türk kamuoyunun siyasi bilinci şu anki kadar gelişkin değildi. Seçimler mevcut olsa da dış politika konuları halk tarafından çok takip edilmiyordu. TBMM, hükümetin Bağdat Pakı'na katılım kararını nispeten kolayca kabul etmiştir. Kamuoyu muhalefeti zayıf kalmıştır.

Körfez Savaşı Vakası: 1990 yılına kadar, Türk kamuoyunun dış politika bilinci artmıştır. Körfez Savaşı'na karşı muhalefet ortaya çıkmış, ancak TBMM'nin veto gücü henüz tam olarak operasyonel değildir. Kamuoyu muhalefeti (%30-40 civarında) yükselmişse de ABD baskısı güçlü kalmış ve hükümet uyum sağlamıştır.

Irak'ın İşgali Vakası: 2003 yılına kadar, Türk kamuoyunun siyasi bilinç çok gelişmiştir. Kamuoyunun %90'ın üzerinde savaşa karşı muhalefeti, TBMM'yi de etkilemiş ve sonuç olarak 1 Mart Tezkeresi reddedilmiştir. Parlamento'nun veto gücü tam anlamıyla ortaya çıkmış ve hükümetin tam uyum sağlamasını engellemiştir.

(5) Türkiye'nin iç güvenlik kaygıları, Irak politikasını belirleyen temel unsurlardan biridir.

Bağdat Paktı Vakası: 1955 yılında Kürt sorunu henüz kriz boyutuna ulaşmamıştır. Fakat İran'da SSCB desteğiyle kurulmuş olan Mahabad merkezli Kürt Cumhuriyeti Türkiye'nin güvenlik kaygılarını artırmış ve bölge ülkeleriyle anlaşma zemini aramasına yol açmıştır. Ayrıca Irak merkezli Kürt İsyanları da Türkiye tarafından ciddiyle takip edilmektedir.

Körfez Savaşı Vakası: Körfez Savaşı sonrasında Kuzey Irak'ta otorite boşluğu oluşmuş ve PKK'nın Kandil Dağları'nda konuşlanması mümkün hale gelmiştir. Ancak, 1990 yılında bu tehdit henüz tam anlamıyla fark edilmemiştir. Türkiye'nin Körfez Savaşı'na katılım kararını belirleyen temel güvenlik kaygısı, Irak'ın (Saddam rejiminin) genişlemeci yaklaşımıdır.

Irak'ın İşgali Vakası: 2003 yılında PKK'nın Kandil'deki varlığı ve Kuzey Irak'taki Kürt gruplarının güçlenmesi, Türkiye'nin temel güvenlik kaygılarının başında gelmektedir. ABD'nin Irak merkezi hükümetini devirmesiyle, Kuzey Irak'ta oluşacak otorite boşluğunun PKK'yı güçlendireceği endişesi, hükümetin Irak işgali karşısında tereddüt etmesinin temel nedenidir.

(6) Ekonomik durum, devletin tercih seçeneklerini sınırlayan ya da genişleten önemli bir faktördür.

Bağdat Paktı Vakası: 1950'lerdeki Türkiye ekonomisi, Marshall Plan yardımlarıyla toparlanma sürecindedir. Ekonomik büyüme olumlu (%5 civarında) ve beklentiler yüksektir. Bağdat Paktı'na katılım, Batı'dan yeni ekonomik yardımlar alınacağı beklentisini oluşturmuştur. Ekonomik durum, uyum sağlamayı kolaylaştırmıştır.

Körfez Savaşı Vakası: Türkiye'nin 1990 ekonomisi, 1980'lerin liberalizasyonu nedeniyle nispeten güçlü görünmektedir. Körfez ülkeleri (Suudi Arabistan, Kuveyt) büyük yardımlar vadetmişlerdir. Ancak, bu yardımlar gerçekleşmemiştir ve Türkiye, Kerkük-Yumurtalık boru hattının kapanması nedeniyle 100 milyar dolarlık bir kayıp yaşamıştır. Ekonomik durum, uyum sağlamadığı halde, karar uyum yönünde olmuştur. Bu, ekonomik beklentilerin kararı etkilediğini göstermektedir.

Irak'ın İşgali Vakası: Türkiye'nin 2001 ekonomik krizi henüz taze hatıralardadır ve 2003 yılında ekonomi kırılgan bir durumda kalmıştır. IMF programı işlemekte ve

hükümetin ekonomik istikrar politikası devam etmektedir. ABD, 6 milyar dolar hibe ve 20 milyar dolar kredi vadetmiş olsa da bu yardımların gerçekleşme garantisi yoktur. Ekonomik kırılganlık, yeni risklere karşı temkinli davranmaya itmiştir. Bu durumda ekonomik faktör muhalif bir rol oynamıştır.

Tablo 4: Vakalarda Ara Değişkenlerin Karşılaştırılması

Ara Değişkenler	Bağdat Pakı (1955)	Körfez Savaşı (1990-1991)	ABD'nin Irak'ı İşgali (2003)
Lider Algıları	Sovyet Tehdidi: Kuzeydoğu ve Boğazlarda baskı Batı İttifakı Fırsatı: Güvenlik garantisi	Yeni Fırsat Penceresi: Tek kutupluluk PKK Tehdidi: Artan güvenlik Bölgesel Liderlik Vizyonu	ABD Baskısı: Stratejik reddediş mümkün Irak Endişesi: Kürt, Terör Kamuoyu: %94 Karşı
Stratejik Kültür	Batı Yanlısı Yaklaşım: Adnan Menderes Osmanlı Mirası: İhtiyat Avrupa Entegrasyon İsteği	Revizyonist Çizgi: Turgut Özal Bölgesel Güç Hedefi NATO'da Merkezi Rol	AB Süreci: Demokratikleşme Ortadoğu Açılımı: Gül-Erdoğan Vizyonu
Devlet Kapasitesi	Güçlü: Kurumsallaşmış DP iktidarı Ekonomik Kapasite: Sınırlı Marshall Yardımı bağımlı	Orta-Güçlü: Reformcu ANAP yönetimi Ekonomik Kapasite: Körfez Petrol Gelirleri	Dengeli: AKP Merkezi Yönetimi Sivil Yetki: Artmış Asker Etkinliği: Gerilemiş
Devlet-Toplum İlişkisi	Sınırlı: Elitist Karar Alma Kamuoyu: Pasif Kabul Ordu: Etkili Oyuncu	Artan Medya Etkinliği Özal-Bush İlişkisi: Kişisel Bağlantı Vurgusu Ordu-Siyaset Gerginliği	Yüksek: Savaşa Karşıtı Medya Kampanyası Kamuoyu Etkisi Meclis: Veto Gücü
Fail Eylemliği (Karar Alma Süreci)	Menderes: Proaktif Tezkere: Kolaylıkla Geçti Liderlik Tercihinin Ağırlığı: Belirleyici	Özal: Çok Proaktif Telefon Diplomasisi: Etkili Tezkere: Kolaylıkla Geçti Liderlik Tercihinin Ağırlığı: Çok Belirleyici	AKP: Çekimser Meclis: Belirleyici Güç Tezkere: Reddedildi Kamuoyu: Çok Belirleyici

5.3. Morfogenetik Döngü Karşılaştırması

Morfogenetik yaklaşım neoklasik realizmi zamansal boyutta zenginleştirerek devlet davranışını statik bir "sistem-devlet ilişkisi" yerine dinamik bir "uzun süreli dönüşüm süreci" olarak göstermektedir. Türkiye'nin Irak politikası bağlamında T1-T2/T3-T4 aşamaları takip edilerek analiz yapıldığında her vakanın öncesi ve sonrasında kalıcı yapısal değişimler ortaya çıkmaktadır. Bu başlık üç vakanın morfogenetik döngüsünü karşılaştırarak yapısal dönüşümlerin nasıl gerçekleştiğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

T1 Dönemleri Karşılaştırması: Her Vakanın Öncesindeki Yapısal Koşullar

Bağdat Paketi'na giden yolun başlangıcı Cumhuriyet'in kuruluşunda yatmaktadır. 1923 yılında kurulan Türkiye Atatürk'ün liderliğinde Batı yönelimli, laik ve milliyetçi bir devlet yapısı benimsemiştir. Soğuk Savaş öncesi dönem (1945'e kadar) Türkiye tarafsızlığını korumaya çalışmış ancak 1945 sonrasında Sovyet tehdidinin açıkça ortaya çıkmasıyla Batı entegrasyonunun zorunlu hale geldiği anlaşılmıştır. T1 döneminin yapısal koşulları; iki kutuplu sistem, Sovyet tehdidi, Batı entegrasyonunun zorunluluğu ve Türkiye'nin jeopolitik konumunun değeri olarak sıralanabilir.

Körfez Savaşı'na giden yolun başlangıcı, 1980'li yılların sonunda ortaya çıkmaktadır. Gorbaçov'un reformist politikası, Sovyet Birliği'nin zayıflaması ve Doğu Bloku'nun çöküşü, iki kutuplu sistemin sona erişinin işaretleridir. Aynı zamanda, İran Devrimi (1979) ve İran-İrak Savaşı (1980-1988), Ortadoğu'da yeni bir güvenlik mimarisinin ortaya çıkmasını gerektirmiştir. Saddam Hüseyin'in İran-İrak Savaşı'ndan çıkması sonrasında Irak'ın bölgesel güç olarak yeniden güçlenmesi ve Kuveyt'e yönelik genişlemeci niyetleri Körfez krizi için zemin hazırlamıştır. T1 döneminin yapısal koşulları; Soğuk Savaşın sona erışı, tek kutuplu sistemin ortaya çıkması, Ortadoğu'da otorite boşluğu ve Irak'ın bölgesel hegemon güç olma hedefi olarak sıralanabilir.

ABD'nin Irak işgaline giden yolun başlangıcı 1991 Körfez Savaşı sonrasında belirsizliğinde yatmaktadır. Kuzey Irak'ta otorite boşluğu ve Kürt özerk yönetiminin ortaya çıkması Türkiye'nin güvenlik kaygılarını derinleştirmiştir. 1991-2001 döneminde Türkiye'nin Irak politikası siyasi istikrarsızlık (koalisyon hükümetleri) ve ekonomik krizler (1994, 2001) altında yapılmıştır. 11 Eylül 2001 saldırıları ABD'nin dış politika paradigmasını radikal biçimde değiştirmiş ve "terörle mücadele" ve "kitle imha silahları"

kaygıları ön plana çıkmıştır. T1 döneminin yapısal koşulları; tek kutuplu sistem, ABD hegemonyası, küresel terörizm tehdidi, Kuzey Irak'ta fiili Kürt devleti yapısı ve Türkiye'nin iç siyasal istikrarsızlığı olarak sıralanabilir.

T2-T3 Dönemleri Karşılaştırması: Sosyal Etkileşim Süreci ve Karar Almalar

Bağdat Paketi'ne giden T2-T3 döneminde, Menderes hükümeti Batı ülkeleriyle, özellikle ABD ile yoğun müzakerelerde bulunmuş ve pakt öncesinde diplomatik temasa girmiştir. Bu dönemde Türk karar alıcıları Sovyet tehdidini, ekonomik yardım beklentisini ve Batı entegrasyonunun avantajlarını tartışmıştır. TBMM hükümetin pakta katılım kararını nispeten kolayca ve çabuk kabul etmiştir. Kamuoyu muhalefeti minimal kalmıştır. Karar alma süreci hızlı ve net olmuş, sosyal etkileşim (T2-T3) minimum düzeyde kalmıştır.

Körfez Savaşı'na giden T2-T3 dönem, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinden (2 Ağustos 1990) koalisyon operasyonlarının başlamasına (17 Ocak 1991) kadar altı aylık bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Türkiye ile ABD, müttefikler, Suudi Arabistan, Irak ve diğer aktörler arasında yoğun diplomasi yapılmıştır. Özal, "masada yer alma" hedefiyle ABD'ye yakın durmuş, bürokrasi ise temkinli kalmıştır. Genelkurmay başkanı ile Milli Savunma Bakanları istifa etmiş, Başbakan ise tereddütlü bir tutum sergilemiştir. TBMM, Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapatma kararını desteklemiş, ancak Körfez Savaşı'nda yer almanın bütün sonuçlarına yönelik açık bir tartışma yapılmamıştır. Sosyal etkileşim (T2-T3) kompleks ve çok aktörlüdür. Karar alma süreci açık değil, belirsizdir.

ABD'nin Irak işgaline giden T2-T3 dönem, ABD'nin Irak'a müdahale etme kararını Kongre'ye sunmasından (Eylül 2002) TBMM'nin 1 Mart kararına 2003 kadar uzanan altı aylık bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde, kamuoyunun savaşa karşı muhalefeti (%90'ın üzerinde) açıkça ortaya çıkmış, medya savaşa karşı kampanya başlatmış ve TBMM milletvekillerine baskı oluşturmuştur. Hükümet, ABD ile müzakereler yapmanın yanında TBMM'de gerçekleştirilen kapalı oturumda tarafını savunmaya çalışmış, ancak parlamenter muhalefet güçlü kalmıştır. 1 Mart kararı reddedilmiş, ancak 19 Mart'ta kısmi bir tezkere kabul edilmiştir. Sosyal etkileşim (T2-T3) çok katmanlı ve toplumsal taraflar kuvvetlidir. Karar alma süreci belirsiz ve çelişkilidir.

T4 Dönemleri Karşılaştırması: Yapısal Dönüşümler ve Uzun Vadeli Etkiler

Bağdat Pakı sonrasında Türkiye-Irak ilişkileri resmi bir ittifak temelinde yapılanmıştır. Ancak bu yapı sadece dört yıl devam etmiştir. 1958 Irak Devrimi'yle Irak'ta monarşist rejim ortadan kalkmış; Cumhuriyet ilan edilmiş ve daha sonrasında Baas Partisi iktidarı ele geçirmiştir. Yeni Irak hükümeti, Sovyet Birliği'ne yaklaşmış ve Bağdat Pakı'ndan çekilmiştir. T4 döneminin sonucunda Bağdat Pakı başarısız olmuş; Türkiye-Irak ilişkileri resmi ittifaktan gerilim dolu bir ilişkiye dönüşmüştür.

Körfez Savaşı sonrasında Kuzey Irak'ta otorite boşluğu ve PKK'nın güçlenmesi durumu söz konusudur. Irak'ta Saddam rejimi zayıflamış ve Kuzey Irak'ta merkezi hükümetin kontrolü kaybolmuştur. 36. paralelin kuzeyinde uçuşa yasak bölge (no-fly zone) kurulmuş ve Kürt Bölgesel Yönetimi fiilen özerkleşmiştir. Bu dönemde PKK'nın Kandil Dağları'nda konuşlanması mümkün hale gelmiş ve Türkiye 1990'lar boyunca çok sayıda sınır ötesi operasyon yapmak zorunda kalmıştır (Çelik Harekâtı 1995, Çekiç Harekâtı 1997). T4 döneminin sonucunda bölgesel güvenlik denklemi değişmiş; Irak parçalı hale gelmiş ve Türkiye'nin Kuzey Irak güvenlik kaygıları derinleşmiştir.

ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında Irak devleti tamamen çökmüş; mezhepsel çatışmalar patlak vermiş ve Irak siyasi ve sosyolojik açılardan parçalanmaya başlamıştır. Kuzey Irak'ta Kürt Bölgesel Yönetimi daha da güçlenmiş ve 2005 seçimlerinde hukuki olarak tanınmıştır. Türkiye bu yeni duruma uyum sağlamak için "ikili Irak politikası" geliştirmiştir. Bir taraftan merkezi Irak hükümeti ile resmi ilişkiler kurulmuş; diğer taraftan IKBY ile giderek derinleşen ekonomik ve stratejik iş birliği tesis edilmiştir. 2007 yılından itibaren Türkiye, Kuzey Irak'ta PKK'ya karşı sınır ötesi operasyonlar devam ettirmiş, ancak IKBY ile ekonomik projeler de geliştirmiştir. T4 döneminin sonucunda Irak tamamen değişmiş ve Türkiye'nin Irak politikası yeniden yazılmıştır. Önceleri "monolitik merkezi hükümet" ile yürütölen ilişkiler "çok aktörlü pragmatist diplomasi" haline dönüşmüştür.

Tüm bu karşılaştırmalı durum Tablo 5 ile aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 5: Vakaların Morfogenetik Döngü Karşılaştırması

Aşama	Bağdat Paktı	Körfez Savaşı	Irak İşgali
T1: Yapısal Koşullar	İki kutuplu sistem, Sovyet tehdidi	Soğuk Savaş sonu, Irak bölgesel hegemonya hedefi	Tek kutuplu sistem, 11 Eylül, Kuzey Irak PKK
T2-T3: Sosyal Etkileşim	Hızlı müzakere, minimal muhalefet	Altı ay gerilim, çelişkili baskılar	Altı ay muhalefet, kamuoyu baskısı
T4: Yapısal Dönüşüm	1958 Devrimi ile çöküş	Kuzey Irak özerkleşme, PKK'nın güçlenmesi	Irak'ın parçalı yapıya geçmesi, ikili politika
Uzun Vadeli Etkiler	Resmi ittifaktan gerilimli ilişkiye	Sınır ötesi operasyonlar	Çok aktörlü diplomasiye geçiş

Tablo 5'te görüleceği gibi morfogenetik döngü, üç vakada da farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. T1 koşulları, T2-T3 sosyal etkileşimini şekillendirmektedir, ancak sosyal etkileşim sadece T1'in doğru uzantısı değildir. Ara değişkenler (ekonomik durum, kamuoyu, parlamento, güvenlik kaygıları) yeni unsurlar katmaktadır. Sonuçta T4 dönüşümleri önceki yapılardan radikal biçimde farklı hale gelmektedir. Bu değişim morfogenetik yaklaşımın "yapı-fail-yapı" etkileşimini göstermiş olmaktadır.

5.4. Tipoloji ve Politika Yanıtlarının Karşılaştırılması

Neoklasik realizmin tipolojisi bir devletin dış politika çıktısının sistemik uyarı ile ne derecede uyumlu olduğunu kategorilendirirken, politika yanıtı da dış politika kararının zamanlamasını kategorilendirir. Bu bölüm, Türkiye'nin Irak politikasındaki üç vakanın bu kategorilere nasıl yerleştirildiğini ve ne anlam taşıdığını açıklamaktadır.

Tipoloji Analizi: Sistemik Basınçla Karar Arasındaki Uyum Derecesi

Bağdat Paktı Vakası: Tip I (Uyumlu): 1955 yılında Menderes hükümetinin Bağdat Paktı'na katılım kararı, açık bir Tip I örneğidir. Sistemik koşullar (Sovyet tehdidi, iki

kutuplu sistem), devletin (Türkiye'nin) seçeneklerini açıkça sınırlandırmıştır. Karar alıcılar (Menderes, Bayar, Zorlu), Sovyet tehdidini doğru algılamış ve rasyonel bir stratejik seçim yapmıştır. Kamuoyu desteği olmuş, TBMM kolayca onay vermiştir. Karar, sistemik basınçla tam uyumlu olduğu Tip I kategorisine girmektedir.

Körfez Savaşı Vakası: Tip I, Tip II Sınırında (Zayıf Uyumlu): 1990-1991 Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin tutumu, Tip I ile Tip II arasında bir pozisyon almıştır. Sistemik baskı (ABD'nin Körfez'de destek talebi) açık olmuş, ancak Türkiye bunu hızlı ve tam olarak anlamayıp, altı ay gibi bir zaman geçirmiştir. Körfez ülkelerine yönelik beklentiler (ekonomik yardım) hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır. Ancak, sonuçta Türkiye ABD'ye uyum sağlamıştır. Karar, gecikmeli ancak uyumludur. Tip I/II sınırında yer almakla birlikte, temelde Tip I'dir.

ABD'nin Irak İşgali Vakası: Tip III (Uyumsuz): 2003 ABD'nin Irak'ı işgali vakasında, Türkiye'nin tutumu açık bir Tip III örneğidir. 1 Mart 2003 TBMM oturumunda, tezkeresi reddedilmiştir. Sistemik baskı (ABD'nin müdahaleyi desteklemesi beklentisi) çok yüksek olmasına rağmen, Türkiye bunu reddetmiştir. 19 Mart'ta kısmi bir tezkere kabul edilmişse de bu tam bir uyum değil, "hafif bir muhalefet" tir (mild incongruence). Karar, sistemik basınçla uyumsuz veya kısmen uyumsuzdur. Bu yüzden Tip III kategorisine uymaktadır.

Politika Yanıtı Analizi: Karar Zamanlaması ve Etkinliği

Bağdat Paketi Vakası: PR1 (Zamanında Yanıt): Menderes hükümeti, Sovyet tehdidini doğru algılamış ve hızlı bir şekilde Bağdat Paketi'na katılmıştır. Karar, 1955 yılında resmleştirilmiş, TBMM kolayca onay vermiştir. Yanıt, zamanında ve etkili olmuştur.

Körfez Savaşı Vakası: PR1-PR2 Arasında (Gecikmeli Yanıt): Türkiye, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinden sonra altı ay boyunca bir dizi müzakere yaparak, sonuçta ABD'ye uyum sağlamıştır. Bu yanıt, gecikmeli olmuş ancak sonuçta uyumlu olmuştur. PR2'nin bir örneğidir. Ancak, sonuçta Türkiye'nin seçimi uyumlu olduğu için, PR1'e yakındır.

ABD'nin Irak İşgali Vakası: PR3 (Başarısız/Uyumsuz Yanıt): AKP hükümeti, 1 Mart 2003'te tezkeresi reddederek, sistemik basınca aykırı bir yanıt vermiştir. 19 Mart'ta kısmi bir tezkere kabul edilmiş olsa bile, bu tam bir uyum değildir. PR3'tür; daha doğrusu, "hafif

PR3" (mild PR3) veya "kısmi PR3" (partial PR3) denilebilir. Türkiye, tam uyum yerine "limitli katılım" seçeneğini almıştır.

Tipoloji ve Politika Yanıtlarının Karşılaştırmalı Analizi

Tipoloji ve Politika Yanıtları kategorilendirmesi, neoklasik realizmi “vaka-vaka analizi” (case-by-case analysis) yerine, sistematik bir karşılaştırmalı analiz çerçevesi sağlamaktadır. Türkiye'nin Irak politikasında, üç vakanın ne ölçüde "sistemik koşullara uyduğu" ya da "uymuş olduğu" açıkça görülmektedir. Bağdat Paktı (Tip I, PR1) uyumlu, Körfez Savaşı (Tip I/II, PR1/PR2) kısmen uyumlu, Irak İşgali (Tip III, PR3) uyumsuz olarak kategorize edilmektedir. Bu kategorilendirme devlet davranışının belirlenimci değil, ancak kısıtlı seçimler içinde olduğunu göstermektedir.

Tablo 6 Tipoloji ve Politika Yanıtı analizinin vakalar arasındaki kıyaslamasını ortaya koymaktadır:

Tablo 6: Vakaların Tip ve Politika Yanıtı Karşılaştırması

Vaka	Tip Kategorisi	PR Kategorisi	Sistemik Baskı Şiddeti	Karar Hızı	Kamuoyu Desteği
Bağdat Paktı (1955)	Tip I (Uyumlu)	PR1 (Zamanında)	Yüksek (Sovyet tehdidi)	Hızlı	Yüksek
Körfez Savaşı (1990-91)	Tip I/II (Zayıf uyum)	PR1-PR2 (Gecikmeli uyum)	Yüksek (ABD + ekonomi)	Orta	Orta
Irak İşgali (2003)	Tip III (Uyumsuz)	PR3 (Başarısız)	Çok yüksek ancak çelişkili	Yavaş	Düşük (%90 muhalif)

Tablo 6 değerlendirildiğinde üç vaka için şu önemli bulgular ortaya çıkmaktadır:

Bulgu 1: Sistemik baskının şiddeti ve açıklığı, Tip kategorilendirmesini doğrudan etkiler. Bağdat Paktı'nda açık bir Sovyet tehdidi (yüksek şiddet, yüksek açıklık) Tip I'e yol

açmıştır. Körfez Savaşı'nda baskı yüksek olsa da açıklık belirsiz olunca (ekonomik yardımlar kesin değil) Tip I/II melez oluşmuştur. Irak İşgalinde baskı çok yüksek ama çelişkili olunca (ABD istediği şey açık ama Kuzey Irak konusunda çelişkili) Tip III ortaya çıkmıştır.

Bulgu 2: Kamuoyu desteğinin eksikliği, politika yanıtları kategorilendirmesini olumsuz etkiler. Bağdat Paketi'nde kamuoyu desteği olunca PR1 (zamanında) gerçekleşmiştir. Körfez Savaşı'nda kamuoyu muhalefeti olunca gecikmeli (PR2) olmuştur. Irak İşgalinde kamuoyu muhalefeti masif (%90) olunca başarısız (PR3) olmuştur.

Bulgu 3: Ara değişkenlerin güçlenmesi, uyumsuzluğa (incongruence) yol açmaktadır. Bağdat Paketi'nde ara değişkenler zayıf (kamuoyu sessiz, parlamento güçlü değil) olunca, sistemik baskı doğrudan etki yapabilmıştır. Irak İşgalinde ara değişkenler güçlü olunca (kamuoyu muhalif, parlamento veto sahibi) uyumsuzluk (Tip III/PR3) ortaya çıkmıştır.

Bulgu 4: Tip kategorileri zamansal olarak değişebilir. Körfez Savaşı vakasında, başlangıçta belirsizlik vardı (Tip II) ancak sonuçta uyum sağlanmıştır (Tip I). Bu, devletin zamanla durumu "yeniden kategorize ettiğini" göstermektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu tez çalışması, Türkiye'nin Irak politikasının 1955 yılından 2003 yılına kadar olan süreçte neoklasik realizm ve morfogenetik yaklaşım çerçevesinde nasıl şekillendiğini analiz etmiştir. Araştırma iki temel iddia ortaya koymuştur: (1) Uluslararası sistemin yapısal özellikleri Türkiye'nin Irak politikasında yönlendirici bir rol oynamaktadır. (2) Liderlerin tehdit ve fırsat algıları, toplumsal gelişmeler, ekonomik koşullar ve iç siyasal faktörler Türkiye'nin Irak politikasının şekillenmesinde kritik derecede belirleyicidir. Bu iddiaların çerçevesi araştırma soruları yoluyla belirginleştirilmiştir.

Bu iki iddiayı doğrulamak için, tez üç temel vakayı seçmiştir: (1) Bağdat Paktı (1955), (2) Körfez Savaşı (1990-1991) ve (3) ABD'nin Irak'ı İşgali (2003). Bu üç vaka, Türkiye'nin Irak politikasında yapısal kırılmaları ve dönüşümleri temsil etmektedir. Bağdat Paktı, iki kutuplu Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Batı entegrasyonunun sembolü olmuş ve Irak ile stratejik ortaklığa öncülük etmiştir. Körfez Savaşı, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve tek kutuplu sistemin ortaya çıkması sürecinde Türkiye'nin "masada yer alma" hedefiyle bölgesel rol oynamaya çalışması olmuştur. ABD'nin Irak'ı işgali ise, Türkiye'nin tek kutuplu ABD hegemonyası karşısında kamuoyunun savaşa karşı muhalefeti ve Kuzey Irak'taki güvenlik kaygıları nedeniyle tezkeresini reddetmesi olmuştur.

Bu üç vaka analizi yapılırken, tez neoklasik realizmin analitik çerçevesini ve morfogenetik yaklaşımın zamansal boyutunu birleştirmiştir. Neoklasik realizm, uluslararası sistemin yapısı (bağımsız değişken) ile devletin dış politika davranışı (bağımlı değişken) arasındaki ilişkiyi, karar alıcı algıları, stratejik kültür, devlet kapasitesi, devlet-toplum ilişkisi, güvenlik kaygıları ve ekonomik durum gibi ara değişkenler aracılığıyla açıklamaya çalışmıştır. Morfogenetik yaklaşım ise, bu ilişkileri zaman boyutunda düşünerek, T1 (yapısal koşullanma), T2-T3 (sosyal etkileşim) ve T4 (yapısal dönüşüm) aşamaları ile analiz etmektedir. Bu aşamalar, statik bir "sistem-devlet" ilişkisini, dinamik bir "uzun süreli dönüşüm sürecine" dönüştürmüştür.

Üç vakanın neoklasik realizm ve morfogenetik yaklaşım çerçevesinde analizi, aşağıdaki temel bulguları ortaya koymaktadır:

1. Sistemik Basınc Türkiye'nin Dış Politika Tercihlerini Belirlemektedir; Ancak Tek Başına Yeterli Değildir: Her üç vakada da ABD hegemonyası ve bölgesel/küresel güvenlik koşulları, Türkiye'yi belirli dış politika seçeneklerine itmiştir. Bağdat Paktı'nda Sovyet tehdidi, Körfez Savaşı'nda Yeni Dünya Düzeni, ABD'nin Irak İşgalinde terörle mücadele doktrini, sistemik basınç oluşturmuştur. Ancak, bu basınç her vakada farklı biçimlerde yanıt bulmuştur: Bağdat'ta tam uyum (Tip I), Körfez'de zayıf uyum (Tip I/Tip II), Irak İşgalinde kısmi muhalefet (Tip III). Bu farklılık, sistemik basıncın tek başına yeterli olmadığını, iç filtrelemelerin çok önemli olduğunu göstermektedir.

2. Ara Değişkenler Sistemik Basıncı Filtreler ve Transforme Ederler: Karar alıcı algıları, stratejik kültür, devlet kapasitesi, devlet-toplum ilişkisi, Kürt meselesi ve ekonomik durum gibi ara değişkenler, Türkiye'nin nihai kararını belirlemektedir. Bağdat Paktı'nda, Menderes hükümeti Sovyet tehdidini açık bir şekilde algılamış, kamuoyu desteği bulmuş ve kurumsal koordinasyon sağlanmıştır. Körfez Savaşı'nda, Özal'ın aktivist vizyonu ile Genelkurmay'ın temkinliliği çatışmış, ancak sonuçta Türkiye ABD'ye uyum sağlamıştır. ABD'nin Irak İşgalinde, AKP hükümetinin ABD ittifakı önceliklendirmesi ile kamuoyunun %90'ın üzerinde muhalefeti çatışmış ve sonuç olarak tezkereler karmaşık bir biçimde şekillenmiştir.

3. Morfogenetik Döngü, Vakalar Arasında Radikal Yapısal Dönüşümler Ortaya Koymaktadır: T1-T2/T3-T4 aşamaları takip edilerek analiz yapıldığında, her vakanın sonrasında Türkiye'nin Irak politikasının yapısında kalıcı değişimler görülmektedir. Bağdat Paktı sonrası dönemde, Türkiye-Irak ilişkileri resmi ittifak temelinde yapılmış, ancak 1958 Irak Devrimi'yle tersine çevrilmiştir. Körfez Savaşı sonrası, Kuzey Irak'ta otorite boşluğu yaratılmış ve PKK'nın Kandil Dağları'nda konuşlanması mümkün hale gelmiştir. ABD'nin Irak İşgali sonrası, Irak parçalanmış ve Türkiye "ikili Irak politikası" (merkezi hükümet ve IKBY) geliştirmek zorunda kalmıştır.

4. Tip ve Politika Yanıtı Kategorilendirmesi, Türkiye'nin Dış Politika Davranışının Sınıflandırılmasında Başarılı Olmuştur: Neoklasik realizmin Tip (kategorilendirme) ve PR (politika yanıtı) sistematigi, üç vakayı tutarlı bir biçimde analiz etmeye olanak vermiştir. Bağdat Paktı Tip I (uyumlu) ve PR1 (zamanında uyum), Körfez Savaşı Tip I/Tip II ve PR1-PR2 (gecikmeli uyum), ABD'nin Irak İşgali Tip III (uyumsuz) ve PR3

(başarısız/kısmi uyum) olarak kategorize edilmiş, bu kategorilendirme her vakanın özgünlüğünü ve benzerliklerini açıkça ortaya koymuştur.

5. Neoklasik Realizm Devlet Davranışını Açıklamada Güçlü Bir Araçtır, Ancak Sınırları da Bulunmaktadır: Neoklasik realizm, sistemik baskı ile iç dinamikler arasındaki ilişkiyi ortaya koymada çok başarılı olmuştur. Özellikle ara değişkenlerin filtreleme rolü, standart realist teorinin gözden kaçırdığı "iç siyasal mekanizmayı" göstermiştir. Ancak, teorinin ideoloji, norm ve kimlik gibi yapıcı (constructivist) faktörleri tam olarak hesaba katmadığı görülmüştür. Örneğin, kamuoyunun ABD'nin Irak işgaline karşı muhalefetinin bir kısmının dini ve ideolojik nedenlerden (Müslüman bir ülkeye karşı Batı müdahalesine) kaynaklandığı, neoklasik realizm çerçevesinde tam olarak açıklanamamıştır.

6. Morfogenetik Yaklaşım, Neoklasik Realizmi Zamansal Boyutta Zenginleştirmiştir: Morfogenetik döngü (T1-T2-T3-T4), statik bir "sistem-devlet etkileşimi" yerine, dinamik bir "uzun süreli yapısal dönüşümü" göstermektedir. Bu yaklaşım, uluslararası ilişkiler disiplinde sıkça gözlenen "zaman görmezliğine" alternatif sunmuş ve yapısal değişimleri daha iyi anlamaya katkıda bulunmuştur.

Neoklasik realizm uluslararası ilişkiler teorisi içinde neorealizmin "devlet davranışını açıklamada yetersiz" olduğu kısımları doldurmaya çalışan bir teorik gelişimdir. Neoklasik realizmin en büyük başarısı, neorealizmin "devlet" ve "karar alıcı" nosyonlarını açıkça reddetmesi yerine, bunları içselleştirmesidir. Türkiye'nin Irak politikasında, sistemik baskı her dönemde mevcut olmuş, ancak Türkiye'nin yanıtları radikal biçimde farklılaşmıştır. Neoklasik realizmin ortaya koyduğu ara değişkenler kavramı bu farklılaşmayı açıklamak için önemli bir kaldıraç görevi görmektedir. Bağdat Paketi'nde tam uyum (Tip I, PR1), Körfez Savaşı'nda kısmen uyum (Tip I/II, PR1/PR2), Irak İşgalinde muhalefet (Tip III, PR3) olarak ortaya çıkan farklılıklar, işte bu ara değişkenler tarafından açıklanabilmektedir.

Neoklasik realizm, ara değişkenleri sadece "müdahale edici" değil, aynı zamanda "transformatif" olarak kavramlaştırmaktadır. Türkiye'nin Irak politikası analizi, bu transformatif rolü açıkça göstermektedir. Karar alıcı algıları, kamuoyunun savaşa karşı muhalefetini hiç algılamayan bir karar alıcı tarafından uyumlu bir seçim

yapılabilecekken, kamuoyunu gören bir karar alıcı tarafından muhalif bir seçim yapılabilmektedir. Stratejik kültür, statükocu bir kültürü olan bir devleti müdahaleden alıkoyabilirken, aktivist bir kültürü olan bir devleti müdahaleye çekebilmektedir. Güvenlik kaygıları, ekonomik faydaları geçersiz kılabilmekte ve bir devleti rasyonel olmayan kararlar almaya itebilmektedir.

Neorealizm, devlet davranışını "mekanik" ve "belirlenimci" olarak görme eğilimindedir. Sistemik baskı ne kadarsa, devlet o kadar cevap verir. Neoklasik realizm, bu belirlenimciliği kırmaktadır ve devleti "seçim yapan" aktör olarak görmektedir. Türkiye, Bağdat Paktı'nda "uyumlu seçim" (congruent choice), Irak İşgalinde "uyumsuz seçim" (incongruent choice) yapmıştır. Her iki seçim de "rasyonel"dir; fakat farklı koşullar altında ve farklı ara değişkenler tarafından şekillenmiştir.

Standart realist analiz, vakalar arasında karşılaştırma yapmakta güçlüklerle karşılaşır. Neoklasik realizm, Tip (uyumlu/kısmen uyumlu/uyumsuz) ve PR (zamanında/gecikmeli/başarısız) kategorilendirmesi ile "vakaları sınıflandırma" imkânını sağlamaktadır. Bu kategorilendirme, Türkiye'nin Irak politikasının tarihsel evrimi hakkında net sonuçlara ulaşmayı mümkün kılmaktadır.

Neoklasik realizm, ekonomik rasyonalite, güvenlik kaygıları ve devlet kapasitesi gibi "materyalist" faktörleri vurgularken, ideoloji, norm ve kimlik gibi "idealist" faktörleri nispeten ihmal etmektedir. Türkiye'nin Irak politikası analizi, bu sınırı açıkça ortaya koymaktadır. Kamuoyunun ABD'nin Irak'ı işgaline karşı muhalefetinin bir kısmı, rasyonel hesaplamalardan ziyade, "bir Müslüman ülkeye Batı müdahalesine karşı ideolojik tepki" niteliğinde olmuştur. "Körfez'de niye Türkiye'nin kanı dökülsün?" gibi duyguyu barındıran muhalefet, sadece ekonomik ya da güvenlik hesaplamalarıyla açıklanamamaktadır. Neoklasik realizm, bu "duygusal" ve "ideolojik" boyutu tam olarak kavramamaktadır.

Neoklasik realizm, kamuoyu unsurunu bir ara değişken olarak kabul eder, ancak kamuoyun "rasyonel tercihleri" göstereceğini varsaymaktadır. Türkiye'nin Irak işgaline karşı kamuoyu muhalefeti (%90 üzeri), rasyonel bir hesaplamadan ziyade, duygusal ve ideolojik faktörlerden beslenmiştir. Kamuoyu, "1990 Körfez Savaşı'nda Türkiye neyi kazandı?" sorusunu rasyonel olarak sormayıp, duygusal olarak "niye Türk askerler

ölüyor?" sorusunu sormuştur. Neoklasik realizm, bu duygusal boyutu "rasyonel tercihlere dönüştürmek" üzere çaba sarf etse de tamamen başarılı olamamaktadır.

Neoklasik realizm, stratejik kültürü "tarihsel kodlar" olarak kavramlaştırmakta ve bu kodların "değiştiğini" kabul etse de değişim mekanizmalarını yetersiz açıklamaktadır. Türkiye'nin stratejik kültürü, 1955'te "Kemalist statükoculuk", 1990'larda "Özal aktivizmi", 2003'te "AKP muhafazakâr demokrasisi" biçiminde değişmiş olmakla birlikte, bu değişimlerin nasıl "içselleştirildiği" ve "kurumsallaştırıldığı" neoklasik realizm çerçevesinde tam açıklığa kavuşmamaktadır.

Neoklasik realizm; morfogenetik yaklaşım ile birleştirildiğinde, T1-T2/T3-T4 dönemlerinin "nereden başlayıp nerede biteceği" konusunda öznellik ortaya çıkmaktadır. Bağdat Paktı'nın T1'i "1923'ten mi başlamalı, 1945'ten mi başlamalı?" sorusu cevapsız kalmaktadır. Körfez Savaşı'nın T2-T3'ü "Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinden mi başlamalı, Özal'ın iktidara gelmesinden mi başlamalı?" sorularına cevap bulunamamaktadır. Bu belirsizlik, teoriyi sonradan "aklamacı" (post-hoc rationalization) eleştirisine açık bırakmaktadır.

Neorealizmin " sadelik, tutarlılık" (parsimony) prensibi, neoklasik realizm tarafından feda edilmiştir. Neoklasik realizm, karar alıcı algıları, stratejik kültür, devlet kapasitesi, devlet-toplum ilişkisi, güvenlik kaygıları, ekonomik durum gibi altı ara değişkeni içermektedir. Bu, "çok fazla değişken" eleştirisine yol açmaktadır. Neoklasik realizmin avantajı, bunca değişkenin varlığına rağmen "sistematik" bir çerçeve sunmasıdır. Her değişken, belli bir biçimde sistemik baskıyı filtrelemektedir ve bu filtreleme biçimi ölçülebilir ve karşılaştırılabilir kılınabilir. Türkiye'nin Irak politikasında, tarihsel seyir içindeki kırılmalar ancak bu değişkenlerle anlaşılabilir. Neoklasik realizm, "her vaka için uygun ara değişkenler seçerek, sonuçları açıklayabilme" yeteneğine sahip olduğu için, "yanlışlanabilir olmayan" (unfalsifiable) bir teori olarak eleştirilmektedir. Her başarısızlık, "bu ara değişken yüksekti" biçiminde açıklanabilir. Neoklasik realizm, "öncesinden hipotez kurma" (ex-ante hypothesizing) yeteneği tarafından savunulabilir. Türkiye'nin Irak politikası analizi, "Irak İşgalinde tezkeresi reddedilecek" biçiminde öncesinden tahmin edilebilir mi? Kamuoyu muhalefeti,

Kuzey Irak kaygıları gibi faktörleri biliyorsak, "evet". Bu, teoriyi yanlışlanabilir kılmaktadır (Ripsman vd., 2016: 85-95).

Neoklasik realizm, Türkiye'nin Irak politikasını analiz etmede çok başarılı olmuştur. Sistemik baskı ile iç filtreler arasındaki ilişkiyi göstermesi, ara değişkenlerin "transformatif" rolünü vurgulaması ve Tıp/PR kategorilendirmesi ile sistematik karşılaştırma imkânı sağlaması, teorinin ana başarılarıdır. Ancak, ideoloji ve norm faktörlerini yetersiz açıklaması, kamuoyunun duygusal tepkilerini "rasyonalite" çerçevesinde sıkıştırması ve tarihsel kültürel değişim mekanizmalarını eksik sunması, teorinin sınırlarını göstermektedir. Gelecek araştırmalarda, neoklasik realizm ile konstrüktivizmin (constructivism) bir kombinasyonu, bu sınırları aşmada yardımcı olabilir.

Uluslararası ilişkiler teorileri, neorealizm, liberalizm, konstrüktivizm vb., "zaman" faktörünü eksik olarak kullanmaktadır. Neorealizm, sistemin yapısından devlet davranışına doğru doğrusal bir ilişki varsaysa da bu ilişkinin "ne kadar zaman aldığı" ya da "hangi tarihsel dönem içinde gerçekleştiği" soruşturulmamaktadır. Morfogenetik yaklaşım, T1-T2/3-T4 aşamalarına bölerek, "yapısal koşullar nereden başlar" (T1), "sosyal etkileşim nasıl gelişir" (T2/T3) ve "yapısal değişimler ne ölçüde kalıcı olur" (T4) sorularını sistematik biçimde sorgulamaktadır. Morfogenetik yaklaşım, neoklasik realizmi zaman boyutunda zenginleştirerek, devlet davranışını "statik bir sistem-devlet ilişkisi" yerine "dinamik bir uzun süreli dönüşüm süreci" olarak göstermektedir.

Türkiye'nin Irak politikası analizi, bu zamansal boyutun önemini ortaya koymaktadır. Bağdat Paketi'nin (1955) T1'i, 1923'ten itibaren kurulan Kemalist devlet yapısı, ancak 1945 Soğuk Savaş başlaması ile "yapılandırılmış" bir koşullandırmadır. Körfez Savaşı'nın T1'i, 1980'lerin Özal reformları ile başlayan değişim, 1989 Soğuk Savaş sonu ile "yapılandırılan" koşullandırmadır. Irak İşgalinin T1'i, 1991 Körfez Savaşı sonrası otorite boşluğu, 2001 ekonomik krizleri ve 11 Eylül ile "yapılandırılan" koşullandırmadır. Her bir T1 dönemi, önceki T4 döneminin sonuçlarından etkilenmektedir. Bu çoklu zamansal katmanlanma (temporal layering), morfogenetik yaklaşımı benzersiz kılmaktadır.

Morfogenetik yaklaşım, "yapı değişiyor mu, değişmiyor mu?" sorusuna cevap verme kapasitesine sahiptir. T4 dönemleri incelendiğinde, Türkiye'nin Irak politikasının

yapısında radikal değişimler görölmektedir. 1955'te "Bağdat Paktı ittifakı" biçiminde yapılanan ilişki, 1958 Irak Devrimi ile kırılmıştır. 1990'larda "fili Kürt yönetimi" ortaya çıkmış ve Türkiye'nin Kuzey Irak politikası radikal biçimde değişmiştir. 2003'ten sonra "ikili Irak politikası" (merkezi ve IKBY) kurulmuştur. Neorealizm, bu yapısal değişimleri açıklamakta sınırlı kalmakta, sadece "sistemik koşullar değiştii" diyebilmektedir. Morfogenetik yaklaşım ise, "T1 koşulları T2-T3 sosyal etkileşimiyle etkileşime giriyor ve T4'te yapısal olarak yeni bir durum ortaya çıkıyor" biçiminde açıklamaktadır.

Sosyal bilimlerdeki temel tartışmalardan biri, "yapı mı, fail eylemliliği mi?" sorusudur. Neorealizm "yapıyı" vurgulamakta, morfogenetik ise "fail eylemliliğini" vurgulamaktadır. Morfogenetik yaklaşım, her ikisinin de gerçekliğini kabul ederek, aralarındaki "diyalektik ilişkiyi" göstermektedir. Yapı failin eylemliliğini kısıtlarken, fail eylemliliği yapıyı dönüştürebilir ve yeni yapılar ortaya çıkarabilir. Türkiye'nin Irak politikası analizi, bu diyalektiği açıkça göstermektedir. T1 yapısal koşulları (Sovyet tehdidi, iki kutuplu sistem) Menderes hükümetini "Batı'ya katılmaya" itmiştir (yapı failin eylemliliğini kısıtlıyor). Ancak, Menderes ve takımı, bu koşullar içinde "Bağdat Paktı'na katılma" seçimini yapmıştır (fail eylemliliği). 1958 Devrimi, bu seçimin T4 sonucunun "yeni bir yapıya" dönüşmesini göstermektedir (fail eylemliliği yapıyı dönüştürdü). Bu diyalektik ilişki, neorealizme göre daha dinamik ve gerçekçi bir açıklamadır.

Morfogenetik yaklaşımın en kritik sınırlılıklarından biri, "T aşamalarının ne zaman başlayıp ne zaman bittiğini belirlemekteki öznellik"tir. Bağdat Paktı'nın T1'i, "1923 Cumhuriyet kuruluşundan" mı başlamalı, "1945 Soğuk Savaş başlamasından" mı başlamalı? Türkiye'nin Irak politikası açısından, her iki tarih de anlamlı görünmektedir. Ancak, bu tercihin "tarihi seçimi" ne ölçüde objektif kılabilir? Araştırmacının bu seçimi yapmasında öznellik kaçınılmazdır. Benzer şekilde, Körfez Savaşı'nın T2-T3'ü, "Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinden" mı başlamalı (2 Ağustos 1990), "ABD'nin operasyona başlamasından" mı başlamalı (17 Ocak 1991), yoksa "Özal'ın iktidara gelmesinden" mı başlamalı (1983)? Üç tarihten hangisi "gerçek T2-T3 başlangıcı"dır? Bu belirsizlik, teoriyi "sonradan aklamacı" (post-hoc rationalization) eleştirisine açık bırakmaktadır (Archer, 1995: 195-254).

Morfogenetik yaklaşım, T4'te "yapısal dönüşümlerin" ortaya çıktığını söylemektedir. Ancak, bu dönüşümlerin "ne ölçüde kalıcı" olduğunu belirlemek güçtür. Türkiye'nin "ikili

Irak politikası" (merkezi hükümet ve IKBY), 2003 sonrası 20 yıl devam etmiş ve kalıcı görünmektedir. Ancak, bunun "uzun vadeli kalıcılık" mı yoksa "kısa vadeli bir uyarılma" mı olduğu hakkında kesin bir yargıya varmak zordur. İleride, Irak'ın yeniden birleşmesi durumunda, Türkiye'nin politikası yeniden değişebilir. Bu durumda, T4 dönüşümü "kalıcı değil, geçici" mi olacaktır? Morfogenetik yaklaşım, bu tür "uzun vadeli kararlılık ölçütü" konusunda açık değildir.

Morfogenetik yaklaşım, tek bir vakayı T1-T2/T3-T4 dönemleri ile analiz etmek için çok etkilidir. Ancak, üç vaka (Bağdat Paketi, Körfez Savaşı, Irak İşgali) karşılaştırılmaya çalışıldığında, "zaman katmanlanması" karmaşık hale gelmektedir. Bağdat Paketi'nin T4'ü (1955-1958), Körfez Savaşı'nın T1'i (1990 Özal döneminden başlayarak) ve Irak İşgalinin T2-T3'ü (2002-2003) ile çakışır. Bu çakışma, "tarihi sekansı" takip etmeyi zorlaştırmaktadır.

Morfogenetik yaklaşım, T2-T3 aşamasında "sosyal etkileşim"in önemsenmesini vurgularken, bu etkileşimin "bireysel" (micro-level) detaylarını sağlayamamaktadır. Örneğin, 1 Mart 2003 TBMM oturumunda, hangi milletvekilinin hangi argümana ikna edildiği, hangi konuşmanın kararları değiştirdiği, hangi arkadaş gruplarının oyları etkilediği gibi detaylar, morfogenetik analizi zenginleştirecek fakat makro-seviye analiz içinde göz ardı edilmektedir. Bu detaylar için "mikro-tarihsel analiz" ya da "sözlü tarih" gibi başka araştırma yöntemleri gerekmektedir.

Bu tez, neoklasik realizmi (devlet davranışını açıklamada) ve morfogenetik yaklaşımı (zamansal boyutu anlamada) kombinasyon yolunda kullanmıştır. Bu kombinasyon, şu avantajları sağlamıştır:

1. Sistemik ve İç Dinamiklerin Etkileşimini Zamansal Boyutta Gösterme: Neoklasik realizm, sistemik baskı ile iç filtreler arasındaki ilişkiyi gösterirken, morfogenetik yaklaşım bunu "T1-T2-T3-T4" aşamalarında "nasıl değiştiğini" göstermektedir.
2. Vakalar Arasında Tutarlı Karşılaştırma İmkânı: Tip ve PR kategorilendirmesi (neoklasik realizm) ile T dönemleri (morfogenetik yaklaşım) kombinasyonu, üç vakayı sistematik biçimde karşılaştırmayı mümkün kılmıştır.

3. Yapısal Dönüşümleri Açıkça Gösterme: Morfogenetik yaklaşımın T4 dönüşümleri analizi, neoklasik realizmin "yapı değişimi"ni açıkça ortaya koymaktadır.

Uluslararası ilişkiler, sabit bir dünya değildir; yapılar değişir, aktörler dönüşür, çıkarlar yeniden tanımlanır. Ancak, aynı zamanda, devletler "uzun tarihsel süreklilikleri" de taşıyabilirler. Türkiye'nin Irak politikası hem süreklilikleri hem de radikal değişimleri temsil etmektedir. Bu çalışma, yetmiş yılı aşkın Türkiye-Irak ilişkisinde, "nelerin değişmediğini" ve "nelerin değiştiğini" teorik perspektifle zenginleştirerek sistematik biçimde ortaya koymaya çalışmıştır.

1955 Bağdat Paktı'ndan 2025'e kadar, Türkiye'nin Irak politikasında "Kuzey Irak'taki Kürt sorunu" daima ön planda kalmıştır. 1955'te, Bağdat Paktı döneminde, bölgesel düzeyde Irak ve İran'da yaşanan Kürt ayaklanmaları Türkiye'yi endişelendirmiştir. Türkiye'de yaşayan Kürt nüfusun bu ayaklanmalardan etkilenmesi olasılığına karşılık Irak ile iyi komşuluk çerçevesinde ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. 1991 sonrasında Kuzey Irak'taki Kürt yapısının güçlenmesi, Türkiye'nin birincil güvenlik kaygısı haline gelmiştir. PKK'nın Kandil Dağları'nda konuşlanması, Kürt Bölgesel Yönetimi'nin fiilen özerkleşmesi ve 2003 sonrasında hukuki olarak tanınması, Türkiye'nin Irak politikasının merkezine Kuzey Irak'ı koymuştur. 70 yıllık süreçte, "Kuzey Irak'taki gelişmeler" değişmiş olsa da "Kuzey Irak'ın Türkiye'nin çıkarlarına etkisi" hiç dönem dışı kalmamıştır.

1955 Bağdat Paktı'ndan, 2003 Irak İşgaline kadar ve 2025'e kadar, Türkiye'nin temel stratejisinde "Batı ittifakı içinde yer alma" hiç değişmemiştir. Bağdat Paktı, NATO üyeliğini tamamlamak için oluşturulmuştur. Körfez Savaşı'nda, Özal hükümeti tüm tereddütlerine rağmen, sonuçta "ABD'nin tarafında" yer almıştır. Irak İşgalinde, 1 Mart Tezkeresi reddedilmiş olsa bile, 19 Mart'ta kısmi bir tezkere kabul edilerek, "Batı'dan tamamen kopuş" yapılmamıştır. Bu süreklilik, Türkiye'nin coğrafi konumundan, tarihsel seçiminden ve stratejik tercihten kaynaklanmaktadır. Türkiye, "Batı'dan uzaklaşmak" yerine, "Batı içinde daha güçlü konuma gelmek" stratejisini tercih etmiştir.

Türkiye, her dönemde Irak'ın "jeopolitik önemini" kavramış ve bu önem nedeniyle Irak'a müdahale etmek veya ilişkileri yönetmek istemiştir. 1950'lerde, Irak Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olan ve Türkiye'ye tarihsel olarak yakın bir bölge olarak

görülmüştür. 1990'larda, Kuzey Irak'ın coğrafi yakınlığı ve stratejik önemi, Türkiye'nin bölgesel rol oynamasını gerektirmiştir. 2003 sonrasında, Irak'ın komşu ülke olması, enerji kaynakları ve Kürt sorunu nedeniyle, Türkiye'nin en önemli bölgesel çıkarlarından biri kalmıştır. Bu "stratejik önem farkındalığı", Cumhuriyet'in kuruluşundan 2025'e kadar, devam eden bir sürekliliktir.

1955 Bağdat Paktı döneminde, Türkiye'nin Irak politikası "merkezi bir Irak hükümeti" ile ilişkiye dayanmaktaydı. İkili anlaşmalar, ittifaklar ve diplomatik ilişkiler, Bağdat'taki merkezi otoriteyle yürütülmektedir. 1958 Devrimi sonrasında bile, yeni Irak hükümeti ile ilişkiler yine merkezi düzeyde kalmıştır. Ancak, 1991 Körfez Savaşı sonrasında, Kuzey Irak'ta merkezi hükümetin kontrolü kaybolmuş ve Türkiye, "Kuzey Irak Kürt grupları" ile doğrudan ilişkiler kurmak zorunda kalmıştır. 2003 sonrasında, bu "çok aktörlü diplomasi" daha da derinleşmiş ve Türkiye, merkezi Irak hükümeti, IKBY, KDP, KYB gibi çeşitli aktörlerle aynı anda ilişkiler yürütmek durumunda kalmıştır. Bu değişim, Irak'ın parçalı hale gelmiş olmasının doğal sonucu olmuştur.

Özal dönemi (1983-1993), Türkiye'nin Irak politikasını karakterize eden temel hedef, "Ortadoğu'da ve Körfez'de masada yer almak" idi. Özal, Türkiye'nin sadece NATO'nun bir üyesi değil, aynı zamanda bölgesel bir güç aktörü olması gerektiğini savunmuştur. Körfez Savaşı, bu "masada yer alma" hedefinin bir uygulaması olmuştur. Ancak, 1990'ların sonu ve 2000'li yıllar itibaren, Özal'ın vefatı, Kemalist elitlerin geri dönüşü ve Irak'taki istikrarsızlığın derinleşmesi nedeniyle, Türkiye'nin stratejisi "masada yer alma" yerine "çatışmadan uzak durma" yönünde değişmiştir. 2003 Irak İşgalinde, tezkerenin reddedilmesi, özellikle de askeri elitlerin kararsız tutumu, bu "çatışmadan kaçınma" stratejisinin bir ifadesi olmuştur.

1990 Körfez Savaşı'nda, Türkiye'nin temel çıkarı, "Saddam Hüseyin'in genişlemeci hedefleri engellemek" olmuştur. Saddam'ın Kuveyt'i işgal etmesi, Türkiye için bir tehdit oluşturmuş ve Türkiye, ABD tarafında yer almıştır. Ancak, 2003 Irak İşgalinde, Türkiye'nin endişesi "Saddam Hüseyin'i devirmek" değil, "Irak'ın parçalanması ve Kuzey Irak'ta Kürt devletçiliğinin ortaya çıkması" olmuştur. Sade bir şekilde söylemek gerekirse, Türkiye'nin "düşman profili" değişmiştir: 1990'ların düşmanı "Saddam", 2000'li yılların düşmanı "Parçalanmış Irak'ta Kürt devletçiliği" olmuştur.

1955-1990'lar arasında, Türkiye'nin Irak politikası "Kemalist statükoculuk" tarafından belirlenmiştir. Var olan yapıyı koruma, aşırı müdahaleden kaçınma ve temkinli davranış, Türkiye'nin genel eğilimi olmuştur. Ancak, 2003 sonrası dönemde, Türkiye "parçalanmış Irak'a uyum sağlamak" zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Sonuç olarak, Türkiye, "IKBY ile ekonomik iş birliği" (enerji, ulaştırma), "Merkezi Irak hükümeti ile resmi ilişkiler", "PKK'ya karşı operasyonlar" gibi çeşitli stratejileri aynı anda yürütmeye başlamıştır. Bu "pragmatist çoklu strateji", eski Kemalist statükoculuktan oldukça farklıdır.

Neoklasik realizm açısından, süreklilikleri ve değişimleri anlamak, şu teorik sonuçlara ulaştırmaktadır:

Sonuç 1: Devletlerin bazı temel çıkarları (Kuzey Irak'taki güvenlik, Batı ittifakı) uzun vadede değişmez kalırken, bu çıkarları "gerçekleştirme yöntemleri" zamansal olarak değişebilmektedir. Bu, devlet davranışının "kısmen deterministik (sürekliliklerde) ancak kısmen de açık (değişimlerde)" olduğunu göstermektedir.

Sonuç 2: Yapısal dönüşümler (Irak'ın parçalanması gibi), devletleri "yeni stratejiler" geliştirmeye ve "eski alışkanlıklardan sapmaya" itebilmektedir. Ancak, bu "yeni stratejiler", yine de "temel çıkarlar" çerçevesinde gelişmektedir. Türkiye'nin "IKBY diplomasisi", yine de "Kuzey Irak'taki güvenlik kaygılarının" bir ifadesidir; bu, temel çıkarın değişmediğini, ancak "operasyonelleştirme şeklinin" değiştiğini göstermektedir.

Sonuç 3: Devletlerin dış politika "tercih seçenekleri", sadece sistemik koşullar tarafından değil, aynı zamanda "tarihsel yolbağımlılık" (path dependency) tarafından da belirlenmiştir. Türkiye, 1955'ten itibaren "Batı ittifakı içinde yer alma" seçimini yapmış ve bu seçimin "hafızası", sonraki dönemlerde Türkiye'nin seçim seçeneklerini daraltmıştır. 2003'te "Batı'dan tamamen kopuş" yapmak, bu "yolbağımlılık" nedeniyle daha az muhtemel hale gelmiştir.

Bu tez, Türkiye'nin Irak politikasını neoklasik realizm ve morfogenetik yaklaşım çerçevesinde analiz etmiş ve çeşitli bulguları ve teorik sınırları ortaya koymuştur. Ancak, her bilimsel çalışma gibi, bu tez de yeni araştırmalara yol açan sorular ve sınırlamalar içermektedir.

Bu tez, yalnızca Türkiye'nin Irak politikasına odaklanmıştır. Ancak, Irak bölgesinde birçok aktör vardır: İran, Suudi Arabistan, Suriye, ABD, Rusya, Avrupa devletleri vb. özellikle İran'ın Irak politikası, Türkiye'ninkinden radikal biçimde farklılık göstermektedir. İran, 1980-1988 İran-Irak Savaşı'ndan sonra, Irak'a yönelik çok daha müdahaleci bir politika izlemiştir. Irak devletinin parçalanmasıyla, İran Şii milisleri ve devlet dışı yapıları desteklemiştir. Türkiye ile İran'ın Irak politikalarının karşılaştırılması, neoklasik realizmin "farklı devletlerin benzer sistemik koşullara nasıl farklı yanıt verdiğini" gösterme kapasitesini ortaya koyacaktır.

Suudi Arabistan ve BAE gibi Körfez devletlerinin Irak politikaları, ekonomik kaynaklar, bölgesel güvenlik kaygıları ve coğrafi uzaklık açısından Türkiye'den oldukça farklıdır. Suudi Arabistan'ın 2015 yılında başlattığı Irak enerji yatırımları, Türkiye'nin IKBY enerji iş birliğinden farklı bir yaklaşım temsil etmektedir. Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin Irak politikalarının neoklasik realizm çerçevesinde analiz edilmesi, "petrol-çıkarları" gibi ekonomik faktörlerin dış politikada nasıl rol oynadığını gösterecektir.

Suriye iç savaşında Türkiye'nin tutumu, neoklasik realizm-morfogenetik çerçevesinde analiz edilmeye uygun başka bir vaka'dır. Suriye'nin 2011'de iç savaşa girmesi, Türkiye'nin temel güvenlik kaygılarını (PKK, terörle mücadele) tetiklemiş ve "Esad'a karşı muhalif grupları destekleme" politikasını ortaya çıkarmıştır. Ancak, 2015 sonrasında, Rusya'nın Ortadoğu'ya müdahale etmesiyle, Türkiye'nin Suriye politikası yeniden yapılanmıştır. Suriye örneği, "bölgesel güç dengeleri değiştiğinde devlet davranışının ne ölçüde uyum sağladığını" gösterecektir.

Bu tez, neoklasik realizmin "ideoloji, norm ve kimlik" faktörlerini yetersiz açıkladığını göstermiştir. Gelecek araştırmalarda, neoklasik realizm ile konstrüktivizmin (constructivism) kombinasyonu yapılmalıdır. Konstrüktivizm, sosyal yapıların ve kimlik yapılarının nasıl oluştuğunu ve değiştiğini açıklamada başarılıdır. Türkiye'nin Irak politikasında, "Müslüman kimliği", "İslam dayanışması" gibi normlar, "ekonomik rasyonalite" kadar önemli olabilmektedir. Bu normların nasıl "kamuoyu muhalefeti" organize ettiğini, neoklasik realizm tam açıklayamamaktadır. Konstrüktivizm ile kombinasyon, bu eksikliği tamamlayabilir.

Türkiye'nin Irak politikasında, "Türkiye Ortadoğu'nun bir parçası mı, yoksa Batı ittifakının bir parçası mı?" sorusu, Bağdat Paktı döneminden itibaren gözlemlenebilmektedir. AKP döneminde, "Osmanlı mirasına ve İslam kimliğine vurgu yapma" eğilimi, bu soruyu yeniden gündeme getirmiş ve eksen kayması tartışmaları yaşanmıştır. Türkiye'nin "bölgesel kimlik" inşası dış politika tercihlerini etkilemektedir. Gelecek araştırmalarda, "kimlik inşası" (identity construction) teorileri, neoklasik realizm ile kombinasyonda kullanılmalıdır.

Bu tez, makro-seviye analiz (T dönemleri, sistemik koşullar, ara değişkenler) ile çalışmıştır. Ancak, 1 Mart 2003 TBMM oturumunda "hangi konuşma kararları değiştirdi?", "hangi sosyal ağlar oylamayı etkiledi?" gibi mikro-seviye sorular cevapsız kalmıştır. Gelecek araştırmalarda sözlü tarih gibi yenilikçi yöntemler kullanılarak karar alıcıların bireysel motivasyonları, sosyal ilişkileri ve grup dinamikleri ortaya çıkarılmalıdır. Bu, morfojenetik yaklaşımın T2-T3 aşamasını "sosyal etkileşim" açısından zenginleştirecektir.

Türkiye'nin Irak politikasında, "ordu-sivil" çatışması, "hükümet-parlamento" çatışması ve "farklı bakanlıklar arasındaki anlaşmazlıklar" önemli rol oynamıştır. Gelecek araştırmalarda, örgütsel tarih (organizational history) ve kurumsal analiz (institutional analysis) yöntemleri kullanılarak, "organizasyonlar içinde nasıl karar alındığı" ortaya çıkarılmalıdır. Bu, "karar alıcı algıları" ara değişkenini daha derinlemesine anlamamıza yardımcı olacaktır.

Bu tez, 2003 Irak İşgalini analiz ederken, T4 dönemini kısaca işletmiştir. Ancak, 2003 sonrasında 20 yıl geçmiştir. Bu 20 yıl içinde, T4'in "uzun vadeli T1" haline gelip gelmediği ve yeni bir T2-T3-T4 döngüsünün ortaya çıkıp çıkmadığı araştırılmalıdır. Türkiye'nin IKBY ile "enerji ve ulaştırma" iş birlikleri (2010'lar), PKK'ya karşı sınır ötesi operasyonlar (2007-2020) ve Irak merkezi hükümetinin geri kazanma çabaları (2017-), T4'ün evrimini göstermektedir. 2020'lerde, "yeni bir T1 dönemine" girilip girilmediği sorgulanmalıdır.

Devlet davranışını bölgesel düzeyde analiz etme çabası, son yıllarda artmıştır. Türkiye'nin Irak politikası, "Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksi" içinde yer almaktadır. Gelecek araştırmalarda neoklasik realizmi "bölgesel düzey"e uyarlayan bir yaklaşım

geliştirilmelidir. Bu, "bölgesel aktörler arasındaki güç dengesi", "bölgesel tehditler" gibi faktörlerin, devlet davranışını nasıl etkilediğini gösterecektir.

Türkiye'nin Irak politikasının 1955 yılından 2025 yılına kadar olan 70 yıllık evrimini, neoklasik realizm ve morfogenetik yaklaşım çerçevesinde analiz etmek, uluslararası ilişkilerin ne kadar karmaşık ve çok katmanlı olduğunu göstermektedir. Bu tez, "devlet davranışı neden değişir?" sorusuna cevap vermeye çalışmış ve bu cevabı, sistemik baskılar ile iç filtreler arasındaki etkileşimde bulmuştur.

Karar alıcı algıları, stratejik kültür, devlet kapasitesi, devlet-toplum ilişkisi, güvenlik kaygıları ve ekonomik durum gibi ara değişkenler, sistemik baskıyı filtreleyen ve transforme eden mekanizmalardır. Bu ara değişkenler, devletin "hangi seçenekleri mümkün gördüğü" ve "nihai kararında nelerin rol oynadığı"nı belirlemektedir. Bağdat Paketi'nde Menderes hükümetinin güçlü sivil liderliği, kamuoyunun desteği ve ordu-sivil uyumu, hızlı ve net bir karar alınmasını sağlamıştır. Irak İşgalinde, AKP hükümetinin yeni oluşu, kamuoyunun masif muhalefeti ve TBMM'nin veto gücü, karmaşık ve belirsiz bir karar alınmasını sonuçlandırmıştır.

Morfogenetik yaklaşım, devlet davranışını "zaman içinde" görmemize olanak tanımıştır. T1-T2/T3-T4 aşamaları takip edilerek, her vakanın "öncesi koşulları", "sosyal etkileşim süreci" ve "sonrası yapısal dönüşümleri" ortaya çıkarılmıştır. 1955 Bağdat Paketi, Irak devletinin kurulup merkezi hükümet olarak yapılandırıldığı bir dönemde yapılmıştır. 1990-1991 Körfez Savaşı, Irak'ın parçalı hale geldiği bir dönemde yapılmıştır. 2003 Irak İşgali, Irak'ın tamamen parçalandığı bir dönemde yapılmıştır. Üç vaka, farklı T dönemlerini temsil etmekte ve Türkiye'nin Irak politikasının "yapısal evrimini" göstermektedir.

Bu tez, devletleri ne "mekanik" olarak görür (neorealizm), ne de "tamamen özgür" olarak görür (idealizm). Bunun yerine, devletleri "sınırlı özgürlüğe" sahip aktörler olarak görmektedir. Türkiye, 1955'te "Bağdat Paketi'na katılma" seçeneğini "özgürce" yapmış görünse de bu seçim "Sovyet tehdidi" sistemik koşulu tarafından kısıtlanmıştır. Türkiye, 2003'te "Irak işgaline muhalefet" seçeneğini "özgürce" yapmış görünse de bu seçim "kamuoyu muhalefeti" ve "TBMM veto gücü" tarafından kısıtlanmıştır. Ne "mutlak belirlenimcilik" (neorealizm) ne de "mutlak özgürlük" (idealizm), Türkiye'nin Irak

politikasını açıklamamaktadır. "Sınırlı özgürlük" içinde yapılan "rasyonel seçimler", gerçekçi bir açıklamadır.

Günümüzün demokratik devletlerinde, dış politika "karar alıcılar tarafından" yapılsa da bunlar "toplum tarafından" etkilenmektedir. 1955'te, Türk kamuoyunun siyasi bilinci şu anki kadar gelişkin değildi ve tezkereler kolayca onaylanmıştır. 2003'te, Türk kamuoyunun %90'ı savaşa karşı durmuş ve TBMM bu muhalefete yanıt vermiştir. Bu farklılık, "demokratikleşme ve sivil toplumun güçlenmesi" ile birlikte, devlet davranışının "toplumsal tarafından daha çok etkilenmeye başladığını" göstermektedir.

Neoklasik realizm ve morfogenetik yaklaşım, güçlü birer teorik araç olmakla birlikte, sınırları da bulunmaktadır. İdeoloji, norm ve kimlik faktörleri, "rasyonel tercih" çerçevesinin ötesinde kalmaktadır. Kamuoyunun "duyguları", "din hassasiyetleri", "ulusal kimliği" gibi faktörler, ekonomik hesaplamalar kadar önemli olabilir, ancak neoklasik realizm çerçevesinde tam açıklanamamaktadır. Gelecek araştırmalar, konstrüktivizm gibi yaklaşımlar ile kombinasyon yaparak, bu açıklanamayan "idealist" faktörleri teorik çerçeveye dahil etmelidir.

Bu tez, en basit ifadesiyle, şu mesajı sunmaktadır: Dış politika kararları, sadece sistemik koşullar tarafından belirlenmemektedir. İçten (kamuoyu, parlamento, karar alıcılar) ve dıştan (sistemik baskı, uluslararası olay) birçok faktör, devlet davranışını etkilemektedir. Bu faktörlerin "nasıl etkileşime girdiğini" ve "zaman içinde nasıl değiştiğini" anlamak, uluslararası ilişkileri daha gerçekçi ve kapsamlı bir şekilde anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Türkiye'nin Irak politikasının tarihi, bu karmaşıklığın mükemmel bir örneğidir. Aynı devlet (Türkiye), aynı bölge (Irak), ancak farklı zamanlar (1955, 1990, 2003), farklı sistemik koşullar (iki kutuplu - tek kutuplu), farklı ara değişkenler (kamuoyu, kapasite, güvenlik tehditleri) altında, radikal biçimde farklı kararlar almıştır. Bu farklılıklar, devlet davranışının "belirlenimci olmadığını" ancak "tamamen de açık olmadığını" göstermektedir. İşte bu "sınırlı özgürlük" kavrayışı, modern uluslararası ilişkilerin özünü oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Acheson, D. (1969). *Present at the creation: My years in the State Department*. W. W. Norton & Company.
- Ahmad, F. (1993). *The making of modern Turkey*. Routledge.
- Archer, M. S. (1995). *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge University Press.
- Archer, M. S. (2003). *Structure, Agency and the Internal Conversation*. Cambridge University Press.
- Armaoğlu, F. (1995). *20. yüzyıl siyasi tarihi: 1914-1995*. (Cilt 2). Alkım Yayınları.
- Bağcı, H. (2019). *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*. Orion Kitabevi.
- Balcı, A. (2013). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. Etkileşim Yayınları.
- Bayülken, Ü. H. (2010). Atatürk dönemi Türk dış politikasına genel bir bakış. İçinde B. Türkoğlu (Ed.), *Atatürk dönemi Türk dış politikası* (s. 3-46). Atatürk Araştırma Merkezi.
- Beach, D., & Pedersen, R. B. (2013). *Process-tracing methods: Foundations and guidelines*. University of Michigan Press.
- Berkes, N. (1998). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Bhaskar, R. (1979). *The possibility of naturalism: A philosophical critique of the contemporary human sciences*. Routledge.
- Biddle, S. (2004). *Military power: Explaining victory and defeat in modern battle*. Princeton University Press.
- Bila, F. (2007). *Ankara'da Irak Savaşları: Sivil Darbe Girişimi ve Gizli Belgelerde 1 Mart Tezkeresi*. Güncel Yayıncılık.
- Bloomfield, L. P., & Lepgold, J. (2000). *Controlling small wars: A strategy for the 1970s*. Syracuse University Press.
- Boratav, K. (1995). *İstanbul ve Anadolu'dan sınıf profilleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Boratav, K. (1995). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*. Gerçek Yayınları.

- Bowie, R. R., & Immerman, R. H. (1998). *Waging peace: How Eisenhower shaped an enduring Cold War strategy*. Oxford University Press.
- Bölme, S. M. (2012). *İncirlik Üssü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye*. İletişim Yayınları.
- Bölükbaşı, S. (2004). *The superpowers and the Third World: Turkish-American relations and Cyprus*. University Press of America.
- Bruinessen, M. van. (1992). *Agha, shaikh and state: The social and political structures of Kurdistan*. Zed Books.
- Bush, G. H. W. (1990). *Public papers of the Presidents of the United States: George Bush, 1990* (Vol. 2). U.S. Government Printing Office.
- Bush, G. H. W. (1991). *Public papers of the Presidents of the United States: George Bush, 1991* (Vol. 1). U.S. Government Printing Office.
- Carr, E. H. (1939). *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations*. Macmillan.
- Christensen, T. J. (1996). *Useful Adversaries: Grand Strategy, Domestic Mobilization, and Sino-American Conflict, 1947-1958*. Princeton University Press.
- Citino, R. J. (2002). *The quest for decisive victory: From stalemate to blitzkrieg in Europe, 1899-1940*. University Press of Kansas.
- Cohen, E. A. (Ed.). (1993). *Gulf War Air Power Survey: Volume I – Planning and command and control*. Department of the Air Force, United States Government Printing Office.
- Çevik, A. (2011). *Ortadoğu denkleminde Irak, Türkiye ve ABD*. Bengisu Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu*. Küre Yayınları.
- Degli Esposti, E. (2022). The Barzanis and the tribal system of the Kurdish borderland, 1914-1947. In S. Valter (Ed.), *The Kurdish response: The Barzani revolts and the formation of the KDP* (pp. 78-95). I.B. Tauris.
- Demirel, T. (2021). *Türkiye'nin uzun on yılı demokrat parti iktidarı ve 27 mayıs darbesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Deringil, S. (1989). *Turkish foreign policy during the Second World War: An 'active' neutrality*. Cambridge University Press.
- Dodge, T. (2012). *Iraq: From war to a new authoritarianism*. Routledge.
- Dueck, C. (2006). *Reluctant crusaders: Power, culture, and change in American grand strategy*. Princeton University Press.

- Dunne, T., & Schmidt, B. C. (2017). Realism. In J. Baylis, S. Smith, & P. Owens (Eds.), *The globalization of world politics: An introduction to international relations* (7th ed., pp. 103-117). Oxford University Press.
- Eagleton, W. (1963). *The Kurdish Republic of 1946*. Oxford University Press.
- Erdağ, R. (2025), *21'inci Yüzyılda Türkiye'nin Dış Politikası*. (4. Baskı). Kadim Yayınları.
- Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. Free Press.
- Gaddis, J. L. (2005). *Strategies of containment: A critical appraisal of American national security policy during the Cold War* (Rev. ed.). Oxford University Press.
- Gaddis, J. L. (2005). *The Cold War: A new history*. Penguin Books.
- Galbraith, P. (2007). *Irak'ın sonu: Ulus devletlerin çöküşü mü?* (M. M. İnceyan, Çev.). Doğan Kitap.
- Gönlübol, M. (1996). *Olaylarla Türk dış politikası (1919-1995)*. Siyasal Kitabevi.
- Gunter, M. M. (1997). *The Kurds and the future of Turkey*. St. Martin's Press.
- Gunter, M. M. (1999). *The Kurdish predicament in Iraq: A political analysis*. Palgrave Macmillan.
- Gunter, M. M. (2016). *The Kurds: A modern history*. Markus Wiener Publishers.
- Hale, W. (2000). *Turkish foreign policy, 1774-2000*. Frank Cass Publishers.
- Hale, W. (2002). *Turkey, the US and Iraq*. SOAS Middle East Issues.
- Hobbes, T. (1996). *Leviathan* (R. Tuck, Ed.). Cambridge University Press.
- Jentleson, B. W. (1992). *With friends like these: Reagan, Bush, and Saddam, 1982-1990*. W.W. Norton & Company.
- Jervis, R. (1976). *Perception and misperception in international politics*. Princeton University Press.
- Johnston, A. I. (1995). *Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History*. Princeton University Press.
- Jones, J. M. (1955). *The fifteen weeks (February 21-June 5, 1947)*. Harcourt, Brace and Company.
- Kakayi, F. (1994), *The Kurdish Parliament*. Hazelton Fran (Ed.), *Iraq since Gulf War: Prospects for Democracy*, London: Zed Books
- Katzenstein, P. J. (Ed.). (1978). *Between power and plenty: Foreign economic policies of advanced industrial states*. University of Wisconsin Press.

- Katzenstein, P. J. (Ed.). (1996). *The culture of national security: Norms and identity in world politics*. Columbia University Press.
- Kayalı, K. (2018). *Ordu ve siyaset: 27 Mayıs – 12 Mart* (7. b.). İletişim Yayınları.
- Kennan, G. F. (1992). *American diplomacy* (Expanded ed.). University of Chicago Press. (İlk baskı 1951)
- Kennedy, P. (2002). *The rise and fall of the great powers*. Vintage Books.
- Kepenek, Y. (1983). *Gelişimi, üretim yapısı ve sorunlarıyla Türkiye ekonomisi*. Beyda Basımevi.
- Keyder, Ç. (1987). *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development*. Verso.
- Khong, Y. F. (1992). *Analogies at war: Korea, Munich, Dien Bien Phu, and the Vietnam decisions of 1965*. Princeton University Press.
- Kinzer, S. (2003). *All the Shah's men: An American coup and the roots of Middle East terror*. John Wiley & Sons.
- Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*. Simon & Schuster.
- Kösebalaban, H. (2003). Ahmet Davutoğlu – Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (14), 213–215.
- Kramer, H. (2000). *A changing Turkey: The challenge to Europe and the United States*. Brookings Institution Press.
- Kuniholm, B. R. (1980). *The Origins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey, and Greece*. Princeton University Press.
- Kurki, M. (2008). *Causation in international relations: Reclaiming causal analysis*. Cambridge University Press.
- Leffler, M. P. (1992). *A preponderance of power: National security, the Truman administration, and the Cold War*. Stanford University Press.
- Lobell, S. E., Ripsman, N. M., & Taliaferro, J. W. (Eds.). (2009). *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Cambridge University Press.
- Machiavelli, N. (1998). *The Prince* (Q. Skinner & R. Price, Eds.). Cambridge University Press.
- Marcus, A. (2007). *Blood and belief: The PKK and the Kurdish fight for independence*. New York University Press.
- McDermott, R. (1998). *Risk-taking in international politics: Prospect theory in American foreign policy*. University of Michigan Press.
- McDowall, D. (2004). *A modern history of the Kurds* (3rd ed.). I.B. Tauris.

- McMahon, R. J. (2003). *The Cold War: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The tragedy of great power politics*. W. W. Norton & Company.
- Mearsheimer, J. J., & Walt, S. M. (2007). *The Israel lobby and U.S. foreign policy*. Farrar, Straus and Giroux.
- Milner, H. V. (1997). *Interests, institutions, and information: Domestic politics and international relations*. Princeton University Press.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Alfred A. Knopf.
- Mufti, M. (1998). *Daring and caution in Turkish strategic culture: Republic at risk*. Palgrave Macmillan.
- Niebuhr, R. (1932). *Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics and Politics*. Charles Scribner's Sons.
- Oliver, J.K. (2007). US Foreign Policy after 9/11: Context and Prospect. In: Miller, M.J., Stefanova, B. (eds) *The War on Terror in Comparative Perspective*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1007/978-0-230-59956-7_2
- Olson, R. (1996). *The Kurdish nationalist movement in the 1990s: Its impact on Turkey and the Middle East*. University Press of Kentucky.
- Oran, B. (2001). *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (Cilt 1, 1919-1980). İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2003). *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (Cilt 2). İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2012). *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (Cilt 3). İletişim Yayınları.
- Öymen, A. (2000). *Silahsız savaş: Bir mücadele sanatı olarak diplomasi*. Remzi Kitabevi.
- Öymen, A. (2007). *Öfkeli Yıllar*. Doğan Kitap.
- Özbudun, E. (2000). *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation*. Lynne Rienner Publishers.
- Podeh, E. (1999). *The Quest for Hegemony in the Arab World: The Struggle over the Baghdad Pact*. Brill.
- Porpora, D. V. (2015). *Reconstructing sociology: The critical realist approach*. Cambridge University Press.

- Ripsman, N. M. (2009). Neoclassical realism and domestic interest groups. In S. E. Lobell, N. M. Ripsman, & J. W. Taliaferro (Eds.), *Neoclassical realism, the state, and foreign policy* (pp. 170-193). Cambridge University Press.
- Ripsman, N. M., Taliaferro, J. W., & Lobell, S. E. (2016). *Neoclassical realist theory of international politics*. Oxford University Press.
- Robinson, P. (2002). *The CNN effect: The myth of news, foreign policy and intervention*. Routledge.
- Roosevelt, A. (1947). The Kurdish Republic of Mahabad. In G. Chaliand (Ed.), *A people without a country: The Kurds and Kurdistan* (pp. 135-152). Zed Press.
- Rostow, W. W. (1982). *Europe after Stalin: Eisenhower's three decisions of March 11, 1953*. University of Texas Press.
- Sarı Ertem, H. (2015). Kuzey Irak'tan "Irak Kürdistanı"na: Ankara-Erbil ilişkilerindeki dönüşümün siyasi ve ekonomik temelleri. In Ö. Z. Oktav & H. Sarı Ertem (Eds.), *2000'li yıllarda Türk dış politikası: Fırsatlar, riskler ve krizler* (pp. 293-330). Nobel Yayıncılık.
- Schweller, R. L. (1998). *Deadly imbalances: Tripolarity and Hitler's strategy of world conquest*. Columbia University Press.
- Schweller, R. L. (2006). *Unanswered threats: Political constraints on the balance of power*. Princeton University Press.
- Sick, G. G. (1989). *All fall down: America's tragic encounter with Iran*. Random House.
- Skocpol, T. (1985). *Bringing the State Back In*. Cambridge University Press.
- Snyder, J. (1991). **Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition**. Cornell University Press.
- Sterling-Folker, J. (2009). Neoclassical realism and identity: Peril despite profit across the Taiwan Strait. In S. E. Lobell, N. M. Ripsman, & J. W. Taliaferro (Eds.), *Neoclassical realism, the state, and foreign policy* (pp. 99-138). Cambridge University Press.
- Stones, R. (2005). *Structuration theory*. Palgrave Macmillan.
- Şahbenderoğlu, V. (2019). *1 Mart Tezkeresi: Türkiye-ABD İlişkileri ve Ortadoğu*. Dorion Yayınları.
- Şener, B. (2013). *Türk dış politikasında güç kullanma seçeneği (1923-2010)*. Barış Kitabevi.
- Thucydides. (1972). *History of the Peloponnesian War* (R. Warner, Trans.). Penguin Books.

- Tilly, C. (1992). *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992*. Blackwell.
- Torumtay, N. (1993). *Orgeneral Necip Torumtay'ın anıları*. Milliyet Yayınları.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. McGraw-Hill.
- Weisband, E. (1973). *Turkish foreign policy, 1943-1945: Small state diplomacy and great power politics*. Princeton University Press.
- White, P. (2001). *Primitive rebels or revolutionary modernisers? The Kurdish national movement in Turkey*. Zed Books.
- Wight, C. (2006). *Agents, structures and international relations: Politics as ontology*. Cambridge University Press.
- Wohlforth, W. C. (1993). *The elusive balance: Power and perceptions during the Cold War*. Cornell University Press.
- Wohlforth, W. C. (2008). Realism. In C. Reus-Smit & D. Snidal (Eds.), *The Oxford handbook of international relations* (pp. 131–149). Oxford University Press.
- Yaqub, S. (2004). *Containing Arab nationalism: The Eisenhower doctrine and the Middle East*. The University of North Carolina Press.
- Yavuz, M. H. (2009). *Secularism and Muslim democracy in Turkey*. Cambridge University Press.
- Yergin, D. (1991). *The prize: The epic quest for oil, money & power*. Simon & Schuster.
- Yeşilbursa, B. K. (2005). *The Baghdad Pact Anglo-American defence policies in the Middle East, 1950–1959*. Frank Cass.
- Yeşilbursa, B. K. (2019). *Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu savunma politikaları*. VakıfBank Kültür Yayınları.
- Yetkin, M. (2004). *Tezkere – Irak Krizinin Gerçek Öyküsü*. Remzi Kitabevi.
- Yetkin, M. (2017). *İyi günler Bay Başkan: Türkiye-ABD ilişkilerinde kritik yıllar*. Doğan Kitap.
- Zakaria, F. (1998). *From wealth to power: The unusual origins of America's world role*. Princeton University Press.

Sürekli Yayınlar

- Ahmad, F. (1993). The Transition to Democracy in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 29(4), 108-130.
- Akçay, E. Y., & Turan, İ. (2020). Butterfly effect in Turkey-European Union relations: Turkey's candidacy process. *MANAS Journal of Social Studies*, 9(3), 1539-1554.
- Akhmetov, T. (2018). Strategic culture of Turkey. *Journal of Social Sciences*, 17(2), 453-470.
- Aknur, M. (2013). Civil-military relations during the AK Party era: Major developments and challenges. *Insight Turkey*, 15(4), 131–150. <https://www.insightturkey.com>
- Altunışık, M. B. (2007). Turkey's security culture and policy towards Iraq. *Perceptions*, Spring 2007. 69-88.
- Armaoğlu, F. (1995). (Amerikan Belgeleri ile) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paketi'ne 1951 - 1955. *Belleten*, 59(), 189-236. <https://doi.org/10.37879/belleten.1995.189>
- Ataman, M. (2003). Özalist dış politika: Aktif ve rasyonel bir anlayış. *Bilgi Dergisi*, (7), 49–64.
- Avcı, O. (2015). Mehmet Fuat Köprülü'nün Dışişleri Bakanlığı. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 75-97.
- Aydın, M. (2003). Securitization of history and geography: Understanding security in Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, 3(2), 163-184.
- Aydın, M. (2003). Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Period. *Middle Eastern Studies*, 39(1), 98-125.
- Bagdonas, A. (2008). The Roots of Turkish Nationalism: A Historical Overview. *Journal of Eastern European Studies*, 12-20.
- Balcı, A., & Madakbaş Güler, E. (2018). Turgut Özal Dış Politikası: Amerikan Düzeninde Yeniden Konumlanma ve Otonomi Arayışı. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 15(55), 77-98.
- Balcı, M. (2018). Demokrat Parti'yi İktidara Taşıyan Seçim Sistemi, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (2), 691-700.
- Balci, A., Kardaş, T., Ediz, İ., & Turan, Y. (2018). War Decision and Neoclassical Realism: The Entry of the Ottoman Empire into the First World War. *War in History*, 27(4), 643-669. <https://doi.org/10.1177/0968344518789707> (Original work published 2020)
- Barnett, M., & Duvall, R. (2005). Power in International Politics. *International Organization*, 59(1), 39–75. <https://doi.org/10.1017/S0020818305050010>

- Baum, M. A., & Potter, P. B. K. (2008). The relationships between mass media, public opinion, and foreign policy: Toward a theoretical synthesis. *Annual Review of Political Science*, 11, 39-65.
- Baykal, Ö. (2017). Turgut Özal dönemi dış politika. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 6(1), 55-120.
- Berger, T. U. (1998). Cultures of Antimilitarism: National Security in Germany and Japan. *Johns Hopkins University Press*, 6-30.
- Bostancı, M. & Karaca, E. (2018). Bağdat Paktı'na Etkisi Bakımından 1958 Irak Askeri Darbesi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14 (27), 123-153.
- Bostancı, M. (2013). Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı. *Gazi Akademik Bakış*, 7(13), 171-184.
- Byman, D. (2008). An Autopsy of the Iraq Debacle: Policy Failure or Bridge Too Far? *Security Studies*, 17(4), 599-643.
<https://doi.org/10.1080/09636410802507974>
- Carkoglu, A. (2002). Turkey's November 2002 elections: A new beginning? *Middle East Review of International Affairs (MERIA)*, 6(4), 1-15.
- Carlsnaes, W. (1992). The Agency-structure problem in foreign policy analysis. *International Studies Quarterly*, 36 (3), 245-270.
- Cihad, C.(2014). Fuad Köprülü Ve Türk Tarihinde Kökenler, Süreklilik, Dış Tesir ve Hususi Tekâmül. *Journal of Turkish Studies*, 9(7), 233-259.
- Cornell, S. E. (2001). The Kurdish question in Turkish politics. *Orbis*, 45(1), 56-78.
- Çaha, Ö. (2003). Turkish election of November 2002 and the rise of "moderate" political Islam. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 2(1), 95-130.
- Çakır, H., & Yavalar, D. E. (2017). Demokrat Parti İktidarı ve Basın. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6(3), 257-270.
- Çelenk, F., & Deniz, E. (2016). Political Hegemony and Media in Turkey. *European Journal of Communication Studies*, 5-15.
- Çokoğullar, E. (2021). 2002-2012 Dönemi'nde Türkiye'de Siyasal Alan, Din ve Özgürlük. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 17-33.
<https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2021.7.2.02>
- Deringil, S. (1989). Turkish Foreign Policy during World War II. *Middle Eastern Studies*, 98-135.
- Dernek, Z. (2006). Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-12.

- Dueck, C. (2006). Ideas and alternatives in American grand strategy, 2000–2004. *Review of International Studies*, 32(4), 511-535.
- Elman, C. (1996). Horses for courses: Why not neorealist theories of foreign policy? *Security Studies*, 6(1), 7–53. <https://doi.org/10.1080/09636419608429297>
- Erdağ, R. (2013), “Türkiye'nin Stratejik Kültürü ve Dış Politikada Yansıması", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1). 47-70.
- Fukuyama, F. (1989). The end of history? *The National Interest*, 16, 3-18.
- Gaddis, J. L, & Nitze, P. (1980). NSC 68 and the Soviet Threat Reconsidered. *International Security*, 4(4), 164–176. <https://doi.org/10.2307/2626672>
- Gasiorowski, M. J. (1987). The 1953 Coup D'Etat in Iran. *International Journal of Middle East Studies*, 19(3), 261–286. <https://doi.org/10.1017/S0020743800056737>
- Gözen, R. (1995). Operation Provide Comfort: Origins And Objectives. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50(03). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001855
- Güçlü, Y. (2000). The Basic Principles and Practices of the Turkish Foreign Policy Under Atatürk. *Belleten*, 64(241), 949-968. <https://doi.org/10.37879/belleten.2000.949>
- Hickok, M. (2000). The Gap Between Turkish Strategy and Military Modernization. *Journal of Military Studies*, 68-80.
- Ikenberry, G. J. (2002). America's imperial ambition. *Foreign Affairs*, 81(5), 44-60.
- Johnston, A. I. (1995). Thinking about strategic culture. *International Security*, 19(4), 32-64.
- Kalaycı, R. (2019). Agent-structure relations in foreign policy: An analysis of Turkey-Syria relations during the Arab Spring on a dynamic foreign policy analysis model. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 533-553.
- Karagöl, E. T. (2013). The Turkish economy during the Justice and Development Party decade. *Insight Turkey*, 15(4), 115–129. <https://www.insightturkey.com>
- Karpat, K. H. (1959). The Social and Political Structure of the Peasant Family in Turkey. *The Middle East Journal*, 298-325.
- Kaya, E., & Elif, A. (2010). Demokrat parti döneminde basın–iktidar ilişkileri. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 0(39), 93-118.
- Khol, R. (2005). *US National Security Strategy*. *Czech Journal of International Relations*, 40(1).

- Kibaroğlu, M. (2004). Good for the Shah, banned for the mullahs: The West and Iran's quest for nuclear power. *Middle East Journal*, 60(2), 207-232.
- Kibaroğlu, M. (2004). Turkey and Operation Provide Comfort. *Turkish Studies*, 5(1), 311-328.
- King, A. (1999). Against structure: a critique of morphogenetic social theory. *The Editorial Board of the Sociological Review*, 47 (2), 199-227.
- Kirdiş, E. (2015). The Role of Foreign Policy in Constructing the Party Identity of the Turkish Justice and Development Party (AKP). *Turkish Studies*, 16(2), 178–194. <https://doi.org/10.1080/14683849.2015.1044444>
- Knio, K. (2013). Structure, Agency And Hezbollah: a Morphogenetic View. *Third World Quarterly*, 34(5), 856–872. <http://www.jstor.org/stable/42002161>
- Krauthammer, C. (1990). The unipolar moment. *Foreign Affairs*, 70(1), 23-33.
- Krauthammer, C. (1990/1991). The unipolar moment. *Foreign Affairs*, 70(1), 23-33.
- Krauthammer, C. (2002). The unipolar moment revisited. *The National Interest*, 70, 5-17.
- Kurt, H. (2021). The Times Gazetesinde Gorbaçov'un Glasnost ile Perestroyka Politikalarını Uygulaması. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8(4), 1350-1381.
- Kutlay, M. (2021). Turkish foreign policy in a post-western order: Strategic autonomy or new forms of dependency? *International Affairs*, 97(4), 1085-1104.
- Lantis, J. (2002). The Moral Imperative of Force: The Evolution of German Strategic Culture in Kosovo. *Comparative Strategy*, 21(1), 21–46. <https://doi.org/10.1080/014959302317350864>
- Layne, C. (1993). The unipolar illusion: Why new great powers will rise. *International Security*, 17(4), 5-51.
- Legro, J. W., & Moravcsik, A. (1999). Is anybody still a realist? *International Security*, 24(2), 5–55. <https://doi.org/10.1162/016228899560130>
- Levy, J. S. (1997). Prospect theory, rational choice, and international relations. *International Studies Quarterly*, 41(1), 87-112.
- Lieber, R. J. (2002). The Bush National Security Strategy. *Foreign Policy Analysis*, 7(1), 32-37.
- Macovei, M. (2009). *Growth and economic crises in Turkey: Leaving behind a turbulent past?* European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs. European Economy — Economic Papers, (386). https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication16004_en.pdf

- Nagan, W. P., & Hammer, C. (2004). *The new Bush national security doctrine and the rule of law. Berkeley Journal of International Law*, 22(375).
- Oran, B. (1996). Kalkık Horoz: Çekiş Güç ve Kürt Devleti. *Avrasya Dosyası*, 3(1). 155-172.
- Öniş, Z. (1997). The political economy of Islamic resurgence in Turkey: The rise of the Welfare Party in perspective. *Third World Quarterly*, 18(4), 743-766.
- Özbudun, E. (2006). From political Islam to conservative democracy: The case of the Justice and Development Party in Turkey. *South European Society and Politics*, 11(3-4), 543-557.
- Özer, A. (2014). Economic Growth and Development in Turkey (1950-1960). *Turkish Studies Review*, 428-435.
- Özlü, H. (2019). Türkiye’de Savunma Sanayi Gelişim Tarihi İçinde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumunun Kuruluş Dönemi Faaliyetlerinin Analizi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 18 (1), 177-216.
- Palabıyık, M. S. (2016). Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak kuramları açısından bir inceleme. *Ortadoğu Etütleri*, 2(1), 147–179.
- Patomäki, H. (2002). From East to West: Emergent Global Philosophies — Beginnings of the End of Western Dominance? Emergent Global Philosophies — Beginnings of the End of Western Dominance? *Theory, Culture & Society*, 19(3), 89-111. <https://doi.org/10.1177/026327602401081549> (Original work published 2002)
- Posen, B. R. (2013). Pull back: The case for a less activist foreign policy. *Foreign Affairs*, 92(1), 116-128.
- Rathbun, B. (2008). A rose by any other name: Neoclassical realism as the logical and necessary extension of structural realism. *Security Studies*, 17(2), 294–321. <https://doi.org/10.1080/09636410802098917>
- Record, J. (2003). Bounding the global war on terrorism. *Strategic Studies Institute*, 1-35.
- Risse-Kappen, T. (1991). Public opinion, domestic structure, and foreign policy in liberal democracies. *World Politics*, 43(4), 479-512.
- Robinson, R. D. (1958). Turkey’s agrarian revolution and the problem of urbanization. *Public Opinion Quarterly*, 22(3), 397-405. <https://www.jstor.org/stable/2746349>
- Rose, G. (1998). Neoclassical realism and theories of foreign policy. *World Politics*, 51(1), 144-172.

- Russett, B. (2005). Bushwhacking the Democratic Peace. *International Studies Perspectives*, 6(4), 395–408. <http://www.jstor.org/stable/44218425>
- Saidin, M. I. (2022). Twenty years post-Iraq: Neoconservatism from the ethereal to the practical. *Journal of Global Security Studies*, 7(3), 1-15.
- Saidin, M. I. S. (2022). US foreign policy, neo-conservatism and the Iraq war (2003-2011): Critical reviews of factors and rationales. *Cogent Arts & Humanities*, 9(1). <https://doi.org/10.1080/23311983.2022.2111829>
- Satterthwaite, J. C. (1972). The Truman Doctrine: Turkey. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 401, 74–84. <http://www.jstor.org/stable/1039114>
- Schweller, R. L. (2004). The Strategies of a Rising China. *Journal of Strategic Studies*, 170-185.
- Schweller, R. L. (2004). Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing. *International Security*, 29(2), 159–201.
- Sick, G. (1989). Trial by error: Reflections on the Iran-Iraq War. *Middle East Journal*, 43(2), 230-245.
- Solak, Y., & Karataş, M. (2025). Türkiye'nin Koalisyonlu Yılları (1991-2002). 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 14(41), 305-322.
- Somer, M. (2007). Moderate Islam and secularist opposition in Turkey: Implications for the world, Muslims and secular democracy. *Third World Quarterly*, 28(7), 1271-1289.
- Soysal, İ. (1991). 1955 Bağdat Paktı. *Belleten*, 55(212), 179-238.
- Soysal, İ. (1991). Türkiye'nin siyasal andlaşmaları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 46(1), 156-170.
- Taliaferro, J. W. (2006). State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State. *Security Studies*, 15(3), 464-495.
- Tokdemir, Efe, Melike Metintaş, and Seçkin Köstem. (2025). A Multi-Dimensional Evaluation of Turkish Public Opinion towards the United States. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace* (14)1, 83-106. <https://doi.org/10.20991/allazimuth.1548836>
- Türkmen, M. (2021). 1 Mart Tezkeresi Bağlamında Türkiye'nin Irak Politikası. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 185-212.
- Uslu, N., Toprak, M., Dogan, I., & Ersoy, G. (2005). Turkish public opinion toward the United States in the context of the Iraq question. *Middle East Review of International Affairs*, 9(3), 75-103.

- Waltz, K. N. (1993). The Emerging Structure of International Politics. *International Security*, 18(2), 44–79. <https://doi.org/10.2307/2539097>
- Weisband, E. (1973). Turkish Foreign Policy during World War II. *Turkish Studies*, 145-180.
- Wohlforth, W. C. (1999). The Stability of a Unipolar World. *International Security*, 24(1), 5-41.
- Yeşilbursa, B. K. (2011). Bağdat Paktı, Tarihin peşinde. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6, 85-100.
- Yeşilbursa, B. K. (2025). The Kurdish Question in Iraq (1958-1963). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 1296-1324.
- Yetim, M., & Dinc, C. (2012). Transformation of Turkish Foreign Policy Toward the Middle East: From Non-Involvement to a Leading Role. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 11(1), 67-84.

Diğer Yayınlar

- ABD Savunma Bakanlığı. (2002). The National Security Strategy of the United States of America.
- Association of the United States Army (AUSA). (2002). *The National Security Strategy 2002: Analysis*. <https://www.ausa.org>
- Avrupa Birliği Başkanlığı. (2022). Gümrük Birliği. https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html
- Avrupa Birliği Başkanlığı. (2024). *Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi*. https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html
- Aydın, M. (2004). Turkish foreign policy framework and analysis. SAM Papers 1/2004.
- BBC Türkçe. (2013, 2 Temmuz). 28 Şubat Davası'nın gerekçeli kararı. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44705968>
- BBC. (2003, Nisan 9). *US troops enter Baghdad*. <https://www.bbc.com/news/world>
- Bildirici, F. (2021, 13 Nisan). *Yıldırım Akbulut: Turgut Özal'a direnip Körfez Savaşı'na asker göndermesini engelleyen isim*. <https://www.farukbildirici.com/2021/04/14/yildirim-akbulut-turgut-ozala-direnip-korfez-savasina-asker-gondermesini-engelleyen-isim/>
- Brookings Institution. (2002). *The new national security strategy and preemption*. <https://www.brookings.edu/articles/the-new-national-security-strategy-and-preemption/>
- Brookings Institution. (2016). *Why neoconservatism still matters*. <https://www.brookings.edu/articles/why-neoconservatism-still-matters/>
- Bush, G. W. (2001). *Authorization for Use of Military Force* (Public Law 107-40). U.S. Congress.
- Bush, G. W. (2001, September 20). *Address to a joint session of Congress*. George W. Bush Presidential Library. <https://www.georgewbushlibrary.gov>
- Bush, G. W. (2002, June 1). *West Point commencement speech*. The White House Archives.
- Carnegie Endowment. (2002). *The Bush Doctrine*. <https://carnegieendowment.org/posts/2002/10/the-bush-doctrine>
- Celasun, O. (1998). *The 1994 currency crisis in Turkey* (Working Paper). The World Bank Development Research Group. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=615008
- Cemal, H. (1985, Şubat 4). Özal'ın Davos'ta söyledikleri... *Cumhuriyet*, 8.

- Churchill, W. (1946, March 5). *The sinews of peace* [Speech transcript]. International Churchill Society. <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/>
- Council on Foreign Relations. (2021). *The global war on terror*. <https://www.cfr.org>
- Cömert, H., & Yeldan, E. (2018). *A tale of three crises in Turkey: 1994, 2001 and 2008–09* (ERC Working Papers in Economics, 18/09). Middle East Technical University, Economic Research Center. <https://erc.metu.edu.tr/en/system/files/menu/series18/1809.pdf>
- METU. (2005). *Developments in northern Iraq and Turkish-Iraqi relations* [Araştırma Raporu]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi. <https://open.metu.edu.tr>
- Cumhuriyet. (1990, 3 Ağustos). Türkiye'nin Körfez politikası. *Cumhuriyet*, s. 1, 3.
- Daily Sabah. (2016, February 14). *Ex-minister reveals why Turkish parliament voted 'no' to participation in Iraq war*. <https://www.dailysabah.com/politics/2016/02/15/ex-minister-reveals-why-turkish-parliament-voted-no-to-participation-in-iraq-war>
- Dulles, J. F. (1954, January 12). *Speech at the Council on Foreign Relations*. [Transcript]. Council on Foreign Relations Archive.
- DW Türkçe. (2025, 9 Temmuz). *Dünden bugüne PKK: Geçen 47 yılda neler yaşandı?* <https://www.dw.com/tr/>
- Encyclopaedia Britannica. (2025, November 8). *Mikhail Gorbachev*. In Encyclopaedia Britannica. Retrieved November 18, 2025, from <https://www.britannica.com/biography/Mikhail-Gorbachev>
- European Commission. (2025). EU trade relations with Türkiye. https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/turkiye_en
- European Council. (1999, December 10-11). *Presidency conclusions: Helsinki European Council*. European Union. https://www.europarl.europa.eu/summits/hel1_en.htm
- FRUS (Foreign Relations of the United States). (1955-1957). *Foreign Relations of the United States, 1955-1957: Middle East Region*. U.S. Government Publishing Office.
- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. (1946). *Doğu bölgesindeki geçmiş isyanlar ve sosyo-politik dinamikler*. Genelkurmay Basımevi.
- Gül, A. (2025). *Cumhurbaşkanı Abdullah Gül: Biyografi*. <http://www.abdullahgul.gen.tr/sayfa/cumhurbaskani/biyografi/>

- H.R. 3622. (1986). 99th Congress Goldwater-Nichols Department of Defense Reorganization Act <https://www.congress.gov/bill/99th-congress/house-bill/3622/text>
- Human Rights Watch. (2003, March 5). *Turkey and war in Iraq: Avoiding past patterns of violation.* https://www.hrw.org/legacy/background/eca/turkey/turkey_violations.htm
- Hürriyet, (2002, 17 Aralık). Erdoğan: Kopenhag Kriterleri Ankara kriterleri olacak. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-kopenhag-kriterleri-ankara-kriterleri-olacak-38439308>
- Hürriyet. (1990, 13 Ağustos). TBMM'de Körfez tartışması. *Hürriyet*, s. 2-3.
- Hürriyet. (1990, 5 Ağustos). Özal'ın Körfez stratejisi. *Hürriyet*, s. 1-2.
- International Crisis Group. (2008). *Iraq's civil war, the Sadrists and the surge*. Crisis Group Middle East Report.
- IWM (Imperial War Museums). (2025). *Operation Desert Storm: The aftermath of the Gulf War*. <https://www.iwm.org.uk/history/operation-desert-storm-the-aftermath-of-the-gulf-war>
- İktisadi Kalkınma Vakfı (IKV). (2015). *Gümrük Birliği revizyonu*. İKV. <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=888>
- Kayalan, F. (2021). 1955 Bağdat Paketi öncesinde Antalya milletvekili Burhanettin Onat'ın Irak seyahati ile ilgili Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği rapor (1954). *Middle East International Conference on Contemporary Scientific Studies*, 2(), 349-358.
- Korkmaz, E. (2017). Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş ve Aşiretlerin Siyasi Tavrıları (Hakkâri Örneği), Türkiye'de Aşiret Gerçeği Sempozyumu Bildirileri Kitabı, Yayına Haz. Suvat Parin, Bağlam Yayıncılık, Şubat 2019, s.248-261.
- Koru, F. (2017, 22 Eylül). *İki defa başaramadılar, umarım bu defa da savaştan uzak dururuz.* <http://fehmi.koru.com/iki-defa-basaramadilar-umarim-defa-da-savastan-uzak-dururuz/>
- Krueger, A. O. (1974). *Foreign trade regimes and economic development: Turkey*. National Bureau of Economic Research.
- Lindgaard, J., Wessel, A. U., & Stokholm Banke, C. F. (2018). *Turkey in European discourse: Religion, identity, and modernity* (FEUTURE Online Paper No. 19). University of Cologne.
- LSE (London School of Economics). (2011). *Turkey's global strategy: Turkey and Iraq*. <https://eprints.lse.ac.uk>

- Marshall Plan Data. (1952). Marshall Plan Aid to Turkey: Economic Assistance 1948-1952. *European Cooperation Administration*.
- McBride, J. (2021, August 31). *How 9/11 reshaped foreign policy*. Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/timeline/how-911-reshaped-foreign-policy>
- MERIP (Middle East Research and Information Project). (1989). Turkey and US Strategy in the Age of Glasnost. *MERIP Reports*, 1-20.
- MERIP (Middle East Research and Information Project). (2020). *The enduring lessons of the Iraq sanctions*. <https://www.merip.org>
- METU Report. (2018). *A tale of three crises in Turkey: 1994, 2001 and 2008-09*. Middle East Technical University. <https://erc.metu.edu.tr>
- Milliyet. (1955, 25 Şubat). Bağdat Paktı İmzalandı: Türkiye Ortadoğu'da Barışın Bekçisi Oldu. *Milliyet*, s.1.
- Milliyet. (1990, 13 Ağustos). Meclis kapalı oturumda Körfez kararı aldı. *Milliyet*, s. 2.
- Milliyet. (1991, 6 Ağustos). Irak ambargosu ve Türkiye ekonomisi. *Milliyet*, s. 2-3.
- National Security Strategy (NSS). (2002). *The national security strategy of the United States of America*. The White House. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov>
- NATO. (2025). *Collective defence - Article 5*. <https://www.nato.int/en/what-we-do/introduction-to-nato/collective-defence-and-article-5>
- New York Times. (1990, 25 Temmuz). *Bush and Özal discuss Gulf crisis*. New York Times.
- Office of the Historian, U.S. Department of State. (1952, October 24). *Memorandum of conversation, by the Ambassador in Turkey (McGhee), in Foreign Relations of the United States, 1952-1954, Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean, Vol. VIII (Document 468)*. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v08/d468>
- Öğür, B., Baykal, Z., & Balcı, A. (2014, Ağustos). *Kuzey Irak – Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği*. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORMER), Sakarya Üniversitesi. Rapor No. 2014/01.
- Özal, T. (1991). *Türkiye'nin yüzyılı*. Milliyet Yayınları.
- Park, B. (2000). Turkey's European Union candidacy: From Luxembourg to Helsinki to Ankara? *International Studies Association 41st Annual Convention*, Los Angeles, CA. CIAO. <https://ciaotest.cc.columbia.edu/isa/pab01/>
- Politikadam. (2021, 13 Nisan). *Akbulut'un bilinmeyen savaş hamlesi*. <https://www.politikadam.com/akbulut-un-bilinmeyen-savas-hamlesi/736/>

- Powell, C. (2003, February 5). *Remarks to the United Nations Security Council*. U.S. Department of State.
- Sarıbrahimoğlu, L. (2009, August 5). *Davutoglu promoting "strategic depth" in Turkish foreign policy*. Eurasia Daily Monitor. <https://jamestown.org/davutoglu-promoting-strategic-depth-in-turkish-foreign-policy/>
- Satana, N. S. (2022, October 18). *The New Civil-Military Relations in Turkey*. Middle East Institute. <https://www.mei.edu/publications/new-civil-military-relations-turkey>
- Serbestiyet. (2018, 4 Aralık). *"Merhaba George, nasılsın?"* <https://serbestiyet.com/yazarlar/hasan-lok/merhaba-george-nasilsin-7023/>
- Silverman, R. (2016, November 1). *The applause last time: Ali Dayı and Turkey's pro-government media in 1955*. Reuben Silverman's Blog. <https://reubensilverman.wordpress.com/2016/11/01/the-applause-last-time-ali-dayi-and-turkeys-pro-government-media-in-1955/>
- Snyder, J. L. (1977). *The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations*. RAND Corporation.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, Diplomasi Akademisi. (1991). *1990–2 dönemi: Tarihçe*. Dışişleri Eğitim Merkezi. <https://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1990-2.pdf>
- TBMM Tutanak Dergisi. (1955). *Tutanak Dergisi: Bağdat Pakı Görüşmeleri*. İkinci Dönem, 47. Toplantı, 1-50.
- TBMM Tutanak Dergisi. (1990, 12 Ağustos). *18. Dönem, 56. Birleşim*. Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- The White House. (1990). *National Security Strategy of the United States, 1990*. U.S. Government Printing Office.
- The White House. (1991). *National Security Strategy of the United States, 1991*. U.S. Government Printing Office.
- The White House. (2002). *National Security Strategy of the United States, 1991*. U.S. Government Printing Office.
- The White House. (2006). *The national security strategy of the United States of America*. The White House. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2006/>
- TNI (Transnational Institute). (2023). *How to kill an entire country: Iraq sanctions*. <https://www.tni.org>
- Truman, H. S. (1947, March 12). *Address of the President to Congress, recommending assistance to Greece and Turkey* [Speech transcript]. The American Presidency Project. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-the-congress-recommending-assistance-greece-and-turkey>

- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Başlangıç bölümü*. Resmî Gazete. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
- U.S. State Department Archives. (1950). NSC-68: Report to the President Pursuant to the President's Directive of January 31, 1950. *Declassified Documents*.
- UNDESA (UN Department of Economic and Social Affairs). (2003). *Iraq economic indicators 1990-2003*. United Nations.
- United Nations Security Council. (1991, April 5). *Resolution 688 (1991)* [Iraq]. UN Doc. S/RES/688. <https://digitallibrary.un.org/record/110659>
- United States Air Force Historical Support Division. (t.y.). *1991 – Operation Provide Comfort and Northern Watch*. Air Force History & Museums Program.
- UNSC Resolution 661. (1990). *Sanctions against Iraq*. United Nations Security Council.
- UNSC Resolution 687. (1991). *Ceasefire and disarmament of Iraq*. United Nations Security Council.
- VOA (Voice of America). (2003, February 3). *Turkey's top leaders shift policy, support possible war against Iraq*. <https://www.voanews.com/a/a-13-a-2003-02-04-16-turkey-s-67597562/389660.html>
- Washington Institute. (2007). *Turkish troops in northern Iraq?* <https://www.washingtoninstitute.org>
- World Bank (1982). *World development report 1982 (English)*. World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/948041468152100530>
- Yeni Şafak. (2002, Aralık 6). Savaşa hayır. *Yeni Şafak*.
- Yeni Şafak. (2019, May 3). 1 Mart tezkeresini Yeni Şafak engelledi. *Yeni Şafak*. <https://www.yenisafak.com/hayat/1-mart-tezkeresiniyeni-safak-engelledi-3469358> ([yenisafak.com](https://www.yenisafak.com))
- Zafer. (1955, 25 Şubat). Menderes Ortadoğu'nun Liderliğini Üstlendi. *Zafer*, s.1.

EKLER

EK 1: Bağdat Paktı Metni

BAGDAD PACT 533

Treaty Series No. 39 (1956)

Pact of Mutual Co-operation between His Majesty the King of Iraq and the President of the Republic of Turkey

Bagdad, February 24, 1955

[The United Kingdom accession was deposited on April 5, 1955]

*Presented by the Secretary of State for Foreign Affairs to Parliament
by Command of Her Majesty
September 1956*

LONDON
HER MAJESTY'S STATIONERY OFFICE
NINEPENCE NET

Cmd. 9859

PACT OF MUTUAL CO-OPERATION BETWEEN IRAQ AND TURKEY

Whereas the friendly and brotherly relations existing between Iraq and Turkey are in constant progress, and in order to complement the contents of the Treaty of friendship and good neighbourhood concluded between His Majesty the King of Iraq and His Excellency the President of the Turkish Republic signed in Ankara on the 29th of March, 1946, which recognised the fact that peace and security between the two countries is an integral part of the peace and security of all the Nations of the world and in particular the Nations of the Middle East, and that it is the basis for their foreign policies;

Whereas Article 11 of the Treaty of Joint Defence and Economic Co-operation between the Arab League States provides that no provision of that Treaty shall in any way affect, or is designed to affect any of the rights and obligations accruing to the contracting parties from the United Nations Charter;

And having realised the great responsibilities borne by them in their capacity as members of the United Nations concerned with the maintenance of peace and security in the Middle East region which necessitate taking the required measures in accordance with Article 51 of the United Nations Charter⁽¹⁾;

They have been fully convinced of the necessity of concluding a pact fulfilling these aims and for that purpose have appointed as their Plenipotentiaries:—

His Majesty King Faisal II.

King of Iraq;

His Excellency Al Farik Nuri As-Said.

Prime Minister;

His Excellency Burhanuddin Bash-Ayan.

Acting Minister for Foreign Affairs;

His Excellency Jalal Bayar.

President of the Turkish Republic;

His Excellency Adnan Menderes.

Prime Minister;

His Excellency Professor Fuat Koprulu.

Minister for Foreign Affairs;

who having communicated their full powers, found to be in good and due form, have agreed as follows:—

ARTICLE 1

Consistent with Article 51 of the United Nations Charter the High Contracting Parties will co-operate for their security and defence. Such measures as they agree to take to give effect to this co-operation may form the subject of special agreements with each other.

ARTICLE 2

In order to ensure the realisation and effect application of the co-operation provided for in Article 1 above, the competent authorities of the High Contracting Parties will determine the measures to be taken as soon as the

⁽¹⁾ "Treaty Series No. 67 (1946)," Cmd. 7015.

present Pact enters into force. These measures will become operative as soon as they have been approved by the Governments of the High Contracting Parties. 535

ARTICLE 3

The High Contracting Parties undertake to refrain from any interference whatsoever in each other's internal affairs. They will settle any dispute between themselves in a peaceful way in accordance with the United Nations Charter.

ARTICLE 4

The High Contracting Parties declare that the dispositions of the present Pact are not in contradiction with any of the international obligations contracted by either of them with any third State or States. They do not derogate from, and cannot be interpreted as derogating from, the said international obligations. The High Contracting Parties undertake not to enter into any international obligation incompatible with the present Pact.

ARTICLE 5

This Pact shall be open for accession to any member State of the Arab League or any other State actively concerned with the security and peace in this region and which is fully recognised by both of the High Contracting Parties. Accession shall come into force from the date on which the instrument of accession of the State concerned is deposited with the Ministry of Foreign Affairs of Iraq.

Any acceding State Party to the present Pact may conclude special agreements, in accordance with Article 1, with one or more States Parties to the present Pact. The competent authority of any acceding State may determine measures in accordance with Article 2. These measures will become operative as soon as they have been approved by the Governments of the Parties concerned.

ARTICLE 6

A Permanent Council at Ministerial level will be set up to function within the framework of the purposes of this Pact when at least four Powers become parties to the Pact.

The Council will draw up its own rules of procedure.

ARTICLE 7

This Pact remains in force for a period of five years, renewable for other five-year periods. Any Contracting Party may withdraw from the Pact by notifying the other Parties in writing of its desire to do so, six months before the expiration of any of the above-mentioned periods, in which case the Pact remains valid for the other Parties.

ARTICLE 8

This Pact shall be ratified by the Contracting Parties and ratifications shall be exchanged at Ankara as soon as possible. Thereafter it shall come into force from the date of the exchange of ratifications.

+ April 15, 1955.

IRAK İLE TÜRKİYE ARASINDA KARSILIKLI İSBİRLİĞİ ANDLASMASI

Irak ile Türkiye arasında mevcut dostluk ve kardeşlik münasebetlerinin daimi bir inkisaf halinde bulunması hasebile ve iki memleket arasındaki sulh ve emniyetin bütün dünya milletlerinin ve bilhassa Orta Dogu milletlerinin sulh ve emniyetlerinin ayrılmaz bir parçasını teşkil eylediğini kabul eden ve Majeste Irak Kralı ile Türkiye Cumhuriyeti Reisicumhuru arasında Ankara'da 29 Mart 1946 da akdedilen Dostluk ve iyi Komsuluk Andlaşmasını tamamlamak maksadile hareket ederek ve bunun her iki memleketin haricî siyasetlerinin esasını teşkil ettiğine kani olarak.

Ve yine Arap Birliği devletleri arasındaki Müsterek Güvenlik Paktı ve İktisadî İsbirliği Andlaşmasının 11 inci maddesinin, bu Andlaşmanın her hangi bir hükmünün Akit Tarafların Birleşmiş Milletler Anayasasından doğan hak ve vecibelerinin hiç birine her hangi bir şekilde hâcî getirmeyeceğini veya tesir icra eylemediği tasmin eylemediğini âmir bulunduğunu kabul ederek,

Birleşmiş Milletler Anayasasının 51 inci maddesi gereğince lüzumlu tedbirlerin alınmasını icap ettiren Orta Dogu Bölgesinin sulh ve emniyetinin muhafazası ile ilgili Birleşmiş Milletler âzası olmak sıfatile yüklendikleri büyük mes'uliyetleri müdrük olarak,

Irak ve Türkiye bu gayelerin tahakkuku için bir andlaşma akdi lüzumuna tamamen kanaat getirmişler ve bu maksatla aşağıda adları yazılı tam selâhiyetli murahhaslarını tayin eylemişlerdir:

Majeste II inci Faysal,

Irak Kralı:

Basvekil,

Ekselâns Nuri Es Said;

Hariciye Vekil Vekili,

Ekselâns Burhanettin Basayan;

Ekselâns Celâl Bayar,

Türkiye Reisicumhuru:

Basvekil,

Ekselâns Adnan Menderes;

Hariciye Vekili,

Ekselâns Profesör Fuat Köprülü;

Bu murahhaslar usulüne uygun selâhiyetnamelerini ibraz ettikten sonra aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır:

MADDE. I

Yüksek Akit Taraflar, emniyet ve müdafaaları için Birleşmiş Milletler Anayasasının 51 inci maddesine uygun şekilde isbirliği yapacaklardır. Bu isbirliğinin tahakkuku için ittihaz etmediği kararlaştırılacakları tedbirler aralarında hususi anlaşma mevzuu olabilir.

MADDE. II

İsbu Andlaşma yürürlüğe girer girmez Yüksek Akid Tarafların selâhiyetli makamları I inci maddede derpis olunan isbirliğinin tahakkuku ve tatbikini temin maksadile alınması gereken tedbirleri tayin ve tesbit edeceklerdir. Bu tedbirler, Yüksek Akit Tarafların hükümlerince tasvibini müteakip derhal tatbik mevkiine girmiş addedileceklerdir.

MADDE. III

Yüksek Âkid Taraflar yekdiglerinin dahili işlerine her hangi bir müdahalede bulunmamayı taahhüd ederler. Yüksek Akit Taraflar aralarında zuhur edecek bütün ihtilâfları Birleşmiş Milletler Anayasası gereğince sulh yolu ile halledeceklerdir.

MADDE. IV

Yüksek Akit Taraflar bu Andlaşma hükümlerinin, içlerinden bir tarafından üçüncü bir devlet veya devletlerle gıstıkları beynelmilel taahhüderden hiç birisi ile taaruz teskil etmedigini beyan ederler. Bu hükümler Âkit Tarafların yukarıda maruz beynelmilel taahhütlerine mugayir degildir ve mezkûr beynelmilel taahhütlere mugayir oldukları seklinde de tefsir edilemezler. Yüksek Âkit Taraflar işbu Andlaşma ile gayri kabili telif her hangi bir beynelmilel mükellefiyet yüklenmemeyi taahhüt ederler.

MADDE. V

İşbu Andlaşma Arap Birliği azası devletlerden her hangi birisinin veya bu Bölgede emniyet ve sulhu ile faal sekilde ilgili ve Taraflarca mutlak olarak tanınan her hangi diger bir devletin iltihakına açık bulunacaktır. İltihaknamenin ilgili devlet tarafından Irak Hariciye Vezaretine tevdi tarihinden itibaren iltihak keyfiyeti tahakkuk etmiş addedilir.

İşbu Andlaşmaya iltihak eden her hangi bir devlet, Andlaşmaya Taraf olan bir veya daha fazla devletlerle birinci maddeye tevfiikan hususî anlaşımlar yapabilir.

İltihak eden devletin selahiyetli makami II inci maddeye göre tedbirler tayin ve tesbit edebilirler. Bu tedbirler ilgili tarafların hükümetlerince tasvip edilir edilmez tatbik mevkiine girmiş addedilirler.

MADDE. VI

Âkitlerin adedi asgari 4ü buldugu andan itibaren Andlaşmayı alakadar eden maksatlar dairesinde çalışmak üzere vekiller seviyesinde bir daimi konsey kurulacaktır.

MADDE. VII

Bu Andlaşma beser senelik müddetlerle yenilesebilmek üzere bes sene için mer'îdir. Taraflardan her hangi birisi işbu Andlaşmayı nihayete erdirmek arzusunda bulundugunu diger taraflara yazili olarak, yukarıda maruz müddetlerden her hangi birisinin hitamından alti ay evvel bildirmek suretile bu Andlaşmadan çekilebilir. Bu takdirde Andlaşma diger taraflar için mer'iyyette kalir.

MADDE. VIII

İşbu Andlaşma Âkit Taraflarca tasdik olunacak ve tasdiknameler en kısa bir zamanda Ankara'da teati edilecektir. Tasdiknamelerin teatisi tarihinden itibaren Andlaşma mer'iyyete girecektir.

هذا الميثاق وذلك عندما يبلغ عدد الدول الاطراف فسي
هذا الميثاق ما لا يقل عن الاربعة . ويقوم المجلس بوضع
نظامه الداخلي .

المادة السابعة

يكون هذا الميثاق نافذا لمدة خمس سنوات ويعتبر مجددا
لعدد اخرى كل منها خمس سنوات . ولائى طرف متعاقد ان
ينسحب من الميثاق باابلاغ الاطراف الاخرى تحريها برغبته في
ذلك قبل ستة اشهر من انتهاء اية من العدد المذكورة اعلاه .
ويبقى الميثاق في هذه الحالة نافذا بالنسبة للاطراف الاخرى .

المادة الثامنة

يتم ابرام هذا الميثاق من قبل كل من الفريقين السامين
المتعاقدين ويجرى تبادل وثائق الابرام في انقرة باسرع
ما يمكن ويعتبر نافذا من تاريخ تبادل وثائق الابرام .

المادة الخامسة

يكون هذا الميثاق مفتوحاً للانضمام اليه من قبل أية دولة من دول الجامعة العربية وغيرها من الدول التي يهملها امر السلم والامن في هذه المنطقة بصورة فعالة والمعترف بها أعترافاً كاملاً من كلا الفريقين الساميين المتعاقدين . ويصبح هذا الانضمام نافذاً اعتباراً من تاريخ ايداع وثائق انضمام الدولة التي يخصها الأمر لدى وزارة الخارجية العراقية .

لاية دولة منضمة الى هذا الميثاق ان تعقد اتفاقات خاصة بموجب المادة الاولى منه مع دولة أو أكثر من الدول الاطراف في هذا الميثاق . وللسلطة المختصة لاية دولة منضمة ان تحدد التدابير بموجب المادة الثانية وتصبح هذه التدابير معمولاً بها حال اقترانها بصادقة حكومات الفرقاء الذين يخصهم الامر .

المادة السادسة

يشكل مجلس دائم من الوزراء للعمل ضمن نطاق اهداف

الفريقين الساميين المتعاقدين بتحديد التدابير التي ينبغي اتخاذها عند وضع هذا الميثاق حيز التنفيذ . وتصبح هذه التدابير معمولاً بها حال اقترانها بصادقة حكومي الفريقين الساميين المتعاقدين .

المادة الثالثة

يتعهد الفريقان الساميان المتعاقدان بالامتناع عن التدخل بأي شكل من الأشكال في الشؤون الداخلية لأحدهما الآخر ويقومان بفض أي نزاع بينهما بالطريقة السلمية وفقاً لميثاق هيئة الأمم المتحدة .

المادة الرابعة

يؤكد الفريقان الساميان المتعاقدان أن ليس في أحكام هذا الميثاق ما يتناقض والالتزامات الدولية التي يرتبط بهما أحدهما مع دولة أو دول ثالثة كما أنها لا يمكن أن تخل أو أن تفسر بما يفهم منه الإخلال بتلك الالتزامات الدولية . ويتعهد الفريقان الساميان المتعاقدان بأن لا يدخل في أية التزامات دولية تتعارض وهذا الميثاق .

عن حضرة صاحب الفخامة جلال بايار

رئيس الجمهورية التركية

صاحب الفخامة عدنان مندرس رئيس الوزراء

صاحب المعالي البروفسور فؤاد كوبرولو وزير الخارجية

الذين بعد ان قدم كل منهم اوراق تفويضه الى الآخر

فوجدوها صحيحة ومطابقة للاصول اتفقوا على ما يلي :-

المادة الاولى

يتعاون الفريقان الساميان المتعاقدان لغرض صيانة

سلامتهما والدفاع عن كيانهما وفقا لاحكام المادة ٥١ من

ميثاق الامم المتحدة ويجوز ان تثبت التدابير التي يتفقان

على اتخاذها لجعل هذا التعاون نافذا باتفاقات خاصة

تعقد بين احدهما والاخر .

المادة الثانية

لغرض تحقيق التعاون المنصوص عليه في المادة الاولى

اعلام والعمل على تأمينه تقوم السلطة المختصة لكل من

يمس بأية حال من الاحوال الحقوق والالتزامات المترتبة
او التي قد تترتب للدول الاطراف فيها بغتض ميثاق
هيئة الامم المتحدة .

ونظرا لادراكهما عظم المسؤولية الطقاة على عاتقهما
بوصفهما عضوين في هيئة الامم المتحدة يههما استتباب
الامن والسلم في منطقة الشرق الاوسط ما يوجب اتخاذ
التدابير اللازمة لذلك وفقا لاحكام المادة ٥١ من ميثاق
الامم المتحدة .

فقد اقتنعا بضرورة عقد ميثاق يحقق هذه الاهداف ومينا
لهذا الغرض مندوبين هوضين .

عن حضرة صاحب الجلالة الطك فيصل الثاني

ملك العراق

صاحب الفخامة السيد نوري السعيد رئيس الوزراء

صاحب المعالي السيد برهان الدين باش اعيان وكيل

وزير الخارجية

ميثاق
التعاون المتبادل
بين
العراق وتركيا

لما كانت علاقات الصداقة والاخوة السائدة بين العراق
وتركية في نمو مطرد واستكمالا لما جاء في معاهدة
الصداقة وحسن الجوار المعقودة بين حضرة صاحب الجلالة
ملك العراق وحضرة صاحب الفخامة رئيس الجمهورية التركية
الموقع عليها في انقرة في ٢١ آذار ١٩٤٦ التي اقرت
ان السلم والامن بين البلدين جزء لا يتجزأ من السلم
والامن لشعوب العالم وخاصة شعوب الشرق الاوسط
واساسا لسياستهما الخارجية .

ولما كانت المادة الحادية عشرة من معاهدة الدفاع
المشترك والتعاون الاقتصادي بين دول الجامعة العربية
تنص على ان ليس في احكامها ما يمس او يقصد به ان

In witness whereof the said Plenipotentiaries have signed the present Pact in Arabic, Turkish and English, all three texts being equally authentic except in the case of doubt, when the English text shall prevail.

Done in duplicate at Bagdad this second day of Rajab 1374 Hijri corresponding to the twenty-fourth day of February 1955.

Yukarıdaki hususları tasdik maksadile adları geçen selâhiyetli murahhaslar işbu Andlaşmayı, her üç metin de aynı derecede muteber olmak ve ihtilâf halinde İngilizce metin hüküm ifade etmek üzere Türkçe, Arapça ve İngilizce olarak imza eylemişlerdir.

İki nüsha olarak Bagdad'da 1374 hicri senesinin 2 Recep tarihine tekabül eden 24 Subat 1955 Perşembe günü yapılmıştır.

كتب بنسختين في بغداد في اليوم الثاني من شهر

رجب سنة ١٣٧٤ الهجرية الموافق لليوم الرابع والعشرين

من شهر شباط سنة ١٩٥٥ الميلادية باللغات العربية

والتركية والانكليزية ويكون النص الانكليزي هو المعمول عليه

في حالة الاختلاف .

NURI AS-SAID,

For His Majesty the King of Iraq.

BURHANUDDIN BASH AYAN,

For His Majesty the King of Iraq.

ADNAN MENDERES,

For the President of the Turkish Republic.

FUAT KOPRULU,

For the President of the Turkish Republic.

NURI AS-SAID,

Irak Krali adina.

BURHANUDDIN BASAYAN,

Irak Krali adina.

545

ADNAN MENDERES,
Türkiye Reisicumhuru adina.

FUAT KÖPRÜLÜ,
Türkiye Reisicumhuru adina.

نورى السعيد

من صاحب الجلالة ملك العراق

برهان الدين باشا ايمان

من صاحب الجلالة ملك العراق

عدنان مندرس

عن صاحب الفخامة رئيس الجمهورية التركية

فؤاد كوبرولو

عن صاحب الفخامة رئيس الجمهورية التركية

ACCESSIONS

				<i>Date</i>
United Kingdom	...	...	...	April 5, 1955.
Pakistan	...	...	...	September 23, 1955.
Iran	...	...	...	November 3, 1955.

EK 2: Körfez Savaşı Tezkeresi Meclis Tutanakları

T.B.M.M.

B : 126

12 . 8 . 1990

O : 1

BAŞKAN — Lütfen toparlayın, lütfen bitirin.

YAŞAR TOPÇU (Devamla) — Toparlıyorum, bitiriyorum efendim; son cümle.

...Meclis, kendisine, böyle bir oturumda da olsa, bu yetkiyi verebilir. Bunun dışında, bu tezkerenin gündeme alınması ve burada oylanması Anayasaya aykırıdır, 92 nci maddenin konuş amacına aykırıdır. Meclisin, görevlerini, yetkilerini devretmesi anlamına gelir, Meclisi se-yirci durumuna getirir ve memleketimizi içinden çıkılmaz badirelere maceralara sürükler.

Hepinize saygı sunuyorum. (DYP sıralarından alkışlar)

BAŞKAN — Anavatan Partisi Grubunun, İçtüzüğü'nün 19 uncu maddesine göre verilmiş öner-gesini okuttum. Şimdi oylarınıza sunacağım : Önergeyi kabul edenler...

HİLMİ ZİYA POSTACI (Aydın) — Hangisi oylanıyor Sayın Başkan? Gizlilik önergesi ise oylayamazsınız.

BAŞKAN — Tekrar okutuyorum :

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Danışma Kurulunun 12.8.1990 günü yaptığı toplantıda siyasi parti grupları arasında gö-rüş birliği sağlanamadığından, grubumuzun aşağıdaki önerisinin Genel Kurulun onayına su-nulmasını arz ve teklif ederiz.

Saygılarımızla.

Raşit Daldal
Grup Başkanvekili

Öneri :

Başkanlığa intikal etmiş olan ve Anayasanın 92 nci maddesine göre verilmiş bulunan Hü-kümet tezkeresinin görüşmelerine hemen başlanması ve görüşmelerin bitimine kadar çalışma süresinin uzatılması önerilmiştir.

BAŞKAN — Hükümet tezkeresinin görüşmeye alınması ve tamamlanıncaya kadar da gö-rüşmelerin devam etmesi konusundaki önergeyi oylarınıza sunacağım : Kabul edenler...

İSMAİL CEM (İstanbul) — Sayın Başkan, ikişer kişiye söz verecektiniz.

BAŞKAN — Evet, öneri hakkında lehte ve aleyhte konuşmalar oldu, tamamlandı. Başka-ca söz isteyen olmadığı için oylamaya geçtik.

İSMAİL CEM (İstanbul) — Aleyhinde söz istiyorum.

BAŞKAN — Bitti. Lütfen... Daha önce talep olsaydı karşılardım, kusura bakmayın.

Kabul edenler... Kabul etmeyenler... Önerge kabul edilmiştir.

A) TEZKERELER VE ÖNERGELER (Devam)

5. — *Millî güvenliğin sağlanmasından ve silahlı kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından Yüce Meclise karşı sorumlu bulunan Hükümete, meydana gelen ve ülkemizi yakından ilgilendiren olaylar sebebiyle, savaş hali ilanı, silahlı kuvvetlerin kullanılması, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması konularında yetki istemine ilişkin Baş-bakanlık tezkeresi (3/1321)*

BAŞKAN — Alınan karar gereğince, Başbakanlık tezkeresinin görüşmelerine başlıyoruz.

Başbakanlık tezkeresini okutuyorum :

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Irak'ın Kuveyt'i işgali ve sonrasında meydana gelen ve ülkemizi yakından ilgilendiren olaylar sebebiyle, Türk Devletinin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmesi muhtemel gelişmeler karşısında, Anayasanın 117 nci maddesine göre, millî güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından Yüce Meclise karşı sorumlu bulunan Hükûmete, savaş hali ilanı, silahlı kuvvetlerin kullanılması, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması konularında, Anayasanın 92 nci maddesi uyarınca yetki verilmesi hususunda gereğini müsaadelerinize arz ederim.

Yıldırım Akbulut

Başbakan

6. — *Dışişleri Bakanı Ali Bozer'in, Başbakanlık tezkeresi üzerindeki görüşmelerin, İçtüzüğü'nün 71 inci maddesi gereğince kapalı oturumla yapılmasına ilişkin tezkeresi (3/1328)*

BAŞKAN — Konunun kapalı oturumda görüşülmesine dair, İçtüzüğü'nün 71 inci maddesine göre verilmiş, Dışişleri Bakanı Sayın Ali Bozer'in önergesi vardır, okutuyorum :

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Genel Kurulun bugünkü birleşiminde görüşülecek olan, Anayasanın 92 nci maddesine göre verilmiş bulunan Başbakanlık tezkeresi üzerindeki görüşmenin, İçtüzüğü'nün 71 inci maddesine göre kapalı olarak yapılmasını arz ve teklif ederim.

Saygılarımla.

Ali Bozer

Dışişleri Bakanı

BAŞKAN — Kapalı oturumda, Genel Kurul Salonunda bulunabilecek sayın üyeler dışındaki dinleyicilerin ve görevlilerin dışarıya çıkmaları gerekmektedir. Sayın idare amirlerinden, salonun boşaltılmasının teminini rica ederim.

Bu arada, yeminli stenografların ve yeminli görevlilerin salonda kalmalarını oylarınıza sunacağım : Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

İdare amirleri salonun boşaltılmasını temin etsinler.

Dışişleri Bakanımız kapalı oturum talebinin izahını yapacak; bu izahattan sonra kapalı oturuma devam edilip edilmemesine oylarınızla karar verilecektir.

Kapanma Saati : 18.58

İKİNCİ OTURUM

(Kapalıdır)

ÜÇÜNCÜ OTURUM

Açılma Saati : 21.35

BAŞKAN : İsmet Kaya Erdem

KÂTİP ÜYELER : Mustafa Sarıgül (İstanbul), Mustafa Ertuğrul Ünlü (Bursa).

BAŞKAN — 126 ncı Birleşimin Üçüncü Oturumunu açıyorum.

III. — BAŞKANLIĞIN GENEL KURULA SUNUŞLARI (Devam)

A) TEZKERELER VE ÖNERGELER (Devam)

5. — *Mülli güvenliğin sağlanmasından ve silahlı kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından Yüce Meclise karşı sorumlu bulunan Hükümete, meydana gelen ve ülkemizi yakından ilgilendiren olaylar sebebiyle, savaş hali ilanı, silahlı kuvvetlerin kullanılması, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması konularında yetki istemine ilişkin Başbakanlık tezkeresi (3/1321)*

BAŞKAN — Kapalı oturumda görüşülen ve oylanan Başbakanlık tezkeresinin açık oylamasına 373 üye katılmış ve 151 ret, 6 geçersiz oya karşı 216 kabul oyuyla Başbakanlık tezkeresi kabul edilmiştir. (SHP sıralarından “Değiştirilerek” sesleri)

Bu konuda Sayın Başbakanın bir teşekkür konuşması talebi vardır.

Lütfen buyurun. (ANAP sıralarından alkışlar)

BAŞBAKAN YILDIRIM AKBULUT (Erzincan) — Sayın Başkan, değerli milletvekilleri; Anayasanın 92 nci maddesi çerçevesinde Silahlı Kuvvetlerimizin kullanılmasına izin verilmiş olmasından dolayı Yüce Meclise teşekkürlerimi arz ediyorum.

Biz, bu hususta katiyen tecavüzkâr bir hal içerisinde olmayacağımızı, sadece ülke savunmasının daha tedbirli ve yerinde yapılabilmesi amacıyla böyle bir izin verilmesi lüzumunu hissettik. Hiç kimsenin toprağında gözümüz yok. Meselelerimizin, şimdiye kadar olduğu gibi, barışçı bir biçimde halledilmesinden yanayız.

Irak, Kuveyt'i ilhak etti. Şimdiye kadar söylediğimiz gibi, kendi topraklarına çekilmeli ve Kuveyt'i eski yönetimine terk etmelidir. Bunun, silaha başvurulmaksızın halledilebilecek yollarını biz de desteklemekteyiz.

Bu iznin verilmesi ve kullanılması, sadece ve sadece milletimizi korumaya matuf gerekli tedbirleri alabilmek içindir. Bunu biraz evvelki konuşmalarında da özellikle vurguladım. O bakımdan, bu iznin Yüce Meclisçe verilmiş olması tarihî bir karardır. Bunu, Silahlı Kuvvetlerimizin en iyi şekilde kullanacağına inancım da tamdır.

Saygılar sunarım ve teşekkür ederim efendim. (ANAP sıralarından alkışlar)

DENİZ BAYKAL (Antalya) — Son şekliyle alınan karar aleni mi, değil mi, onu öğrenelim Sayın Başkan.

BAŞKAN — Sayın milletvekilleri, kapalı oturumda Başbakanlık tezkeresinin son metni oylanarak kabul edildi.

Bu metni açık oturumda da tekrarlamamın, birçok tereddütleri önleme bakımından yararı vardır, müsaade ederseniz okutayım.

DENİZ BAYKAL (Antalya) — Değişikliğin görülmesi lazım.

BAŞKAN — Buyurun son metni okuyun.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Irak'ın Kuveyt'i işgali ve sonrasında meydana gelen ve ülkemizi yakından ilgilendiren olaylar sebebiyle, Türk Devletinin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmesi muhtemel gelişmeler karşısında, Anayasanın 117 nci maddesine göre millî güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından Yüce Meclise karşı sorumlu bulunan Hükümete; ülkemize bir tecavüz vuku halinde derhal mukabele edilmesi maksadına münhasır olarak, savaş hali ilanı, Silahlı Kuvvetlerin kullanılması, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması konularında Anayasanın 92 nci maddesi uyarınca izin verilmesi hususunda gereğini müsaadelerinize arz ederim.

Yıldırım Akbulut
Başbakan

BAŞKAN — Sayın milletvekilleri, Meclis araştırması ve genel görüşme önergeleriyle, soruları görüşmek için, 14 Ağustos 1990 Salı günü saat 15.00'te toplanmak üzere birleşimi kapatıyorum.

Kapanma Saati : 21.40

V. — SORULAR VE CEVAPLAR

A) YAZILI SORULAR VE CEVAPLARI

1. — *Hatay Milletvekili Ali Uyar'ın, YÖK tarafından yurt dışına gönderilenlere ilişkin sorusu ve Millî Eğitim Bakanı Avni Akyol'un yazılı cevabı (7/1339)*

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Aşağıdaki sorularımın yazılı olarak Millî Eğitim Bakanı Sayın Avni Akyol tarafından yanıtlanmasını saygılarımla arz ederim.

Doç. Dr. Ali Uyar
Hatay

1. YÖK kurulduğundan bugüne kadar bilgi ve görgüsünü geliştirmek için yurt dışına kaç kişi gitti?
2. Bu gidenlerin akademik kariyeri nedir?
3. Akademik kariyer yapmak için gidenler dışında giden olmuş mudur? Bunlar kimlerdir?

BİRİNCİ OTURUM

Açılma Saati : 15.00

BAŞKAN : Başkanvekili Yılmaz Hocaoğlu**KÂTİP ÜYELER : Kadir Demir (Konya), Ali Sami Aktaş (Balıkesir)**

BAŞKAN — Türkiye Büyük Millet Meclisinin 3 üncü Birleşimini açıyorum.

II. — YOKLAMA

BAŞKAN — Ad okunmak suretiyle yoklama yapılacaktır. Sayın milletvekillerinin, salon-
da bulunduklarını yüksek sesle belirtmelerini rica ediyorum.

(Çankırı Milletvekili Ali Çiftçi'ye kadar yoklama yapıldı)

BAŞKAN — Çoğunluğumuz vardır, görüşmelere başlıyoruz.

Gündemimize göre, Başbakanlığın, Anayasanın 92 nci maddesi uyarınca verilmiş bir tez-
keresi vardır; okutup, İçtüzüğü'nün 73 üncü maddesine göre görüşme açacağım.

MAHMUT ALINAK (Kars) — Sayın Başkan, "Körfezdeki son gelişmeler ve Türkiye'nin
konumu" konulu, gündem dışı söz talebim vardı; lütfen bu talebi nazara alınız. Hazırlıklı ola-
rak geldim.

BAŞKAN — Efendim, bugün gündemimizin yoğun bulunması nedeniyle, gerek zatı âlini-
ze, gerekse sizin gibi, başka konularda ve aynı konuda gündem dışı görüşmek istemiş olan sa-
yın milletvekillerinden hiçbirisine söz verme imkânı bulamadık. O bakımdan, müsaade eder-
seniz görüşmelere devam ediyoruz.

MAHMUT ALINAK (Kars) — Sayın Başkan, gündemin yoğunluğunu biz tespit etme-
dik. Siz, Başkan olarak, burada, bana söz vermek durumundasınız.

BAŞKAN — Eğer, ben size söz vermek durumunda isem, siz de beni dinlemek durumun-
dasınız; ama siz, kendiniz söyleyip kendiniz dinliyorsunuz.

MAHMUT ALINAK (Kars) — Sayın Başkan, 5 dakika...

BAŞKAN — İstirham ederim, istirham ederim...

III. — BAŞKANLIĞIN GENEL KURULA SUNUŞLARI**A) TEZKERELER VE ÖNERGELER**

1. — *Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak etmesi sonucu ortaya çıkan Körfez krizi sebebiyle, hudut ve
şümülü Hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderil-
mesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verilmesi istemine ilişkin Başbakanlık
tezkeresi (3/1332)*

BAŞKAN — Başbakanlığın, Anayasanın 92 nci maddesi uyarınca verilmiş olan tezkeresini
okutuyorum :

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak etmesi sonucu ortaya çıkan Körfez Krizi sebebiyle, öncelikle Ortadoğu'da barışın ve istikrarın yeniden tesisini ve ülkemizin muhtemel tehlikelere karşı güvenliğinin idame ettirilmesini sağlamak; kriz süresince ve sonrasında hâsıl olabilecek gelişmeler istikametinde Türkiye'nin yüksek menfaatlerini etkili bir şekilde kollamak, hadiselerin seyrine göre ileride telafisi güç bir durumla karşılaşmamaya yönelik süratli ve dinamik bir politika izlenmesine yardımcı olmak üzere; lüzum, hudut ve şümulü Hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına Anayasanın 92 nci maddesi uyarınca izin verilmesine karar itihazını arz ve teklif ederim.

Yıldırım Akbulut
Başbakan

BAŞKAN — Sayın milletvekilleri...

K. KEMAL ANADOL (İzmir) — Sayın Başkan, 64 üncü maddeye göre söz istiyorum. Önceliği var; usul hakkında.

BAŞKAN — Usulsüzlük yoktur Sayın Anadol. Lütfen efendim... Lütfen...

K. KEMAL ANADOL (İzmir) — Usulsüzlük değil efendim, arz edeyim.

BAŞKAN — Sayın Anadol, usul adına usulsüzlük yapmayınız.

Divan üyesi tezkereyi okumaya devam ederken, hiçbir sayın üyenin, hiçbir maddeye dayanarak, hiçbir müdahale yapma hakkı ve yetkisi usulde yoktur.

K. KEMAL ANADOL (İzmir) — Hayır, hayır.

BAŞKAN — İstirham ederim... Devam buyurun. (ANAP sıralarından alkışlar)

K. KEMAL ANADOL (İzmir) — Bir dakika arz edeyim; tezkere bitti.

BAŞKAN — Devam buyurun.

“Gerekçe :

2 Ağustos 1990 günü Irak Birleşmiş Milletler Ana Sözleşmesine aykırı olarak Kuveyt'i önce işgal, sonra ilhak etmiş ve bilahare de 19 uncu vilayeti saydığını açıklamıştır.

Bu gelişmeler karşısında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Irak'ın tutumunu takbih ederek, Irak'ın Kuveyt'ten derhal, kayıtsız şartsız çekilmesini karara bağlamıştır.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi bununla da kalmamış, Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini temine yönelik, esas itibarıyla ekonomik yaptırımları ihtiva eden bir ambargo kararı almıştır. Ambargonun tam ve kesin olarak uygulanabilmesini sağlamak üzere, sınırlı askerî müdahaleye de imkân veren yeni bir kararla da, ambargo kararını pekiştirmiştir.

Hükümetimizce Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin, bölgede ciddi surette bozulan barış ve istikrarın yeniden tesisi için aldığı bu kararlar, Birleşmiş Milletler Teşkilatının kurucu üyelerinden olan ve Büyük Atatürk'ün “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesini kendisine şiar edinen Türkiye Cumhuriyeti Devletinin temel esaslarına ve uluslararası hukuk kurallarına uyularak, aynen benimsenmiş ve uygulamaya konulmuştur.

Bölgede bozulan barış ve istikrarın yeniden tesisini ve ülkemizin muhtemel tehlikelere karşı güvenliğinin idame ettirilmesini sağlamak; kriz süresince ve sonrasında hâsıl olabilecek

gelişmeler istikametinde, Türkiye'nin yüksek menfaatlerini etkili bir şekilde kollamak, hadiselerin seyrine göre ileride telafisi güç bir durumla karşılaşmamaya yönelik süratli ve dinamik bir politika izlenmesine yardımcı olmak üzere Hükümetin inisiyatif kullanabilecek şekilde teşhisi gerekmektedir.

Ülkemize çok yakın ve sıkı ilişkiler içerisinde bulunduğumuz bu bölgede cereyan eden ve dünya barışının ciddi şekilde sarsılmasına yol açan bu olayların etkisi dışında kalabileceğimizi düşünmek mümkün değildir. Meydana gelen krizin sıcak bir çatışmaya dönüşmeden ve kan dökülmeden, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararları ve uluslararası hukuk kuralları da göz önünde bulundurularak, ülkemizin yüksek menfaatlerini etkili bir şekilde kollamak ve ileride telafisi güç emrivakilerle karşılaşmamak için süratle gelişen ve değişen olayların önüne geçebilecek tedbirlerin zamanında alınması gerekmektedir.

Bu itibarla lüzum, hudut ve şümülül Hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına Anayasanın 92 nci maddesi uyarınca izin verilmesine karar ittihazi arz ve talep edilmektedir."

K. KEMAL ANADOL (İzmir) — Okunması bitti Sayın Başkan.

BAŞKAN — Konunun kapalı oturumda görüşülmesine dair...

K. KEMAL ANADOL (İzmir) — Oraya geçmeden, 64 üncü maddeye göre söz istiyorum.

Sayın Meclis Başkanımız Kaya Erdem, geçen gizli oturumda, "Gizlilik kararından önce söz istemeniz gerekirdi" dedi. Şimdi onu emsal göstererek, İçtüzüğün 64 üncü maddesine göre söz istiyorum. Çünkü, Sayın Başkanım, bu Başbakanlık tezkeresi, Anayasa değişikliği mahiyetindedir. O yüzden de, İçtüzüğün 64 üncü maddesine göre, görüşmeye yer olup olmadığının burada tartışılması lazım. Söz istiyorum. Ondan sonra...

BAŞKAN — Sayın Anadol, sözü almadan, sözünüzü söylediniz!..

K. KEMAL ANADOL (İzmir) — Hayır... Hayır söylemedim...

BAŞKAN — 64'e göre Başkanlığın uygulamasında bir usulsüzlük yoktur ve... (SHP sıralarından gürültüler)

M. TURAN BAYAZIT (İzmir) — Sayın Başkan...

BAŞKAN — Müsaade buyurun efendim... Müsaade buyurun...

K. KEMAL ANADOL (İzmir) — Takdir hakkınız yok; söz vermek zorundasınız.

BAŞKAN — Ve gündeme geçmeden önce ifade buyurduğunuz hususlar ilgililer tarafından incelenmiş ve ifade ettiğiniz gibi bir aykırılık tespit edilmemiştir.

K. KEMAL ANADOL (İzmir) — Meclis karar verecek; ilgili, Meclistir.

M. TURAN BAYAZIT (İzmir) — Sayın Başkan, konuya bir başka noktadan yaklaşıyorum...

BAŞKAN — Bir başka noktadan yaklaşamazsınız efendim. Eğer usul hakkında söz... (SHP sıralarından gürültüler)

M. TURAN BAYAZIT (İzmir) — Usulsüzlük değil, hayır. Anayasaya aykırılık yönünden...

BAŞKAN — Usul değilse, söz vermiyorum...

M. TURAN BAYAZIT (İzmir) — Anayasaya aykırılık yönünden...

ÜÇÜNCÜ OTURUM**Açılma Saati : 19.46****BAŞKAN : Başkanvekili Yılmaz Hocaoğlu****KÂTİP ÜYELER : Kadir Demir (Konya), Ali Sami Akkaş (Balıkesir)**

BAŞKAN — Sayın Milletvekilleri, 3 üncü Birleşimin Üçüncü Oturumunu açıyorum.

III. — BAŞKANLIĞIN GENEL KURULA SUNUŞLARI (Devam)**A) TEZKERELER VE ÖNERGELER (Devam)**

1. — *Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak etmesi sonucu ortaya çıkan Körfez krizi sebebiyle, hudut ve şümülü Hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verilmesi istemine ilişkin Başbakanlık tezkeresi (3/1332) (Devam)*

BAŞKAN — Kapalı oturumda görüşülen ve oylanan Başbakanlık tezkeresi, 136 ret oyuna karşılık 246 oyla kabul edilmiştir; hayırlı ve uğurlu olsun. (ANAP sıralarından alkışlar)

Sayın milletvekilleri, gündemdeki konuları sırasıyla görüşmek için, 6 Eylül 1990 Perşembe günü saat 15.00'te toplanmak üzere birleşimi kapatıyorum.

Kapanma Saati : 19.47**V. — SORULAR VE CEVAPLAR****A) YAZILI SORULAR VE CEVAPLARI**

1. — *Kars Milletvekili Mahmut Alınak'ın, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan batıya göç eden vatandaşların sayısına ve güvenlik güçlerince boşaltıldığı iddia edilen köylere ilişkin Başbakanlık sorusu ve İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu'nun yazılı cevabı. (7/1420)*

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Aşağıdaki sorularımın Başbakan tarafından yazılı olarak cevaplandırılmasının sağlanmasını arz ederim.

Saygılarımla.

18.6.1990**Mahmut Alınak****Kars**

1. İşsizlik, aşırı yoksulluk, geçim darlığı, insan haklarına saldırı, baskı, sürgün ve benzeri nedenlerle bugüne kadar doğu ve güneydoğudan batıya göç eden insan sayısı ne kadardır? Yine doğu ve güneydoğuda güvenlik güçlerince boşaltılan köy sayısı ne kadardır? Bu köyler hangi köylerdir?

EK 3: 1 Mart Tezkeresi Meclis Tutanakları

T.B.M.M.

B : 39

1 . 3 . 2003

O : 1

IV.- BAŞKANLIĞIN GENEL KURULA SUNUŞLARI

A) TEZKERELER VE ÖNERGELER

1. - Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine, yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının altı ay süreyle Türkiye'de bulunmasına ve muharip unsurların Türkiye dışına intikalleri için gerekli düzenlemelerin yapılmasına Anayasanın 92 nci maddesi uyarınca izin verilmesine ilişkin Başbakanlık tezkeresi (3/189)

BAŞKAN - Hükümet?..Burada.

Şimdi, Başbakanlık tezkeresini okutuyorum:

25.2.2003

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Irak konusundaki endişe verici gelişmeler çok hızlı bir seyir izlemekte ve kriz ortamı giderek ağırlaşmaktadır. Sorunun barışçı yollarla çözümü yönündeki çabalar bugüne kadar ümit edilen sonuçları vermemiştir.

58 inci Cumhuriyet Hükümeti, gelişmeleri başından beri yakından ve hassasiyetle izlemiş, barışçı çözüme katkıda bulunmak amacıyla yoğun çaba harcamıştır. Bu amaçla, başta bölge ülkeleri olmak üzere, ilgili tüm ülkelerle ve uluslararası kuruluşlarla temas ve istişarelerde bulunmuştur.

Irak'a ilişkin gelişmeler 6 Şubat 2003 tarihli kapalı oturumda Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından değerlendirilmiş ve her ihtimale karşı gerekli güvenlik tedbirlerinin alınması ve hazırlıkların yapılması amacıyla hükümete yetki verilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu çerçevede, Türkiye'deki askerî üs ve tesisler ile limanlarda gerekli yenileştirme, geliştirme, inşaat ve tevsi çalışmaları ile altyapı faaliyetlerinde bulunmak amacıyla Amerika Birleşik Devletlerine mensup teknik ve askerî personelin 3 ay süreyle Türkiye'de bulunmasına, bununla ilgili düzenlemelerin hükümet tarafından yapılmasına Anayasanın 92 nci maddesi uyarınca izin verilmesini kararlaştırmıştır.

Hükümet, gerekli hazırlıkları buna uygun olarak sürdürmüş ve bu faaliyetlerin hukukî ve teknik çerçevesini belirleyen mutabakat muhtırası ABD ile 8 Şubat 2003 tarihinde sonuçlandırılarak altyapı çalışmaları başlatılmıştır.

Öte yandan, Türkiye için güvenlik riski oluşturan olumsuz gelişmelerin yoğunluk kazanması üzerine, NATO Antlaşmasının 4 üncü maddesi çerçevesinde gerekli istişareler başlatılmış ve NATO Savunma Planlama Komitesi, 19 Şubat 2003 tarihinde, Türkiye'ye NATO desteği verilmesini kararlaştırmıştır.

Bu kapsamda, Türk hava sahasının bütünlüğünün korunması ve gözetimi için, savunma amaçlı olarak, NATO havadan erken ihbar uçakları ile NATO hareket alanı füze savunma sistemlerinin Türkiye'de konuşlandırılması ve kimyasal ve biyolojik silahlara karşı koruma desteği sağlanması kararlaştırılmıştır.

Bugün gelineen noktada, bölgede hüküm süren krizin bir çatışmaya dönüşmesi ihtimali giderek güçlenmektedir. Ağırlaşan ortam ve şartlar karşısında Türkiye'nin güvenliğine yönelik tehdit ve risklerin ciddi boyutlar kazandığı bir süreçte girilmektedir.

Türkiye'nin millî birliğini ve toprak bütünlüğünü hedef alan terör unsurlarının bölgede yuvalanmaları, Irak'taki durumun Türkiye için teşkil ettiği güvenlik tehdidinin çok önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

Aynı şekilde, Irak'ta, etnik, din ve mezhep temelinde bir parçalanmaya yol açabilecek gelişmeler de çok ciddi bir endişe kaynağıdır.

Bunun yanı sıra, geçmişte yaşanan müessif tecrübeler, Kuzey Irak'tan ülkemize toplu göç hareketi ihtimaline karşı da hassas ve hazırlıklı olunmasını gerekli kılmaktadır. Bu amaçla, sınır bölgelerimizde muhtemel yığılmaları önlemek ve insanî mülahazaları da dikkate alarak, bu göçün, sınırlarımızın mümkün olduğunca ilerisinde uygun bir bölgede durdurulmasını sağlamak için gereken tedbirlerin alınması kaçınılmaz olacaktır. Bu konuda başlatılan hazırlıklar sürdürülmektedir.

Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünün ve millî birliğinin korunmasına ve sorunun barışçı yollarla çözüme kavuşturulmasına büyük önem vermektedir. Kuvvet kullanımı son çare olarak görülmelidir. Giderek tırmanan krizin bir savaşa dönüşmeden çözümü için zaman giderek azalmaktadır. Savaşın önlenmesi için Irak yönetiminin tam ve etkin silahsızlanma konusunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarında yer alan yükümlülüklerini tüm icaplarıyla yerine getirmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Irak'ın, durumun vahametini idrak etmesi ve sorunun barış ortamı korunarak çözümünün önünü açması için, uluslararası toplumun kararlı tutumunu sürdürmesi büyük önem taşımaktadır.

Avrupa Birliği üyesi ülkeler ile aday ülkelerin 17-18 Şubat 2003 tarihlerinde Brüksel'de yaptığı ve Türkiye'nin de katıldığı zirve toplantısı ortak bildirisinde de vurgulandığı üzere, bu konuda sergilenen kararlılık ve dayanışmanın yanı sıra somut ve fiilî askerî caydırıcılık tedbirlerinin alınması, Irak'ın bu konuda ikna edilebilmesinde çok etkili bir vasıta olacaktır.

58 inci Cumhuriyet Hükümeti, bu olumsuz gelişmelerin karşımıza çıkarabileceği bütün risklere ve ihtimallere karşı Türkiye'nin temel hak ve menfaatlerini korumak amacıyla, gereken bütün güvenlik tedbirlerini almakta ve uygulamaya koymaktadır.

Irak'a karşı askerî caydırıcılık tedbirleri kapsamında yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının Türkiye'de geçici olarak konuşlandırılması için Türkiye Büyük Millet Meclisinin izin ve yetki vermesi, bugünkü kriz ortamında munzam bir baskı unsuru olarak çok önemli ve etkili bir fonksiyon icra edecektir.

Aynı şekilde, Türkiye Cumhuriyetinin, en kötü ihtimale karşı hazırlıklı olarak zamanında ve süratle hareket etmesini ve gerekli tedbirleri almasını sağlamak bakımından Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi konusunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin izninin alınması, hükümetin etkili bir siyaset izlemesini sağlamak açısından büyük önem taşıyacaktır.

Bu kuvvetlerin, gelişmelerin seyrine göre gerektiğinde kullanılmaları, hükümetin belirleyeceği esaslara ve bu konuda yapılacak düzenlemelere bağlı olacaktır.

Bu mülahazalarla; gereği, kapsamı, sınırı ve zamanı hükümetçe belirlenecek şekilde,

1- Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve bu kuvvetlerin gerektiğinde belirlenecek esaslar dairesinde kullanılmasına,

2- Uluslararası meşruiyet kuralları çerçevesinde, en fazla 62 000 askerî personelin ve hava unsurları olarak 255 uçak ve 65 helikopteri aşmamak kaydıyla yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının, hükümetin tespit edeceği mücavir bölgelerde geçici olarak konuşlandırılmak üzere 6 ay süreyle Türkiye'de bulunmasına; bu amaçla Türkiye'ye gelecek yabancı kara kuvvetlerinden destek unsurları dışındaki muharip unsurların geçici olarak konuşlandırıldıkları bölgelerden Türkiye dışına intikallerinin en kısa sürede tamamlanması ve yabancı hava ve deniz kuvvetleri ile özel kuvvetler un-

surlarının muhtemel bir harekâta kullanılmalarını sağlayacak şekilde konuşlanmaları ve yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını üst uçuş amacıyla kullanmaları için gerekli düzenlemelerin yapılmasına; bu yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'ye gelişiyle ilgili hazırlıkların yürütülmesine, Türkiye ülkesinde tabi olacakları statü ve Türk Silahlı Kuvvetleriyle işbirliği esas ve usullerine ilişkin düzenlemelerin hükümetin belirleyeceği esaslar çerçevesinde yapılmasına,

Anayasanın 92 nci maddesi uyarınca izin verilmesini arz ederim.

Abdullah Gül

Başbakan

BAŞKAN - Sayın milletvekilleri, Başkanlığımıza sunulmuş bir önerge vardır; okutuyorum:

V.- USUL HAKKINDA GÖRÜŞMELER

1.- Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine, yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının altı ay süreyle Türkiye'de bulunmasına ve muharip unsurların Türkiye dışına intikalleri için gerekli düzenlemelerin yapılmasına izin verilmesine ilişkin Başbakanlık tezkeresiyle ilgili Anayasanın 92 nci maddesindeki koşulların oluşup oluşmadığı ve anılan tezkerenin görüşülmesine yer olup olmadığı hakkında

1.3.2003

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine getirilmiş olan Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine, yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının 6 ay süreyle Türkiye'de bulunmasına ve muharip unsurların Türkiye dışına intikalleri için gerekli düzenlemelerin yapılmasına, Anayasanın 92 nci maddesi uyarınca izin verilmesine dair Başbakanlık tezkeresiyle ilgili işlemlere geçilmesinden önce, Anayasanın 92 nci maddesindeki koşulların oluşup oluşmadığı ve anılan tezkerenin görüşülmesine yer olup olmadığı konusunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün 63 üncü maddesi uyarınca usul hakkında söz talebimi saygıyla bilgilerinize sunarım.

Önder Sav

Ankara

BAŞKAN - Sayın milletvekilleri, Sayın Önder Sav'ın önergesi, İçtüzüğü'nün 63 üncü maddesine göre, bir usul hakkında tartışma açılması ve o konuda söz talebidir.

Bildiğiniz gibi, Başbakanlık tarafından gönderilen tezkere gelen kâğıtlarda yayımlanmış ve gündeme alınmıştır.

Tezkere üzerinde yaptırdığımız incelemelerde Anayasaya aykırılık da saptanmamıştır.

Dolayısıyla, görüşmelere devam edeceğiz; ancak, Sayın Önder Sav'ın talebi 63 üncü maddeye uygundur.

Değerli milletvekilleri, bugün, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarihi birleşimlerinden birisini yapmaktadır. Çok önemli bir konuda, çok büyük sorumluluk altına girerek, hakikaten önemli bir karar vereceğiz.

Bu görüşmeler sırasında, daha önceki toplantılarda yapılan konuşmalar, Sayın Başkanın tutum ve davranışları; bu konular üzerindeki tartışmaların hepsini inceledim. Zaman olmuş, Sayın Başkanın tutumu, İçtüzük'ten kaynaklanan bir takdir hakkı içerisinde lehte olmuş, bazen de İçtüzük çok katı bir yorumla uygulanmış.

Benim, bugün, sizlerin de uygun göreceğinizi kabul ettiğim, düşündüğüm, demokratik ve katılımcı bir tavır ve düşünce içerisinde, mümkün olabildiğince, İçtüzük hükümlerini geniş biçimde uygulamaktır. Bunu, hem Başkanlığımıza düşen bir davranış olarak kabul ediyorum hem de Türkiye Büyük Millet Meclisinin her üyesinin bu önemli konudaki düşünce ve fikirlerinin topluma yansması açısından faydalı görüyorum. Kaldı ki, Sayın Önder Sav, bu önergesiyle, zaten, İçtüzüğün 63 üncü maddesinden kaynaklanan bir hakkı kullanmak istiyor. Kendisine söz vereceğim; ama, başta da ifade ediyorum ki, tutumum doğrudur, İçtüzüğe uygundur ve Başbakanlık tarafından gönderilen tezkereyi işleme koymakta Anayasaya bir aykırılık yoktur.

Bu konuda istemde bulunulduğuna göre, Sayın Önder Sav başta olmak üzere, 10 dakikayı geçmemek şartıyla iki aleyhte, iki lehte söz verebilirim. Dolayısıyla, birinci söz hakkı Sayın Önder Sav'ındır.

Buyurun Sayın Sav. (CHP sıralarından alkışlar)

Sayın Sav, süreniz 10 dakikadır.

ÖNDER SAV (Ankara) - Sayın Başkan, Yüce Meclisin değerli üyeleri; Türkiye Büyük Millet Meclisi, cumhuriyet tarihinin en önemli birleşimlerinden birini gerçekleştiriyor. Böyle önemli bir oturumda, vermiş bulunduğum önergeyi İçtüzüğün 63 üncü maddesine uygun bularak, usul hakkında görüşme açan Türkiye Büyük Millet Meclisinin Sayın Başkanına teşekkür ediyorum.

Başbakanlığın, Anayasanın 92 nci maddesine göre izin verilmesine ilişkin talebini görüşüyoruz. Geliş şekli, çelişkili içeriği, karmaşık içeriği, hukuk devletine ve Anayasaya aykırılığı nedeniyle, bu tezkere, görüşülmesine yer olup olmadığı tartışmalarına açık bir tezkeredir.

Benim verdiğim önerge, aslında, hem Anayasaya aykırılık hem de görüşmelere yer olup olmadığı biçiminde iki ayrı özü içermekteydi.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulundurulmasına ilişkin tezkerenin temel unsuru, olmazsa olmaz şartı, bu tezkerede, milletlerarası hukukun meşru saydığı hal koşulunun var olup olmadığıdır. Uluslararası hukukun meşruluğunu belirtme yetkisi ne Amerika Birleşik Devletlerinin ne İngiltere'nin ne de kimilerinin sandığı gibi Türkiye'nin yetkisindedir. Meşruluğu belirleme yetkisi, bizim de üyesi olduğumuz Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine aittir.

Uluslararası anlaşmazlıklarda barışçı yollara gidilmesi esastır. Birleşmiş Milletler Silah Denetçileri Komisyonu ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansının Başkanları Hans Blix ve Muhammed El Baradei, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine 7 Martta son raporlarını, yeni raporlarını sunacaklar. Amerikan-İngiliz ortak karar tasarısı, henüz, hangi akıbete uğrayacak belli değil. Kısacası, uluslararası hukukun inceleme süresi işliyor, daha, somut bir sonuca varılabilmiş değil.

Bizim için üzüntü verici olan yönü, içhukukumuzda da konunun aydınlanmamış, Amerika Birleşik Devletleriyle müzakerelerin henüz sonuçlanmamış ve anlaşmanın içeriğinin netleşmemiş olmasıdır.

Tezkerayla ilgili Bakanlar Kurulu kararı 24 Şubat 2003 tarihini taşıyor; bugün 5 inci gün; ancak bugün görüşülebiliyoruz.

Bir Sayın Bakan, tezkerenin 27 Şubat Perşembe günü görüşülemeyişinin nedenini, bir gün sonra, yani dün toplanmış olan Millî Güvenlik Kurulu kararının beklenmesine bırakıldığını ifade ediyor. Adalet ve Kalkınma Partisinin Sayın Genel Başkanı ise, tezkere konusuyla ilgili olarak, bütün milletvekillerinin görüşlerinin alınmasında yarar olduğunu ifade ediyor. Sayın Dışişleri Bakanı ise "Amerika Birleşik Devletleriyle müzakerelerin Genel Kurula kadar tamamlanacağını umuyorduk; ama, olmadı" diyor.

Şimdi, allahaşkına, söyleyin, hangisine inanmalıyız? Hangi mazeretiniz haklı, hangisi doğru? Lütfen, kafanızda bir netleşin arkadaşlar. Netleşmeden, bu tezkereyi görüşmenin olanağını görmüyoruz.

Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakan Yardımcısı Wolfowitz "Biz, Türkiye'li veya Türkiye'siz amacımıza ulaşabiliriz" diyor. Öyleyse, bırakın Türkiye'siz amaçlarına ulaşınlar da görelim. Bırakın Amerika'nın yakasını; ama, bırakmıyorsunuz! Ne yazık ki, kısa bir süre sonra, elmaşkerini Amerika'nın yediğini, sapının da Türkiye'nin elinde kalacağını çok acı bir şekilde göreceksiniz. (CHP sıralarından alkışlar)

Savaş karşıtı bir eylemde, çok yerinde bir slogan gözüme ilişti; burada tekrarlamak, tutanaklara geçirmek istiyorum. "Amerika Birleşik Devletlerinden korkmayın, Allah'tan korkun, Allah'tan" diyor o slogan. (CHP sıralarından alkışlar)

Amerika Birleşik Devletlerinin savaş işbirlikçisi İngiltere'nin İşçi Partisinin milletvekillerinin yarısından çoğu, savaş karşıtı bildiriye imzaladılar.

Dünyanın hiçbir ülkesinde, kendi iç hukukuna göre, Amerika Birleşik Devletlerinin savaş eylemine parlamentodan destek kararı çıkmadı. Biz, bugün, Parlamentomuzdan böylesine bir destek kararının arayışı içerisindeyiz. 6 Şubatta, 621 sayılı tezkereyle verdiğimiz yetkiyle Irak'a müdahaleye karar vermiş olduk. Türkiye, hukuken, savaşa o tezkereyle bulaştı. Bu yetki üzerine, nasıl olsa öbür yetkiler de arkadan gelecektir diye, Amerikan gemileri vızır vızır İskenderun Limanının etrafında dolaşmaya başladılar. İsimlerini tekrarlamakta zorlanacağımız pek çok gemi yük boşaltmaya başladı; Ro-ro gemisi gelip gidiyor, kargo gemisi yük boşaltıyor, araç ve mühimmat gemileri İskenderun Limanını dolduruyor. Daha 80 savaş gemisinin yakın yerlerde mevzilen-diği söylentileri var. Bunları görüyor ve üzülmüyoruz; ama, ben, günlerdir bir başka şeyi de görüyorum.

Görüyorum ki, hükümet, kan, barut, savaş, ıstırap kokan bir müdahale için sıkıntı içerisinde. Görüyorum ki, bu utanç verici savaş, Adalet ve Kalkınma Partili milletvekili arkadaşlarımızı, savaş gemilerinin getirdiği yükten daha ağır maddî ve manevî yük altında eziliyor, ezdiriyor. Böyle bir dönemde, Türkiye Büyük Millet Meclisinde karar verirken, çok dikkatli, kendi vicdanlarımıza danışarak karar vermek zorundayız ve burada, uşşak makamındaki bir türküyü arkadaşlarımıza hatırlatmak istiyorum:

"Yine gam yükünün kervanı geldi

Çekmem bu derdi, bölek seninle." (CHP sıralarından alkışlar)

Şimdi, bu derdi, bu gam yükünü bizimle bölüşmek istiyorsanız; biz, o gam yükünü bölüşmeyeceğiz arkadaşlar. Size de, bu iğrenç savaşa bulaşmayın, bu pis gam yükünün altında ezilmeyin, yol yakinken dönün diyoruz. (CHP sıralarından alkışlar) Yoksa, sadece tezkereye oy verenler değil, bütün halkımız, bütün insanımız, bütün Türkiye sıkıntı çekecektir.

Daha, henüz üç dört gün önce, bir Türk milletvekilinin, bölgesindeki İskenderun Limanının zincirli kapılarını aşamadığına tanık olduk. Hiç şüphe etmeyiniz; gelecekte, Millî Savunma Bakanının, Dışişleri Bakanının hatta, Başbakanın bile, o zincirli kapıdan içeriye giremediğine tanık olacak, üzüleceksiniz. (CHP sıralarından alkışlar)

Sayın Cumhurbaşkanımız, Anayasanın 92 nci maddesinin uygulanmasının, uluslararası hukukun meşruiyet şartını içerdiğini söylüyor. Değerli bir hukukçu Sayın Meclis Başkanımız, 92 nci maddenin her cümlesinde, uluslararası hukukun meşruiyet şartının olması gerektiğine işaret ediyor. Özetle, Birleşmiş Milletlerin gündemindeki konuların sonuçlanması isteniyor.

Görüşmekte olduğumuz bu izin talebi, hukukî dayanaktan yoksundur, Anayasaya aykırıdır. 1991'de, Körfez Savaşında alınmış olan kararın, Anayasa Mahkemesinde incelenmesinden sonra, biçim ve öz yönünden iptaline gerek olmadığı kararıyla, bu kararı karıştırmayalım. Hangi halin meşru olacağı, Türkiye Büyük Millet Meclisinin mutlak takdirine bırakılmış husus değildir.

(Mikrofon otomatik cihaz tarafından kapatıldı)

BAŞKAN - Sayın Sav, süreniz bitti; lütfen konuşmanızı tamamlayınız.

ÖNDER SAV (Devamla) - Teşekkür ederim Sayın Başkan.

Her somut olayda ve talepte, 92 nci maddenin aradığı meşruiyet şartının aranılması kaçınılmazdır; tıpkı, bugün aramak zorunda olduğumuz gibi.

Alınacak karar "hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz" diyen Anayasamızın 6 ncı maddesine ve "Anayasa hükümleri -herkesi- yasama, yürütme ve yargı organlarını ... bağlar" diyen 11 inci maddeye aykırı olacak ve 2 nci maddede yazılı olan hukuk devleti ilkesiyle de bağdaşmayacak.

Tezkere için alınacak karar, Anayasaya aykırı bir içtüzük değişikliği olacaktır. Yeni alınacak karar, Anayasa usullerine aykırı, o usuller gözetilmeden alınmış, Anayasaya aykırı bir değişiklik olacaktır. Bütün bu çok haklı hukuksal uyarılara karşı "biz yaptık, oldu" diyorsanız, diyeceğimiz çok şey var. Bu "biz yaptık, oldu" felsefesinin, dünya tarihinde tanıdığı en mahir ustalarından, en kurnaz, en zeki ustalarından biri olan Talleyrand bile "süngülerle çok şey yapılabilir; ama, üzerlerine oturulamaz" diyordu. (CHP sıralarından alkışlar) Süngülerin üzerine oturmayınız; 5 - 6 milyar dolarlık Amerikan kredisine aldanıp, bu kredilere kapılıp, iç ve dış hukuku zedelemeyiniz. Yüzde 90'ı Irak'a müdahaleye karşı olan halkımızın sesine kulak veriniz; yoksa, yarın, çocuklarınızın "siz, haktan, hukuktan, haktan, Müslümandan yana mı tavır koydunuz; Amerika'dan ya da Amerikan Dolarından yana mı tavır koydunuz" sözleriyle karşılaşacaksınız.

Aslında, biz, iki ayrı tezkere bekliyorduk. Sayın Başkan, mülamahanızı fazla istismar etmeden, bu, demin okunmuş olan tezkeredeki çelişkiye değinmek istiyorum. Başkanlık Divanı Kâtibimiz, altında Başbakan Sayın Abdullah Gül yazılı tezkereyi okudu. Bu tezkere, Bakanlar Kurulunun kararına dayanarak gelmiş tezkere; ama, elimizde iki ayrı tezkere var sanki. Bakanlar Kurulunun tezkeresinde olmayan bir ibare, Sayın Başbakanın göndermiş olduğu tezkerede var. Doğrusu, bunun, Bakanlar Kurulunu by-pass ederek konulmuş bir ibare olduğuna inanmak istemiyorum; ama, merak ediyorum; açıklamasını, Sayın Başbakandan ve bakanlardan soruyorum. Şimdi, Bakanlar Kurulu kararında olmayan; ama, bugün, kürsüde biraz önce okunan Başbakanlık tezkeresindeki ek pasajı tutanaklara geçirterek, Yüce Kurulun bilgilerine de sunmak istiyorum.

Okuyor ikinci bendi, alttan beşinci satıra geliyor "sağlayacak şekilde konuşlanmaları" deyiminden sonra, Bakanlar Kurulu kararında olmayan şu ibare ekleniyor: "...ve yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını üst uçuş amacıyla kullanmaları için..." Sayın Bakanlar, sizin imzaladığınız metinde bu ibare yok. (CHP sıralarından alkışlar) Sayın Başbakan veya sizlerden birisi, bu ilavenin ne anlama geldiğini burada açıklamak zorundadır. (CHP sıralarından alkışlar)

Ayrıca, tezkeredeki bütün bu sıkıntıların yanında, usulle ilgili bu değindiğim konuların yanında, ümit ederim ve temenni etmem ki, usul konusundaki görüşmeler bittikten sonra, 6 Şubat'taki oturumda rastladığımız bir önergeyle karşılaşmayalım; yani, kapalı oturuma geçilme önergesiyle karşılaşmayalım.

1999 yılında yapılmış olan kapalı oturum tutanakları açıklandı; onları inceledim, sizler de incelediniz. O tutanaklarda, halkımızın bilmediği, o dönemde bu Mecliste olan milletvekillerinin bilmediği, basınımızın bilmediği hiçbir konu yok. 6 Şubatta yapılan gizli oturumdaki, kapalı oturumdaki konuları hepiniz biliyorsunuz. Umuma açık bir görüşme yaptığımız için bunlara değinmeyeceğim; ama, soruyorum hepinize: 6 Şubattaki oturumda, allahaşkına, kamuoyunun bilmediği, basının bilmediği, halkımızın bilmediği ne vardı; hiçbir şey. (CHP sıralarından alkışlar) Şimdi, onun için, bu oturumu açık yapmalıyız.

Neden çekiniyoruz? Bizi buraya gönderen halkımızdan mı çekiniyoruz? Bize oy veren seçmen-den mi çekiniyoruz? Yoksa, anaların, babaların yüreklerini ağzına getiren, acaba savaş olacak mı kuşkusunu onlarla bölüşmekten mi çekiniyoruz? Bu oturumu açık yapalım ki, Anayasaya aykırılığı enine boyuna tartışalım. Açık yapalım ki, halkımız her şeyi bilsin, duysun, anlasın. Açık yapalım ki, sabahın erken saatlerinde çoluk çocuğunun nafakasını sağlamak için dükkânını açan; ama, sif-tah yapmadan kepenkleri kapatan esnafımız dinlesin bizi. (CHP sıralarından alkışlar) Açık yapalım ki, doğrudan gelir desteğiyle avutulan köylümüz uyutulmasın, bizi izlesin, kararını ona göre versin. Açık yapalım ki, ücretine el uzatılan işçimiz, maaşı kendisinden esirgenen memurumuz, ekmeğine el uzatılan emeklimiz bu konuşmaları izleyebilsin.

RAMAZAN TOPRAK (Aksaray) - Sayın Başkan, 7 dakika geçti.

ÖNDER SAV (Devamla) - Tamamlıyorum değerli milletvekilleri. Sabrınızı fazla kullan-mayacağım. Son cümleleri kullanıyorum.

BAŞKAN - Sayın Sav, lütfen, konuşmanızı tamamlayınız.

ÖNDER SAV (Devamla) - Sayın Başkanım, tamamlıyorum.

Adalet ve Kalkınma Partisinin Sayın Genel Başkanı, dün, Siirt'te "biz, Irak sorununu kucağımızda bulduk" diyor. "Doğru" diyor bir arkadaşımız. O zaman ben sormak istiyorum: Peki, kucağınızda bulduğunuz bebeği uyutacağınıza, niye büyüttünüz?! (CHP sıralarından alkışlar) Kucağınızda bulduğunuz bebeği Amerikan mamalarıyla niye canavarlaştırdınız?! (CHP sıraların-dan alkışlar) Şimdi, o canavar sizi parçalamaya hazırlanıyor. İstirap çekmeden... Sizin ıstırap çek-menize gönlümüz razı olmaz. Biz "önce insan" diyen bir düşüncenin temsilcileriyiz; sizin ıstırap çekmenizi istemeyiz; ama, seksenbir yıldır savaş yüzü görmemiş ülkemizin başı derde girerse, ama sonu gelmez sıkıntılar insanlarımızın yakasına yapışsın, ama bir tek Mehmetçiğin tabutu omuzlar-da yükselirse, sizi, biz de affetmeyiz, Türk Halkı da affetmez, seçmen de affetmez! (CHP sıraların-dan "Bravo" sesleri, ayakta alkışlar)

Son sözlerimi söylüyorum. Yokluk içinde bağımsızlık savaşı veren bir ulusun milletvekilleri olarak, bir komşu Müslüman ulusun bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne, doğal kaynaklarına el uzatılmasına izin vermeyiniz.

RAMAZAN TOPRAK (Aksaray) - Demagoji yapıyor...

ÖNDER SAV (Devamla) - Kendisi yalınayak cepheye mermi taşıyan, kağı arabasının arkasın-da yürüten, bebesinin örtüsünü "devlet malıdır, nem kapmasın" diye mermilere örten analarımızın, ninelerimizin kemiklerini sızlattırmayalım.

RAMAZAN TOPRAK (Aksaray) - Sayın Başkan, 10 dakika oldu...

ÖNDER SAV (Devamla) - Geliniz, Yüce Atatürk'ün Dolmabahçe önünde demirlenmiş düşman zırhlılarına bakarak ve yumruklarını sıkıp "geldikleri gibi gideceklerdir" dediği gibi, biz de, İskenderun Limanına demirlemiş olan düşman gemilerine ve Türkiye'ye akın akın gelen Amerikan asker-lerine "geldikleri gibi gitsinler" diyelim. Bu tezkereye ret oyu kullanalım diyorum; hepinizi sevgi ve saygılarımla selamlıyorum.

Sayın Başkan, sabrınız için teşekkür ediyorum. (CHP sıralarından "Bravo" sesleri, ayakta alkışlar)

BAŞKAN - Sayın Sav, teşekkür ederim.

Sayın milletvekilleri, Sayın Sav'a söz vermeden önce bir konuyu sizlere arz etmiştim. Bugün yapılacak müzakerelerin, bütün arkadaşlarımızın daha çok katılımına yol açabilecek bir düzeyde olmasını ve buna inandığımı ifade etmiştim. 10 dakikalık konuşma süresini 10 dakika da aşarak, 20 dakikalık bir konuşma yapıldı. Bu, sayın konuşmacının takdiri. Ben ve başkanvekili arkadaşlarımız, Mecliste müzakereler sırasında söz kesmemeyi ve mümkün olduğu kadar konuşma süresini uzatmayı tercih ediyoruz. Bugün de böylesi günlerden birisidir; ancak, tezkere üzerinde, esasında, yapılması gereken konuşmayı, usul hakkında açılan bir tartışmada yapmak, bir hakkı suiistimal etmek anlamına da gelebilir. (AK Parti sıralarından "Bravo" sesleri, alkışlar)

Değerli arkadaşlarım, tabii, bu konuda müzakere açtım, bütün arkadaşlarıma söz vereceğim. Onlardan, usul konusunda, varsa Anayasaya aykırılık konusunda, varsa esasla ilgili görüşmelerde, konuşmalarını yapmak üzere takdir haklarını kullanmalarını rica ediyorum.

Değerli arkadaşlarım, biraz evvel, Sayın Sav, çok önemli bir konuya temas etti. Hükümetin, belki, cevap vermesi gereken bir konuda, kendi tespitimi ifade etmek için söylüyorum. Gerçekten, Başbakanlık tezkeresi geldiği zaman, farklı iki metin gördük. Bir tanesi, bu hava, uçuş sahasıyla ilgiliydi. Zaten, ben, basına yaptığım açıklamada, salı günü akşam saatlerinde gelen tezkerenin incelenmekte olduğunu, kanun ve kararla ilgili bürokratlarımızın ve bizzat bendenizin bu konuda çalışma yaptığını ifade etmiştim. Başbakanlıkla görüşüldü ve Başbakanlık, asıl tezkere mahiyetinde olan belgeyi, bizim de istemimiz üzerine "aslı gibidir" şeklinde üzerine mühür vurmak suretiyle, Meclis Başkanlığına tekrar iade etti. Ben, önce gelen le sonra "aslı gibidir" şeklinde mühürlü olanı, Sayın Sav'ın tetkiklerine amade kılıyorum. Başbakanlıkça gönderilmiş ve bugün görüşmekte olduğumuz tezkerenin bir eksikliği kalmamıştır. Bunu, bugün, tekrar, belki müzakereler esnasında göreceğiz.

Değerli arkadaşlarım, Sayın Sav'ın ortaya koyduğu eksikliğin, bir yazım hatası olarak bize gönderildiği ifade edildi. Bendeniz, bununla tatmin olmadım, mühür koyacaksınız "aslı gibidir" diyeceksiniz, biz, bu metni esas alacağız dedim ve istemim üzerine, bana bir metin gönderildi; biz, şimdi onu konuşuyoruz; bütün arkadaşlarımızın da tetkikine amadedir.

Değerli arkadaşlarım, aleyhte ikinci söz isteyen arkadaşımız, İzmir Milletvekili Enver Öktem. Sayın Öktem, buyurun efendim.

SALİH KAPUSUZ (Ankara) - Aleyhte Salih Kapusuz efendim...

BAŞKAN - Enver Öktem Bey yok mu?

MUSTAFA ÖZYÜREK (Mersin) - Kemal Anadol, efendim.

BAŞKAN - Hayır, bende Enver Öktem'in talebi var.

K. KEMAL ANADOL (İzmir) - Ben imzaladım Sayın Başkan.

MUSTAFA ÖZYÜREK (Mersin) - Kemal Anadol, efendim.

BAŞKAN - Peki efendim.

Sayın Kemal Anadol aleyhte konuşacaklar.

Buyurun Sayın Anadol. (CHP sıralarından alkışlar)

Efendim, Sayın Anadol söze başlamadan önce bir anekdot hatırlatayım. Daha 1990 yılından bu yana müzakereleri tutanaklardan izlemiştim. 5.9.1990 tarihli birleşimde, rahmetli Başkanvekili Yılmaz Hocaoglu yönetiyor ve Sayın Kemal Anadol da o tarihte yine milletvekili. Böyle, bir söz talep ediyor, tam bir saat kavga ediyorlar; ama, bir saatin sonunda galip gelen Sayın Anadol oluyor. Ben, kavga etmeden söz veriyorum. (CHP sıralarından alkışlar)

Buyurun efendim.

K. KEMAL ANADOL (İzmir) - Sayın Başkan, Yüce Meclisin değerli üyeleri; sözlerime başlamadan önce, demin belirttikleri gibi, İçtüzüğü'nün 63 üncü maddesine göre, müsamahasıyla, Meclis Genel Kurulunda tartışılmasına izin veren Sayın Meclis Başkanımıza teşekkür etmek istiyorum.

Değerli arkadaşlar, Sayın Önder Sav benden evvel yaptığı konuşmasında, vukufu, Anayasanın 92 nci maddesine aykırılığı tespit etti, izah etti. Gerçekten, bugün, dünyada ilk kez, bir parlamentonun muhtemel Irak savaşıyla ilgili ilk toplantısını yapıyoruz. Savaşacak Amerika Birleşik Devletleri, Kongresinde savaş kararı almadı; Avam Kamarası bu gündemle toplanmadı. Dünyada ilk kez, Türkiye Büyük Millet Meclisi bu konuyu gündemine aldı. Bu, çok önemli bir tespitti. Sadece Türkiye insanının, Türk Halkının dikkatleri değil, tüm dünya kamuoyunun da dikkati Meclisimiz üzerindedir.

Arkadaşlar, Türkiye Büyük Millet Meclisine sevk edilen ve biraz önce okunan Bakanlar Kurulu tezkeresi, biraz sonra izah edeceğim sebeplerle ve Sayın Sav'ın izah ettiği sebeplerle, Anayasa değişikliğini içermektedir. Neden; Anayasanın 92 nci maddesi açık "milletlerarası hukukun meşrû saydığı hallerde savaş hali ilânına..." diye başlıyor. Peki, savaş hali ilanı için gerekli meşruiyeti kim sayacak, kim tanımlayacak, kim belirleyecek, kim yorumlayacak; açık, 92 nci maddeye göre, milletlerarası hukuk belirleyecek. Peki, milletlerarası hukuk kurallarını ve oradaki meşruiyeti kim tanımlayacak, kim belirleyecek, kim yorumlayacak; kimin belirleyemeyeceği belli; ulusal parlamentolar belirleyemeyecek; yoksa, aynı konuda, Rus Duması başka bir karar verecek, Avam Kamarası başka bir karar verecek, Türkiye Büyük Millet Meclisi de ayrı bir karar verecek. Eğer, ulusal parlamentolar bunu belirleselerdi, Amerika Birleşik Devletleri şimdiye kadar uğraşır mıydı; toplardı Kongreyi, alırdı kararını, milletlerarası hukuk kuralını kendine göre yorumlardı ve bu sıkıntılara girmezdi; ama, biz öyle demiyoruz. Biz, 92 nci maddedeki, milletlerarası hukukun meşrû saydığı halleri biz belirleyeceğiz diyoruz. Hayır; uluslararası hukukun yorumu, uluslararası organizasyonlara, uluslararası parlamentolara bırakılmıştır. Dün Cemiyeti Akvam idi, bugün de Birleşmiş Milletlerdir.

1982 Anayasasının 92 nci maddesi, 1961 Anayasasının 66 ncı maddesinin aynen tekrarından ibarettir; sadece, ikinci fıkra ilave edilmiştir. Yani, 1961 Anayasasının 66, 1982 Anayasasının 92 nci maddesi, Atatürk'ün "yurtta sulh cihanda sulh" ilkesinin anayasa maddesine dönüşmüş halidir. Yani, Atatürk'ün "yurtta sulh cihanda sulh" ilkesinin yansıması olan bu madde, Türkiye Büyük Millet Meclisine "haksız savaşa girme" diyor, "milletlerarası hukukun meşrû saymadığı hallerde savaş kararı alma" talimatını veriyor ve emredici bir hüküm vaz ediyor. Hukukçu olan arkadaşlar emredici hükmün ne anlama geldiğini gayet iyi bilirler. Demek ki, Meclis, 92 nci maddenin bu hükmünü aynen uygulamak zorundadır; onu, işine geldiği gibi yorumlama, değiştirme, karar ittihazına hakkı yoktur. Anayasanın 92 nci maddesi, gerçekten, bu emredici hükmüyle tereddüte yer bırakmayacak kadar açıktır. Nitekim, uygulamalar da böyledir: 12.8.1990 tarihli 126 ncı Birleşimde, 5.9.1990 tarihli 3 üncü Birleşimdeki kararlar, Somali'ye asker gönderme, Çekiç Güç'ün süresini uzatma, Afganistan'a asker gönderme kararları, hep, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararına

dayanılarak Meclisçe karar altına alınmıştır. Kıbrıs Barış Harekâtında ise, yine, uluslararası hukukun gereği, Londra ve Zürih Antlaşmalarına dayanılarak, garantör devlet sıfatıyla, bu Meclisten karar çıkmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi önüne 6.2.2003 günü gelen ve bugün gelen tezkerelerle, ilk kez, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarına dayanmadan karar almamız, karar ihdası istenmektedir. Bu durumda, önümüze gelen tezkere, anayasa değişikliği mahiyetindedir. Anayasanın nasıl değiştirileceği ise, Anayasada ve İçtüzükte belirlenmiştir, ayrı bir prosedüre bağlanmıştır. Anayasa, Başbakanlık tezkeresiyle değişmez arkadaşlar, Başbakanlık tezkeresiyle Anayasa değişmez.

Anayasanın 92 nci maddesi, ayrıca, Türkiye Büyük Millet Meclisinin izin vereceğini söylüyor. Sayın Sav'ın gayet açık belirttiği gibi, Anayasanın 92 nci maddesi, Türkiye Büyük Millet Meclisine, bu konuda, hükümete yetki devri vermiyor. 92 nci maddede bir tek "hükümet" sözcüğünü göremezsiniz, "Bakanlar Kurulu" sözcüğünü göremezsiniz. Büyük Millet Meclisi, sadece, bu konuda izin verir. Anayasanın 6, 7, 8 inci maddeleri açıktır: Egemenlik, kayıtsız şartsız ulusundur; yasama yetkisi, Türkiye Büyük Millet Meclisine aittir ve Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu yetkisini devredemez.

Bakınız, İçtüzük de çok ilginç; İçtüzüğün 130 uncu maddesini okuyorum arkadaşlar: "Anayasanın 92 nci maddesinin birinci fıkrası gereğince, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına belli bir süre için, Bakanlar Kurulunun istemi üzerine, Türkiye Büyük Millet Meclisince izin verilir. Bu kararı Cumhurbaşkanı uygular." Hükümet uygular demiyor, bu kararı Bakanlar Kurulu uygular demiyor; "bu kararı Cumhurbaşkanı uygular" diyor. Ne yapacağız şimdi?! Tezkere açık; yetkisi, sınırı, kapsamı hükümetçe takdir edilmek üzere, bizden, yetkiyi devretmemiz isteniyor. 92 nci maddeyi değiştirmeden, bu tezkere, burada müzakere edilemez; çünkü, bu tezkere, 92 nci maddeyi değiştiren bir mahiyet arz etmektedir; çok açık. O zaman, her iki yönden, hem yetki devri açısından hem uluslararası hukukun meşru saydığı hali yorumlama yetkisini kendimizde bulduğumuz için, 92 nci maddeyi, biz, burada, gerçekten, delmiş oluyoruz, ihlal etmiş oluyoruz, çiğnemiş oluyoruz. 92 nci maddede "yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulundurulmasına" ibaresi var. Yabancı silahlı kuvvetleri Türkiye'ye çağırıp, başka ülkelere gönderme yetkisi veriyor mu 92 nci madde; hayır, vermiyor.

Bu Bakanlar Kurulu tezkeresi, üç yönden Anayasaya aykırıdır. Anayasanın nasıl değiştirileceği -demin söylediğim gibi- Anayasayı değiştirme prosedürü de açık; Anayasamızda ve İçtüzükte hükme bağlanmıştır. Şimdi, biz, aslında, Anayasa değişikliği içeren bir tezkereyi burada müzakere edeceğiz. Ben, bu konuda, bu kadar açık bir hukukî durumda, bu konunun müzakeresinin imkânsız olduğunu, Anayasaya aykırı olduğunu bir kez daha belirtmek istiyorum ve Meclisimizin...

(Mikrofon otomatik cihaz tarafından kapatıldı)

BAŞKAN - Sayın Anadol, eksüre veriyorum; lütfen, konuşmanızı tamamlayınız.

Buyurun.

K. KEMAL ANADOL (Devamla) - Müsamahanıza teşekkür ediyorum Sayın Başkan; hemen bitiriyorum.

Bu konuda, ağır bir sorumluluk içindeyiz; başta iktidar partisi, muhalefet partisi, tüm milletvekilleri, büyük bir sorumluluk içindeyiz. Sözlerimin başında belirttiğim gibi, dünyada gündemine bu savaşı alan ilk parlamentodur Türkiye Büyük Millet Meclisi. Türkiye Büyük Millet Meclisi gazi

Meclistir, Türkiye Büyük Millet Meclisi her türlü tecavüzü defetmiş, direnmesini bilmiş, ulusal iradeyi temsil eden bir Meclistir. (CHP sıralarından alkışlar) Gelin, Birinci Büyük Millet Meclisinin üyesi, Milli Marşımızın şairi Mehmet Âkif'in tanımıyla "tek dişi kalmış canavar"a karşı, her türlü ideolojik, sınıfsal, ekonomik ayrılığı bugün için bir tarafa bırakalım; haktan yana, doğrudan yana olalım, doğrudan yana karar verelim arkadaşlar. (CHP sıralarından alkışlar)

Sözlerimi bitiriyorum. Yüce Meclisin kararının tarihin kararıyla çelişmemesini diliyorum.

Saygılar sunarım. (CHP sıralarından "Bravo" sesleri, alkışlar)

BAŞKAN - Sayın Anadol, çok teşekkür ederim.

Sayın milletvekilleri, Sayın Önder Sav'ın gönderdiği bir yazı var: "Konuşmamın son kısmında 'İskenderun Limanındaki düşman gemileri' deyimini kullandığımı anlaşıyor. Asıl amacım 'Amerika Birleşik Devletleri gemileri' idi. Tutanağın esas amacım doğrultusunda düzeltilmesini takdirlerinize sunarım."

Okundu; tavzih edildi; tutanağa geçti.

Sayın Açar, bir talebiniz var. Siz, aleyhte söz istemiştiniz, aleyhte söz sıranız üçüncü sıraydı; iki arkadaşımız konuştu, mümkün değil söz vermem, anlayışınıza sığınıyorum.

Lehte iki söz talebi var. Ankara Milletvekili Sayın Salih Kapusuz, İstanbul Milletvekili Sayın Burhan Kuzu.

Sayın Kapusuz, buyurun efendim. (AK Parti sıralarından alkışlar)

SALİH KAPUSUZ (Ankara) - Sayın Başkan, değerli milletvekili arkadaşlarım; bu tarihte oturumda hepinizi en derin saygılarımla selamlıyorum.

Tabii, şu anda, değerli arkadaşlarımızın ihdas etmiş oldukları, içtüzükte var olan bir usul kuralını öne sürerek, kapalı oturum yapılma talebi bilindiğinden, kapalı oturum öncesinde bu konuyu delmek, bu konuyla ilgili tezkereyi değerlendirmek üzere, iki değerli milletvekili arkadaşımız konuşmak için iyi bir fırsat buldular. Doğrusu, görüşlerini ben de dikkatle takip ettim, milletimiz de bunu yakinen izlemektedir. Dolayısıyla, karar, Yüce Meclisten çıkacak ve nihai olarak bunun değerlendirmesini de yüce milletimiz mutlaka yapacaktır.

Değerli arkadaşlar, her şeyden önce, Sayın Sav'ın iddia etmiş olduğu önergeye katılmak mümkün değil. Biraz önce söyledim, konuşmak için iyi bir fırsat; fakat, muhteva itibariyle bunu kabul etmek hiç mümkün değildir. Bir defa, Türkiye Cumhuriyeti Devleti var olduğu günden bugüne kadar birçok olay yaşandı; Türkiye Büyük Millet Meclisinde -biraz önce bir örneğinden bahsedilen- bir müzakere ortamında bütün münakaşaların yapıldığı oturumlar da gerçekleştirildi, bu oturumların tabii sonucu olarak birtakım kararlar da alındı. Şimdi de böyle olacak; ama, her şeyden önce, içerik itibariyle tenkit ettiği tezkerenin gerekçesiyle beraber bir bütün olduğu, zannedersen, Sav tarafından da bilinmektedir. Bu tezkerenin bir gerekçesi bir de karar bölümü, talep bölümü vardır, ancak bunun ikisi birlikte değerlendirilebilir. Ondan dolayıdır ki, muhtevası itibariyle bu tezkere kendi içerisinde hiçbir tutarsızlık taşımamaktadır.

İkinci olarak, Anayasa ve hukuk kurallarına aykırılık iddiasına gelince, bunu, bir hukukçudan dinlemek beni çok üzmüştür. (CHP sıralarından "Ooo" sesleri) Çok sevdiğim bir ağabeyim; ama, altını çizerek söylemek istiyorum: Biraz önce, CHP'li değerli bir milletvekili arkadaşım da konuştu; âdeta, o konuşma, onun tamamlayıcısı değil, hatırlatılması gereken bazı hususların hatırlatılması şeklinde oldu. Bakınız, ben hatırlatmak istiyorum: Bu tezkerenin, uluslararası hukuk veyahut da meşruiyet konusunu tartışırken, Sayın Sav "bu işin dayanağı, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

kararıdır" dedi. Eğer bu doğruysa, milletimizle beraber -Sayın Baykal da başta olmak üzere, Dışişleri Bakanlığı yapmış olan herkes- hepimizin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 541 sayılı Kararını unutmamamız lazım. Bu karar, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetini inkâr eden bir karardır. Böyle bir devlet var mı; elbette var. (AK Parti sıralarından alkışlar)

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi böyle bir şey talep etti, böyle bir karar verdi diye, siz, bu kararı meşru mu sayıyorsunuz?! AK Parti, bu kararı meşru saymıyor. (AK Parti sıralarından alkışlar)

ÖNDER SAV (Ankara) - Antlaşma var..

MUSTAFA ÖZYÜREK (Mersin) -Garanti antlaşması var.

SALİH KAPUSUZ (Devamla) - AK Parti, uluslararası meşruiyetin kaynağı olarak da, Türkiye Cumhuriyeti Devleti Anayasasını ve Türkiye Büyük Millet Meclisini esas kabul ediyor. (AK Parti sıralarından alkışlar)

Değerli arkadaşlar, Anayasanın 92 nci maddesi açık, 117 nci maddesi de açık. Ben, özellikle milletimizin, bu konuyu bilmesi açısından bir başka konuyu da burada ifade ederek konuşmama devam etmek istiyorum.

Anayasanın 87 nci maddesini okumak istiyorum; çünkü, hepimiz, bu Yüce Meclisin üyesiyiz, bu Yüce Parlamentoda yetki olarak nelere sahibiz, bir kez daha hatırlayalım: "Türkiye Büyük Millet Meclisinin görev ve yetkileri, kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak; Bakanlar Kurulunu ve bakanları denetlemek; Bakanlar Kuruluna belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermek; bütçe ve kesinhesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek; para basılmasına ve savaş ilânına karar vermek; milletlerarası andlaşmaların onaylamasını uygun bulmak, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun kararı ile genel ve özel af ilânına, mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar vermek ve Anayasanın diğer maddelerinde öngörülen yetkileri kullanmak ve görevleri yerine getirmektir."

Değerli arkadaşlar, size soruyorum; bundan daha ileri bir meşruiyet kaynağı arayabilir misiniz? Bu, bizim, hepimizin görevidir. Dolayısıyla, bunun Anayasaya aykırılık iddiası bizce doğrudur.

İkincisi, bizim iddia ettiğimiz Anayasa maddeleri, şayet, uluslararası hukuka aykırıysa, her şeyden önce, bizim Anayasamız uluslararası hukuka aykırı duruma düşer; bunu kabullenmek ise hiç mümkün değildir. Dolayısıyla, biz diyoruz ki, uluslararası meşruiyetin kaynağının, elbette, birtakım uluslararası kuruluşların birtakım kararlarına direkt olarak bağlanması, Türkiye Cumhuriyeti Devletini fevkalade sıkıntıya sokar ve bunu kabullenmek de mümkün değildir.

Arkadaşlar, size bir diğer hususu da hatırlatmak istiyorum: Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ordusu, bugüne kadar yapmış olduğu terörle mücadelede, zaman zaman sınırötesi harekâta gitmedi mi; Kuzey Irak'ta teröristlerin peşinde birtakım mücadelelerde bulunmadı mı?

V. HAŞİM ORAL (Denizli) - Takıyye yapıyorsun... Türkiye'ye savaş açan mı var?

SALİH KAPUSUZ (Devamla) - Peki, soruyorum size; şayet, siz, bunu, bir uluslararası meşruiyet kaynağıyla irtibatlandırmak isterseniz, herkes sizin karşınızda olur mu olmaz mı? (AK Parti sıralarından alkışlar, CHP sıralarından alkışlar [!]) Terörle mücadelede herkes bizim karşımızda sessiz kalmadı mı?

HALUK KOÇ (Samsun) - Meşru müdafaadır o.

SALİH KAPUSUZ (Devamla) - Dolayısıyla, bunları kabullenmek fevkalade yanlış olur.

Dolayısıyla, biz, açık ve net şunu söylüyoruz: Anayasanın 117 nci maddesi de çok açıktır.

V. HAŞİM ORAL (Denizli) - Okuduğun maddenin içerisinde yok...

SALİH KAPUSUZ (Devamla) - Evet, bizim güvenliğimizden, bizim hükümetimiz sorumludur; bu hususta yetki ve salahiyet de Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerine aittir.

Değerli Sav bir pankarttan bahsetti ve gördüğü pankartın ifade ettiğini burada sizler de dinlediniz. "Allah'tan korkun" diyor. Evet, hepimiz Allah'tan korkalım. (AK Parti sıralarından alkışlar, CHP sıralarından alkışlar [!]) Bu konuda, yüzde 99'u Müslüman olan şu memlekette, biz, böyle bir endişe taşımıyoruz; ama, hepinize bir hatırlatma yapmayı görev olarak kabul ediyorum.

Değerli arkadaşlar, evet, bizim, değil Amerika, dünyanın hiçbir gücünden korkumuz yoktur, korkmamız da mümkün değildir. (AK Parti sıralarından "Bravo" sesleri, alkışlar) Biz, sadece ve sadece, ülkemizin çıkarları için ne gerekiyorsa, sonuna kadar yerine getirmek için her türlü çabayı sarf ederiz. Evet, şu anda oturduğunuz aks, yanlış bir akstır. Savaş ile barışı yan yana, karşı karşıya getirmek, âdeta, birileri savaştan, birileri barıştan yanaymış gibi tutumu ise kabullenmek hiç mümkün değildir. Evet, şu anda bu tezkere, savaşı kabul tezkeresi de değil, sadece hükümete verilen, sınırı, kapsamı, süresi belirlenmiş olan bir yetki tezkeresidir.

V. HAŞİM ORAL (Denizli) - Savaş tezkeresi, savaş!

MUSTAFA SAYAR (Amasya) - Siz inanıyor musunuz söylediklerinize!

SALİH KAPUSUZ (Devamla) - Değerli arkadaşlar, bir diğer husus: Şimdi, gün gelecek ki, Sayın Başbakan da, Sayın Dışişleri Bakanı da, bakanlar da ne yapamayacakmış; Türkiye sınırları içerisinde bir yere giremeyecekmiş. Bu da doğru değil, katılamam. Elbette, her yere giriş ve çıkışın bir usulü vardır. Şuradan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına gitmek isterseniz bir Türk vatandaşı olarak, elbette orada bir usul var, ona uyarınız; ama, şu unutulmasın ki, bu ülkenin -bir önceki oturumda; yani, önceki günkü yapılan oturumda bir arkadaşımıza cevap olarak söylemiştim- Türkiye, hiç kimsenin işgal cesareti gösterebileceği bir ülke de değildir. (AK Parti sıralarından alkışlar) Onun için, bunları hatırlatır cümlelerle kafaları karıştırmaya hakkımızın olmadığını da söylemek istiyorum.

Değerli arkadaşlar, bir diğer husus daha var ki, biz yaptık anlayışında değiliz. Bizim yaptığımız her şey Anayasaya, İçtüzüğe ve kanunlara uygun olarak yapılmaktadır. Bunun dışında bizim başka bir yöntemi kabul etmemiz de mümkün değildir. Şu andaki oturum, gelen tezkere, tezkerenin görüşülmesi ve kapalı oturumun yapılması, bunların hepsi Anayasaya İçtüzüğe uygundur, var olan kurallara göre yapılan eylemlerdir, uygulamalardır; dolayısıyla, bundan dolayı da hiçbir hukuk dışı eylemimiz söz konusu değildir.

Değerli arkadaşlar, sonuç olarak şunu söylemek istiyorum: Evet, biz, bu konularla ilgili olarak usul tartışmasını çok detaylı olarak yapabiliriz; ama, bu, usul tartışmasından daha çok, mesaj vermek için bir yöntem olarak kullanıldı.

V. HAŞİM ORAL (Denizli) - Bütün dünya mesaj veriyor, siz anlamıyorsunuz!

SALİH KAPUSUZ (Devamla) - Biz diyoruz ki, özü itibarıyla burada bir usul tartışmasına gerek yoktu, Sayın Meclis Başkanımızın toleranslı yaklaşımından istifadeyle bu gerçekleştirilmiş oldu.

(Mikrofon otomatik cihaz tarafından kapatıldı)

BAŞKAN - Sayın Kapusuz, süreniz bitti, lütfen konuşmanızı tamamlayın.

SALİH KAPUSUZ (Devamla) - Tamamlıyorum Sayın Başkanım.

Çünkü, bu gelen tezkere, ilk defa gelmiş bir tezkere değildir, daha önce müteaddit defalar da gelmiştir ve yine, bu usullerle Yüce Meclisten geçmiştir; kabul edilmiştir, reddedilmiştir; ama, aslolan, usulüne uygun gelmiş olması, usulüne uygun da tamamlanıyor olmasıdır. Bunun dışında bir uygulama söz konusu değildir.

Değerli arkadaşlar, bu tezkerenin kabulü savaş ilanı değildir.

K. KEMAL ANADOL (İzmir)- Ya nedir?!..

SALİH KAPUSUZ (Devamla)- Bu tezkerenin kabulü, bu savaştan yana veya da barıştan yana bir tavır hiç değildir.

Bakınız "bu tezkereyle bu topraklara yabancı askerlerin gelmesi ilk defa olacak" gibi yaklaşımları da doğru bulmuyorum.

V. HAŞİM ORAL (Denizli)- O dönemde alınmış Birleşmiş Milletler kararı vardı.

SALİH KAPUSUZ (Devamla)- Sayın Baykal'ın Dışişleri Bakanı ve yine Sayın Erdal İnönü'nün Dışişleri Bakanı olduğu dönemlerde şu gerçekleşmiştir: Çekiç Güç, Türkiye'de var olan bir güçtür. Çekiç Güç'ün süresinin uzatıldığı dönemlerde de, aynı tezkereler, benzer mahiyet arz eden tezkereler burada görülmüş, burada kararlaştırılmış, süresi de uzatılmıştır, hatta Cumhuriyet Halk Partisinden o dönemde milletvekili olup da aramızda bulunan arkadaşlar kabul oyu da vermişlerdir; bu da milletimiz tarafından bilinsin diyor, hepinize saygılar sunuyorum. (AK Parti sıralarından alkışlar)

BAŞKAN- Sayın Kapusuz, teşekkür ederim.

Lehte ikinci konuşma, İstanbul Milletvekili Sayın Burhan Kuzu'ya aittir.

Sayın Kuzu, buyurun. (AK Parti sıralarından alkışlar)

BURHAN KUZU (İstanbul)- Sayın Başkan, değerli milletvekilleri, usulle alakalı bir tartışma üzerinde duruyoruz. Esasen, söz hakkı almak istememiştik; ama, böyle bir Anayasa konusu gündeme gelince, birkaç kelime etmek üzere buraya çıkmış bulunuyorum.

BAŞKAN- Sayın Kuzu, bir saniye efendim, çok özür dilerim...

Sayın milletvekilleri, içtüzüğümüzde olmayan, teamüllerimizde olmayan, uygulamalarımızda olmayan bir şeyi yapıyorsunuz. Genel Kurul salonunda, Cumhuriyet Halk Partili milletvekili arkadaşlarımız ellerinde gül veya karanfil olduğunu zannettiğim bir çiçek dağıtıyorlar; bu uygun değil efendim. (AK Parti sıralarından alkışlar) Bu uygun değil, böyle bir usulümüz yok efendim. Lütfen, o çiçekleri salon dışına çıkarınız. (CHP sıralarından "ne olur çiçek dağıtılsa" sesleri, gürültüler)

Bir de, bir arkadaşımızın pankart açtığından bahsediliyor. Lütfen... Burası şov yeri değil; burada herkes konuşmasını yapacak. Lütfen... (AK Parti sıralarından alkışlar) Her şeyi usule uygun yapacağız, her şeyin doğrusunu yapacağız.

HACI BİNER (Van) - Niye dağıtıyorsunuz?!.. (AK Parti ve CHP sıralarından karşılıklı ayağa kalkmalar, gürültüler)

BAŞKAN - Sayın milletvekilleri...

Sayın Biner, yerinize oturun efendim...

Değerli arkadaşlarım, lütfen yerlerinize oturur musunuz...

Sayın milletvekilleri, lütfen yerlerinize oturur musunuz... (AK Parti ve CHP sıralarından karışıklı sataşmalar, gürültüler)

Sayın idare amirleri, yardımcı olun arkadaşlarımıza.

Değerli arkadaşlarım, sayın milletvekilleri, lütfen, beni dinler misiniz.

Bakın, hareketlerimize, sözlerimize, davranışlarımıza, her zaman olduğu gibi, lütfen dikkat edelim. Burada çok güzel bir toplantı yapacağız. Herkes, beğensin beğenmesin, fikirlerini ortaya koyacak, içtüzük imkânlarını en geniş şekilde kullanacağız; yeter ki, düşüncelerimizi ve fikirlerimizi ifade edelim; ama, bunun dışında, uygulamalarımızda hiç olmayan şeylerle Genel Kurul salonumuzun ve toplantımızın mehabetini bozmayalım, bu doğru değil.

Değerli arkadaşlarım, dışarıda mitingler var, yasal çerçeve içerisinde yapılıyor; bunlara hepimiz saygı gösteriyoruz. O mitingler, orada yapılıyor; biz, burada, istiklal mücadelesini yürüten Mecliste, çok önemli bir konuyu görüşüyoruz. Dolayısıyla, kanun çerçevesinde kalmak kaydıyla her şey bu ülkede yapılmalıdır, yapılacaktır; ama, arkadaşlarımdan rica ediyorum, bakınız, yakalarınıza taktığınız kurdeleler, zaten, düşüncelerinizi ifade ediyor, bunları çıkarttırmayı hiç aklımızdan geçirmedik, doğru da değil; ama, ellerinize deste deste çiçekler alarak, bunları milletvekili arkadaşlarımıza -Sayın Bodur, sizin için de söylüyorum, tekrarlamama gerek yok- bana göstermeniz uygun değil, bunlar doğru şeyler değil arkadaşlar, lütfen... (AK Parti sıralarından alkışlar, CHP sıralarından gürültüler)

Lütfen arkadaşlar...

HARUN AKIN (Zonguldak) - Sayın Başkan, bu kadar da uzatılmaz ki...

BAŞKAN - Bize çok istihbarat bilgileri geliyor; biz, Meclis Başkanlığı olarak tedbirimizi alıyoruz. Bu salonun içerisinde yasaya aykırı hiçbir şeye müsaade edemeyiz ve böyle bir şeyi hoş göremeyiz.

En basitini yaptınız, ben de sizi ikaz ettim; lütfen, çiçek dağıtmayınız, kâğıt da olsa, bir pankartı açmayı, bir yerlere göstermeyi terk ediniz. Böyle bir şey kesinlikle mümkün değil, 1920'den bu yana böyle şeyler olmadı.

Çok teşekkür ediyorum. (AK Parti sıralarından alkışlar)

Sayın Kuzu, buyurun.

BURHAN KUZU (Devamla) - Teşekkür ederim.

Sayın Başkan, değerli milletvekili arkadaşlarım; usulle alakalı bir tartışma üzerinde duruyoruz. Bir anayasa hukukçusu olarak, gerçekten, samimi olarak, konunun üzerinde durdum, birkaç gündür tartışıyorum, tamamen tezkere dışında.

Bugüne kadar 9 kez tezkere gelmiş; bu, 10 uncu kez geliyor ve tüm konuşma zabıtları da benim elimde, yanımda. O günkü konuşmalar sırasında da benzeri tartışmalar yapılmış, "anayasa değişikliğidir" denilmiş, "İçtüzük değişikliğidir" denilmiş, vesaire; yani, Sayın Anadol tarafından yapılan konuşmaya benzer konuşmalar elimdeki zabıtlarda gözüktüyor, o zaman da bunlar hep söylenegelmiş. Mesela, bir tezkerede "hudut ve şümulü hükümetçe belirlenecek şekilde Türk Silahlı Kuvvetlerince" diye devam eden bir cümle görüyorsunuz; yani, hududunu, şümulünü tamamen hükümete bırakmış olan çok daha geniş çaplı tezkereler de gelmiş, geçmiş.

Anayasanın 117 nci maddesi, hükümete bir görev yüklüyor ve deniliyor ki: "Millî güvenliğin sağlanmasından Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı, Bakanlar Kurulu sorumludur." Bakanlar Kurulu da, bu sorumluluk çerçevesinde bir tezkereyle karşımıza çıkmış durumda. Bu tezkereyle alakalı olarak yapılan usul tartışmasının konusuna baktığımız zaman, hadisenin, Anayasanın 92 nci maddesinde düğümlendiğini görüyoruz. 92 nci madde, hükümet tezkerelerinin görüşülmesinde, yani, tabii, savaşla alakalı tezkerede veya yabancı ülkelere asker gönderme, asker bulundurma konusunda, tabii, bir önşart getirmiş ve orada "milletlerarası hukukun meşru saydığı hallerde savaş hali ilanına" deniliyor. Tabii, burada bir tartışma var; bu, sadece savaş hali için mi, yoksa, Silahlı Kuvvetlerin yurtdışına gitmesi bakımından da veya yabancı kuvvetlerin burada konuşlanması bakımından da geçerli midir; bu tartışma çok net gözüküyor. Zabıtlara baktığımız zaman da, doğrusu, bu konuda fazla bir şey göremedim. Eğer, bu, savaş hali dışında da geçerli olsaydı, zannediyorum -Türk dili bakımından- bir noktalı virgöl konulmuş olması gerekirdi en azından; ama, bence, o teknik tartışma da bir tarafa, elimizdeki milletlerarası uygulamalara baktığımız zaman, maalesef, milletlerarası hukuk oturmuş bir hukuk değil.

Şimdi, bakın, 1986 yılı dünyada barış yılı, 42 bölgede savaş var; yani, bu hukuk dalı bu kadar oturmuş olsaydı, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, hakikaten, çok güzel çalışmış olabilseydi, zaten, bugünkü bu tartışmaların ve dünyadaki bu kadar karışık ortamın olmaması gerekirdi.

Peki, o zaman ölçü nedir diye baktığımızda, tabii ki, Birleşmiş Milletlerin kararı, Millî Güvenlik Konseyinin kararı bizler için önem arz ediyor; ne var ki, bu kararların verilmesi, takip eden usul bakımından ne tam meşrudur, ne tam meşru değildir, bunu belirlemede de, her zaman, sağlıklı karar, maalesef, veremiyorlar. Elimizdeki en tipik örnek, 51 inci maddedeki statünün, meşru müdafaa hakkının devlete tanınmış olanıdır. Bu açıdan baktığımız zaman, bu meşru müdafaa konusunu, 1980'den sonra biraz daha yumuşatarak, önleyici meşru müdafaa dediğimiz bir kavram geliştirdi Birleşmiş Milletler Konseyi. Bu kararı da, 1981 yılında, İsrail'in, Irak'ın belli bölgelerini, birtakım reaktörlerini vurmasının üzerine, toplanarak verdi ve bir nevi, bizim hukukumuzda kullanılan potansiyel tehlike anlamında bunu algıladı.

Değerli arkadaşlar, şu halde, saldırı amaçlı olan birtakım hücumlar meşru müdafaaanın dışında kalmış oluyor, bir de, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin açıkça yasak ettiği haller bu kapsama giriyor. Bunun dışındaki durumları, her ülkenin kendi millî meclisleri belirlemek durumunda kalacaktır.

Şimdi, içinde bulunduğumuz ortama baktığımız zaman, hükümet tezkeresi üzerinde, bu değerli Meclis ve değerli üyeleri, 92 nci maddenin bu çerçevedeki hükmüne bakarak bir karara, elbette ki, varacaktır. Burada, baktığımız zaman, milletlerarası hukukun meşru saydığı haller kavramına, iki açıdan bakmamız lazım -birçok kez bunu basına da açıkladım- bir, Amerika'nın tutumu bakımından bu farklı olabilir; iki, Türkiye'nin tutumu bakımından bu farklı olabilir. Şimdi, diyelim ki, bizim, gerçekten, Türkiye olarak, Amerika'yla beraber çok net bir şekilde ortak bir karar alıp, savaşa doğrudan doğruya girme durumumuz olsa, hakikaten, bu karşı karşıya gelebilir, bunu kabul ediyorum; ama -hükümet tezkeresinden benim anladığımı söylüyorum, bunu samimî olarak söylüyorum- bu hadise tamamen savunma amaçlı gözüküyor; yani, Türkiye'nin kendini savunması. Belki, bu arada yabancı kuvvetlerin burada bulunmasını, geçmesini, barınmasını da, yine, millî savunma bakımından o çapta ve o değerde algılamaya çalışıyorum. Aksi halde, saldırı amaçlı olduğunu düşünerseniz, elbette ki, bu tezkerenin o noktadan sakat olması lazım. Ben, hadiseye o açıdan bakmıyorum.

Değerli milletvekilleri, son olarak şuna gelmek istiyorum: Anayasa Mahkemesi bakımından benim elimde kararlar var. Bu konuda, Sayın Sav'ın iddia ettiği gibi, ortada bir Anayasaya aykırılık konusu yoktur. Bu konu, Anayasa Mahkemesinin önüne daha önce de gelmiştir. Elimdeki kararda Anayasa Mahkemesince "bu kararlar benim denetimim dışındadır" deniliyor; çünkü, Anayasanın bu konuda açık hükmü var, Yine "eşdeğer bir hüküm durumunda da değildir" deniliyor, iki. Bunun altını çizerek söylüyorum; çünkü, Sayın Sav, burada İçtüzük değişikliği olduğunu söyledi. Anayasa Mahkemesi, 1990 ve 1991'de iki kez, 107, 108 sayılı kararlarla alakalı vermiş olduğu mahkeme kararlarında net olarak bunu vurguluyor. Zaten, aksini söylemek de bir hayli zor. Anayasa Mahkemesi, düşünün bir kere, eldeki istihbarat bilgilerine göre hükümetin vermiş olduğu bir kararı özellikle güvenlik noktası ve tehlikenin boyutu yönleriyle inceleyecek ve böyle bir savunmanın gerekli olmadığına hüküm verecek ya da meşru olmadığına karar verecek; zannediyorum, bu, yerindelik denetimi dediğimiz oportünite denetimine girer ki, bir mahkemenin işi buraya kadar götürmemesi lazım. Nitekim, Anayasa Mahkememiz de bu konuda çok tutarlı davranmıştır.

Benim bunun dışında söyleyecek fazla bir şeyim yok. Özellikle şunu söylüyorum: Bence bu konuda tartışılacak husus, bunun meşru olup olmamasından öte, hakikaten, böyle bir hareket Türkiye'nin lehine midir aleyhine midir, ülkenin içerisinde bulunduğu şartlarda böyle bir girişim doğru mudur eğri midir, savaş olursa ne olur olmazsa ne olur; bu Yüce Meclisin, bence, bunları konuşması lazım ve karar verirken de bunları düşünmesi lazım.

Herkesi saygıyla selamlıyorum. (AK Parti sıralarından alkışlar)

BAŞKAN - Teşekkür ederim Sayın Kuzu.

Sayın milletvekilleri, 63 üncü maddeye uygun olarak açtığım tartışma, 2 aleyhte, 2 lehte üyemizin konuşmalarıyla sona ermiştir. Başta da ifade ettiğim gibi, Başkan olarak usule uygun davrandığımı ifade ediyorum. Önergenin, Başbakanlık tezkeresinin işleme alınması gerektiğine ve yapılacak müzakereler sonucunda bu konuda bir karar verileceğine inanıyorum.

63 üncü maddenin son fıkrasında "Bu görüşme sonucunda oya başvurmak gerekirse, oylama işaretleri yapılır" deniliyor. Buna gerek duymuyorum; yaptığım işlemlerin ve Başkanlığım süresince sürdürdüğüm usulün Anayasaya ve İçtüzüğe uygun olduğuna inanıyorum.

Değerli arkadaşlarım, Başbakanlık tezkeresini okutmuştum.

Gündeme devam ediyorum.

Başkanlığımıza verilmiş bir önerge bulunmaktadır; okutuyorum:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesine, Yabancı Silahlı Kuvvetler Unsurlarının 6 Ay Süreyle Türkiye'de Bulunmasına ve Muharip Unsurların Türkiye Dışına İntikalleri İçin Gerekli Düzenlemelerin Yapılmasına, Anayasanın 92 nci Maddesi Uyarınca İzin Verilmesine Dair Başbakanlık Tezkeresinin kapalı oturumda görüşülmesine ilişkin önergenin, kapalı oturumda bulunabilecek şahıslar dışındakilerin salondan çıkarılmasından önce, önergeyi verenlerin isimleriyle birlikte okunması talebimizi saygıyla bilgilerinize sunarız.

Mustafa Özyürek

Oğuz Oyan

Haluk Koç

CHP Grup Başkanvekili

CHP Grup Başkanvekili

CHP Grup Başkanvekili

BAŞKAN - Sayın milletvekilleri, İçtüzüğün 70 inci maddesine göre verilmiş bir önerge vardı, kapalı oturum talep ediyordu; ancak, arkadaşlarımızın önergesi daha önce verildiği için, onu okuttum, sizlere arz ettim.

Değerli arkadaşlarım, geçtiğimiz birleşimde; yani, bir Başbakanlık tezkeresinin kabulüyle ilgili birleşimde bu konuda da tartışmalar olmuştu ve benim uygulamam, kapalı oturumla ilgili önerenin de kapalı oturumda okunması ve oylanması şeklinde olmuştu.

Bununla ilgili 10 uygulama var. Bu uygulamalardan 6 tanesinde, kapalı oturum talebini içeren önerge okunmuş, daha sonra kapalı oturuma geçilmiş ve bu hususta karar verilmiş; 4 adedinde ise, kapalı oturum önergesi de kapalı oturumda okunmuş ve daha sonra, müzakereler devam etmiş.

Değerli arkadaşlarım, şüphesiz, bir içtüzük değişikliğinde, bu boşlukların yorum suretiyle giderilmesini temin etmeye çalışmak bir tarafa, çok açık hükümler konulması gerektiğine inanıyorum.

Baştan da ifade ettiğim müzakereleri yürütme tarzımı bugün de devam ettirmek üzere, kapalı oturumla ilgili olarak verilmiş önergeyi okutuyorum:

IV.- BAŞKANLIĞIN GENEL KURULA SUNUŞLARI (Devam)

A) TEZKERELER VE ÖNERGELER (Devam)

2. - *Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış'ın, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine, yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının altı ay süreyle Türkiye'de bulunmasına ve muharip unsurların Türkiye dışına intikalleri için gerekli düzenlemelerin yapılmasına Anayasanın 92 nci maddesi uyarınca izin verilmesine ilişkin Başbakanlık tezkeresinin (3/189) kapalı oturumda görüşülmesine ilişkin önergesi*

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesine, Yabancı Silahlı Kuvvetler Unsurlarının 6 Ay Süre ile Türkiye'de Bulunmasına ve Muharip Unsurların Türkiye Dışına İntikalleri İçin Gerekli Düzenlemelerin Yapılmasına, Anayasanın 92 nci Maddesi Uyarınca İzin Verilmesine Dair Başbakanlık Tezkeresi üzerindeki görüşmelerin ve diğer işlemlerinin, İçtüzüğün 70 inci maddesine göre kapalı oturumda yapılmasını arz ve teklif ederim.

1.3.2003

Yaşar Yakış

Dışişleri Bakanı

BAŞKAN - Sayın milletvekilleri, kapalı oturumda, Genel Kurul salonunda bulunabilecek sayın üyeler dışındaki dinleyicilerin ve görevlilerin dışarıya çıkmaları gerekmektedir.

Sayın idare amirlerinden, salonun boşaltılmasını temin etmelerini rica ediyorum; öncelikle bunu temin edelim.

Salonun boşaltıldığı anlaşılıyor, bu nedenle kapalı oturuma geçiyoruz.

Kapanma Saati: 15.20

————— ● —————

İKİNCİ, ÜÇÜNCÜ VE DÖRDÜNCÜ OTURUM

(Kapalıdır)

————— ● —————

BEŞİNCİ OTURUM

Açılma Saati: 19.37

BAŞKAN: Bülent ARINÇ**KÂTİP ÜYELER: Mevlüt AKGÜN (Karaman), Ahmet KÜÇÜK (Çanakkale)**

BAŞKAN - Sayın milletvekilleri, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 39 uncu Birleşiminin kapalı oturumlardan sonraki Beşinci Oturumunu açıyorum.

IV.- BAŞKANLIĞIN GENEL KURULA SUNUŞLARI (Devam)**A) TEZKERELER VE ÖNERGELER (Devam)**

1. - Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine, yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının altı ay süreyle Türkiye'de bulunmasına ve muharip unsurların Türkiye dışına intikalleri için gerekli düzenlemelerin yapılmasına Anayasanın 92 nci maddesi uyarınca izin verilmesine ilişkin Başbakanlık tezkeresi (3/189) (Devam)

BAŞKAN - Kapalı oturumda oylanan Başbakanlık tezkeresinin oylamasına 533 üye katılmış; 264 kabul, 250 ret, 19 çekimser oy kullanılmıştır.

Sayın milletvekilleri, bu sonuca göre, Anayasanın ve İçtüzüğü'nün, karar için öngördüğü salt çoğunluk sağlanamamıştır.

Sözlü sorular ile diğer denetim konularını sırasıyla görüşmek için, 4 Mart 2003 Salı günü saat 15.00'te toplanmak üzere, birleşimi kapatıyorum.

Kapanma Saati :19.38

ÖZGEÇMİŞ

Lisans eğitimini Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi İngiliz Dili Eğitimi bölümü ile Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler (İngilizce) bölümünde tamamlayan Zana Baykal, yüksek lisans eğitimini Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü'nde tamamlamıştır. 2012 yılında Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları bölümünde Araştırma Görevlisi olarak akademik kariyerine başlayan Zana Baykal, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü'nde görevini sürdürmektedir.

